

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹԻՒՆ

ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԵՒ ԷԶՄԻԱՅՆԱԿԱՆ

ԴԱԻԱՆՈՒԹԵԱՆՅ

1154

ՀԻՄՆԱԿԱՆ

ՏԱՐԲԵՐՈՒԹԻՒՆ

ԿԱԹՈՒՂԻԿԷՆԻ ԷԶՄԻԱՄՆԱԿԱՆ

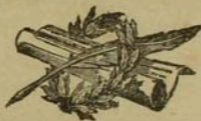
ԳԱԻԱՆՈՒԹԵԱՆՅ

ԳՐԵՅ Է. Յ.

Գ. ՊՐՈՒՍՏ

պրոստ
պրոստ

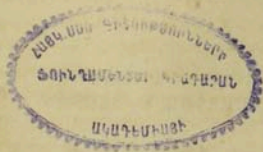

ԿՈՍՏԱՆԳՆՈՒՊՈԼԻՍ

Ա. ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՏՊԱՐԱՆ

—
1864

A $\frac{I}{15014}$

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Երբեք չէ եղած ճշմարիտ կրօնէ անանկ անզգալի կերպով հեռանալ՝ ինչպէս Սամարացւոց ազգը Քրիստոսի Տեառն մերոյ ատեն Հրէից ճշմարիտ կրօնէն հեռացած էր, ասոնց հետ զաւառ զաւառի, քաղաք քաղաքի և գեղ գեղի բովնստած: Բոլոր երկրիս վրայ Հրեաներէն³էտքը միայն Սամարիայի բնակիչներն էին որ զԱստուած իբրև անմարմին և անսահման էակ կը պաշտէին, և մինակ ասազգն էր՝ որ, ինչպէս աւետարանէն գիտենք, Հրէից հետ մէկտեղ Փրկչի մը կ'ըստասէր:

Իրենց՝ քահանայութիւնն Ահարոնէն էր, և իրենց պաշտամունքն ու պատարագները Մովսիսական կարգադրութենէն չէին խտտորեր: Հրէից բով Ս. Գիրքը գերութենէն ետքը Նզրի ձեռօք փոփոխութիւն կրեց ըստ լեզուին և յաւելուած ընդունեցաւ ըստ Կանոնին: Սամարացիք կը պարծէին թէ Ս. Գիրքը սկզբնական վիճակին համեմատ պահած են: Բարուց կողմանէ նշանաւոր մուրթութիւն մը չունէին: Մեր Տէրն իր գեղեցիկ առակին մէջ ամենուն օրինակ դրաւ Սամարացւոց մը եղբայրական սէրը, որն որ Նրիքովի ճամբուն

վրայ Հրեաներէն անտես եղած վիրաւոր ճամբորդը զԹուօթեամբ վերցուց ու զարմանեց : Այնչափ հռչակաւոր էր իրենց օտարսիրութիւնը՝ որ Հռոմայեցոց Ասյորներէն մէկը ասոնց զլխաւոր քաղքին մէջ հիւրընկալ Արամադղայ տաճար և անդրի կանգնել տուաւ՝ ան ազգին տիրող առաքինութիւնն ակնարկելով . (Վայմզ . Սօսակց . Ժ .) :

Բայց ոչ ան հաւատոյ մօտաւորութիւնն և ոչ աս բարուց աղեկութիւնը կրնար զանոնք՝ Աստուծոյ օրինաց առջև արդարացընել : Թող ամէն Հրէից հաւատացածը հաւատասին , Թող ամէն Հրէից պահածը պահէին , միշտ կը մնար իրենց ան մի միայն մուրթութիւնը , ան մի միայն յանցանքը՝ որ չէին հաւատար Թէ Աստուած՝ միայն Նրուսաղէմի մէջ մատուցուած զոհերը կ'ընդունի , անկէ դուրս Աստուծոյ ընդունելի պատարագ և քաւութիւն չըլլար , և Թէ չի կրնար ըլլալ՝ որ իրենց Գարիզին լեռը (որուն վրայ տաճար ու սեղան շինած էին) Սիոն լեռան տեղը բռնէ՝ ուսկից արդարութիւն և իրաւունք պիտ' որ ելլէր : Ձեզին պարագայ մը կ'երևար իրենց աս սահմանաւորութիւնը , և արմատացած սովորութեամբ մը՝ զժուարին եղած էր հասկըցընել իրենց՝ որ ասիկա Արբահամու զաւկին տրուած օրէնքներուն հոգին ու շունչն է , և Թէ

աստղ նոյն օրինաց պահպանութիւնն և Աստուծոյ ընտրեալ ժողովրդեան սիրոյ և յուսոյ միութիւնն երաշխաւորուած է: Չկրցան զանոնք համոզել ոչ հրասպարակական վէճերն և ոչ անցած ատենուան՝ Իսրայէլի մետասան ցեղերուն օրինակը: Աուրէն տարւէ տարի իր զեար կ'անցնէր, Ջարուզոն իր լեռները՝ որպէս զի « Յուդայի քաղքին » մէջ՝ որն որ քաւիչ քահանայութեան և անսխալ մարգարէութեան կեդրոնն էր, մի և նոյն սեղանի վրայ իրենց կղբարցը հետ զոհերնին և երկրպագութիւննին կատարէն:

Ասանկ վէճ մընէր՝ որն որ Քրիստոսի Տեառն մերոյ առջև դրուեցաւ Սամարուհոյ մը կողմանէ: « Մեր հարքը, կ'ըսէր աս Սամարացի կինը, աս (Գարիզին) լեռան վրայ երկրպագութիւն ըրին, բայց դուք (Հըրեայք) կ'ըսէք՝ Թէ Նրուտաղէմ է միայն ան տեղն՝ ուր կրնայ երկրպագութիւն ըլլալ » (Յովհ. Գ. 20):

Ինչ՞ կորոշէ մեր Փրկիչը: Աս քաղցր և ներող Տէրը՝ որն որ աւելի ողորմութիւն քան Թէ զոհ կ'ուզէ, վայրկեան մը չի տարակուսիր լճուելու՝ Թէ « Փրկութիւնը Հրէիցմէ է: »

Եթէ փոխենք անունները, կը գտնենք մեր յարաբերութիւնները:

Նոր օրինաց մէջ՝ հնոյն տնտեսութիւնը

չէ թէ հիմնովին ջնջուած, հասլա փոփոխութեամբ ազնուացած և կատարելագործուած ըլլալով (Մատթ. Ե. 17. 18. Երբ. Ա. 1. 2) ինչ որ ատեն մը Երուսաղէմն էր ան ժողովրդեան նկատմամբ՝ որն որ հիմա իր Քաղաքովն ու Տաճարովը մերժուած է, նոյնը Վաթուղիկէ Հոռովական եկեղեցին է անոր տեղը կանչուած Հեթանոսաց համար: Ինչ որ հոն նիւրախալն սահմանաւորութեամբ մասնաւոր ժողովրդեան մը համար դիտուած էր՝ իբրեւ նախանկար օրինակ հանդերձելոյ, հոս հոգեւոր սահմանաւորութեամբ մարդկային ազգին համար սահմանադրուած է՝ իբրեւ ան օրինակին ճշմարտութիւնը (Պոչ. Ընծ. Տրիդ. ժող. մասն Ա. Գլ. Թ. 19): Ասանկ հը հաւատայ ամէն կաթուղիկեայ. Ասով Վաթուղիկէ եկեղեցւոյ կառավարութեան ու փարզապետութեան միութիւնն ապահովցուած է:

Ասոր հակառակ՝ գրեթէ այսպէս հը զանգասի Եջմիածնական եկեղեցին. «Մեր հարբը, կ'ըսէ, սա լեռան տակ, ազատ Մասեաց ստորոտը, Էրկրպագութիւն ըրին, բայց զուր Վաթուղիկեայը կ'ըսէր՝ Թէ միայն Վաթուղիկէ Հոռովական եկեղեցւոյ հնազանդութեան մէջ կրնայ Աստուծոյ ընդունելի Էրկրպագութիւն ըլլալ: Սակայն ինչ ունի աս եկեղեցին՝ որն որ Եջմիածնական եկեղեցւոյ սակախախտման, խորհուրդ, վարդապետու-

Թիւն, հոս՝ յոյս, անդին փրկութիւն՝ Երկու-
քին մէջն ալ նոյն է: Միայն քանի մը նորա-
մուտ անեղորարիւններ են՝ որոնք Հռոմէական
Եկեղեցւոյ բոլորովին յատուկ կը մնան¹:

Հիմակուան Էջմիածնական Եկեղեցւոյ զը-
լուխն է՝ որն որ իր հետևողներուն ըսել կու
տայ Թէ « Ես սրբարար շնորհիւ մկրտութեան
« և ուղղափառ հաւատոյ դաւանութեամբ
« կատարեալ քրիստոնեայ եմ և առաքե-
« լական աշխարհալուր քարոզութիւններն
« և անժխտելի աւանդութիւններն զորոնք
« Ս. Եկեղեցին կը յայտնէ և կը քարոզէ, ըն-
« դունելով կ'ընդունիմ, և ամէն հերետիկոս-
« ներուն և աղանդաւորներուն մոլորութիւն-
« ները՝ որոնք որ սուրբ և տիեզերական ժո-
« դովքներուն մէջ հերքուեցան և ես ըստ
« ամենայնի մերժելով կը մերժեմ²: »

Այսչափ կ'ուզէ նրբել Էջմիածնական Եկե-
ղեցին Երկու կողման տարաձայնութիւնը .
ասանկ կ'ուզէինք մենք ալ, բայց իրաց վի-
ճակը մեր բաղձանքներէն շատ տարբեր է:

Կ'երևայ որ չափէն շատ քիչ զմեզ կը ճանչ-

¹ 1864 մարտի 16 ին Հոգեւոր ժողովոյն մէջ խօսուած-
ներուն (սեւ Երևակ քիւ 26 էջ 206 եւ Մասիս 1864 Յու-
նիսի 6 եւ 13 քերթեր.) եւ նոյն տարւոյն Պատրիարքաւ-
նէն պատճառակաւ կերպով Յունուարի 3ին տուած յայտ-
արարութեան համեմատ:

² Հանդիսարան. էջ 198.

նայ աս Էջմիածնական հասարակութիւնը՝
երբ որ զմեզ իրեն այսչափ մօտ կը տեսնէ։
Տարակոյս չկայ՝ որ երկու եկեղեցեաց մէջ
գտնուած վարդապետական անհամաձայնու-
թիւնները կրնային աւելի ըլլալ, և Աստուծոյ
ոչ փոքր պարգևն է՝ որ ասոնց Թիւր եղածէն
մեծագոյն չէ, բայց ասկից չի հետեիր որնոյ-
ներն ոչիև չ ալ ըլլան։ Մեր տարածայնու-
թիւնները « քանի մը անտեղութեանց » ամ-
փոփելով գործքերնիս լմնցուցած չենք ըլ-
լար. վասն զի մեր տարածայնութիւնները՝
մինակ ան « անտեղութիւնները » չեն, և աս
անտեղութիւն ըսուածները՝ կարծուածէն շատ
աւելի խոշոր վիհեր են՝ որոնց վրայէն ասանկ
Թե՛ծ և չենք կրնար ցատքել։ Ասոնցմէ միայն
մեկը կրնայ մեր յաւիտենական միջնորմն
ըլլալ։

Չենք տարակուսիր ըսելու՝ որ Արևելք
կաթուղիկէ միութենէն դուրս գտնուած քրիս-
տոնեայ հասարակութեանց մէջ չկայ կաթու-
ղիկէ հոռմէական եկեղեցւոյ այնչափ ծիսի
կողմանէ մօտ հասարակութիւն մը՝ ինչպէս
Հայոց Էջմիածնական եկեղեցին. բայց ասոր
հակառակ՝ դժուարաւ կրնայ նոյն քրիստո-
նեայ հասարակութեանց մէջ հասարակութիւն
մը գտնուիլ՝ որնոր Կաթուղիկէ Հոռմէական
եկեղեցիէն վարդապետքեան կամ հաւատոյ

կողմանէ այնչափ հեռու ըլլայ՝ որչափ Էջմի-
ածնական եկեղեցին այսօրուան օրս :

Բարեբախտութեամբ մէկ նշանաւոր պա-
րագայ մը ամէն բան կը մեղմէ: Արդի Յունաց
և արդի Հայաստանեայց եկեղեցիք, երկու
անկախութեան քոյրեր, որոնք կը միաբանին
իրենք զիրենք « ամէն եկեղեցեաց Մօրմէն »
բաժնելու, իրարմէ բոլորովին տարբեր բնա-
ւորութեան տէր են: Առջինը կը խրոխտայ
Վաթուղիկէ Հռոմէական եկեղեցւոյ նաև հա-
ւատոցը դատախազ հանդիսանալու, ուր որ
Էջմիածնական եկեղեցին անոր հնազանդու-
թիւն զլանալու տտեն՝ զոնէ յարգութիւն ու
սրտկառանք մը կը պահէ, և անոր դատաս-
տանները զինք բոլորովին անտարբեր չեն
գտներ: Ասով ան եկեղեցին որնոր վարդապե-
տոսքեաւք Վաթուղիկէ Հռոմէական եկեղեցւոյ
ամենէն ձօտն է, սրտիւ ամենէն հեռու, և ան
որն որ վարդապետութեամբ ամենէն հեռա-
ւոր է, արժիւ ամենէն մերձաւոր կիյնայ: Աս-
կից է որ յունական կղերը ժողովուրդը իրեն
կը պահէ՝ երբոր զանիկա կը համոզէ թէ Վա-
թուղիկէ Հռոմէական եկեղեցւոյ վարդապե-
տութիւնը իրենինէն արքեր և մոլորակսն է,
ասոր հակառակ՝ Էջմիածնական կղերն անով
միայն ժողովուրդն իրեն կը պահէ, որովհե-
տև զանիկա համոզած է՝ որ Վաթուղիկէ Հռո-

մէական եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը իրենին հետ նոյն է:

Իրաց այս վիճակին մէջ՝ Թէ մեր պաշտօնին և Թէ՛ մեր համոզման մասնակից չէղող քարեկամներնուսուրիշ ինչ աւելի կրնայինք պարտական ըլլալ, բայց էթէ ասպարոյց մը՝ որ արդի Էջմիածնական եկեղեցւոյն և Կաթողիկէ Հոռմէական եկեղեցւոյն հաւատքն իրարմէ հիմննովին տարբեր, այս ինքն՝ իրարու հակառակ են և ոչ ոք կրնայ մի և նոյն ատեն երկուքին ալ հաւատալ, երկուքին ալ վերաբերիլ:

Աս ձեռնարկութեամբ յայտնի վտանգի մէջ ենք շատերուն անհաճոյ ըլլալու, բայց իրաւամբք՝ և ոչ մէկու. վասն զի չենք կարծեր որ մէկը կարող ըլլայ վշտանալու պատճառ ունենալ՝ երբոր մէկ կողմանէ տեսնէ Թէ մինակ ան կ'ըսենք՝ ինչ որ կաթողիկէ վարդապետութեան մէջ *հապես* բովանդակուած է, և մէկալ կողմանէ մտածէ՝ որ Աստուծոյ ճամբաները Թէ որ իրօք ասկից ընդարձակ կը սեպէ, չի կրնար հոռմէական եկեղեցին իր վարդապետութեամբը մատ մը նեղցընել: Համոզուած ենք՝ Թէ որչափ անկեղծ ըլլանք և սեթեւեթելով Աստուծոյ խօսքը մարդկան առջև չնենգենք (Բ. Կորընթ. Գ. 2), այնչափ աւելի օգտակար ծառայութիւն ըրած կ'ըլլանք:

Թէ՛ ճշմարտութեան և Թէ՛ սիրոյ : Անձէ՛ սըր-
տերնիս զմեզ չի խաբեր՝ ամէն մէկ քայ-
լերնուս կ'ուզենք յիշել՝ որ աս երկուքին օ-
րենքներն իրարու անհաշտելի չեն :

Յրկու կողման տարբերութիւնը զգալի
ընելու համար ամենէն բնական ճամբան հա-
մեմատութեան՝ ճամբան էր : Այս համեմատու-
թիւնները, ինչպէս իրաւացի է, երկու կող-
ման ալ միայն վաւերական գրուածներուն
վրայ պէտք էին ըլլալ, եւ որոնք են Էջմիած-
նական եկեղեցւոյ ամենէն վատեր եւ հանդի-
սական գրուածները՝ որոնցմէ հիմա իրենք
կը սորվին, իրենց հարքը սորված են և իրենց
որդիքը պիտ'որ սորվին, բայց եթէ :

Էջմիածնական եկեղեցւոյ
Քրիստոնեականները :

Ասոնք անուասիկ իրենց ժամանակի
կարգաւր :

(1667) Վարդապետոյ Քրիստոնեական
չուս Հայոց : Վարապետի վարդապետի Անդրի-
անացւոյ, և Թէոդորոսեան Պետրոսի Սիմպրի-
Ամսդէլտամ :

(1737) Գիրք կոչեցեալ Քրիստոնեական ու-
սաննչի և կամ Քրիստոնեից Վարժիչ. տպե-
ցեալ ի Պատրիարքութեան Ս. Նրուսաղէմի

և Բիւզանդիոյ Տէառն Գրիգորի և Տէառն Յովհաննիսի աստուածաբան վարդապետաց, շարագրեալ աշխարհաբար ոճիւ ի Յակոբ վարդապետէ Զիմառացւոյ . Կ-Պոլիս :

Նոյնը տասը տարի ևոքը (1747) նորէն տպագրուած կը տեսնենք աս վերնագրով . Գիրք կոչեցեալ Քրիստոնեակալսն ուսանելի, շարագրեալ աշխարհաբար ոճիւ ի Յակոբ վարդապետէ նարդէնիս Պատրիարքէ Կոստանդնուպոլսոյ . Կ-Պոլիս :

(1769) Ծաղկոցիկ քրիստոնեակալսն ուսանելի յոյժ հարկաւոր և ուսակիրք վանկալաց . ի վեհափառ հայրապետութեան Տէառն Սիմէոնի սրբազան Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց . հրամանաւ մեծի մայրաքաղաքիս Տէառն Գրիգորի երանաշնորհ վարդապետի և արժանաժառանգ Պատրիարքի , ի Թուին Հայոց 1218, Յունիսի 15 . Կ-Պոլիս :

(1811) (Կրթութիւն) Քրիստոնեակալսն հաւաքեալ յուսեմնեկ քանասիրեկ վասն վանկալաց անվարժից կաւլ քերականաց : Վեհափառ հրամանաւ մեծի մայրաքաղաքիս Կ-Պոլսոյ սըրբազան Արհիեպիսկոպոսի Տէառն Յովհաննու աստուածիմաստ Պատրիարքի . ի Թուին Հայոց ՌՄԿ . փետր . Է .

(1814) Քրիստոնեակալսն վարդապետութիւն , ինչպէս կը հաւասարեալ կը խոստովանի սուրբ եկեղեցիս Հայոց . Կ-Պոլիս :

Ասիկայ մինչև մեր օրերը ստէս ստէս տարւած է այլ և այլ Պատրիարքաց օրովն և հրամանաւը, ինչպէս 1858 ինը, 1845 ինը (Զմիւռնիա), 1846 ինը, 1861 ինը՝ Քրիստոնէական վարդապետութիւն անուամբ :

Վերջոյն մէջ՝ որուն վերնագիրն է Քրիստոնեական վարդապետութիւն Հայաստանեայց եկեղեցոյ — յօրինեալ ի Քրիզոստ վարժապետէ Փէշտմալճեան, մասնաւորապէս կը ծանուցուի՝ որ աս տալագրութիւնը « Հրամանաւ ազգային Արօնական ժողովոյ » եղած է : Տես « նելով, կ'ըսէ Ազգը, որ շատերը կը խընդրէին և առաջին տալագրութիւնը հատած էր, « ահա այս անգամ այդպիսեաց իղձը լրացը- « նելու ջանալով, Արօնական ժողովոյ և սըր- « բազան Հօր կամակցութեամբը վերստին « սոյնը իլոյս կ'ընծայենք բնագրին հարա- « դատ հետևութեամբ : »

Պատահած է՝ որ աս դանազան տալագրութեանց համեմատ գործբիւս ընթացքին մէջ կոչումներ ըրած ըլլանք, որովհետև ամէնքը մի և նոյն ատեն ձեռքերնիս ունեցած չենք :

(1820) Հրաւեր Սիրոյ, որուն մէջ բովանդակուած է նոյն տարւոյն ազգային ժողովոյն կամ Սիւնհոգոսին վճիռը. Ա-Պոլիս :

Աս սիւնհոգոսին ներկայ էին Էջմիածնի Կաթողիկոսին գործակալը, Ալիկիոյ Կաթողիկոսն անձամբ, Կոստանդինուպոլսոյ

Պատրիարքը, Երուսաղէմի Պատրիարքին
զործակալը, շատ մը արքեպիսկոպոսներ,
եպիսկոպոսներ և վարդապետներ:

Աս տետրակին օրինակներն առանձին
Պատրիարքական կնիք վրանին կը կրէն,
որպէս զի հարազատութեանը վրայ ամենևին
տարակոյս մը չէլլէ:

(1826) Լսպետ հոգևոյ ի Տէր Կարապետ
Արքեպիսկոպոսէ Կոստանդնուպոլսոյ. տը-
պեալ ի Միջագիւղ. Մասն առաջին՝ Քրիստո-
նէական վարդապետութիւն. Կ-Պոլիս:

(1845) Քրիստոնէական վարդապետքիւն
համառօտեալ ի պէսս դպրատանց. հրամանա-
ամենապատիւ սրբազան Պատրիարքի Տեառն
Ատուածատրոյ Արքեպիսկոպոսի. Կ-Պոլիս:

Նոյնը նաև 1850ին Յակոբայ Պատրիարքի
օրովը տպուած ձեռքերնիս ունեցած էնք:

(1846) Հրահանգ քրիստոնէական վարդա-
պետքեան ի պէսս մսկիականց Հայաստանեայց
սուրբ եկեղեցւոյ, Թարգմանութիւն ազատ ի
ռուսականէ. նուիրեալ Տեառն Ներսէսի Հա-
յոց Կաթողիկոսի. առաջին տիպ ի Տիփլիս և
Էրկր. տիպ ի Կալկաթա:

(1847. Երրորդ տպագրութիւն) Քրիստո-
նէական վարդապետքիւն համառօտեալ ի
պէտս դպրատանց: Ի Հայրապետութեան
Տ. Տ. Ներսէսի տատածընտիր կաթողիկոսի
ամենայն Հայոց և Հրամանա Տեառն Մատ-

Թէոսի սրբազան Արքեպիսկոպոսի և վեհա-
փառ Պատրիարքի Կոստանդնուպոլսոյ. Կ-
Պոլիս :

(1847) Քրիստոնեակրան Վարդապետութիւն
ըստ դաւանութեան Հայաստանեայց սրբոյ ե-
կեղեցւոյն, յարմարեալ ի պէտս նորահասակ
ժանկանց . Ի Պատրիարքութեան աթոռոյն
Կ- Պոլսոյ Տ. Տ. Մատթէոսի սրբազան Արք
եպիսկոպոսի. Եաշ : Ասոր գլուխը « Տէր
Ներսէս աւագ քահանայ Հայոց » ստորա-
գրութեամբ վկայութիւն տրուած է՝ Թէ « Քննե-
ցաւ և գտաւ ըստ ուղիղ դաւանութեան Հա-
յաստանեայց ուղղափառ սուրբ եկեղեցւոյս » :

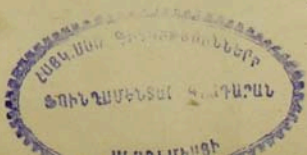
(1850) Հրահանգ քրիստոնեակրան հաւատոյ,
ըստ ուղղափառ դաւանութեան եկեղեցւոյ
Հայաստանեայց, ընդարձակեալ համապատ-
շան վկայութեամբք. Մոսկուա :

Ասոր էջմիածնի (Ներսէս) Կաթողիկոսը
ասանկ հրաման ու հաւանութիւն կուտայ :

« Հրաման յազազս տպագրութեան : »

« Ընթերցեալ զսոյն համառօտութիւն Ա-
« ռաքելիական ամենաբարեւոյշտ եկեղեցւոյ
« Հայոց Քրիստոնէական հաւատոյ և դաւա-
« նութեանց ճիշդ հարազատութեամբ՝ շարա-
« դասեալ բազմավկայ հաւատարմութեամբ,
« հրահայեալ շինի մուծանել ի տիպ վասն
« օգտի մանկանց համազգեաց, առ որ տը-

41051/12

« սլեալ ի սմին զհնիք մեր Պատրիարքական՝
« ստորագրեմ զայս մեր ձեռագիր : »

Յամի 1850, Մարտի 30.

Պատրիարգ Կարոզդիկոս արևելայն Հայոց
ՆՆՐՍԵՍ

Նոյն 1850 տարին՝ նախընթաց Քրիստոնէական հաւատոյ հրահանգէն քաղուած համառօտ « Հրահանգ քրիստոնէական հաւատոյ » մ'ալ նոյն քաղաքը տպուած է :

Աս վերջնոյն յառաջաբանին մէջ ասկից աւելի համառօտ մ'ալ « յաշխարհիկ բարբառ » նոյն ուստիաբնակ հայ մանկտոյ զոր ծածուծեանը համար կը ծանուցուի, զորն որ զեռ չենք կրցած տեսնել :

Մինակ տեղեկութիւն ունինք՝ որ աս 1850 ին Հրահանգը ան երկրին աշխարհաբառին դարձունելով 1861 ին նոյն հեղինակէն հրատարակուած է զանազան վկայութեանց յաւելուածներով :

(1854, կրկին ասպարուծիւն) Քրիստոնէական վարդապետութիւն, ըստ ուղղափառ դաւանութեան Հայաստանեայց կաթողիկէ և առաքելական սուրբ եկեղեցոյ. Զմիւռնիա :

(1855). Մանր ուանուկի ֆրիստնիկական հաւատոյ և սրբազան պատմութեան արեւարանի : Հրամանաւ Տ. Տ. Յակոբայ սրբազան արքեպիսկոպոսի և պատրիարքի Հայոց . Ա - Պոլիս :

Նոյնը Չմիւռնիա ալ տպուելով (1862 ին)՝
դեռ գործածութեան մէջ է :

(1858). Միջակ վարդապետարան ուղղա-
փառ հաւասոյ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ : Շա-
րագրեց Գարրիէլ Վ. Այվազովսքի Առաջնորդ
Պետարապիոյ և Նոր նախիջևանու : Տպա-
գրեալ հրամանաւ Տեառն Յակոբայ աստուած-
ընտիր Պատրիարքին Կոստանդնուպոլսոյ :
Ի պէտս ազգային ուսումնարանաց . Փարիզ :

Ասոր յառաջարանին մէջ կը ծանուցուի՝
որ աս Վարդապետարանը « Ազգային հոգևոր
« Ժողովը քններ է և ընդուներ և մեր սուրբ
« եկեղեցւոյ զլուխներէն մէկը կը հրամայէ
« որ տպագրուի ու բոլոր Ազգային Վարժա-
« րանաց մէջ ընդունուի (էջ Բ) : »

(1858). Քրիստոնեակալս վարդապետութիւն :
Գրեց Յովհ. Տ. Կրպտ. Տէրոյէնց : Ի Հայրա-
պետութեան Տ. Տ. Մատթէոսի երանեալ Կա-
թողիկոսի ամենայն Հայոց . Կ-Պոլիս :

Ասոր Հոգևոր Ժողովն ասանկ հրաման ու
հաւանութիւն կուտայ :

« Պատճէն վճոյ տպման քրիստոնէա-
« կան վարդապետութեան նորոգ յօրինելոյ
« ի Պրուսացի Յովհաննէս Պատուելոյ Տէրո-
« յէնց : »

« Ի 15 Հոկտեմբերի Պրուսացի Տէր Կա-
« րապետեան Յովհաննէս Պատուելոյն նո-
« րոգ յօրինած համառօտ քրիստոնէական

« վարդապետութիւնը քննելով մանր խուզո-
« դութեամբ, և ըստ ամենալայնի համաձայն
« գտանելով ուղղափառ վարդապետութեան
« Հայաստանեայց Ս. Սկեզէցւոյ՝ տուար զհա-
« ւանութիւն մեր ի տպագրութիւն նորա,
« մինչև ցարգ ի լոյս ընծայուած Քրիստոնէ-
« ականներէն աւելի յարմարաւոր յուսումն
« դպրոցական մանկանց ազգիս : »

« Ստորագրուք իւնի ժողովականաց
Հոգևոր ժողովոյ : »

Ահաւասիկ էջ միածնական Հայոցեկեզէց-
ւոյ զլիսաւորաբար 50—60 տարուան միջոցի
Քրիստոնէականները՝ զորոնք կրցանք ձեռք
բերել :

Ժողովրդեան համար առ ձեռն Քրիստո-
նէականներ հոգալու սովորութիւնը էջմիած-
նական եկեզէցին Կաթուղիէ Հոռմէական
եկեզէցիէն առաւ : Թէ որ 1667ին Արեմուտք
փոքր Հայ գաղթականութեան մը համար
Ամսզէլոտամ տպուած Քրիստոնէականը մէկ
դի հանենք, առջի անգամ 1757ին եղաւ՝ որ
ասանկ Քրիստոնէական մը ժողովրդեան հա-
մար երեցաւ Քրիստոնէական ուսանելի ան-
ւամբ, ինչպէս որ հեղինակը յառաջաբանին
մէջ ակնարկած է, և մինչև ցայսօր կը աւել աս
ըստ ինքեան փրկաւէտ սովորութիւնը :

Ինչպէս Քրիստոնէականներ գրելու և գոր-

ծածելու սովորութիւնը նմանողութեամբ՝ Էջմիածնական եկեղեցւոյ անցած է, ասանկ ալ անոնց նիւթն ըստ մեծի մասին ան հայերէն վարդապետական գրոց մթերքէն սոնուած է՝ որոնք գրեթէ 200 տարուքնէ հետէ Կաթուղիկէ Հռոմէական եկեղեցւոյ հովանւոյն տակ սնած ու զարգացած են։ Ասիկա զեղեցիկ ծառայութիւն մըն էր՝ զորն որ գրաւոր Առաքելութիւնը Հայ ազգին մէջ ըրաւ։

Բայց ինչպէս բնական էր, աս հետեւողութիւնը բոլորական չէ։ Էջմիածնական Քրիստոնէականներն ան խնդիրներուն մէջ՝ որոնց վրայ Կաթուղիկէ Հռոմէական եկեղեցւոյ հետ վեճի մէջ են, բուական զգուշացած են՝ կաթուղիկէ վարդապետութիւնը չօրինակելու։

Աս խնդիրներուն նկատմամբ՝ Տաճկաստանի Քրիստոնէականներուն կարգին մէջ երեք զարագլուխ կը դիտենք. այս ինքն 1757ին, 1814ին, 1840ին մօտերը, որովհետև աս երեք թուականներուն հրատարակուած Քրիստոնէականները նոյն խնդիրներուն նըկատմամբ Էջմիածնական եկեղեցւոյ ըմբռնումը բուական եղանակաւորած են և աս եղանակաւորութիւնները՝ զորոնք հետզհետէ Ն. Յակոբ Պատրիարքին, Փէշտիմալեան և Տէրոյենց սրատուելիներուն սարտական ենք, իրենցմէ ետքը հրատարակուած Քրիստոնէ-

ականներուն բիշ ազդեցութիւն ըրած չեն :
Ռուսիոյ Հայոց մէջ իրերը տարբեր ըն-
ծացք առին, հոն Քրիստոնէականի ձևը, որ-
չափ մեր ծանօթութիւնը կը հասնի, նախ և
յառաջ 1851ին Մոսկուա հրատարակուած՝
Սալանթեանց Միքայէլի Քրիստոնէական Կրօ-
նագիտութեան մէջ կը տեսնենք՝ որն որ ինչ-
պէս ճակատը կ'ըսէ « Ըստ ազգութեանու-
թեան առաքելական եկեղեցւոյ Լուսաւոր-
չական Հայոց » գրուած է : Վեռ աս « ծայ-
րագոյն վարդապետին » հոգին և ուսումը նոյն
երկրին մէջ կենդանի է, Լիբանանէն Մոս-
կուա անցած ատեն ըրած հաւասոյ նաւա-
բեկութենէն ետքը՝ մինակ Մարդեղութեան
վարդապետութիւնն է՝ որն որ Կաթողիկէ
Հոռմէական Եկեղեցւոյ ճշմարտութեան հա-
մեմատ բոլր մնաց (Կրօնագ. էջ 49) : Ասոր
գրուածներուն ազդեցութիւնը Մսերեան բրի-
տոնէականներուն մէջ շատ զգալի է :

Աս Քրիստոնէական վարդապետութեանց
վրայ քանի մը դիտողութիւններ կրնանք ու-
պէտք ենք ընել՝ զորոնք իրաւացի գտնելու
համար՝ հարկ չկայ աստուածաբան ըլլա-
լու, հասլա բաւական է առողջ միտք մը ու
բիշ մը բրիտոնէական լոյս ունենալ :

1. Աս Քրիստոնէականներուն վարդապե-
տութիւնը մասնաւորաց վարդապետութիւն

չէ, հապա Եջմիածնական Հայոց եկեղեցւոյն ընդհանուր վարդապետութիւնն է. որովհետև նոյն եկեղեցւոյն սորվող մասը (այս ինքն ժողովուրդը) ասոնցմէ կը սորվի, ու սորվեցընող մասն ալ (այս ինքն՝ կաթուղիկոսները, պատրիարքներն, արքեպիսկոպոսներն, եպիսկոպոսներն և վարդապետներն) աս Քրիստոնէականներուն մէջ իրենց իշխանութեանը լրութեամբը կը խօսին:

2. Թէ Բողոքականք և Թէ Հռոմէական ուղղափառք սուրբ Քիրքն իրենց հաւատոյ աղբիւրը կ'անուանեն, բայց չենք կրնար ըսել Թէ ուրեմն Բողոքականք ու Կաթուղիկեայք նոյն հաւատքն ունին. վասն զի իրենց հաւտացածը կամ չհաւտացածը սուրբ Քիրքէն չենք կրնար իմանալ, հապա իրենց Ս. Քրքին տուած իմաստէն կամ մեկնութենէն, զորն որ իրենց վաւերական գրութեաց կամ հանգանակներուն մէջ փնտռելու է: Ասանկալ Եջմիածնական եկեղեցին Կաթուղիկեայ ուղղափառաց հետ չէ Թէ մինակ սուրբ Քիրք, հապա նաև աւանդութիւն (այս ինքն՝ Ս. Հարք) կ'ընդունի, բայց Թէ Կաթուղիկեայք ու Թէ Եջմիածնական եկեղեցին իրօք ինչ հաւատք ունին, «այս ինքն՝ ինչ կը հաւատան ու ինչ չեն հաւատար, սուրբ Քիրք ու սուրբ Հարք առջնիս բանալով չ'իմացուիր, հապա նայելով՝ Թէ ինչ կերպով Կաթուղիկէ Հռոմէա-

կան եկեղեցին սուրբ Գիրքն ու սուրբ Հարքը
կ'իմանայ ու կը մեկնէ, և ինչ կերպով Էջմի-
ածնական եկեղեցին: Ասկերպը կամ իմաստը
կամ մեկնութիւնը՝ ինչպէս Վաթուղիկեայ
ուղղափառաց քով, ասանկ ալ Էջմիածնա-
կան եկեղեցւոյն նկատմամբ՝ աս եկեղեցւոյն
բարձրագոյն իշխանութենէն կամ հեղինակու-
թենէն յառաջ եկած գրուածներուն մէջ մի-
նակ վնասելու է: Ուստի աս կողմանէ ալ
վերոյիշեալ քրիստոնէականները մեծ նշանա-
կութիւն ունին: Աս քրիստոնէականներէն
կ'որոշուի՝ որ Էջմիածնական եկեղեցւոյն
բուն իր սեպհական եղող վարդապետութիւնը
որն է:

Ճ. Թէ որ Էջմիածնական եկեղեցին վար-
դապետելու ատեն՝ ի Քրիստոսէ եկեղեցւոյ
խոստացուած անսխալութեան սարգն ունի,
այս ինքն բարեխօս Հոգին սուրբ իրեն օգ-
նական է, հարկաւ գոնէ աս քրիստոնէական-
ներուն մէջ աս անսխալութիւնը սխիտ՝ որ երե-
ւայ. նախ՝ որովհետեւ ասոնք Էջմիածնական
եկեղեցւոյն ամենէն բարձր իշխանութեամբը
վաւերացած ու հաստատուած գրուածներ են,
երկրորդ՝ Թէ որ աս քրիստոնէականներուն
մէջ անսխալութիւն կայ նէ՝ ան ատեն մինակ
ժողովուրդը Աստուծոյ առջև պարտական
կ'ըլլայ աս քրիստոնէականներով իրեն սու-
շեր դրուած վարդապետութիւնը հաւատալու:

Ուր որ անսխալ վարդապետութիւն չկայ, հոն հաւատալու ալ սարտականութիւն չկայ :

4. Թէ որ Էջմիածնական եկեղեցին իրաւ-
ցընէ անսխալութիւն ունի և իր անսխալու-
թիւնը, ինչպէս ըսինք, աս քրիստոնէական-
ներուն մէջ պիտ' որ երևնայ, չի կրնար ըլլալ
որ աս քրիստոնէականներէն մէկուն խօսքը
մէկալին խօսքին դէմ ելլէ, կամ աս ժամա-
նակուան քրիստոնէականը մէկալ ատեն-
ուան քրիստոնէականին ըսածին հակառակ
գայ, կամ աս տեղաց քրիստոնէականը մէ-
կալ տեղաց քրիստոնէականին ներհակ ըլլայ.
որովհետև Հոգին սուրբ ամէն ատեն ու ամէն
տեղ մի և նոյնը կը խօսի :

5. Էջմիածնական եկեղեցին ստէպ կը
վկայէ թէ իրեն հաւատքը Վաթուղիկէ Հոռո-
մէական եկեղեցոյ հաւատքէն ամենևին
տարբերութիւն մը չունի : Մասնաւորաց զըր-
ուածոց մէջ գուցէ ներուի՝ թէ որ աս կերպ
տարբերութիւն մը տեսնուի . բայց թէ որ
աս քրիստոնէականներուն մէջ՝ որոնք Էջ-
միածնական եկեղեցոյն ընդհանուր վար-
դապետութիւնն ու հաւատքը կը պարունա-
կեն, իրաւցընէ Վաթուղիկէ Հոռոմէական
եկեղեցոյ վարդապետութենէն տարբեր վար-
դապետութիւններ գտնուին, ալ բնական կեր-
պով հարկ է՝ որ ամէն մարդ ըսէ՝ թէ Էջմի-
ածնական Հայոց եկեղեցին իրօք Վաթուղի-

կէ Հոռոմէական եկեղեցիէն հաւատոյ կողմանէ տարբերութիւնունի։ Աս տարբերութիւնն ինչպէս ամէն առողջ միտք պէտք է տեսնել, մինակ մէկ հաւատոյ մասին մէջ ալ ըլլայ՝ բաւական է։

Թէ որ աս ամէնն ասանկ է, ան ատեն քիչ մը խելք ունեցող մարդ ինք իրեն պիտի որ ըսէ. Թէ որ աս քրիստոնէականներուն մէջի վարդապետութիւնն ամէն ատեն ու ամէն տեղ նոյն չէ, ան ատեն հոն Աստուծոյ մատր չկայ, Հոգին սուրբ ան վարդապետութիւնը սորվեցընողներուն հետ չէ, Հայաստանեայց ըսուած եկեղեցին անսխալութեան պարզեր չունի. ուստի ալ Մխիթարիչ Հոգին սուրբն իր անսխալութեամբը անանկ եկեղեցւոյ մը մէջ պէտք է փնտռել՝ որն որ չէ Թէ մինակ 60 տարուան միջոցի մէջ, հապա տասնութ ուկէս դարումէջ Արևելքէն Արևմուտք, Հիւսիսէն Հարաւ հազարաւոր բերնով վարդապետէ ու իր վարդապետական իշխանութեամբը հաւանուած գրուածոց մէջ և ոչ բառ մը կամ յովտ մը գտնուի որ իրարունքերհակ ըլլայ, հապա անանկ վարդապետութիւն մը ըլլայ՝ որ կարող ըլլայ իրաւցընէ Կաթողիկէ կամ Ընդհանրական ըսուիլ՝ ամէն ատեն ու ամէն տեղ նոյն ու ինք իրեն հետ համաձայն ըլլալով։

Ուստի էջմփածնական եկեղեցւոյն վերո-

յիշեալ Սկեզեցական իշխանութեամբ հաստատուած վաւերական գրուածներուն համառօտ քննութիւն մ'ընենք՝ տեսնելու համար՝

Ա. Թէ արդեօք աս գրուածներուն վարդապետութիւններն իրար կը բռնեն:

Բ. Թէ արդեօք աս գրուածներուն վարդապետութիւնը Վաթուղիկէ Հոռոմէական վարդապետութեան միաբան է:

Սկսինք ան հաւատոյ մասերէն՝ որոնց վրայ Հայաստանեայց Էջմիածնական եկեղեցին հնուցմէ Վաթուղիկէ եկեղեցւոյ հետ վեճ ունեցած է:

Գ Լ Ո Ի Խ Ա .

ՔՐԻՍՏՈՍ ՏԷՐՆ ՄԵՐ ԵՐԿՈՒ ԹԷ ՄԷԿ

ԲՆՈՒԹԻՒՆ ՈՒՆԻ

1.

Այս լեռաշէկէ ուղղափառ վարդապետութեանը :

Ի՞նչ կ'ուզէ կաթուղիկէ ուղղափառ վարդապետութիւնն աս մեծ խնդրոյն նկատմամբ՝ որն որ մեր փրկագործութեան վարդապետութեանը հիմն է :

Մարդեղութեան ուղղափառ վարդապետութեան մէջ երեք մտադրութեան արժանի կէտեր կան :

1. Կաթուղիկէ ուղղափառ վարդապետութիւնը մարդեղութեան վրայօք՝ մէկ կողմանէ Նեստորականաց դէմ, մէկալ կողմանէ Եւտիքականաց կամ Միաբնակաց դէմ՝ ամէն կերպ մոլորութե-

նէ ապահով ըլլալու համար՝ դիտաւորաբար մէկ բան կը պահանջէ , այս ինքն՝ անչնաւորական Բաւորութիւն , որն որ երկսայրի սուրմըն է՝ երկու կողման ալ մոլորութիւնները կտրելու նետելու :

Ի՞նչ է անձնաւորական միաւորութիւն : Ի Բրիտոստոս երկու բնութիւնները , այս ինքն՝ աստուածային ու մարդկային բնութիւնները , չէ թէ ուղղակի իրենց մէջ , հապա Բանին Աստուծոյ աստուածային անձին կամ անձնաւորութեան միջնորդութեամբ իրարու հետ միաւորած են : Աւրիշ խօսքերով ըսենք . Որդին Աստուծոյ մարդկային բնութիւնն իր աստուածային անձին հետ միաւորեց եւ անանկով՝ Որդւոյ Դէ՛ աստուածային անձին՝ Էրէ՛ր (այսինքն՝ աստուածային ու մարդկային) բնութիւններ կը վերաբերին :

« Վասն զի Բանն Աստուած չէ թէ մարդու անչն , հապա մարդու Բնութիւն առաւ , ու իր աստուածութեան յաւիտեանական անձին վրայ՝ մարմնոյ ժամանակաւոր դոյացութիւնն ընդունեցաւ :

Անոր համար՝ թէպէտ Հայր, Որդի ու Հոգին սուրբ մի բնութիւն կը հաւատանք, բայց չենք ըսեր՝ թէ Մարիամ Կոյսն աս Երրորդութեան միութիւնը ծընաւ, հասլա մինակ զՈրդի ծնաւ, որն որ մեր Բնութիւնն իր մէկհատիկ անձին վըրայ առաւ :

« Մինակ Որդին է՝ որ ծառայի կերպն իր մէկ անձնաւորութեանը վրայ առաւ, չէ թէ մէկ աստուածային բնութեանը վրայ, այսինքն՝ ան բանին վրայ առաւ, որն որ Որդւոյն սեպհական եւ առանձին է : Աս առած կերպն իրեն մէկ անձին հետ անանկ միացաւ՝ որ Որդին Աստուծոյ եւ որդին մարդոյ մէկ Քրիստոս եղաւ : »

Ասանկ (675ին)՝ առաքելական Գահէն վաւերացած Տոլեոեան ԺԱ. Ժողովոյն հանգանակը :

Աս է ուրեմն եկեղեցւոյ յաւիտեանս չփոխուելու եւ չայլայլելու վարդապետութիւնը : Ասով՝ ինչ որ Երրորդութեան մէջ երեք, մարդեղութեան մէջ մէկ է, եւ ինչ որ մարդեղութեան մէջ երեք,

Երրորդութեան մէջ մէկ է . երրորդութեան մէջ՝ երեք անձ եւ մի գոյացութիւն, մարդեղութեան մէջ՝ մի անձ եւ երեք գոյացութիւն (այս ինքն՝ աստուածութիւն, հոգի եւ մարմին) :

Աս անձնաւորական միաւորութիւնը եկեղեցական վճիռներէն ու արեւելահայկան ժողովներէն որոշուած բացատրութիւններ ունի, զորոնք անկարելի է թէ եկեղեցին մէկու մը ազատ թողու որ ուզէ ընդունի ու, զործածէ, եւ ուզէ չընդունի եւ չզործածէ : Գլխաւորներն ասոնք են :

« Քրիստոս է Բ անձն (աստուածային) յերկրոս բնութիւնս կամ յերկրոց բնութեանց » :

« Ի Քրիստոս է Բ բնութիւն Քանին Տարձնացեալ կամ մարդացեալ : »

Աս երկու ասութեանց մէջ հոլով մը կամ բառ մը ըստ կամի պակսեցընել չի ներեր կաթողիկէ վարդապետութիւնը : Օրինակի աղագաւ՝ Միաբնակները դիւրաւ յանձն կ'ստանուն « Մի Քրիստոս յերկուց բնութեանց » ըսել, որովհետեւ իրենց սխալ ըմբռնմամբ՝ երկու (աս-

տուածային ու մարդկային) բնութիւններէն Ռէի Բաղադրեալ Բնութիւն մը կը մըտածէին, բայց «Մի Քրիստոս յերկուս բնութիւնս» (ինչպէս տիեզերական ժողովք կ'ըսեն), Միաբնակ մը յաւիտեան չի կրնար յանձն առնուլ:

Ասանկ ալ «մի բնութիւն Քրիստոսի» ըսելը՝ Միաբնակ մը յօժարութեամբ կ'ընդունի. որովհետեւ դարձեալ բաղադրեալ բնութիւն մը կ'իմանայ, բայց ուղղափառ եկեղեցին երբեք չէ ըսած «մի բնութիւն Քրիստոսի», հապա «մի բնութիւն Բանին մարմնացեալ», որովհետեւ Տարմնացեալ բառը Բանին Աստուծոյ բնութեանը վրայ երկրորդ բնութիւն մ'ալ կ'աւելցընէ եւ ասանկով խօսքին մէջ գտնուած բնութիւններուն գումարը միշտ երկու կ'ելլէ:

Անոր համար՝ տիեզերական ժողովք այսպէս կը սահմանեն:

«Թէ որ մէկը ըստ սրբոց Հարց չի խոստովանիր՝ որ մի եւ նոյն Տէրն մեր եւ Աստուած Յիսուս Քրիստոս է յատկապէս եւ Տշմարտապէս յերկուս Բնութիւնս եւ յերկուս Բնութեանց անձնաւորապէս

(կամ իրապէս) միաւորելոց անշիտթ եւ անբաժանելի կերպով, նշովեալ ըլլայ» :

« Թէ որ մէկը ըստ սրբոց Հարց չի խոստովանիր յատկապէս եւ ճշմարտապէս ի Քրիստոս Աստուած կատարելապէս եւ անպակասելի կերպով Քրիստոսին Քանին Աստուծոյ Տարժնացեալ, որովհետեւ մեր գոյացութեամբը մարմնացած կ'ըսուի, նշովեալ ըլլայ » :

Այսպէս (649ին) Ատտերանեան Ատիեղերական Ժողովոյ 6րդ ու 5րդ կանոնները :

« Թէ որ մէկը չե՛րհո՞ց Բնո-ւնեանց՝ աստուածութենէ ու մարդկութենէ միութիւն եղած խոստովանելով եւ կամ մի բնութիւն Բանին մարմնացեալ ըսելով աս խօսքերն անանկ չ'իմանար՝ ինչպէս որ սուրբ Հարք սորվեցուցին, այս ինքն՝ թէ աստուածային ու մարդկային բնութիւններէն անճնաւորական միութիւն ըլլալով՝ մէկ Քրիստոս եղած է, նշովեալ ըլլայ » :

Ասանկ (553ին) Ե. ատիեղերական Ժողովոյն 8րդ կանոնը :

«Արդ դաւանիւմք զմի եւ զնոյն Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս Աստուծոյ Միածին Որդին յերկնաց (բնութեանց) և յերկնաց բնութիւնս . . . ոչ երբեք միաւորութեան համար՝ երկու բնութեանց տարբերութիւնը վերնալով, այլ մանաւանդ թէ ամէն մէկ բնութեան յատկութիւնը աւելի եւս սահուելով, ու ամէն մէկ բնութիւնը մի եւ նոյն անձին դիմելով, չէ թէ անձանց երկուութեան բաժնուելով եւ ոչ ալ մէկ բազադրեալ բնութեան մը շփոթելով»:

Ասանկ Ագաթոնի քահանայապետին ու Հռոմայ 125 եպիսկոպոսաց ժողովոյն առ կայսերս գրած թուղթը: Աս թուղթը (680ին) Չ.ԸԴ տիեզերական ժողովոյ Հարքն ընդունեցան՝ գոչելով թէ Ագաթոնին բերնէն Պետրոս խօսեցաւ:

2. Նոյնպէս Քրիստոսի Տեառն մերոյ հաճն ու գործողութիւններն երկու բնութեանց անձնաւորական միաւորութեանը վրայ հիմնուած են:

Քրիստոսի Տեառն մերոյ կամքն ու գործողութիւնները, թէ որ երկու բնութեանցը նայինք՝ երկու բնական կամք

ու. երկու բնական գործողութիւններ են, աստուածային ու մարդկային. իսկ թէ որ Քրիստոսի անձին նայինք՝ մի եւ նոյն աստուածային անձը նոյն գործողութեանց տէրն ըլլալով՝ ըստ Բնութեանց երկու աստուածային ու մարդկային գործողութեանց՝ ըստ անձին մէկ աստուածային գործող կայ աստուածայրական (աստուածային և մարդկային) գործողութեամբ : Երկու կամբ, բայց մէկ կամեցող, երկու գործողութիւն, բայց մէկ գործող :

«Թէ որ մէկը ըստ սրբոց Հարց չի խոստովանիր որ յատկապէս ու ճշմարտապէս մի եւ նոյն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ Երկու այսինքն՝ աստուածային ու մարդկային համբէն ըստ պատշաճի միաւորած են, որովհետեւ անոր երկու բնութիւններուն ձեռօքն ալ բնականապէս մեր յիշողութիւնը համեցողը մի եւ նոյնն է, նզովեալ ըլլայ » :

«Թէ որ մէկը ըստ սրբոց Հարց չի խոստովանիր՝ որ յատկապէս ու ճշմարտապէս մի եւ նոյն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ Երկու այսինքն՝ աստուածային ու մարդկային

կային՝ գործողութիւններն ըստ պատշաճի միաւորած են , որովհետեւ անոր երկու բնութեանցը ձեռօքն ալ բնականապէս մեր փրկութեան գործողը Քրիստոսն է , նշովեալ ըլլայ » :

« Թէ որ մէկը ըստ ամբարիշտ հերետիկոսաց աստուածայրական գործողութիւնը՝ անմտութեամբ մէկ գործողութիւն կը սեպէ , չէ թէ կրկին գործողութիւն ըստ սրբոց Հարց , այսինքն՝ աստուածային ու մարդկային, եւ կամ ըսելու ըլլայ՝ թէ աստուածայրական բառը մէկ գործողութիւն կը նշանակէ , չէ թէ երկու գործողութեանց զարմանալի ու փառաւոր միաւորութիւնը , նշովեալ ըլլայ » :

Ասանկ (649/ին) Ա. Լատերանեան տիեզերական ժողովոյն 10րդ , 11րդ ու 12րդ կանոնները :

3. Գարձեալ՝ անձնաւորական միաւորութենէն կախում ունի հաղորդութիւն յատկութեանց ըստած վարդապետութիւնը , առանց որոյ՝ ոչ Քրիստոսի Տեառն մերոյ մարդեղութիւնը մարդեղութիւն

կ'ըլլար եւ ոչ մեր փրկագործութիւնը՝ կարելի :

Ի՞նչ է յատկութեանց հաղորդութիւն: Յատկութեանց հաղորդութիւնն աս է՝ որ Քրիստոսի Տեառն մերոյ աստուածային կամքն ու գործողութիւնները մանգասայն մարդկային են⁺, որովհետեւ աստուածային անձը՝ որ կը կամի ու կը գործէ, միանգամայն մարդկային բնութեանալ անձն է : Ղարձեալ՝ Քրիստոսի Տեառն մերոյ մարդկային կամքն ու գործողութիւնները մանգասայն աստուածային են¹, որովհետեւ անձը որ կը կամի ու կը գործէ, աստուածային անձն է : Ասոր համար՝ Քրիստոս Տէրն մեր կը գործէր մարդկապէս զաստուածայինս եւ աստուածապէս՝ զմարդկայինս :

Ուստի՝ մինակ անձնաւորական միաւորութեան նկատմամբ ՚ի Քրիստոս՝ Աստուած մարդ է ու մարդ Աստուած է, եւ միայն անձնաւորական միաւորութեան համար՝ ինչ որ Քրիստոս Տէրն մեր մարդկապէս կրեց՝ աստուածապէս անսահման արժէք եւ արդիւնք ունի, եւ ասանկով՝ երկրորդ Ազամայ անսահման

Կ'ըլլար եւ ոչ մեր փրկագործութիւնը՝ կարելի :

Կ'ըլլար եւ ոչ մեր փրկագործութիւնը՝ կարելի :

արդիւնքը կրնայ առաջին Աղամայ ան-
սահման ապարդիւնքը Աստուծոյ արդա-
րութեանն առջեւ ջնջել : Կակ եթէ մտա-
ծութեամբ վերցընես անձնաւորական
միաւորութիւնը , ըստ ինքեան մարդ-
կութիւնն ի Ֆրիստոս ուրիշ բան չէ՝
բայց եթէ մարդկութիւն , եւ աստուա-
ծութիւնն ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ աս-
տուածութիւն , որոնք գոյացապէս իրարմէ
յանսահմանս հեռու բաներ են , ու չեն
կրնար ուրիշ կերպով իրարու հետ միանալ
բայց եթէ անձնաւորական միաւորու-
թեամբ :

Անոր համար « կը վարդապետենք
(կ'ըսէ 680ին ԱՊՕլտոյ երրորդ ու տիե-
զերական վեցերորդ ժողովը) որ Ֆրի-
ստոսի երկու բնութիւններն անոր մէկ
անձնաւորութեանը վրայ կը ճառագայ-
թեն , եւ նոյն անձնաւորութեամբը թէ
հրաշքներն եւ թէ չարչարանքը ճշմար-
տապէս ցուցուց , որպէս զի անոր մի
եւ նոյն անձնաւորութեան վրայ կեցած
բնութիւններուն տարբերութիւնը ճանչ-
նանք , երբոր բնութիւններէն առջեւ Գէլը՝
Գէլալին հաղորդութեամբ անբաժանելի եւ

անշփոթ կերպով էրէն յառուի եղածներն ուզեց ու դործեց : Աս պատճառաւ՝ երկու բնական կամք ու դործողութիւն կը խոստովանինք , որոնք մարդկային ազգի փրկութեանը համար ըստ պատշաճի ի Քրիստոս զուգընթաց եղան : »

2.

Հայոց էկեղեցւոյ յրիստոնէականներուն վարդապետութիւնը :

Հիմա համեմատենք աս կաթուղիկէ վարդապետութեան հետ վերոյիշեալ քրիստոնէականներուն մարդեղութեան վրայ ունեցած վարդապետութիւնը :

Կայ աս քրիստոնէականներուն մէջ անճնաւորական միաւորութեան վարդապետութիւնը՝ որնոր , ինչպէս տեսանք , բոլոր մարդեղութեան վարդապետութեան առանցքն է :

Գժուար եղած է ի սկզբանէ՝ աս հիմնական ու պարզ ճշմարտութիւնը հասկնալ եւ երկու բնութեանց համար ի Քրիս-

տոս՝ ալ ուրիշ միաւորութիւն չլինաուել :
 Քրիստոս Տաթեւացի՝ որուն հեղինակու-
 թիւնն երկայն ատեն արժեց , Աթու-
 դիկէ հռովմէական եկեղեցւոյ սորվե-
 ցուցած վերոյիշեալ անձնաւորական մի-
 աւորութիւնը շատ թոյլ միաւորութիւն ,
 քիչ մը մեղմացած Նեստորականութիւն
 սեպած էր : Անոր համար՝ դեռ 1814ին
 քրիստոնէականը բնութեանց երկուու-
 թեան կամ միութեան վրայ լուելով՝ ու-
 րիշ արձակ խօսքերով գոհ կ'ըլլայ ու կը
 կարծէ թէ ալ լիութիւն ամէն կողմ գոհ կ'ը-
 նէ ըսելով :

« Յիսուս Քրիստոս՝ մարդկային բո-
 ՛ւրք բնութիւնն՝ առաւ , հոգւով , մտօք ,
 ՛ ճշմարիտ եւ կատարեալ մարդ , եղաւ ,
 ՛ ոչ աստուածութիւնն ի մարմին փո-
 ՛ խուեցաւ եւ ոչ մարմինը յաստուածու-
 ՛ թիւն փոխուեցաւ » :

Շատ աղէկ ու ճշմարիտ խօսքեր .
 բայց ասոնցմով խնդիրը չի ըմբնար . աս
 ամէն խօսքերն ըսելով ալ՝ կրնայ մէկը

* Ճիշդ խօսելով պէտք էր ըսել՝ « Արդին
 Աստուած » :

Միաբնակ մնալ եւ իրօք այսպէս խօսող
Միաբնակներ կային : Որովհետեւ տիե-
զերական ժողովներն եւ եկեղեցւոյ վը-
ճիւղներն ասկէ աւելի բան կը պահան-
ջեն :

Բայց աւելի զարմանալի է՝ որ մին-
չուկ նաեւ 1820ին եղած վէճերէն ետքն
ալ դեռ ինչպէս պէտք է՝ չէ հաս-
կրցուած թէ Աթուղիկէ վարդապե-
տութիւնն ինչ կ'ուղէ . անանկ որ նոյն
1820ին եղած ժողովոյն սիւնհոդոսա-
կան դաւանութիւնը կը կարծէ՝ որ ա-
մէն կասկած կը փարատէ ըսելը՝ թէ

Քրիստոսի վրայ «կ'ըսենք Տրնու-
թիւն , կ'ըսենք միանգամայն Երկու-
թիւն » :

Ուրեմն դեռ ան ատեն չէ հասկը-
ցուեր՝ թէ ասանկ մերկ Տրնութիւն Քրի-
ստոսի վրայ ըսելը՝ ինչչափ թէ աստ-
ուածարանակաւ եւ թէ գիտնական ընդ-
դիմութիւններու տակ է , ու եկեղեցւոյ
վերոյի շեալ կրկին բացատրութենէն , ի
մասնաւորի « Մի բնութիւն Բանին մար-
մնացեալ » ըսելէն այնչափ տարբեր է՝ ինչ-

չափ մտորութիւնը՝ ճշմարտութենէն ,
 Դէ՛ ըսելը՝ երէ՛ս-ըսելէն :

Նոյնպիսի անորոշ խօսքեր , ինչպէս
 աս սիւնհոգոսէն յառաջ , նոյնպէս ետքն
 ալ երկար ատեն զանազան (Կ - Պոլսոյ ,
 Զմիւռնայի , Մոլտաւիոյ) քրիստոնէա-
 կաններուն մէջ կը տեւեն . օրինակի ա-
 ղազաւ՝ Մոլտաւիայի 1847ին քրիստոնէ-
 ականին մէջ՝ « Ո՛վ է Քրիստոս Տէրն մեր »
 հարցմանը՝ բաւական կ'ըլլայ « Ճշմարիտ
 Աստուած եւ ճշմարիտ մարդ » պատաս-
 խանը :

Բայց արդէն ասկէ քանի մը տարի
 յառաջ , այնչափ դարերէ ետքը , 1843ին
 Կ-Պոլսոյ քրիստոնէականներուն հորիզո-
 նէն վեր յանկարծ անհասարակ Դաւո-
 րո-Լէան նոր աստղը բարձրացած էր՝ ա-
 սանկ բացայայտ խօսքերով :

« Որդի Աստուծոյ եւ Բանն Աս-
 » տուած Հօր Աստուծոյ համագոյակից
 » յաւիտենական Աստուած ըլլալով . . .
 » հոգի եւ մարմին առաւ , իր ասարածաց-
 » Ին անձին հետ միացուց . . . եւ մարդկայ-
 » ին բնութիւնն ալ աստուածային անձին

» Հեա միանալովը Վրխատոս ըսուեցաւ՝
 » որ Օժեալ ըսել է » (էջ 4) :

Նոյնպէս 1847ին Ա — Պոլսոյ Վրխատոս
 նէական վարդապետութեան մէջ ալ ա-
 սանկ ըստ ամենայնի կրկնուած կը գըր-
 նենք :

« Մարդկային Բնութիւնը՝ սստուա-
 ծային անշին հեա միացաւ » (էջ 11) :

Ի վերայ այսր ամենայնի՝ շատ բազ-
 ձայի էր՝ որ նոյն նիւթն աւելի յայտնի
 եւ մանրամասն եւ մեծադոյն հեղինա-
 կութեամբ՝ քրխատոնէականներուն մէջ
 բացատրուէր : Իրօք անդիէն երեք տարի
 մը ետքը Ռուսիոյ կամ Էջմիածնի աթո-
 սոյն նոյն իսկ Աթուղիկոսին վկայու-
 թեամբը հաստատուած 1850ի թէ՛ ըն-
 դարձակ ու թէ՛ համառօտ քրխատոնէա-
 կաններն իրենց բացայայտութեամբը դա-
 բերու վրայ յաղթանակ կանգնեցին :

Աս քրխատոնէականներուն մէջ ա-
 սանկ կը կարդանք :

« 2. Զիարդ եղեւ մարդեղութիւն
 Աստուածորդոյն » :

« 7. Առեալ նորա՞ղմարդկային բնու-

» թիւն յարենէ Կուսին Մարիամու եւ
 » միաւորեալ զայն ընդ իւրում աստուա-
 » ծային անձին եւ բնութեան , եղև կա-
 » տարեալ մարդ՝ կատարեալ աստուա-
 » ծութեամբ » (էջ 24) :

« 2 . Կրկին ուրեմն էին բնութիւնք
 » Սաստուածն մարդացեալ :

« 7 . Այս , զի նոյն ինքն եւ Սաստուած
 » էր եւ մարդ . Սաստուած՝ աստուածայ-
 » նով բնութեամբ , եւ մարդ՝ մարդկայ-
 » նով :

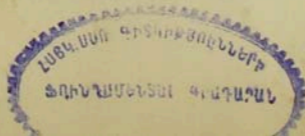
« 2 . Անձինք եւս կրկին էին :

« 7 . Ո՛չ . այլ մի միայն եւ այն աստուած-
 » ծայն , յորում միաւորեցան երկաքան-
 » չիւր բնութիւնք անբաժանարար եւ ան-
 » շփոթապէս » (էջ 27) :

« 2 . Մարթ է ուրեմն ուղիղ մտօք
 » Մի ասել բնութիւն Բանին մարմնա-
 » ցելոյ , կամ երկուս :

« 7 . Մարթ է , որպէս առաջինքն ա-
 » սացին սուրբ եւ ուղղափառ վարդա-
 » պետք եկեղեցւոյ : 26 (էջ)

« 2 . Է՛րն ի նմա կամք աստուածայ-
 » ին եւ կամք մարդկային , եւս եւ ներ-

» գործութիւնն աստուածային եւ ներգոր-
» ծութիւնն մարդկային :

« Գ. Ա. յի՛ . զի յորժամ զաստուածու-
» թեան կամէր ցուցանել զգործութիւն՝
» զաստուածայինսն ներգործէր աս-
» տուածաբար , եւ յորժամ զմարդկու-
» թեանն կամէր ցուցանել զխոնարհու-
» թիւն՝ զմարդկայինսն ներգործէր մարդ-
» կաբար » :

« Զ. Չհակառակէի՞ն միմեանց կամ-
» քըն երկոքին :

« Դ. Ո՛չ . զի աստուածայնոցն կա-
» մաց հետեւէր միշտ կամքն մարդկայ-
» ին : (էջ 28)

« Զ. Հի՞մ անուանեցաւ Օծեալ :

« Դ. Մի՛ , յաղագս անձնաւորական
» միաւորութեան աստուածութեան ընդ-
» մարդկութեան , միւս . . . :

Թէպէտ եւ ասկից ալ յառաջ 1846ին
Տփլիսիսի քրիստոնէական : լարդապետու-
թեան հրահանգն ըսած էր՝

« Զ. Չի՞նչ իմանամք անուամբ մար-
» մնառութիւն :

« Դ. Մարմնառութիւն Աստուածոր-

» դւոյնն շանակէ առու մն մարդկային բը-
 » նութեան՝ որով յաստուածային եւ ի
 » մարդկային բնութեանց, անձնաւորա-
 » բար միաւորելոց՝ եղեւ Սաստուածա-
 » մարդ » (էջ 51):

Աւրեմն Հայաստանեայց ըսուած ե-
 կեղեցին իր բարձրագոյն հեղինակու-
 թեան կողմանէ կ'ընդունի վերոյիշեալ
 ուղղափառ վարդապետութեան մասերը:

Աթուղիկէ վարդապետութիւնը
 չ'ուզեր ուրիշ միաւորութիւն, բայց եթէ
 անձնաւորական: Նոյնը կ'ընդունի կա-
 թուղիկոսական վկայութեամբ ամրա-
 ցած քրիստոնէականը:

Աթուղիկէ վարդապետութիւնը
 կ'ուզէ որ ի Քրիստոս բնութիւնները բա-
 ցայայտ երկու համբուին: Իրօք նոյն
 քրիստոնէականը կրկին կամ երկու կը
 համրէ՝ մէկ աստուածային անջին վրայ:

Աթուղիկէ եկեղեցին չ'ըսեր «Մի
 բնութիւն Քրիստոսի» եւ ոչ ալ «Մի
 բնութիւն» պարզապէս, հասլա «Մի
 բնութիւն Բանին մարմնացեալ»: Նոյն-
 պէս վերոյիշեալ քրիստոնէականը:

Կաթուղիկէ վարդապետութիւնը երէն կամքերու եւ երկո՞րործողութիւններու բացայայտ դաւանութիւն կը պահանջէ : Ասանկ ալ կ'ընէ կաթողիկոսական հաւանութեամբ հաստատուած քրիստոնէականը :

Կայ արդեօք դեռ բան մը աս նիւթիս մէջ կաթուղիկէ վարդապետութեան բոլորովին համաձայն ըլլալու : Գոհութիւն Աստուծոյ . չէ' :

Բայց եթէ դեռ բաղձալու բան մը կայ , աս է՝ որ փոխանակ «Մի բնութիւն Բանին մարմնացելոյ» ըսելու՝ ըսուէր «Մի բնութիւն Բանին մարմնացեալ» : Կը բաղձայինք՝ որ մի անձն կամ մի Քրիստոս յերկո՞ս Բնութիւնս՝ բացայայտ նշանակուէր , ասանկ ներդոյական հոլովով ինչպէս որ տիեզերական ժողովք կ'ընեն : Գարձեալ՝ այնչափ մանրամասն քրիստոնէականի մը մէջ Յատկութեանց հաղորդութեանը վրայ ալ խօսք մ'ըլլալու էր , թէպէտ եւ աս Յատկութեանց հաղորդութիւնն արդէն ըսուածներուն մէջ պարունակուած է : Ուստի առաջիննե-

րը՝ անմտտադրութեան , ու վերջինը մու-
ռացութեան տալու է :

Քիչ ուրախութեան արժանի չէ՝ տես-
նել թէ Հայոց եկեղեցին ան քարն որ
ասկէց առաջ շինողներուն քար դայ-
թակղութեան ու վէմ՝ գլորման եղած
էր , այս ինքն՝ անճնաւորական միաւո-
րութիւնը , այսօրուան օրս իբրեւ վէմ
դլուխ անկեան կ'ողջունէ . այս ինքն՝ կը
հաւատայ եւ կը դաւանի թէ Բանին Աս-
տուծոյ անչն է երկու բնութեանց միա-
ւորելու անկիւնը կամ կէտը , չէ թէ
Բանին Աստուծոյ բնութիւնը :

Բայց ինչ օգուտ . ստիպուած ենք
քիչ մը ուրախութիւննիս չափաւորելու :
Իրաւ է՝ Էջմիածնի եւ Ռուսիոյ կողմե-
րը , ինչպէս վերը տեսանք , մարդեղու-
թեան կաթողիկէ վարդապետութիւնը
կատարելապէս հասկըցուած եւ միան-
դամայն բացայայտ կերպով ընդունուած
է , բայց ասոր հակառակ՝ Տաճկաստա-
նի կողմերը դեռ պակաս կայ :

Աս Տաճկաստանի վերաբերեալ քրի-
ստոնէականները սաստիկ կ'ըզուշանան

Քէ անձն , երկու բնութիւն զաւանելու ,
չեն ուղեր հաճել , չենք զիտեր՝ վախ
թէ ամօթ կը կրեն :

Պարապ տեղ ասոնց մէջ կը փնտր-
ուենք բացայայտ երկու կամք , երկու ներ-
գործութիւն , մի անձն կամ Քրիստոս
յերկուս Բնութիւնս , կամ Մի բնութիւն Բա-
նին մարմնացեալ : Ասոնց վրայ զիտ-
մամբ լուծիւն կը պահուի :

Ինչ կ'ըսեմ լուծիւն . մեծ զար-
մանքով կը տեսնենք՝ որ անդիէն Էջմի-
ածնի քրիստոնէականները «Մի բնութիւն
Բանին մարմնացեալ» Ախրդի ու Լատե-
րանեան Ա. Ժողովոյն համեմատ ընդու-
նեւէն ետքը , ասդին՝ 1858ին Տաճկաս-
տանի մէջ պատրիարքական հաւանու-
թեամբ ուսումնարանաց համար հաս-
տատուած բոլորովին նոր քրիստոնէա-
կանը՝ Եւտիքականաց կամ Միաբնակաց
հետ «մի կամ միաւորեալ բնութիւն Քրի-
ստոսի» կը վարդապետէ , վարդապե-
տութիւն մը՝ զորն որ Էջմիածնի եկեղե-
ցոյն քրիստոնէականներն արդէն մեր-
ժեցին :

կը հարցընէ ասքրիստոնէականը .

« 2. Մի՞ բնութիւն է ի Քրիստոս թէ երկու :

« 3. Մի կամ միաւորեալ բնութիւն « կը դաւանինք ի Քրիստոս ընդդէմ չաւար բաժանողաց » (էջ 20—21 :

Ստիկա նորէն ճամբան փոխել եւ ետ դառնալ մըն է : « Ընդդէմ չարաւար բաժանողաց » մի անձն , չէ թէ մի Բնութիւն կ'ըսուի :

Սասնկ կաղ վարդապետութիւն մը մեր 50 տարւան շրջանին վերջերը նորէն երեւան ելլելով անոր առաջները , այսինքն 1820ին սիւնհոգոսին վարդապետութիւնը միտքերնիս կը ձգէ :

Սյո՛ , մխիթարութիւննիս երբէք իր կրումը չի գտներ , ցորչափ որ՝

1. Դեռ Եջմիածնական եկեղեցւոյն եպիսկոպոսունքը ձեռնադրելի քահանաներէն անանկ դաւանութիւն մը կը պահանջեն , որուն մէջ՝ « Մի անձն , մի դէմ , եւ Բնութեալ Բնութիւն , ի Քրիստոս կը խոստովանուի* : Ընդդէմ ասիկա Միաբնա-

* Ասան դաւանութիւնն է՝ որն որ ասանկ

կաց նշանաբանն է, ասով իրար կը ճանչնային, նոյնն իրենց դրօշին վրայ էր՝ երբոր Աթուղիկէ եկեղեցւոյ եւ միանգամայն առողջ մտաց դէմ դարերով կռուեցան: Թէպէտ աս հին խմորը կրնայ սպառնալ բոլոր զանգուածը նորէն թըլթուեցունելու, բայցմենք միշտ կը սիրենք եւ հիմ ունինք հաւատալու՝ որ Հայաստանեայց Էջմիածնական եկեղեցին անոր աս մնացորդն ալ իր տունէն անհետ պիտ'որ ընէ:

2. Դեռ Հայաստանեայց Էջմիածնական եկեղեցին դրահան կերպով ընդունած չէ՛ ոչ Ս. Լեւոնի առ Ս. Փլաբիանոս վարդապետական թուղթը, եկեղեցական մատենագրութեան զարմանալիքներէն մէկը, եւ ոչ չորրորդ Տիեզերական ժողովն, որ շատ պատճառներով բոլոր Արեւելեան տիեզերական ժողովոց նշանաւորագոյնն է: Քիչ զարմանա-

կ'ըսկսի. « Խոստովանիմք եւ հաւատամք » Տես Գիրք աստիճան ասլոյ. էջ 86 88: Ինչպէս կը լսենք՝ նաեւ ժամատացութեան սկիզբն շատով կ'ըլլայ թէոր Հայրապետը ներկայ է:

ի, է՛ որ 1820ին Սիւնհոգոսը թէ՛ ան
 թուղթը, թէ՛ աս ժողովը կ'ընդունի,
 « եւ՛ է Ժողին համայնն շրեց սո՛րէ ժո-
 շուց » (Նիկիոյ, Կ-Պողսի եւ Եփեսոսի)։
 Աս եւէն, (ո՛հ աս եւէն), որն որ ասկէ
 1000 տարի առաջ Շիրակաւանու ժողով-
 ոյն մէջ դրուեցաւ, երբ արդեօք Հայաս-
 տանեայց Էջմիածնական եկեղեցին հաս-
 տատ կերպով մը պիտ'որ վերցընէ եւ
 ի պաշտօնէ պիտ'որ ըսէ թէ « Գտայ հա-
 մաձայն » :

Ի՛նչ որ է նէ՛ աս շահն առ այժմ
 ունինք՝ որ գոնէ անձնաւորական միաւ-
 որութիւնն ընդհանրապէս ամէն կողմ
 ընդունուած է, անանկ՝ որ Տաճկաս-
 տանի 1858ին վերջերն ելած մէկ ուրիշ
 նոր քրիստոնէական մը նորէն կը կրկնէ.

« Ճշմարտապէս մարմին եւ հոգի եւ
 « միտք առնելով էր ա՛նչին հետ միա-
 « ցուց, որով աստուածային բնութեանը
 « հետ մարդկային բնութիւնն ալ կա-
 « տարեալ ունեցաւ մի եւ նոյն Որդին Ս.ս.
 « տուծոյ » (էջ 18) :

Թէ որքիչ մ'աւելի ուսումըլլայ, քիչ

մ'ալ աւելի ազատութիւն՝ մարդկային
 ակնածութիւններէ, աս քրիստոնէա-
 կանները քանի մը հաստատուն քայլեր
 դէպ ի յառաջ կրնան առնուլ՝ որպէսզի
 իրենց արեւելեան ընկերներուն հասնին,
 որոնք իրենցմէ շատ յառաջ անցած են
 եւ աս նիւթիս մէջ արդէն կաթուղիկէ
 վարդապետութեան հետ բաւական
 ձեռք ձեռքի հասուցած են :

Անցնինք ուրիշ խնդրոյ մը :

Գ Լ Ո Ի Խ Բ .

Հ Ո Գ Ի Ն Ս Ո Ի Բ Բ Մ Ի Ն Ա Կ Ի Հ Օ Ր Է ° Թ Է
Ն Ա Ե Ի Յ Ո Ր Դ Ի Ո Յ Կ Ե Լ Լ Է :

1.

Աստուծոյ էն որ զղափառ վարդապետներն :

Աստուծոյ էն որ զղափառ վարդապետներն չեն զնոյն սրբոյ երման վրայ համառօտիւ ասէ :

Հողին սուրբ է Հօրէ եւ յԱրդւոյ միանգամայն կ'ելլէ . կամ որ նոյն իմաստին կ'երթայ . Հողին սուրբ է Հօրէ Արդւոյ կ'ելլէ :

Ինչպէս Արդւոյն Աստուծոյ մարդեղութեան վարդապետութեանը բանային աս էր՝ որ զԲրիստոս Տէրն մեր Աստուած եւ մարդ՝ « Դէն անձ ու էրէն բնութիւններ » ճանչնանք, ու մինակ ասով կրնանք մարդեղութեան վարդապետութեան ամէն կողմը բանալ եւ ասով

կրնանք ամէն մոլորութիւն գոցել . ասանկ ալ Հոգւոյն սրբոյ ելմանը վարդապետութեան բանային ընդ հակառակն աս է՝ որ Հայր եւ Որդի « երկու անձ , բայց Ռէկ բնութիւն » գիտնանք , ու մինակ ասով կրնանք աս վարդապետութեան ամէն կողմը բանալ , եւ ասով կրնանք ամէն մոլորութիւն գոցել :

Հին Արիստեան մոլորութիւնը կը սորվեցընէր թէ Հոգին սուրբ ի Հօրէ չ'ելլեր , յՈրդւոյ կ'ելլէ (իբրեւ արարած) :

Ասոր հակառակ՝ նոր յունական մոլորութիւնը կը պնդէր ու դեռ կը պնդէ՝ թէ Հոգին սուրբ յՈրդւոյ չ'ելլեր , ի Հօրէ կ'ելլէ (իբրեւ Աստուած) :

Իսկ Աթուղիկէ եկեղեցին տիեզերական ժողովոյ համեմատ՝ ոչ մինակ ան կ'ըսէ եւ ոչ մինակ աս , հապա կը վարդապետէ թէ Հոգին սուրբ Աստուած ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ Ռանգաճայն կ'ելլէ :

Յունական եկեղեցին մինչեւ ցայսօր կը վախնայ՝ թէ գուցէ երկու Հոգի սուրբ կ'ունենայ՝ թէ որ Հոգին թէ ի Հօրէ եւ թէ յՈրդւոյ ելլէ :

Բայց կաթուղիկէ Հռոմէական եկեղեցին հոն չի վախնար՝ ուր որ վախնալու բան չկայ, հասլա հոն՝ ուր որ վախնալու բան կայ: Ինչպէս որ մարդեղութեան վարդապետութեան մէջ՝ Էրէն բնութիւններ ընդունելով՝ չի վախնար որ Էրէն Քրիստոս կ'ունենայ՝ ցորչալի որ Բէնանձ կը դաւանի, նոյնպէս Երրորդութեան վարդապետութեան մէջ՝ զՀոգին սուրբ ի Հօրէ եւ Որդւոյ ելած կամ բխած սորվեցրնելով՝ յաւիտեան չի վախնար՝ թէ Երէն Հոգի սուրբ կ'ունենայ՝ ցորչալի որ զՀայր եւ զՈրդի Երէնանձ, բայց մէկ բնութիւն կամ էութիւն կը ճանչնայ:

Թէ որ Հայր զատ էութիւն եւ Որդի զատ էութիւն ունենային՝ ինչպէս որ այլ եւ այլ անձեր ունին, կամ աստուածային էութեան կէտը Հօրը քով մնացած ու մէկալ կէտը ծննդեամբ Որդւոյն անցած ըլլար, ան ատեն կրնար՝ կամ Արիանոսաց վարդապետութեան համեմատ՝ մինակ Որդին, եւ կամ Յունաց վարդապետութեան համեմատ՝ մինակ Հայր, եւ

կամ երկուքն ալ՝ մէյմէկ կիսկատար Հոգի բխել :

Բայց ըստ Աթուղիկէ վարդապետութեան ասանկ չէ . Հայր եւ Արդի չէ թէ իբրեւ լոկ Երկու անձինք , հապա իբրեւ մէկութիւն , չէ թէ Երկու գործողութեամբ կամ փշմամբ , հապա մէկուսոյն գործողութեամբ կամ փշմամբ միեւնոյն Հոգին սուրբ միանգամայն կը բխեն :

Ուստի՝ Հոգին Սուրբ պարզապէս Հօր եւ Արդւոյ ան բանէն չ'ելլեր , որն որ անոնց ամէն մէկուն առանձին ույտուկէ , հապա անբանէն կ'ելլէ կամ կը բխէ՝ որն որ Հօր եւ Արդւոյ հասարակ է :

Ասանկով չի կրնար ըլլալ՝ որ Արդի բխէ ու Հայր ալ միանգամայն չբխէ , որովհետեւ Հօր էութիւնն ու կարողութիւնը՝ բոլոր բովանդակ Հօրը քով մնացած , ու բոլոր բովանդակ Արդւոյն անցած է : Ինչ որ Հայր է կամ ունի կամ կը գործէ , բաց ի հայրութենէն՝ նոյնն է , նոյնն ունի եւ նոյնը կը գործէ միանգամայն Արդին :

Անոր համար կաթուղիկէ վարդապետութիւնը հաւասարապէս կը դատապարտէ ու կը մերժէ « թէ՛ զանոնք՝ որոնք կը համարձակին հաստատելու՝ թէ Հոգին սուրբ ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ չ'ելլեր, եւ թէ՛ զանոնք՝ որոնք կը յանդգնին ըսելու՝ որ Հոգին սուրբ ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ՝ չէ իբրեւ Զէ սկզբնէ կամ պատճառէ, հասպա իբրեւ Երէս սկիզբներէ կամ պատճառներէ կ'ելլէ » : Բ. Ժող. Լուս. Գր. Տէեղ. :

Ասոնցմէ յայտնի է՝ որ եթէ յունական եկեղեցին պարապ տեղ կը վախնայ թէ կաթուղիկէ Հռոմէական վարդապետութիւնը զՀոգին Սուրբ երկու անձերու կը բաժնէ, աւելի իրաւամբք կը վախնայ Աթուղիկէ Հռոմէական եկեղեցին՝ որ յունական վարդապետութիւնը զՀայր եւ զՈրդի երկու էութեանց կը բաժնէ :

Ասնք ի՛նչ Հոգին Սուրբ ինք իր վրայ տիեզերական ժողովներով կը սորվեցընէ :

Փլորենտեան տիեզերական ժողովոյն

մէջ, որուն հաղորդ էր բովանդակ արեւ-
մտեան եւ արեւելեան եկեղեցին, զորն
որնաւ Հայք իրենց պատգամաւորներ
բովն ընդունեցան, ասանկ կը սահմանուի.

« Յանուն ամենասուրբ Երրորդու-
թեան Հօր եւ Արդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ
աս տիեզերական Պլորենաեան Ժողո-
վոյս հաւանութեամբ կը սահմանենք՝ որ
աս հաւատոյ ճշմարտութիւնը բոլոր
քրիստոնեաներէն հաւտացուի եւ ըն-
դունուի եւ ասանկ ալ ամէնքը՝ զառա-
նին՝ թէ Հոգին սուրբ յաւիտենականա-
բար ի Հօրէ եւ Արդւոյ է եւ իր էու-
թիւնն ու անձնաւորութիւնն ի Հօրէ եւ
Արդւոյ միանգամայն ունի եւ երկուքէն
յաւիտենականաբար իրրեւ մէկ սկիզբէ
ու մէկ վիշմամբ կ'ելլէ » :

« Կը ծանուցանենք միանգամայն՝ թէ
վարդապետաց ու Հարց ան ըսածը՝ թէ
Հոգին սուրբ ի Հօրէ Արդւով կ'ելլէ,
'նոյն իմաստին կը դիմէ, անանկ՝ որ ա-
նով կ'իմացուի թէ ինչպէս Հայք, 'նոյն-
պէս Արդին ըստ Յունաց՝ պատճառ., եւ
ըստ Լատինացւոց՝ սկիզբէ Հոգւոյն սրբ-
ոյ անձնաւորութեանը » :

«Որովհետեւ ամէն բան՝ ինչ որ Հայր ունի, ինք Հայր ծնանելովն իր Սիածին Որդւոյն տուաւ, բաց ի Հայր ըլլալէն, անոր համար՝ Հոգւոյն սրբոյ Որդւոյ ելլելն ալ ինք Որդին իյաւիտենից Հօրմէն ունի՝ որմէ որ իյաւիտենից ծընած ալ է » :

Սրգէն անկէց զբեթէ երկու դար առաջ (1274ին) Լուզդուենեան Բ. սիւնհոգոսն ըսած էր . « Հաւատարիմ՝ ու ջերմեռանդն դաւանութեամբ կը խոստովանինք՝ որ Հոգին սուրբ իյաւիտենից ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ՝ չէ թէ իբրեւ երկու սկիզբներէ, հապա իբրեւ մէկ սկիզբէ մը, չէ թէ երկու փշմամբ, հապա մինակ մէկ փշմամբ կ'ելլէ » :

Սակից ալ յառաջ՝ Լատերանեան Գ. տիեզերական ժողովն իր հանգանակին մէջ կը դաւանէր . « Հայր մէկէ մը չէ, Որդի մինակ Հօրմէն, Հոգին սուրբ երկուքէն ալ միանգամայն » : Որովհետեւ « Հայր իյաւիտենից զՈրդի ծնանելով իր էութիւնն անոր տուաւ, ու չի կրնար ըսուիլ՝ որ իր էութեանը մէկ մասը տը-

ած ու մէկալ մասն ինք իրեն պահած
 ըլլայ, որովհետեւ Հօր էութիւնն ան-
 բաժանելի է, վասն զի բոլորովին պարզ
 է: Եւ ոչ ալ կրնայ ըսուիլ՝ որ Հայր ծը-
 նաներովն իր էութիւնն անանկ մը Որ-
 դւոյն փոխադրած ըլլայ՝ եւ անանկ Որ-
 դւոյն տուած ըլլայ՝ որ նոյնն իրեն պա-
 հած չըլլայ, ապա թէ ոչ Հայր էութիւն
 ըլլալէն կը դադրէր: Արեմն յայտնի է՝
 որ Որդին ծնաներովն՝ առանց նուազու-
 թեան մը՝ Հօրը էութիւնն առաւ եւ ա-
 նանկով Հայր եւ Որդի նոյն էութիւնն
 ունին»:

Ասանկ՝ տիեզերական ժողովները:

Գուցէ մտածէ մէկը՝ թէ աս վարդա-
 պետութիւնը կամ աս պղտի մտանիկը եւ
 Որդւոյ վերցընելով՝ ուրիշ հաւատոյ
 ճշմարտութեանց ինչ կրնայ պակսիլ:

Քիչ բան չի պակսիր: Մինակ աս
 ուղղափառ վարդապետութեամբ Եր-
 րորդութեան ճշմարիտ վարդապետու-
 թիւնը կրնայ կենալ: Ինչ է Երրորդու-
 թեան խորհուրդը, բայց եթէ մէկ աս-
 տուածային էութիւն եւ երեք աստուա-
 ծային անձինք:

Արդ՝ ինչպէս բաւական տեսանք, աստուածային էութեան միութիւնը մինակ ան վարդապետութեան մէջ կը պահուի՝ որն որ կը սորվեցընէ թէ Հայր եւ Որդի իբրեւ մէկ էութիւն, իբրեւ մէկ իր, մէկ գործողութեամբ զՀոգին սուրբ կը բխեն, եւ անոր հակառակ՝ աստուածային էութեան միութիւնը կը կորսուի՝ թէ որ Հայր մինակ զՈրդի ծնանելէն ետքը՝ զարձեալ Դնակ զՀոգին սուրբ բխէ, կարծես թէ իր աստուածային բնութեան կէսը ծննդեան գործածելով ու մէկալ կէսն ալ բխման :

Ասանկ ալ մինակ աս կաթուղիկէ ուղղափառ վարդապետութեամբ երեք աստուածային անձանց մէջ զանազանութեան ու հակադրութեան անդամներն ամբողջ ու կատարեալ կը պահուին :

Ըստ կաթուղիկէ վարդապետութեան՝ որն որ սուրբ Պրոց համեմատ կը սորվեցընէ՝ թէ « Հոգին սուրբ երրորդանձ է Ներրորդութեան » (տես Հանգանակ Տղէտանէան), երրորդութեան անձինքն են՝ Առաջին, Երկրորդ, Երրորդ . իսկ ըստ յունական վարդապետութեան ա-

մենասուրբ Երրորդութեան անձինքն են
Առաջին, Երկրորդ, Երկրորդ :

Ասանկ յունական վարդապետու-
թիւնն աստուածային կենաց մէջ աւե-
լորդ կրկնութիւններ ու պակսութիւն-
ներ կը մտցունէ : Ան կրկնութիւններով
եւ սս պակսութիւններով յունական վար-
դապետութեան Երրորդութիւնն՝ այն-
չափ Երրորդութիւն չէ, որչափ Երկրոր-
դութիւն :

Ասով չէ թէ մինակ ամենասուրբ
Երրորդութեան վարդապետութիւնը,
ինչպէս տեսանք, ջարդ ու բուրդ կ'ըլլայ,
հապա նաեւ շատ մ'ուրիշ մեծամեծ
քրիստոնէական վարդապետութիւններ
իրենց հիմերէն կը խախտին :

Որո՞նք :

Աստուած երկու կերպ կը գործէ .
մէյ մը՝ իրմէ ներս, այսինքն՝ ինք իր է-
ութեանը մէջ, ի յաւիտենից . մէյ մ'ալ
իրմէ դուրս, այսինքն՝ ինք իր էութե-
նէն դուրս, ի ժամանակի : Իրմէ ներս
ի յաւիտենից՝ երբոր Հայր իր էութե-
նէն զՈրդի կը ծնանի, Հայր եւ Որդի

իրենց էութենէն զՀոգի կը բխեն : Կրմէ
դուրս ի ժամանակի, երբոր Հայր եւ Որդի
եւ Սուրբ Հոգի՝ չէ թէ իրենց էութենէն
հապա յոչընչէ արարած կ'ստեղծեն ու
կը վերաստեղծեն :

Արդ՝ ըստ սուրբ Գրոց, սրբոց Հարց
ու տիեզերական ժողովոց՝ Հայր եւ Որ-
դի եւ Սուրբ Հոգի՝ առ պատարս, չէ
թէ երեք արարիչներ, չէ թէ իբրեւ ե-
րեք սկիզբներ կամ պատճառներ, չէ
թէ՝ իբրեւ երեք անձինք, հապա իբրեւ
մէկ արարիչ, իբրեւ մէկ սկիզբ կամ
պատճառ, իբրեւ մէկ էութիւն, չէ թէ
երեք զատ զատ, հապա Բ եւ Նոյն արար-
չական գործողութեամբ արարածները
յառաջ կը բերեն :

Աս վարդապետութեան հետ՝ զորն
որ ամէն քրիստոնեայ հարկաւ կ'ընդու-
նի, մինակ Աթուղիկէ Հռոմէական ե-
կեղեցւոյ՝ Հոգւոյն սրբոյ ելմանը վրայ ու-
նեցած վարդապետութիւնը կրնայ հաշ-
տութիւն ու միաբանութիւն ընել, այս
ինքն՝ մինակ ան վարդապետութիւնը՝ որն
որ կրնայ ազատ համարձակ ըսել Ս. թա-

Կրմէն իրենց էութենէն

նասեան հանգանակին համեմատ՝

Հայր բխող է, Արդի բխող է, բայց երկուքը մէկէն ճէ բխող է, ինչպէս որ Հայր արարիչ է, ⁺ Հոգին սուրբ արարիչ է, բայց չէ թէ երեք արարիչ, հապա ամէնը մէկէն ճէ արարիչ է :

Անոր համար՝ Փլորենտեան ժողովոյն որոշման համեմատ հրատարակուած Եւզինեայ Պ. առ Յակոբիտեանս կոնդակը կ'որոշէ համարձակ դաւանիլ թէ՞ Հայր եւ Արդի չէ թէ Հոգւոյն Սրբոյ երկու սկիզբներ (կամ պատճառներ) են, հապա մէկ սկիզբ (կամ պատճառ). անանկ՝ ինչպէս որ Հայր եւ Արդի եւ Սուրբ Հոգի՝ չէ թէ արարածոց երեք սկիզբներ (կամ պատճառներ) են, հապա մէկ սկիզբ (կամ պատճառ) » :

Որ եւ իցէ քրիստոնեայ՝ ան սուրբ Գրոց, սրբոց Հարց ու ժողովոց ասու թիւնը՝ թէ Հայր Արդի — Հոգի — սրբի — կ'ստեղծէ, ուրիշ իմաստով չ'իմանար՝ բայց եթէ՝ որ ինչպէս Հայր՝ նոյնպէս Արդի եւ Սուրբ Հոգի իբրեւ Նրբորդութիւն եւ մի աստուածութիւն կ'ստեղծեն : Աւրեմն

որչափ լիուլի իրաւունք ունի Փլորեն-տեան ժողովն եւ անոր հետ կաթուղիկէ Հռոմէական եկեղեցին՝ երբոր, ինչպէս վերը տեսանք, կը ծանուցանէ՝ թէ Հարց ու վարդապետաց՝ Հոգին սուրբ ի Հօրէ Որդւով կ'ելլէ, կամ Հայր Որդւով զՀոգին սուրբ կը բխէ՝ ըսելն ուրիշ բան ըսել չէ, բայց եթէ՝ ինչպէս Հայր, նոյնպէս Որդի զՀոգին սուրբ իբրեւ մի սկիզբ կամ պատճառ կը բխեն :

Այսչափ աս երկու վարդապետութիւններն իրարմէ կախում ունին :

Ասանկ ալ փրկագործութեան վարդապետութիւնը, որն որ երկրորդ արարչութիւն մըն է :

Ըստ սուրբ Պրոց, սրբոց Հարց ու տիեզերական ժողովոց՝ Հայր իր միածին Որդին նոյնպէս կամ կ'առաքէ՝ փրկելու, Հայր եւ Որդի Բարեխօս Հոգին սուրբը նոյնպէս կամ կ'առաքեն՝ սրբելու :

Ուրեմն ան անձը (այսինքն Հայր) մէկէ մը առ արտաքս ի ժամանակի չի խորհուիր, որն որ առ ի ներքս ի յաւիտենից մէկէ մը չ'ելլեր, եւ ասոր հակառակ՝ ան անձինք ան անձինքներէն միայն առ ար-

տաքս կը խաւրուին՝ որոնցմէ որ առ ի ներքս ի յաւիտենից կ'ելլեն :

Ուստի՛ ամենասուրբ Երրորդութեան անձանց ժամանակաւոր առաջնաց կարգին պատճառը մինակ կաթուղիկէ վարդապետութեան սորվեցուցած յաւիտենական ելճանց կարգին մէջ կը գտնուի, ան վարդապետութեան կ'ըսեմ, որ Նատերանեան հանգանակին հետ կը դաւանի՝ թէ « Հայր մէկէ մը չէ, Արդի մինակ Հօրմէն է, Հոգին սուրբ երկուքէն ալ միանգամայն », ու համեմատ 673ին ՔՍ. Տոլետանեան ժողովոյն հանգանակին՝ կ'ըսէ թէ « Հոգին սուրբ չէ թէ մինակ Հօր, հասլա Հօր եւ Արդւոյ միանգամայն Հոգին կ'ըսուի, վասն զի չէ թէ ի Հօրէ դէպ ի Արդին կը յառաջագայի, կամ Արդիէն արարածները սրբելու յառաջ կու գայ (Արիանոսաց վարդապետութեան համեմատ), հասլա երկուքէն միանգամայն յառաջ եկած կը ցուցուի, որովհետեւ երկուքին իբրեւ սէրը կամ սրբութիւնը կը ճանչցուի եւ անոր համար ալ Հոգին սուրբ երկուքէն ալ առաջադասած կը հաւատացուի » :

Թէ որ վերջապէս քրիստոնէական
 փիլիսոփայութիւնը հարցընէ թէ ին-
 չո՛ւ տիեզերք՝ ասանկ իբրեւ Էրէո- հա-
 կադրութեանց (antithèsesներու) Գէ հա-
 մադրութիւն (synthèse) մը կազմուած է .
 այս ինքն՝ ինչո՛ւ արարածոց բովանդա-
 կութիւնն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ
 մինակ հոգի, մինակ մարմին ու հոգի
 եւ մարմին միանդամայն՝ այս ինքն մարդ,
 իբրեւ արարածական երրորդութեան
 երրորդ անդամ. աս հարցման՝ մինակ
 կաթուղիկէ վարդապետութիւնն ի վի-
 ճակի է պատասխան տալու՝ թէ ասոր
 հիմը անոնց Արարչապետին յաւիտենա-
 կան կեանքին մէջն է, ան կեանքին՝ որով
 Հայր եւ Արդի իբրեւ Էրէո- ան՝ ծննդեամբ
 իրարու կը հակադրին, եւ իբրեւ Գ Էո-
 լիան՝ Հայր եւ Արդի բխմամբ կը նոյնա-
 նան⁺ ի Հոգի Սուրբ :

Ստուգիւ՛ ո՞վ չի տեսներ արարա-
 ծոց բովանդակութեան վրայ աս հետքը
 կամ դրոշմը՝ զորն որ երեքանձնեան Ա-
 րարիչը տպաւորած է, երբոր (ինչպէս
 Ղատերոսեան Գ. տիեզերական ժողո-
 վոյն հանգանակը կ'ըսէ) « իր ամենա-

Գ Էոլիան Էրէո- ան՝ ծննդեամբ իրարու կը հակադրին, եւ իբրեւ Գ Էոլիան՝ Հայր եւ Արդի բխմամբ կը նոյնանան ի Հոգի Սուրբ :

զօր զօրութեամբն ի սկզբանէ ժամանակաց մի եւ նոյն ատեն յոչրնչէ՝ երկու արարած, հոգեղէն եւ մարմնաւոր, այսինքն՝ հրեշտակային եւ ռշխարհային արարածը ստեղծեց, եւ ետքը՝ մարդկայինը իբրեւ երկուքին կցորդ՝ ի հոգւոյ եւ ի մարմնոյ կազմուած » :

Ուրեմն յունական վարդապետութեան մէջ՝ որով Հոգին սուրբ մինակ ի Հօրէ կ'ելլէ, Աստուծոյ առարաստա ըրած գործողութեանց կարգն եւ օրէնքը՝ Աստուծոյ առիներս ըրած գործողութեանց կարգին եւ օրէնքին համեմատ չէ, աստուածային անձանց թաժանակաւոր առաքումները՝ յառիւստեան ելմանց կամ առաքմանց չեն պատասխաներ, արարչագործութեան եւ փրկագործութեան կարգն ։ ամենասուրբ Երրորդութեան ներքին կենացը հետ կապ մը չունի :

Հայոց Եկեղեցւոյ Գրիտարանէականներուն

Վարդապետութիւնը :

Հայոց եկեղեցին վերոյիշեալ երկու վարդապետութիւններէն որո՞ւն կը դիմէ :

Ատենօք հին Հայաստանեայց եկեղեցին, երբոր աս խնդիրն իր առջեւը դրուեցաւ, ազգային սիւնհոդոսով ինքզինք կաթուղիկէ Հռովմէական վարդապետութեան կողմը որոշեց եւ ընդունեցաւ՝ որ նաեւ իրեն հարցը վարդապետութեան համեմատ՝ Հոգին սուրբ ի Հօրէ եւ յԱրդւոյ միանգամայն կ'ելլէ :

Բայց երբոր աս եղածները մոռնալու չափ ժամանակներ անցան, ու Հռովմէական եկեղեցւոյ դէմ հակառակութիւն մ'ստացաւ, անկէ ետքը Հայոց եկեղեցւոյ պաշտօնեաները տարակոյսներու մէջ իյնալով՝ ալ երկու վերոյիշեալ վարդապետութեանց մէջ ծփալու սկսան, ո՛չ կատարելապէս յունական վարդա-

պետութիւնը , եւ ոչ ալ այնչափ տիե-
զերական ժողովներով հաստատուած
Հռոմէական ուղղափառ վարդապետու-
թիւնն ընդունելով :

Քաներն աս վիճակի մէջ ըլլալով
որչափ ալ առանձնականք ոմանք քրիս-
տոնէական վարդապետութիւններէն
դուրս Աթուղիկէ Հռոմէական վար-
դապետութեան դէմ կը գրէին , հրա-
պարակական իշխանութեամբ հրատա-
րակուած քրիստոնէականներն աս նիւ-
թիս վրայ աւելի լռութիւն՝ քան թէ
վարդապետութիւն ունեցան : Քայց
հաւատոյ կանոնը , ինչպէս յայտնի է ,
մեզմէ լռութիւն չի պահանջեր , հապա
ճշմարտութեան դաւանութիւն , որով-
հետեւ պարտական ենք սրտիւ հաւա-
տալու յարդարութիւն ու բերանով խոս-
տովանելու ի փրկութիւն :

Ս.սանկ 1814ին քրիստոնէականն՝ աս
անհաւանութեան կամ անորոշութեան
լռութիւնը պահելէն ետքը , 1820ին
ազգային սիւնհոդոսն իր յայտարարու-
թեան մէջ աս խնդրոյն վրայ հետեւեալ
դաւանութիւնը կու տայ :

«Չհողին սուրբ Հողի Հօր եւ Որ-
 » դւոյ կը ճանչնանք. վասն զի ըստ սրբոյ
 » Լուսաւորչին» . Հայր յանձնէ, Որդի ի
 » Հօրէ, Հողին սուրբ ի նոցունց ի նոսին :
 » Սնոր համար՝ ըստ Շնորհալուոյն կ'ը-
 » սենք թէ « Հողին սուրբ բխի ի Հօրէ
 » եւ առնու յՈրդւոյ՝ անճառաբար», եւ
 » թէ «ի Հօրէ բխումն Հողւոյդ ոչ քննե-
 » ցաւ, հոսման յՈրդւոյ առումն ոչ պատ-
 » մեցաւ» (Շնորհ. Յիսուս Որդի), եւ ըստ
 » Շարականին՝ «Սղբիւր կենաց եւ փր-
 » կութեան մերոյ Հողի Հօր եւ Որդւոյ» :

Աս սինհոդոսական դաւանութեան
 կամ վճռոյն մէջ՝ դաւանութիւնը բե-
 ռուած վկայութիւններէն պէտք է զանա-
 ղանել . որովհետեւ, ինչպէս ուրիշ ան-
 դամ ըսած ենք, խնդիրն ան չէ՝ թէ Հայ-
 ոյ հին սուրբ հարքն ինչ կ'ընդունին,
 հապա ան է՝ թէ հիմա Հայաստանեայց
 ըսուած եկեղեցին ինչ իմաստով աս
 սրբոյ Հարց խօսքերը կ'առնու :

Արդ՝ թէ որ աս բերուած վկայու-
 թիւններուն նայինք, անոնք գրեթէ բո-

վանդակ կաթուղիկէ վարդապետու-
թիւնը կը պարունակեն :

Ս.յս ինքն՝ թէ

1. Հոգին սուրբ է Հոգի՝ չէ թէ
մինակ Հօր, հասպա նաեւ Արդւոյ :

2. Հոգին սուրբ կ'առնու յԱրդւոյ :

3. Հոգին սուրբ է ի Հօրէ եւ յԱր-
դւոյ (ի նոյնն) :

4. Հոգւոյն սրբոյ յԱրդւոյ առումն
ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ հոսո՞ճն, որն որ
հասարակ եւ ընտանի բառով բխո՞ճ կ'ը-
սուի :

Լուսաւորչին ան խօսքը « Հայր, յանձ-
նէ, Արդի ի Հօրէ, Հոգին սուրբ ի Նո-
յունց ի Նոսին » տարբերութիւն մը չու-
նի զ. Լատերանեան ժողովոյն աս խօս-
քէն, « Հայր մէկէ մը չէ, Արդի մինակ
Հօրմէն, Հոգին սուրբ երկուքէն ալ մի-
անդամայն » :

Սուր հակառակ՝ իբրեւ վճիռ զուր-
ցուած, համառօտ ու ժողովոյն յատուկ
եզոյղ խօսքը թէ « զՀոգին սուրբ Հոգի
Հօր եւ Արդւոյ կը ճանչնանք », շատ հոմ
եւ անորոշ դաւանութիւն մըն է :

Աս խօսքը « Հոգի Որդւոյ » սուրբ
 Գրոց խօսքն ըլլալով՝ սուրբ Գիրք ընդու-
 նողը հարկաւ զՀոգի՝ Հոգի Որդւոյ պի-
 տ'որ ճանչնայ : Քայց ասով խնդիրը չի լը-
 մրննար : Յոյնք՝ սուրբ Գրոց մէջ Հոգի
 Որդւոյ կը կարգան ու Հոգի Քրիստոսի
 կ'իմանան, այս ինքն՝ ըստ Յունաց՝ Հոգին
 սուրբ մինակ անոր համար Հոգի Որդւոյ
 կ'ըսուի, որովհետեւ Որդի Աստուծոյ
 մարմնացեալ զՀոգին սուրբ եւ անոր
 շնորհքը իր չարչարանօքը մեղի է ժամա-
 նակի արդիւնաւորեցաւ : Իսկ Կաթո-
 ղիկէ եկեղեցին տիեզերական ժողովոց
 համեմատ՝ որոնք կրնան սուրբ Գրոց ի-
 մաստը Հոգւով սրբով որոշել, Հոգի Որ-
 դւոյ ըսելով, ինչպէս վերը տեսանք,
 սն կ'մանայ՝ ինչ որ Հոգի Հօր ըսելով
 կ'իմանայ, այսինքն՝ թէ Հոգին՝ Հոգի
 Հօր եւ Որդւոյ անոր համար կ'ըսուի,
 վասն զի է յաւիտենից է Հօրէ եւ յՈրդւոյ
 կ'ելլէ :

Արդ՝ վերոյիշեալ սիւնհոգոսական
 դաւանութիւնը՝ ո՞ր, յաւիտենական
 թէ մինակ ժամանակաւոր իմաստով ըզ-

Հողին՝ Հողի Որդւոյ կը ճանչնայ : Անորոչ է :

Ասանկ ալ՝ աս խօսքը « Հողի ասնու յՈրդւոյ » սուրբ Պրոց խօսքն է : Հոս ալ Յոյնք Հողւոյն սրբոյ մինակ է ճանանալի Քրիստոսի արդիւնքներէն առնուելու հաւատացելոց իրբու շնորհք հաղորդուիլը կ'իմանան : Բայց ըստ տիեզերական ժողովոց՝ որոնց իմացածին պէս մինակ սուրբ Պիքքը կրնայ իմացուիլ, աւել Որդւոյ եւ առնուել Հողւոյն սրբոյ, ուրիշ բան չէ : Բայց եթէ է յատեալեանց զՀողին սուրբ բխելով իր էութեանն անոր աւել եւ Հողին ի յաւիտենից յՈրդւոյ ելլելով անկէ իր էութեանն ու անչնաորութեանն առնուել, ինչպէս վերը բաւական տեսանք :

Ուստի ասանկնաւ յատեալեանց նըշանակութեամբ առնուել յՈրդւոյ կ'իմանայ սիւնհոգոսական դաւանութիւնը, թէ չէ, դարձեալ անորոչ կը մնայ :

Անոր համար՝ հարկ կ'ըլլայ թէ՛ վերոյիշեալ դաւանութենէն եւ թէ՛ լուսմունջ քրիստոնէականներէն դուրս ելլել՝ փնտռելու թէ արդեօք աս վկայու-

Թեանց մէջ գտնուած Հոգւոյն սրբոյ
Եւմանը վարդապետութեան վերաբե-
րեալ էական կտորներն ինչպէս որ պէտք
է նէ՛ իմացուած եւ ընդունուած են :

Նոր ատեններս ամենէն աւելի հե-
ղինակութիւն մը բանեցունող՝ մինակ
Լուսաշաւիղ ու Հանդիսարան ըսուած
գիրքերուն մատենագիրները կը ճանչ-
նանք : վերջինն իր կաթուղիկոտական
գահոջն ալ իր խօսքերուն աւելի ծան-
րութիւն կու տայ :

Սրդ՝ ասոնք ամէն բան ըստ բաւա-
կանին ուղղափառ կաթուղիկէ վարդա-
պետութեան համեմատ կ'իմանան : Ի-
րենց նախորդները, ինչպէս ըսինք, յու-
նական ու կաթուղիկէ հռոմէական վար-
դապետութեան մէջ ծփալով՝ մինակ
առնուալ Որդոյ մը բունած կեցած էին՝
իմաստը չորոշելով : Աս հեղինակները
բացայայտ յաւիտենական ծագում կամ
ելում կ'իմանան՝ առնման ըսելով : Բացա-
յայտ կ'ընդունին թէ Հոգին սուրբ մինակ
ի Հօրէ չ'ելեր, հասպանաեւ Որդւոյ, ա-
նանկ՝ որ Հոգւոյն սրբոյ եւմանը Հայր
նախապատճառ եւ Որդի պատճառ է :

Ամէն բան կատարեալ կ'ըլլար՝ թէ որ
աս ալ վրան աւելցուէր . «բայց եր-
կուքը մէկէն իբրեւ մէկ պատճառ » :

Աս երկու մատենագիրներն ալ ի-
րենց տժգոհութիւնը Բեւել կամ Բեռն-
բառին վրայ կը թափեն, ու նոյն բառն
ամէն անցած ատեններուն շփոթու-
թեանցը պատճառ կը սեպեն . որովհե-
տեւ, ինչպէս կ'ըսեն, հայերէն Բեռն-
բառը բանի մը բուն առաջին արմա-
տէն կամ սկիզբէն ելածին կամ ծագա-
ծին կ'ըսուի, իսկ ո՛ր եւ իցէ տեղէ մը
կամ ազդիւրէ մը յառաջ եկածին հասա-
րակօրէն առումն կամ ծագումն կ'ըսուի,
եւ որովհետեւ Որդի Հօրը պէս Հոգւոյն
սրբոյ առաջին պատճառ կամ սկիզբ չէ,
անոր համար Որդւոյ վրայ հայերէն Բե-
ռն-բառը տեղի չունի : Ասանկ ի մաս-
նաւորի Հանդիսարանին հեղինակը (էջ
117—118) :

Ուրեմն Բեւելբառը թող տալէն ետքը՝
Հայոց եկեղեցին կաթողիկէ վարդա-
պետութեան համեմատ կ'ընդունի՝ թէ
Հոգին Սուրբ ի Հօրէ եւ Որդւոյ հ'եւէ՛ հե

Ժափի , յառաջ կո- գայ եւ կամ Հոգին սուրբ
ի Հօրէ եւ Բեի կամ է՛ելէ ու Որդւոյ կ'առ-
նո- յա-իոէննանաբար , Որդւոյ իւ ծափի ,
է՛ելէ : իւ յառաջագայի , իւ հոսի :

Աս բառերն՝ եկեղեցւոյ ու տիեզե-
րական ժողովոց աս վարդապետութեան
յատկացուցած թէ՛ լատինական եւ թէ՛
յունական բառերուն ըստ բաւականին կը
համապատասխանեն : Աս ժողովք ու կա-
թոլիկէ եկեղեցին հայերէն բանասիրու-
թեան հետ գործ չունին : Թէ որ աս Բեւեւ
բառն է՝ որ կը դայթակղեցունէ , հին
օրինաց նոխազին պէս՝ բոլոր մեղքերնիս
անոր գլուխը ժողված՝ բանակէն դուրս
հանենք՝ որ քարկոծուի :

Բայց աս ընելու ատեն՝ չմոռնանք՝
որ Հոգին Սուրբ ի Հօրէ եւ Որդւոյ իբ-
րեւ Դէ «կէլէ կ'ելլէ , Դէ իշմա՛ք կ'ելլէ ,
եւ աս սկիզբը՝ աստուածային էութիւնն
է՛ որն որ ոչ առաջին է , ոչ երկրորդ
եւ ոչ երրորդ , վասն զի մի միայն է , եւ
Որդւոյ Աստուծոյ այնպէս սեպհական
է՛ ինչպէս Հօր Աստուծոյ , եւ թէ վեր-
ջապէս Հօր փշումը դատ , Որդւոյ փշումը

Կ'ելլէ ի Հօրէ եւ Որդւոյ իբրեւ Դէ «կէլէ կ'ելլէ , Դէ իշմա՛ք կ'ելլէ , եւ աս սկիզբը՝ աստուածային էութիւնն է՛ որն որ ոչ առաջին է , ոչ երկրորդ եւ ոչ երրորդ , վասն զի մի միայն է , եւ Որդւոյ Աստուծոյ այնպէս սեպհական է՛ ինչպէս Հօր Աստուծոյ , եւ թէ վերջապէս Հօր փշումը դատ , Որդւոյ փշումը

զատ գործողութիւն չըլլալուն, հասցա-
 թի է նոյն գործողութիւն ըլլալուն՝ Հօր
 զատ բայ մը, եւ Որդւոյ զատ բայ մը
 տալ շատ հիմնական բան չէ :

Գարձեալ՝ երբոր Հանդիսարանին
 հեղինակը Գիշերային ժամուն կանոնա-
 կան աղօթքներուն մէջ (Մարտիրոսաց
 թագաւորք ԲԿ.) կը կարդայ. « Գու ես
 Քրիստոս աղբիւր կենաց, Բիւռմն ողոր-
 մութեան », Բիւռմն՝ հո՛ն ալ առաջին
 պատճառէ ելլել կը նշանակէ : Ո՛չ ա-
 պաքէն՝ Որդի կամ Քրիստոս Տէրն մեր՝
 ինչպէս իր էութիւնը՝ նոյնպէս իր կեանքն
 եւ ողորմութիւնն ի Հօրէ առած է, ի
 Հօրէ՝ որն որ կեանք եւ ողորմութիւն
 իրմէ ունի եւ Որդւոյ ալ տուաւ՝ որ ու-
 նենայ (Յովհն. Ե. 26) : Ասկից տար-
 բեր բան չ'իմացուիր՝ երբոր Պատարա-
 դամատոյցը կ'ըսէ. « Որ աղբիւրդ ես
 կենաց եւ բխումն ողորմութեան Հոգիդ
 սուրբ » : Հոգին Սուրբ իր կեանքն եւ
 ողորմութիւնն ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ ունի,
 բայց ի վերայ այսր ամենայնի՝ կենաց
 աղբիւր եւ ողորմութեան Բիւռ անուա-

նեւու մեր հին գրքերը չեն խորշիր, թէ պէտ եւ Հոգին սուրբ ողորմութիւնը՝⁺ իրրեւ նախապատճառ չունի եւ իրրեւ նախապատճառ առ արտաքս չի տար :

Թէ որ Հանդիսարանին հեղինակը՝ իր խօսքին հաստատութիւն Սաղմասեր գուին սա խօսքը յառաջ կը բերէ . « Բեւեայ սիրտ իմ գբան բարի » , կրնայ միտք բերել՝ թէ նոյն գիրքին մէջն է՝ որ կը կարդանք . « Բեւեայէն շրթունք իմ զօրհնութիւնս քո » . աս օրհնութիւնները, յայտնի է՝ որ նախնաբար սրտէն եւ երկրորդաբար բերնէն կը բխին :

Արդ՝ աս ընդունուած վարդապետութեանց՝ վաւերական արձանագիր մը պէտք էր : Իրօք 1858ին ուսումնարանաց համարնոր Միջակ վարդապետարան անուամբ գրուած ու Պատրիարքին եւ Հոգեւոր ժողովոյն քննութեամբն ու հաւանութեամբն ընդունուած քրիստոնէականն իրմէ առաջիններուն լուծութիւնը քակելով՝ բացայայտ կը սորվեցունէ .

Կրնայ միտք բերել թէ նոյն գիրքին մէջն է որ կը կարդանք . « Բեւեայէն շրթունք իմ զօրհնութիւնս քո » .

« 2. Հոգին սուրբ ինչո՞ւ համար եր-
րորդ անձն կ'ըսուի :

« 9. Վասն զի Հոգին սուրբ բղխէ ի
կամաց Հօր Սէր՝ որպէս ջուր յականէ ,
եւ առնու եւ յառաջագայի յՈրդւոյ որ-
պէս յաղբերէ ի յաւիտենից » (էջ 4) :

Ուրեմն Հայաստանեայց եկեղեցին՝
թէ՛ իր սիւնհոգոսոմբէ եւ թէ՛ իր քրիստո-
նէական վարդապետութեամբը յիշխա-
նութենէ կը վարդապետէ ու ժողովրդ-
դեան կը հրամայէ՝ որ սորվին , հաւա-
տան ու դաւանին՝ թէ

1. Հոգին սուրբ թէ՛ ի Հօրէ կը բխի
եւ թէ՛ յՈրդւոյ կ'ելլէ կամ կը յառաջա-
գայի իբրեւ երկուքին Սէրը կամ միու-
թիւնը :

2. Հոգին սուրբ ի Հօրէ՝ իբրեւ յան-
պատճառ պատճառէ կը բխի , իսկ յՈր-
դւոյ՝ իբրեւ յաղբերէ , այս ինքն՝ իբրեւ
ի պատճառաւոր պատճառէ :

3. Ինչպէս ան բխումը , նոյնպէս աս
յառաջագայումը կամ ելումը չէ թէ ժա-
մանակաւոր , հապա յաւեռէնահան է :

4. Հոգւոյն սրբոյ յՈրդւոյ առումը

յատկապէս՝ Հողւոյն սրբոյ ի յաւիտե-
նից Պրդւոյ յաւաջագայիլը կամ ելլելն է:

Աս ամէնը ճշդիւ վերոյիշեալ Քրիս-
տոնէականին խօսքերուն մէջն է:

Բայց ի՞նչ օգուտ . ասանկ աղուոր
միաբանութեան մը վրայ զուարճանա-
լու ատեննիս շատ քիչ է: Աչքերնիս թէ
որ մէյ մ'ալ արեւելք դարձունենք, շատ
մութ ամպեր գալու վրայ կ'երեւան:

Որչափ որ Տաճկաստանի մէջ աս
վարդապետութեան նկատմամբ Հայոց
եկեղեցին մեզի բարեկամական ձեռք մը
կ'երկրնցընէ, այնչափ ալ անոր հակա-
ռակ՝ Հայոց մայր եկեղեցւոյն հովանա-
ւորութեան տակ հրատարակուած քրիս-
տոնէականները (ինչպէս նաեւ առանձ-
նական գրուածները) հեռու հեռու կ'եր-
թան:

Արդէն Տիխիսի Ներսիսեան դպրո-
ցին մասնաւորապէս սահմանուած քրիս-
տոնէական վարդապետութեան Հրա-
հանգը (1846ին) ճամբան բացած էր ը-
սելով «Երրորդ անձնաւորութիւն ամե-
նասուրբ Երրորդութեան անուանեալ

« Հոգի Սուրբ է՝ ի յաւիտենից բղխեալ ի
 « Հօրէն Աստուծոյ » (էջ 37 եւ 39, տիպ
 կալկաթայ) :

Անկէ՛ ետքը 1850ին կաթողիկոսա-
 կան վկայականով ու կնքով իրչեւ ճիշդ-
 եւ հարազատ Հայաստանեայց եկե-
 ղեցւոյ վարդապետութիւն ճանչցուած
 բաւական ընդարձակ քրիստոնէականը
 փող կը հնչեցընէ դառնալու ի լուսոյ
 ի խաւար :

« 2. Յումէ՞ յառաջ դան Արդին եւ
 Հոգին սուրբ :

« 7. Արդին ծնունդ է ի Հօրէ ան-
 մարմնաբար , իսկ զՀոգւոյն սրբոյ ասաց
 « Քրիստոս . Հոգին ճշմարտութեան ի
 « Հօրէ՛ ելանէ » (էջ 20) :

Գիտենք ու կը վկայենք՝ թէ աս տո-
 ղերը գրողը գիտէ՛ ինչ կը գրէ . իր նիւ-
 թին տիրած է, իմացած է՝ որկամ կաթո-
 ղիկէ հռովմէական վարդապետութիւնն
 ընդունելու է՝ որն որ կ'ըսէ թէ Հոգին
 սուրբ ի Հօրէ եւ յԱրդւոյ միանգամայն
 յառաջ կու գայ , եւ կամ յունական-ու-
 սական վարդապետութիւնը՝ որն որ կը

սորվեցընէ թէ Հոգին սուրբ Քայն ի Հօ-
րէ կ'ելլէ, անանկ որ երկուքին մէջ տե-
ղէն կոխելու անցնելու ճամբայ չկայ :
Ուստի՝ ինչպէս ան կողման առանձ-
նականաց շատերը, յունական-ուսական
վարդապետութեան հակելով կամ նոյնն
ընդունելով՝ ծածուկ բայց միանգա-
մայն յայտնի կը սորվեցընէ աս մայր եկե-
ղեցւոյ իշխանութեամբը հաստատուած
քրիստոնէականը՝ թէ Հոգին սուրբ ի Հօ-
րէ Քայն կ'ելլէ, որովհետեւ պարզապէս
Ե Հօրէ չ'ըսեր, հապա շեշտելով Ե Հօրէ՝,
որն որ Ե Հօրէ Քայն եւ ոչ յԱրդւոյ՝ ըսելէ :

Ետքէն նոյն քրիստոնէականն իրեն
հաւաքած վկայութեանց մէջ բողոքովին
բացայայտ իր միտքը կը յայտնէ՝ երբոր
ասխօսքերը յառաջ կը բերէ թէ « Հոգի
Քրիստոսի ըսելն ըսել չէ՝ որ Հոգին սուրբ
յԱրդւոյ է իբրեւ ի սլատճառէ, վասն զի
Հայր Քայն է սլատճառ Հոգւոյն սրբոյ » :
— Հոգի Քրիստոսի մինակ անօրինաբար
կ'ըսենք, չէ թէ՛ վասն զի անկից բխած
է, (էջ 160—161) :

Շատ կը ցաւինք թէ ինչո՛ւ մեր՝ կա-

Թուղիկէ միութենէն բաժանեալ եղբարցը քով աս մեծ ճշմարտութիւնը՝ որուն վրայ բրիստոնէական յայտնութեան շէնքին մեծագոյն մասը կեցած է, ասանկ թէ՛ ժամանակներու եւ թէ՛ կլիմաներու ազդեցութեան տեղի կու տայ:

Գիտենք՝ որ Հայոց եկեղեցւոյն արդի Գլուխը՝ աս վարդապետութիւնն իրեն հետ հոսկից օժիտ տարաւ, բայց մեզի կ'երեւայ՝ որ նոյնը դժուարաւ կըրնայ հոն հաճոյ ըլլալ: Ստոյգ ազբիւրէ գիտենք՝ որ ԻՐԵՆ կրկին կրկին թեւադրուած է՝ վերոյիշեալ Միջակ վարդապետարանը (գլխաւորաբար՝ աս նիւթիս մէջ կաթուղիկէ վարդապետութեան համաձայն ըլլալուն համար) մերժելու. բայց ինք երբէք աս առաջարկութիւնն ընդունած չէ:

— Աս երկու գլխոց մէջ քննուած կրկին խնդիրները՝ Հայք իրենց կրկին դրացիներէն ժառանգած են, առջինը՝ Ասորիներէն՝ բաւական կանուխ, եւ երկրորդը՝ Յոյներէն՝ բաւական ուշ:

Անցնինք երրորդ խնդրոյ մը:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ .

Մ Ա Հ Ո Ւ Ը Ն Է Ե Տ Ք Ը Հ Ո Ք Ի Ո Ց

Վ Ի Ճ Ա Կ Ը :

1 .

Կաթնաղիկէ ուղղափառ վարդապետաբաններ :

Հողուց մահուընէ ետքը եւ ընդհանուր յարութենէ յառաջ ունենալու վիճակին վրայ՝ կաթնուղիկէ ուղղափառ վարդապետութիւնն սա է :

Մարդիկ՝ որովհետեւ թէ՛ զատ զատ անհատներ են , եւ թէ՛ բոլորը մէկէն սեռ մը , կրկին ալ մահ ունին : Մէյ մը՝ երբոր ամէն մէկը զատ զատ կը մեռնի , մէյ մ'ալ՝ երբոր բոլոր մարդկային սեռը կամ բնութիւնը կը մեռնի եւ աշխարհքիս կատարած կ'ըլլայ :

Արդ՝ կաթնուղիկէ եկեղեցին՝ ինչպէս կրկին մահ , մասնաւոր եւ ընդհան-

քական, ասանկ ալ կրկն գատաստան, մասնաւոր (կամ առանձնական) գատաստան եւ ընդհանրական գատաստան կը սորվեցընէ :

Անանկ՝ որ ամէն մարդ էրկո՞ւն գամ Քրիստոսի Տեառն մերոյ ատեանը պիտ'որ ելլէ, մէյ մը իբրեւ հոգի, մէյ մ'ալ իբրեւ հոգի եւ մարմին միանգամայն :

Կաթուղիկէ վարդապետութիւնն՝ ինչպէս կրկն մահ, կրկն գատաստան, ասանկ ալ կրկն հատուցում կը վարդապետէ : Այս ինքն՝ մարդ առանձնական գատաստանաւ մինակ հոգւով գատուելէն ետքը՝ անմիջապէս մինակ հոգւով յաւիտենական հատուցում կ'առնու (թէ որ կամ ծանր մեղաւոր եւ կամ բոլորովին սուրբ եւ անպարտական է) . դարձեալ՝ հոգւով եւ մարմնով բոլոր մարդկային սեռին հետ գատուելէն ետքը՝ անմիջապէս թէ՛ հոգւով եւ թէ՛ մարմնով իբրեւ ամբողջ մարդ՝ հատուցում կ'առնու, կամ յաւիտենական երանութիւն կամ յաւիտենական դատապարտութիւն :

կաթուղիկէ վարդապետութիւնը
 կրկին թէ՛ կը զանազանէ, այս ինքն՝ մա-
 հու չափ ու ներքի : Պարծեալ՝ մահու
 չափ մեղք մը քառուելէն առաջ կամ ետ-
 քը մտածելով՝ ըստ կաթուղիկէ վար-
 դապետութեան կրկին պարծի կը զանա-
 զանուի, յաւիտենական ու ժամանակա-
 ւոր : Մեղաց թողութեամբ մեղքը կը
 թողուի, բայց պատիժն ամէն անգամ՝
 բոլորովին չի թողուիր, հապա յաւիտե-
 նական պատիժը ժամանակաւոր պատ-
 ժոյ կը փոխուի :

Աս կրկին զանազանութեան, այս
 ինքն՝ մէկ կողմանէ՝ մահու չափ եւ նե-
 րքի մեղաց, մէկալ կողմանէ՝ յաւիտե-
 նական եւ ժամանակաւոր պատժոյ վը-
 րայ հիմնուած է կաթուղիկէ եկեղեցւոյ
 աստիճանի կամ մաքրարանի վարդապե-
 տութիւնը :

Ուստի կաթուղիկէ վարդապետու-
 թիւնն անմիջապէս մահու ընէ ետքը՝
 բայ ի յաւիտենական արքայութենէն՝
 ուր Սուրբերը Քրիստոսի եւ հրեշտա-
 կաց հետ կը թաղաւորեն, ու յաւիտե-
 նական դժոխքէն՝ ուր մեղաւորները Սա-

տանայի եւ իրեն հրեշտակներուն հետ
կը տանջուին, կը սորվեցնէ թէ ժամա-
նակաւոր մաքրարան կամ միջին տեղ մը
կամ վիճակ մը կայ ան հողիններուն հա-
մար՝ որոնք մահուչափ մեղք չունին,
յաւիտենական պատժոց ու Աստուծոյ
բարկութեանը տակ չեն, բայց Աստու-
ծոյ արդարութեանը դեռ ապաշխարու-
թեան արժանի պտուղներ պարտական
էին, բայց կամ չուզեցին եւ կամ չկըր-
ցան հոս հատուցանել:

Հոն աս հատուցումը իրենց կարելի
է՝ որովհետեւ մէկ կողմանէ՝ աս հո-
ղիններն Աստուծոյ սիրոյն եւ շնորհացը
մէջ ըլլալով՝ կրնան թէ իրենք ճարտա-
հան պատիժներով հատուցանել, ու մէկալ
կողմանէ՝ զօրութեամբ Հաղորդութեան
սրբոց՝ եկեղեցւոյ նպաստները՝ Քրիս-
տոսի Տեառն, մերոյ, ամենասուրբ Կու-
սին ու Սրբոց արդիւնքներուն գանձէն
աս պատիժները կը թեթեւցունեն՝ մին-
չեւ որ հատուցուի իրենց վերջին ընխոնը:
Աս հատուցումը կատարուելէն ետ-
քը՝ ալ բան մը զիրենք աստուածային

երեսացը դէմ յանդիման տեսութենէն չի կրնար արգելուլ, վասն զի արդէն փառաց Տէրն իր արքայութիւնը մտած եւ ամենուն տեղ պատրաստած է :

Ասանկ Ղուգղունեան երկրորդ ու Փորթնտեան տիեզերական սիւնհողոսները, զանազան դաւանութիւններն ու եկեղեցւոյ սահմանադրութիւնները :

Լսենք ասոնցմէ մէկը :

« Թէ որ ճշմարիտ զղջացեալները դեռ իրենց յանցանքներուն ու զանցառութիւններուն հատուցումն ապաշխարութեան արժանաւոր պտուղներով չըրած՝ Աստուծոյ սիրոյն մէջ աշխարհքէս ելլելու ըլլան, անոնց հոգիները մաքրողական պատիժներով՝ մահուրնէ ետքը կը մաքրուին, եւ աս կերպ պատիժները թեթեւցընելու համար՝ ասոնց կ'օգնեն դեռ կենդանի եղող հաւատացեալներուն նպաստները, այսինքն՝ պատարագները, աղօթքներն եւ ողորմութիւններն եւ ուրիշ բարեպաշտական գործերը՝ որոնք հաւատացեալներէն ու

* Poenis purgatoriis seu catharteriis

ըիչ հաւատացելոց համար ըլլալու սովորութիւնն է՝ եկեղեցւոյ կարգադրութեանը համեմատ » :

« Իսկ անոնց հոգիները, որոնք որ սուրբ մկրտութիւնն առնելէն ետքը՝ ամենեւին մեղաց արատ մ'ունեցած չեն, նաեւ ան հոգիներն՝ որոնք որ մեղաց արատ առնելէն ետքը կամ դեռ իրենց մարմնովն եղած ատեն եւ կամ մարմիննին մերկանալէն ետքը՝ վերը զուրցածնուս պէս մաքրուած են, անմիջապէս երկինք կընդունուին » : Իսկ անոնց հոգիները, որոնք որ մահու չափ մեղաց մէջ աշխարհքէս կ'ելլեն, անմիջապէս ի դրժոխս կ'իջնան :

Սասնկ Լուգդունեան Բ. Տիեզերական ժողովոյն մէջ Մեքայէլ Պալէոլոգ Յունաց կայսեր տուած եւ ժողովէն ընդունուած դաւանութիւնը :

Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Գրիստոնէական
Ներսէս Վարդապետութիւնը :

Աս կաթողիկէ վարդապետութեան
հետ համեմատենք վերոյիշեալ քրիստո-
նէականներուն վարդապետութիւնը :

Բաւական վէճեր այս խնդրոյս վրայ
եղած էին՝ երբ որ Ա-Պոլսոյ 1814ին
քրիստոնէական վարդապետութիւնը՝
մահուքնէ ետքը հոգւոց ունենալու վի-
ճակին վրայ դեռ հետեւեալ կերպով կը
խօսէր :

« Աս կը հաւատամ թէ դատաստա-
նին օրը մեռեալները իրենց մարմնովը
յարութիւն կ'առնեն : Բարի քրիստո-
նեաներն արքայութիւն կ'երթան , եւ
անհաւատներն ու չար քրիստոնեանե-
րը դժոխք » (էջ 16) :

Ասկից առաջ ալ կ'ըսէ .

« Քրիստոս աշխարհքիս վերջը դա-
տաստան պիտ'որ դայ , արդարները

« արքայութիւն կը տանի՝ որ յաւիտենա-
 « կան փառքն ու պատիւը հողւով մար-
 « մնով վայելեն , եւ մեղաւորներն ու ան-
 « հաւատները դժոխք կը յուղարկէ՝ որ
 « յաւիտենական պատիժ ու տանջանք
 « կը կրեն » (էջ 13) :

Հսս ոչ առանձնական դատաստան
 կայ , ոչ յարութենէ յառաջ մինակ հո-
 դւոց համար արքայութիւն , եւ ոչ քա-
 լութեան տեղ կամ վիճակ մը :

Առջի անգամ 1820ին սիւնհոդոսը
 իր քննութիւններէն ետքը ասանկ կէս
 ի կէս դաւանութեան մը վերջ ըրաւ :
 Աս փոփոխութիւնը՝ յիշեալ սիւնհոդոսին
 մի միայն տեւական արդիւնքը կրնանք
 սեպել :

Ահաւասիկ սիւնհոդոսին դաւանու-
 թիւնը :

« Հատուցումն անջատեալ հողւոց ի
 « հրաժարիլ նոցա յաշխարհէ , ըստ ու-
 « սուցանելոյ սրբոյն Պրիգորի Լուսաւոր-
 « չին է այսպէս . « Որք սուրբքն են՝ ի
 « Քրիստոս մերձ լինին , զի ուր ենն եմ
 « ասէ , անդ եւ պաշտօնեայն իմ եղիցի

• Յովհ . ԺԲ . 26 :) » Դարձեալ . « Իբրեւ
 • երկրաւոր կեանքս ի ձեռն մահուան
 • ի գլուխ ելանեն , հոգիքն յղարկին առ
 • Աստուած՝ որ ետ զնա . եւ մարմինն
 • դառնայ ի հող՝ յորմէ ստեղծաւ յա-
 • րարչէն : Եւ սուրբ եւ արդար հոգեացն
 • ընդ առաջ դան հրեշտակք , եւ սրբ-
 • բոցն հոգիք , եւ տանին առաջի Աս-
 • տուծոյ սաղմոսիւք եւ օրհնութեամբ եւ
 • երգովք հոգեւորօք գոյլեն զամենա-
 • զօր փառսն տէրութեան ամենասուրբ
 • Երրորդութեանն . եւ գոհանան զե-
 • րախաաւոր բարութենէն , որ փոխէ
 • յերկրաւորացս յերկնաւորսն , յանար-
 • գութենէս ի պատիւ , զհրաւիրեալսն
 • եւ զկոչեցեալսն յիւր արքայութիւնն
 • եւ ի փառսն » : (Յաճախ . 152 . 153 :)
 • Եւ յայլ ուր ասէ . « Իսկ որ ի սուրբ
 • սէրն Քրիստոսի հաստատեալ են՝ որք
 • զանձինս իւրեանց ետուն ի մահ . . .
 • ապրեալք լինին . . . : Եւ բացցին դը-
 • րունք կենաց բարերարութեանն՝ շնոր-
 • հօք Հոգւոյն սրբոյ վերին կայենիցն ուր
 • Ժողովք սրբոցն են հանգուցեալք »

, (Յաճախ . 17 .) Իսկ յաղագոս ներելի
 , մեղօք ննջեցելոց՝ եւ թողեալ մահու
 , չափ մեղաց զապաշխարաննն ոչ վճա
 , րողաց աստ՝ աղօթս առնեմք ասելով .
 , « Արա արժանի ողորմութեան , քառու
 , թեան եւ թողութեան մեղաց , » (Ժա
 , մագիրք .) եւ վերագոչեմք յեկեղեցիս .
 , Ար թողութեանց ես տուող Աստուած՝
 , թող զմեզս մեր ննջեցելոց . (Շարա
 , ճԺԵ :) « Եւ հանգո ի խորանի քում ի
 , յարքայական ի հանգստեան . » (Շարա
 , ճԻԱ . ») եւ դարձեալ (Շարա .) « Ահեղ
 , խորհուրդ քահանային ին . վասն որոյ
 , եւ մաղթէ քահանայն ի սուրբ պատա
 , րագին ասելով . « Յիշեա Տէր եւ ո
 , ղորմեա եւ գթա ի հոգիս հանգուցե
 , լոցն , հանգո զնոսա եւ լուսաւորեա եւ
 , դասաւորեա ընդ սուրբս քո յարքայու
 , թեանդ երկնից » , Քանզի այսպէս ու
 , սոյց սուրբ Լուսաւորիչն մեր յասելն .
 , Իսկ հաւատացելոց մեղուցելոց եւ խոս
 , տովանողաց եւ ապաշխարողաց եւ հա
 , ղորդելոց փրկական խորհրդոյն եւ հը
 , րաժարելոց յաշխարհէ , եւ նոցա կա

• տարեսցին յիշատակք՝ Քրիստոսի պա-
 • տարազաւն եւ աղօթիւք եւ գթով
 • տնտնկաց, եւ այլ քարի գործովք .
 • վերջնոցն բարեգործութեամբք՝ հան-
 • գուցեալքն նորոգեսցին նորոգութեամբ
 • կենացն անվախճանից » . (Յաճախ .
 • 100 :) Վասն որոյ եւ տեղին յորում
 • կան այսպիսի ննջեցեալ հոգիք՝ որ կա-
 • ռօտ են օժանդակութեան եկեղեցւոյ,
 • կոչի ի մեզ կայան . զոր այլք կոչեն
 • քաւարան կամ մաքրարան : Իսկ զան-
 • զեղջ մեղաւորս եւ զամբարիշտս եւ
 • զանհաւատան գիտեմք լինել արդէն իսկ
 • անարգեալս եւ դատապարտեալս ի
 • գեհենի . ուստի ասեմք բանիւ սուրբ
 • Լուսաւորչին . « Այլ կայանք են նոցա՝
 • որք արհամարհեցին զօրէնս նորա , եւ
 • ծառայեցին դժնդակ ցանկութեանց
 • անխտիր եւ պէսպէս չարեաց . որք
 • ժառանգելոց են զարտաքին խաւարն ,
 • խաւար է աստ արտաքին չար . որոց
 • խաւարեալ են միտք եւ զգայութիւնք
 • եւ օտարացեալ են ի կենաց անտի . . .
 • եւ անդ՝ ի հուր գեհենի . ուր լալ աչաց

« է եւ կրճտել ատամանց » : (Յաճախ .
 . 153 .) (Հրաւ . սիրոյ , էջ 23-28) :

Ասանկ՝ սիւնհոգոսական վճիռը :

Բայց՝ ինչպէս ուրիշ անգամները ը-
 սինք , հին Հարցմէ բերուած վկայութիւն-
 ները չեն կրնար որոշ ցուցնել՝ թէ Հայոց
 եկեղեցւոյն հիմակուան վարդապետու-
 թիւնը որն է : Ուստի՝ սիւնհոգոսին իրեն
 յատուկ եղած վերոյիշեալ խօսքերէն
 պիտ'որ իմանանք՝ թէ ան վկայութիւն-
 ներն ինչ մտքով կ'ուզէ առնուլ : Արդ՝
 աս սիւնհոգոսին յատուկ եղած խօսքերը՝
 որչափ քիչ եւ կարճ են , նոյնչափ ալ
 քանի մը կարեւոր կէտերը կեղակարծ
 եւ երկդիմի կը մնան : Ո՛վ չի տեսներ՝
 թէ ան բացայայտութեամբ՝ որով որ
 սիւնհոգոսը մահու չափ մեղաւորներն
 անմիջապէս մահուընէ ետքը դժոխք կը
 խաւրէ , նոյն Բացայայտութեամբ՝ արդար
 կամ քաւեալ հոգիներու առջեւ՝ անմի-
 ջապէս մահուընէ ետքը կամ հասարա-
 կաց յարութենէ յառաջ՝ արքայութեան
 դուռը կամ Աստուծոյ դէմ՝ յանդիման
 տեսութեանը վարագոյրը չի բանար . ա-

սով՝ մասնաւոր եւ ընդհանրական դա-
տաստանի զանազանութիւնն ալ կը կա-
զայ :

Ի վերայ այսր ամենայնի՝ չենք կրնար
ուրանալ՝ որ այս վճիռը՝ նաեւ իր մթու-
թեանը մէջ՝ իրեն մերձաւոր ասպագային
վրայ բարերար ազդեցութիւն մ'ըրած
չըլլայ :

Քիչ ուրախութիւն չի տար մեզի՝
Կ-Պոլսոյ 1843ին Քրիստոնէական վար-
դապետութեան ազատ ու համարձակ
խօսուածքը :

« Է. Արդարնեոուն վարձքը եւ մե-
» ղաւորներուն պատիժն ըսելով ի՞նչ կը-
» հասկընանք :

« Գ՛. Արդարները մեռնելէն ետքը
» յաւիտենական երջանկութեան եւ աս-
» տուածատեսութեան արժանի կ'ըլլան
» հոգեւոր, եւ մեղաւորները սատանային
» կը մատնուին հոգեւոր » :

« Պատաստանին օրը հոգիները նո-
» րէն իրենց մարմինն առնելով՝ որ մեռնե-
» լով ձգեր էին, ամէն մէկին բարի եւ
» չար գործքը Քրիստոս Որդին Աստուծոյ

» կը դատէ, եւ արդարները հոգւով եւ
 » մարմնով յաւիտենական կեանքը վայ-
 » ելելու, եւ մեղաւորները յաւիտե-
 » նական տանջանք քաշելու դժոխք
 » կ'երթան :

» Մինչեւ նոյն ատենը ներելի մեղ-
 » քով կամ ապաշխարութիւննին լման
 » չքաշած մեռածներն ալ՝ եկեղեցւոյ
 » միջնորդութեամբը Քրիստոսի արդա-
 » րացուցիչ շնորհիւը սրբեալ ըլլալով,
 » անոնք ալ արքայութեան ժառանգ կ'ըլ-
 » լան » (էջ 16-17 :)

Ասկէց առաջ ալ (էջ 8-9) կը կար-
 դանք : « (Թէ որ մէկը մեռնելու ատեն)
 » սրտանց զղջում ունի, բայց խոստովա-
 » նելու ժամանակ չէ ունեցեր, կամ խոս-
 » տովաներ է եւ հոգւոյն կառարեալ մա-
 » քրութեանը պէտք ըլլալու ապաշխա-
 » րանքը չքաշած մեռեր է նէ, Քրիստոսի
 » մահուանը եւ արեանը արդիւնքովը եւ
 » անոր մահակից եղող սուրբերուն ար-
 » դիւնքովը, որ ասոնք ալ Քրիստոսի ար-
 » դիւնքն են, եկեղեցին ասոնց մաքրու-
 » թեանը համար աղօթելով կը մաքրին եւ

• անով արքայութեան ժառանգ կ'ըլլան ,
 Նոյնը կը կրկնէ 1847ին Կ-Պոլսոյ
 քրիստոնէականը :

• Արդարեւրը , կ'ըսէ աս քրիստոնէ-
 • ական վարդապետութիւնը , մեռնելէն
 • ետքը՝ յաւիտենական երջանկութեան
 • եւ աստուածատեսութեան արժանի
 • կ'ըլլան հոգ-ո՛վ , եւ մեղաւորները սա-
 • տանային կը մատնուին հոգ-ո՛վ :

• Եւ (մինչեւ նոյն ատենը*) ներելի
 • մեղքով կամ ապաշխարութիւննին լման
 • քաշելէն առաջ մեռածներն ալ եկեղե-
 • ցւոյ միջնորդութեամբը Քրիստոսի ար-
 • դարացուցիչ շնորհիւր սրբեալ ըլլալով՝
 • անոնք ալ արքայութեան ժառանգ կ'ըլ-
 • լան » (էջ 48-49 :

Ասոնցմէ աւելի ճիշդ եւ որոշ կը
 խօսի 1847ին Եաշի քրիստոնէական վար-
 դապետութիւնը :

• Է. Քանի՛ է , կ'ըսէ , Աստուծոյ
 • դատաստանը :

* Աս կտորը սխալմամբ աս քրիստոնէա-
 կանին մէջ առնուած է՝ նախընթաց 1845ին
 քրիստոնէականէն ամիուիելու ատեն :

• Գ . Աստուծոյ դատաստանը երկուք
• է մասնաւոր եւ ընդհանուր :

• Զ . Ե՞րբ է մասնաւոր դատաստանը :

• Գ . Մասնաւոր դատաստանն է
• մեռնելուս պէս :

• Զ . Ի՞նչ կը հանդիպի այն ատենը :

• Գ . Այն ատենը ամէն արդար կամ
• ապաշխարութիւնը քաշած հոգին շի-
• տակ արքայութիւն կ'երթայ : Իսկ ե-
• թէ ներելի մեղք ունի կամ ապաշխա-
• րութիւնը չէ կատարեր , այնպիսոյն
• համար Աստուած ամենակարող տեղ
• մը պատրաստեր է եւ հոն պիտի մնայ ,
• մինչեւ որ սուրբ պատարագով եւ ա-
• ղօթքով իր մեղացը թողութիւն գտնայ
• եւ երկնից արքայութեանն արժանի ըլ-
• լայ : Բայց առանց զղջման եւ խոստո-
• վանութեան մահացու մեղքի մէջ մեռ-
• նող հոգւոյն համար դժոխք սահմա-
• նուած է :

• Զ . Ե՞րբ է ընդհանուր դատաս-
• տանը :

• Գ . Ընդհանուր դատաստանը աչ-
• խարհիս կատարածին է , որ այն ատենը

« Յիսուս Քրիստոս մէյ մին ալ իր մար-
 « մնովն անպատմելի փառօք եւ երկնայ-
 « ին զօրութեամբն աշխարհք պիտի դայ ,
 « թէ բարի մարդկան եւ թէ չարերուն
 « վերջին դատաստանը կտրելու եւ զա-
 « նոնք մէկզմէկէ զատելու » եւ այլն . (էջ
 17-18)

Նոյնպէս են բառ առ բառ Չմիւռ-
 նիոյ 1843ին ու 1854ին քրիստոնէա-
 կանները :

Ալ աւելի մանրամասն է 1858ին
 քրիստոնէական վարդապետութիւնը ,
 որուն մէջ մէկալներէն չշօշափուած կը-
 տորները կը նշանակուին , կը հարցընէ
 սա քրիստոնէականը :

« 2 . Մեօիայի դալէն յառաջ մեռած
 « հոգիները ամէնն ալ դատապարտեցան :

« 9 . Ոչ . շատ մարդիկ առաջ ալկրցան
 « փրկութեան արժանաւոր գործքեր գոր-
 « ծել , եւ դալու Մեօիային արդեամբքն
 « այն գործքերնին Աստուծոյ հաճոյ ե-
 « ղան , ուստի եւ մեղաւորաց պէս ի
 « դժոխս չդատապարտեցան :

« 2 . Այն մեռած հոգիները յառաջ

• քան զգալուստ Մեսիային արքայու-
• թեան փառաց հասան :

• Գ. Ոչ • այլ գող Սքրահամու
• սուած տեղն արգիլեալ կային ու կրսպա-
• սէին գալստեան Մեսիային՝ որ արքայ-
• ութեան փառացը հասցընէ զիրենք :

• Հ. Ինչո՞ւ իջաւ Քրիստոս ի դժոխս :

• Գ. Սքրարոց հոգիներն անկից
• հանելու եւ իւր հետը երկինք տանելու
• համար • : (էջ 38 :))

• Հ. Որո՞նք են եկեղեցւոյն ան ան-
• դամները որ Քրիստոսի հետ արդէն
• միացած են :

• Գ. Հրեշտակներն ու յերկինս ե-
• ղած սուրբերը • (էջ 47) :

• Հ. Մեռնելէն ետեւ մեր հոգին
• սէր կ'երթայ :

• Գ. Քրիստոսի Տեառն մերոյ առ-
• ջեւը կ'ելլէ, եւ ըստ գործոց մերոց
• դատուելով՝ կամ արքայութիւն կ'եր-
• թայ կամ դժոխք :

• Հ. Մարդիկ յարութիւն առնելէն
• ետեւ ի՞նչ պիտ'որ ընեն :

• Գ. Քրիստոսի ահաւոր դատաստա-

, նը պիտ' որ լսեն հրապարակաւ , ու ար-
 , դարներն արքայութիւն պիտի երթան
 , հոգւով եւ մարմնով , մեղաւորներն
 , ալ ի դժոխս պիտի դատապարտուին
 , նոյնպէս հոգւով եւ մարմնով ,

* 2 . Ո՛վ որ առանց ասպաշխարանքը
 , կատարելու կամ թեթեւ (ներեքի) մե-
 , շօք կը մեռնի , մի թէ կը դատապար-
 , տուի¹⁰ :

* 3 . Ո՛չ , այլ սուրբ պատարագին
 , զօրութեամբը , հաւատացելոց աղօթ-
 , քովը , ողորմութեամբ եւ ուրիշ բարե-
 , գործութիւններով այն ասպաշխարանաց
 , հատուցումն ու թեթեւ մեղացներու : Ո՛ր
 , կ'ընդունի եւ յետոյ արքայութեան փա-
 , ռաց արժանի կ'ըլլայ * : (104 ,)

Հիմա արձանագրի առնունք ինչ որ
 աս քրիստոնէականները Աթոռդիկէ
 Հռոմէական վարդապետութեան միա-
 բան կը սորվեցընեն , ու անանկ բա-
 ցայայտ կը սորվեցընեն՝ որ Հայոց եկե-
 ղեցին կը կարծենք՝ որ չի կրնար աս
 ըսուածներն ետ առնուլ՝ առանց իր ան-

սխալութիւնը վտանգի մէջ դնելու :

Ուստի Հայոց եկեղեցին իր մինչուկ հիմա յառաջ բերուած վաւերական գրուածոցը մէջ կը դաւանի՝ թէ

1. Երէ՛ւ— դատաստան կայ, առանձնական դատաստան՝ մահուրնէ անմիջապէս ետքը, եւ ընդհանրական դատաստան՝ աշխարհիս վերջը :

2. Քրիստոսի գալստենէն առաջ արդարոց հոգիները իրենց հատուցումն առնելու կըսպասէին, բայց մահու շափ մեղաւորաց հոգիներն անմիջապէս դժոխք կ'իջնային :

3. Քրիստոսի գալստենէն ետքը՝ արդարոց հոգիքն անմիջապէս արքայութիւն կ'երթան՝ մինակ հոգւով երջանիկ ըլլալու, իսկ հասարակաց յարութենէն ետքը՝ երջանիկ ըլլալու թէ հոգւով եւ թէ մարմնով :

Բայց մահու շափ մեղաւորաց հոգիքը անմիջապէս դժոխք կ'իջնան մինակ հոգւով, իսկ հասարակաց յարութենէն ետքը թէ հոգւով եւ թէ մարմնով :

4. Արդարոց յաւիտենական երջան-

կութիւնն է՝ զԱստուած տեսնել :

Յ. Իսկ ան հողիններուն համար՝ որոնք կամ ներելի մեղաց մէջ կամ մեղաց պատիժներն ապաշխարութեամբ չլինցուցած եւ կամ երկուքին ալ պարտաւոր կը մեռնին, մասնաւոր տեղ մը կայ՝ ուր որ եկեղեցւոյ օժանդակութեամբ Քրիստոսի Տեառն մերոյ ու իրեն սուրբերուն արդիւնքէն իրենց թողութիւն կ'ըլլայ, ու անանկով արքայութեան փառաց արժանի կ'ըլլան :

Կրնանք ըսել՝ որ ասանկ լուսաւոր համաձայնութիւն մը երբեք մէջէնիս գտնուած խնդիրներէն ուրիշ մէկուն վերայ պատահած չէ : Աչքերնուս առջին է 1747 ին երկրորդ անգամ տպուած Քրիստոնէական մը (Քրիստոնէական ուսանելի) ինչ հակադրութիւն կ'ելլէ, թէ որ ան ատենուան Լջմիածնական եկեղեցւոյն վարդապետութիւնը՝ հիմակուան աս քրիստոնէականներուն վարդապետութեանը համեմատենք :

« Յայն ժամանակն, կ'ըսէ պատ-
« ըրարքական քրիստոնէականը, (այսինքն

» մինչեւ յարութեան օրը) արդարք եւ
 » մեղաւորք կու սպասեն մարմնոց յա-
 » ըութեան . թէպէտ մեղաւորք չեն ու-
 » ղեր զյարութիւն մարմնոց . վասն զի
 » գիտեն զիրենք դատապարտուելոց :
 » Արդ կեանք յաւիտենական կու տրուի
 » սրբոց եւ դատապարտութիւն՝ յա-
 » լիտենական տանջանք եւ զրկուիլ
 » յԱստուծոյ տեսութենէ կու տրուի մե-
 » ղաւորաց : » (Էջ 63) : — « Էջ (Քրիս-
 » տոսի հոգին) ի դժոխս . . . արար եւ
 » ի մէջ դժոխոց զայցելութիւն ար-
 » դարոց եւ մեղաւորաց , . . . բայց ար-
 » դարոցն արար Քրիստոս յաւիտենա-
 » կան փրկութիւն եւ մեղաւորաց ժա-
 » մանակաւոր փրկութիւն , որոնք յաւու-
 » ըն դատաստանի անդրէն պիտիը
 » դառնան ի դժոխս » : (Էջ 47—48)

Թողունք աս տգեղ երեւոյթը , եւ
 դառնանք վերոյիշեալ քրիստոնէական
 ներուն պարունակած կէտերուն՝ որոնց
 համար մեր եղբարցը խնդակից ենք :

Աս ամէն կէտերուն համար ինչ կ'ըսէ
 արդեօք Հանդիսարանին հեղինակը , որն

որ այս օրուան օրս Հայոց Եջմիածնական
եկեղեցւոյն գերագոյն գլուխն է :

Նոյները լիովին կը հաստատէ :

« Ա՛րնդունի , կ'ըսէ , Հայոց եկեղե-
ցին ճշմարիտ հաւատով եւ հաստա-
տով որ Յիսուսի Քրիստոսի փրկա-
րար մահուան արդիւնքը եւ կենդանա-
րար յարութեան շնորհքն երկնից ար-
քայութեան ճանապարհը բացաւ » :

« Ուրեմն արդար եւ սուրբ եւ աս-
տուածահաճոյ հոգիները՝ որ աստուա-
ծային տեսութեան արժանի եղեր են ,
կը վայելեն հոգւով երկնից արքայու-
թեան ամենացանկալի փառքերը » :

Նոյները կը հաստատէ Հայոց կա-
թողիկոսը սուրբ գրոց մէջէն կաթու-
ղիկէ հռովմէական հեղինակաց յառաջ
բերած վկայութիւններովը :

« Նեղեալ եմ՝ յերկոցունց , զցանկա-
լին ելանել եւ ընդ Քրիստոսի լինել ա-
ռաւել լաւ համարիմ » Փիլիպ . Ա . 23 :

« Առաւել եւս հաճեալ եմք ելանել
ի մարմնոյ աստի եւ մտանել առ Աս-
տուած » Բ . կորընթ . Ե . 8 :

« Այսօր ընդ իս իցես ի դրախտին »
 Ղուկ. ԻԳ. 43 : (Հանդիսարան էջ 386
 — 7) :

Սուրբ Գրոց (Մատթ. Ե. 23 ու
 Ղուկ. ԺԲ. 58) յիշած բանար՝ նոյն իսկ
 քաւարանը կ'իմանայ :

Քիչ մ'ալ ետքը (էջ 386) կ'աւել-
 ցընէ . « Հայոց եկեղեցին կ'ընդունի ա-
 » ռանձնական դատաստանաւ հատու-
 » ցունմն արդար եւ սուրբ հոգիներուն » :

« Կը հաւատայ Հայոց եկեղեցին՝ որ
 » սուրբ պատարագին ամենաբաւական
 » շնորհուն եւ սուրբ եկեղեցւոյ բարե-
 » խօսութեամբը եւ աղքատաց ողորմու-
 » թիւն տալով՝ աստուածային ողորմու-
 » թենէն կը պարզելի թողութիւն եւ
 » ներողութիւն այն ննջեցելոց հոգիներ-
 » րուն՝ որոնք թէպէտ խոստովանած էին ,
 » բայց ասպաշխարութիւնը կատարելու
 » ժամանակ չունեցան եւ կամ՝ ներելի
 » մեղքի մէջ էին , բայց կատարեալ հա-
 » լատով եւ հաստատ յուսով ի Քրիս-
 » տոս Յիսուս ննջեցին (էջ 389) :

« Ասոնց հոգիները յատուկ տեղի

* պիտի ունենան , ուր Յիսուսի Քրիստոս
 * սի սրբարար պատարագի շնորհուն եւ
 * սուրբ եկեղեցւոյ աղօթից օժանդա-
 * կութեամբ եւ արօք աղքատաց քաւու-
 * թիւն եւ թողութիւն պիտի ըլլայ յԱ.Ն.
 * տուծոյ անոնց մեղաց պարտաւորու-
 * թեան և ապա խառնիլ ի դասս արդա-
 * րոց երկնից արքայութեան : (Էջ 400—
 401) :

Հանդիսարանին հեղինակն առ ա-
 մէն բան հաստատելէն ետքը՝ դարձեալ
 գործածութեամբ հասարակ եղած հայ-
 երէն Գառն բառն ամէն շիտթու-
 թեանց պատճառ սեպելով տարագրու-
 թեան արժանի կը հրատարակէ ու անոր
 տեղը Մաքրարան բառը պատշաճ կը սե-
 պէ : Ինչո՞ւ : Որովհետեւ Գառն հայե-
 րէն Գառն կը նշանակէ՝ կ'ըսէ , չէ թէ
 քաւութեան արք :

Աստուծոյ իկէ ուղղափառ վարդապե-
 տութիւնը՝ ոչ հայերէն Գառն բառը
 պահելով շահ մը , եւ ոչ թողով կո-
 րուստ մ'ունի : Մաքրարան տիեզերա-
 կանժողովոյ գործածած καθαρτήριο կամ՝

purgatorium բառերուն աւելի՛ ճիշդ թարգմանութիւնն է, տարակոյս չկայ : Սնոր համար շտարակուսի Հանգիսարանին հեղինակը՝ թէ իր առաջարկութիւնը, որչափ ալ բանասիրական է քան թէ եկեղեցական, մեղի անընդունելի չէ :

Աս փոփոխութիւնը մեր կողմանէ ըլլալու վրայ ըլլայ՝ մէկալ կողմանէ մինակ անցողակի կը հարցունենք թէ ինչ կ'իմացուի՝ երբոր պատարագիչը բեմին վրայ կ'ըսէ . « Ի յարկի սրբութեան եւ ի թէղա՞ջ փառս բանութեան, հրեշտակաց Բնախարանիս եւ մարգկան Գասարանիս » եւ այլն : Ի՞նչ կ'իմանայ դարձեալ երբոր սարկաւազը Մաղկաղարդի օրը եկեղեցւոյ համար կ'ըսէ . « Սա է դուռն երկնից եւ հովիտ սրտմութեան, զոր ուխտեաց Աստուած Յակոբայ, արդարոց հանգիստ, մեղաւորաց Գասարան : հրեշտակաց Բնախարան, Քրիստոսի արԳասան, սրբոց ժողովարան : թէղի ապաւինի, լէտան Տեառն եւ Գոան Աստուծոյ » : Հո՞ս ալ թէղ չի նշանակեր :

Ի վերայ այսր ամենայնի, ինչպէս ը-

օինք, մեզի անտարբեր բան մըն է, ոչ եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը եւ ոչ մեր հաւատքը հօյեցէն բանասիրութեան վրայ հիմնուած է :

Բայց հիմա մեզի կ'իյնայ որ փոխադարձ խորհրդածութիւն մ'ընենք :

Թէ որ Հայաստանեայց եկեղեցին, ինչպէս կ'երեւայ, կը կարծէ՝ թէ իր քրիստոնէականներուն ու սիւնհոդոսին մէջ սորվեցուցած մաքրարանը ալ ճշդիւ կաթուղիկէ վարդապետութեան մաքրարանը կամ քաւարանն է, շատ կը խաբուի : Հայաստանեայց եկեղեցւոյ այս օրուան օրս ընդունած մաքրարանը կաթուղիկէ վարդապետութեան ընդունած մաքրարանին կէան է, մէկալ մեծ կէսը դեռ պակաս է :

Ըստ կաթուղիկէ վարդապետութեան՝ մաքրարանին մէջ գտնուող հոգիներն իրենց թէ ներելի մեղաց քաւութիւնը եւ թէ ապաշխարանաց լրումը միայն եկեղեցւոյ կամ հաւատացելոց օժանդակութենէն չեն սպասեր, հապաքյաւորաբար իրենց կրած տանջանքով

կամ պատիժներով կը քաւեն , զորոնք Տիեզերական ժողովք Տաբուղայան պատիժներ կ'անուանեն : Հաւատացելոց ան հոգիներուն համար ըրածը՝ ըստ կաթուղիկէ վարդապետութեան՝ նպաստներ կամ օժանդակութիւններ են՝ որոնցմով ան պատիժները կը թեթեւնան . Ուստի՝ մաքրարանի մէջ պատիժ կրուիլը հաւատոյ վարդապետութիւն* , եւ պատժոյն սաստիկ ըլլալն այնչափ ընդհանուր վարդապետութեան եւ եկեղեցւոյ մտաց համաձայն է՝ որ առանց մեծ յանդգնութեան չի կրնար ժխտուիլ :

Անոր համար կրնանք իրաւամբ ըսել

* Ժող . Տրիդ . նիստ 2 . կանոն 50 « Թէ որ մէկն ըսելու ըլլայ՝ թէ որ եւ իցէ ապաշխարողին արդարացուցման շնորհքն ընդունելէն ետքը անանկ մեղքը թող կը արուի եւ յաւիտենական պատժոյ պարտականութիւնը կը ջնջուի , որ ամենեւին ժամանակաւոր պատժոյ պարտականութիւն չի մնար , պատժոյ՝ որն որ կամ աս աշխարհքիս մէջ եւ կամ ի հանդերձելումն ի Տաբուղայանի պիտ'որ կրնի , դեռ երկնից արքայութեան մուտքը չբազուած , նշովեալ ըլլայ :

որ աս կէտին վրայօք՝ Հայաստանեայց
Էջմիածնական եկեղեցին դեռ ըսելիք
ունի :

Աս մաքրողական պատիժները պիտ' որ
ընդունի ու անով ճշմարիտ մաքրարանի
վարդապետութիւն պիտ' որ ունենայ Հայ-
աստանեայց եկեղեցին : դեռ Տաճանակը
պիտ' որ որոշէ :

Բայց Տաճկաստանի մէջ վերջնոց
վարդապետութեան խնդիրը գրեթէ լը-
մբննալու երես բռնած ատեն՝ անդին
հարկ կ'ըլլայ նորէն սկսիլ :

Հայոց Մայր եկեղեցին դեռ ասանկ
հաւատոյ մասեր ընդունած չէ :

Էջմիածնական Մայր եկեղեցւոյն իշ-
խանութեամբն ու հաւանութեամբն ե-
լած (ընդարձակ) 1850ին ու (համառօտ)
1851ին քրիստոնէականները վերջնոց
վրայ շատ պակաս ու կրճատ դառանու-
թիւն մ'առջեւնիս կը հանեն .

° 2 . Զի՞նչ է , կ'ըսեն , դատաստանն
° վերջին :

° 3 . Է արդարաքնին դատողութիւնն

» Յիսուսի Քրիստոսի ի միւսանդամ դա-
 » լըստեան նորա ի կատարածի աշխար-
 » հիս :

» 4. Զոյս դատելոց է նա :

» 7. Զամենայն մարդիկ , զկենդա-
 » նիս եւ զմեռեալս , հատուցանելով իւ-
 » րաքանչիւր ըստ գործս իւր :

» 4. Որպիսի ինչ հատուցումն լինիցի
 » արդարոց եւ մեղաւորաց :

» 7. Արդարք ժառանգեսցեն զար-
 » քայութիւն երկնից եւ մեղաւորք մատ-
 » նեսցին ի յաւիտենական դատապար-
 » տութիւն : » (էջ 69-70)

» 4. Ար է յաղթականն (եկեղեցի) :

» 7. Է ժողովն ննջեցելոց սրբոց ,
 » որք յետ զսլատերազմն սլատերազմելոյ՝
 » յաղթական փառացն յուսով ելին յաշ-
 » խարհէս , (էջ 30 :

Հոս , ինչպէս ամէն մարդ զիւրաւ-
 կրնայ տեսնել , կաթուղիկէ եկեղեցւոյ ու
 յունական եկեղեցւոյ մէջ խնդիր եղած
 նիւթերը դիտմամբ զանց առնուած են :

Կարծես թէ մինակ Վերջն դատաս-
 ան կայ , եւ վերջնոյն առաջինը չկայ ,

ընդհանուրին մասնաւորը չի կրնար ըլլալ, կամ թէ մարդիկ՝ մինակ սեռ, չէ թէ նաեւ անհատ ըլլային, ամէնը մէկանց՝ չէ թէ մէկիկ մէկիկ մեռնէին :

Արդարոց եւ մեղաւորաց մինակ հոգւով եւ մարմնով հատուցումն գիտենն աս քրիստոնէականները, թէ արդեօք նաեւ առանց մարմնոյ՝ հոգւով իրենց հատուցումը կ'ընդունին թէ չէ, աս խընդիրը խորագիտութեամբ ծածկուած է : Յաղթական եկեղեցին՝ թէ ըստ կաթողիկէ վարդապետութեան եւ թէ՛ վերոյիշեալ Տաճկաստանի քրիստոնէականաց վարդապետութեան համեմատ, հիմա Քրիստոսի հետ արքայութեան մէջ իրենց յաղթութեան փառքը վայելող հոգիներն են . բայց վերոյիշեալ Աջմիածնական քրիստոնէականները՝ որպէս զի աս որոշիչ խօսքը չըսեն, նոյն հոգիներուն մինակ ան ըոպէն կը յիշեն՝ որն որ ժամանակէ յաւիտենականութեան անցում մըն է, անանկ՝ որ կարգացողը չիմանայ՝ թէ աս հոգիներուն ինչ վիճակ կու տան աս քրիստոնէական

ները մեռնելէն ետքը մինչուկ հասարակաց յարութիւն :

Որոշ ատեն մը մաքրութեան կամ քաւութեան մէջ գտնուող հոգիք կա՛ն թէ չկան՝ բոլորովին լուութիւն է : Մէկ խօսքով՝ մահուրնէ մինչուկ հասարակաց յարութիւն եղած միջոցին մէջ հոգւոց ունենալու վիճակին վրայ՝ թանճը քող մը ծածկուած է :

Վերջապէս՝ արդարոց յաւիտենական հատուցումը կամ յաղթական փառքը թէ ըստ կաթուղիկէ վարդապետութեան եւ թէ վերոյիշեալ Տաճկաստանի քրիստոնէականներուն համեմատ, զԱստուած իբրեւ Երրորդութիւն եւ մի աստուածութիւն տեսնելն է, թէ ըստ հասարակ յունական վարդապետութեան աստուածային լուսոյ հաղորդութիւն մըն է, որոշ չեն ըսեր աս քրիստոնէականները :

Աս յստակ, մտադիր եւ որոշ կերպով խօսող քրիստոնէականներուն լեզուն յանկարծ աս նիւթերուս մէջ կը բռնուի :

Բայց ասոնցմէ քանի մը տարի առաջ

նոյն կաթուղիկոսին հովանւոյն տակ՝ թէ՛
 ընդհանրապէս ժողովրդեան եւ թէ՛ մաս-
 նաւորապէս Ներսիսեան դպրոցին գոր-
 ծածութեանը համար եւ միանգամայն
 կակաթա հրատարակուած քրիստ. վար-
 դապետութեան Հրահանգը շատ աւել-
 լի անկեղծ է :

• 2 • Զինչ է, կ'ըսէ, ահեղ դատաս-
 տանն Աստուծոյ :

• 7 • Ահեղ, վերջին եւ ընդհանրա-
 կան դատաստանն է՝ յորում ի հանդեր-
 ձեալ գալստեանն Քրիստոսի յայտնես-
 ցին գործք, բանք, յօժարութիւնք եւ
 գաղտնիք սրտից մարդկան եւ ընկալ-
 ցին զարժանաւոր հատուցումն (էջ
 132) :

• 2 • Զինչ դաւանիմք ըստ այդմ ան-
 դամոյ հանգանակիդ :

• 7 • Թէ ըստ հաւաստի վկայութեան
 Սուրբ Գրոց աներկմիտ ակն ունիմք
 այլ կենաց յետ մահուան, որ եւ զկնի
 ընդհանրական յարութեան լինելոց է
 յաւիտենական :

• 2 • Միօրինակ իցէ վիճակ ամենե-

• ցուն ի հանդերձելումն :

• Գ • Ոչ • քանզի արդարք ըստ Տեա-
 • ռնն յահաւոր ատենին վճռոյ՝ վայելես-
 • ցեն ի նմին զերանութիւնն , իսկ մեղա-
 •ւորք՝ դատասպարտեացին ի տանջանս
 (Էջ 137) :

• Է • Զի՞նչ է կեանքն յաւիտենականն :
 • Գ • Է այն երջանիկ վիճակ ընտրե-
 • լոց՝ յոր յաւիտեան վայելեացեն նոքա
 • յետ յարութեանն յԱստուած եւ ընդ
 • Աստուծոյ (Էջ 139) :

1 • Դատաստան ըլլալով՝ ահեղ , վեր-
 ջին եւ ընդհանրական դատաստան մը
 կայ :

2 • Հատուցում՝ ըլլալով՝ ան ատեն-
 ուանը կայ՝ որն որ Քրիստոսի հանդեր-
 ձեալ գալստեան պիտ'որ ըլլայ :

3 • Յաւիտենական (երջանիկ) կեան-
 քը ընդհանրական յարութենէն ետքը
 պիտ'որ ըլլայ :

Արդարեւերն ան ահաւոր դատաս-
 տանէն ետքը՝ երանութիւննին պիտ'որ
 վայելեն :

Ընտրեալները յետ յարութեան պիտ'

որ վայելեն երջանիկ կեանք մը յԱստուած եւ ընդ Աստուծոյ՝

4. Վերջապէս՝ աս քրիստոնէական վարդապետութեան խօսքերուն համեմատ աս վարդապետութիւնը միայն՝ Սուրբ Վրոց համաձայն է :

Ահաւասիկ ուրիշ երրորդ վարդապետութիւններու խումբ մը, որոնց մէջ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ հեղինակութիւնն ինք իրեն հետ միաբան չէ, մի եւ նոյն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Տաճկաստանի մէջ դռնուած մասն ուրիշ հակում՝ եւ Ռուսաստանի մէջ դռնուածն ուրիշ հակում ցուցունելով :

Խնդիր է՝ թէ աս կրկին հակումներէն՝ որոնց մէջ այս օրուան օրս ըստ վարդապետութեան բաժնուած է Հայաստանեայց եկեղեցին, որը որուն վերջապէս պիտ'որ յաղթէ : Ասոր պատասխանը մինակ աստուածային նախախնամութիւնն ու մեզմէ ետքի պատմութիւնը կրնայ գիտնալ :

Բայց թէ որ ժամանակիս նշանները դիտելու ըլլանք, այնչափ բարեգուշակ

չեն : Աս նշաններէն մէկն է Տաճկաստանի ամենէն վերջին (1858ին վերջերը) ելած քրիստոնէական վարդապետութիւնը , որ թէ Հոգեւոր ժողովոյն քննութենէն անցած եւ թէ պատրիարքական հրամանաւ ունոր Աթուղիկոսին անուամբը գլուխը պսակուած է : Աս Կ-Պալոյ քրիստոնէականը՝ մինչուկ հիմա Տաճկաստանի մէջ բռնուած ընթացքն առաջ տանելու ու լմնցունելու տեղ՝ յանկարծ ընթացքը փոխելով՝ ցլցուցած է թէ մեզի անձանօթ կերպով մը՝ Արեւելեան Մայր աթոռոյն ազդեցութեան տակ ինկեր է :

Վերոյիշեալ վերջնոց վարդապետութիւնը՝ զորն որ այնչափ յատակ կերպով Տաճկաստանի նոյն իսկ համառօտագոյն քրիստոնէականներն ետեւէ ետեւ կը դաւանէին , անակնկալ՝ աս ընդարձակագոյն քրիստոնէականին մէջ նրբացած , նիհարացած , կէս մը լռութեամբ , կէս մ'ալ (զուցէ ալամայ) ակնարկութեամբ աւելի յունական-ռուսական՝ քան թէ կաթուղիկէ հռոմէական վարդապետու-

Թեան նմանած է :

« 2 . Մեռեալներուն համար , կ'ըսէ
 « աս քրիստոնէական վարդապետութիւնը ,
 « սուրբ պատարագը եւ ուրիշներուն ը-
 « րած ողորմութիւնը եւ բարի գործքը
 « օգուտ չե՞ն մի ըներ :

« 7 . Կ'ըներն . բայց անոնց համար՝ որ
 « մեղքերնուն զղջացած եւ խոստովանած
 « եւ կատարեալ հաւատքով եւ Աստու-
 « ծոյ ողորմութեանը ապաւինելով մե-
 « ռած են :

« 2 . Տեսած օգուտնին ի՞նչ է :

« 7 . Մեղքերուն տպաւորած անմա-
 « քրութենէն՝ ասոնցմով բոլորովին մա-
 « քրուելով՝ յարութիւն առած ատեննին
 « արդարներուն կարգը մտնեն » (էջ 64-
 65 :)

« 2 . Պատաստանն ի՞նչ է :

« 7 . Մարդիկ յարութիւն առնելէն
 « ետքը՝ Քրիստոս Տէրնմեր աստուածայ-
 « ին փառքով պիտի գայ , եւ Աղամէն
 « մինչեւ այն օրը աշխարհ եկած մար-
 « դոց բարի եւ չար գործքերը դատե-
 « լով ամէն մէկին արժանի յաւիտենա-

« Կան հատուցումը պիտի տայ » :

Ձի՞ կրնար հին Ասյանքի վարդապետութեան հետեւող մըն ալ, աս ամենուն իր ստորագրութիւնը դնել : Հայաստանեայց Եջմիածնական եկեղեցի, ո՞ւր են քու տարի մը, երկու տարի մ'առաջ Տաճկաստանի մէջ քրիստոնէից առջեւը դրած այնչափ քրիստոնէականներուդ ազատ համարձակ կրկնած հաւատոյ մասերը : Ո՞ւր է արդար հոգիներուն անմիջապէս մահուընէ ետքը արքայութեան հատուցումն ու վայելքը եւ (մահուչափ) մեղաւոր հոգիներուն անմիջապէս մահուընէ ետքը յաւիտենական պատժովք ի դժոխս հատուցումը : Ո՞ւր է վերջապէս թեթեւ մեղաց եւ ապաշխարանաց պարտաւոր հոգիներուն իբրեւ մաքրարան սահմանուած տեղը՝ ուսկից նոյն հոգիները մաքրուելէն ետքը, առանց իշենց մարմնոցը յարութեան սպասելու, արքայութեան փառքը կ'անցնին : Ա՛ երջին քրիստոնէական վարդապետութիւնն ամէն բան հին վիճակին կը դարձունէ, դարձեալ՝ հոգիներ-

քը նաեւ մարբութիւն եւոքը պէտք են սպասել՝ որ «յարութիւն առած ատեն» նին արդարոց կարգը մտնեն» (՝) :

Ո՞վ հոս Սիսիփոսը չի յիշեր իր մարմարեայ ժայռովը Տարտարոսին մէջ : Աս վերջնոց վարդապետութիւնն իր պայծառութեան գաղաթը մօտենալէն ետքը՝ որ աներեւոյթ ձեռքն է՝ որ նոյնը նորէն վար կը գլտարէ :

Նախընթաց նիւթերուն վրայ ընդհանուր որեսութիւն :

Նախընթաց երեք գլուխներու մէջ խօսուած երեք խնդիրներն իրարու նմանութիւն ունին :

1. Ինչպէս տեսանք՝ Հայաստանեայց Երկրի միասնական եկեղեցին միտում մ'ունի աս երեք վարդապետութեանց մինակ կէսերը դաւանելու, ուր որ կաթողիկէ վարդապետութիւնն անոնց մէկալ կէսերն ալ կ'ուզէ :

Հայաստանեայց Էջմիածնական եկեղեցին ատենօք Դ բնութիւն , Դ կամք , Դ գործողութիւն Քրիստոսի ըսած է , կաթուղիկէ եկեղեցին Երէն- բնութիւն , Երէն- կամք , Երէն- գործողութիւն կ'ուզէ :

Հայաստանեայց Էջմիածնական եկեղեցին ատենօք կ'ախորժէր եւ դեռ մէկ մասը կ'ախորժի ըսելու թէ Հոգին սուրբ Քէնն (այս ինքն ի Հօրէ) կ'ելլէ , կաթուղիկէ եկեղեցին կ'ուզէ՝ որ ըսուի . Հոգին սուրբ Երէն-նն ալ (այս ինքն ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ) կ'ելլէ :

Հայաստանեայց եկեղեցին աւելի կ'ախորժէր Քէ դատաստան , Քէ հատուցում (այս ինքն հոգւոց ու մարմնոց միանգամայն) սորվեցունել . կաթուղիկէ եկեղեցին՝ Երէն- դատաստան եւ Երէն- հատուցում (նախ՝ հոգւոց առանձինն , ետքը՝ հոգւոց ու մարմնոց միանգամայն) կը վարդապետէ :

Ասանկ ալ մաքրարանի վարդապետութեանն ալ , ինչպէս ըսինք , Հայաստանեայց Էջմիածնական եկեղե-

ցին դեռ կէսն ընդունած է, կաթուղիկէ եկեղեցին ամբողջը կը բաղձայ:

2. Կաթուղիկէ եկեղեցւոյ բաղձանքները եւ յորդորները բոլորովին անպտուղ եղած չեն: Ա երոյիշեալ երեք գլուխներուն մէջն ալ տեսանք՝ որ ան երեք խընդիրներուն նկատմամբ՝ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը, ընդհանրապէս խօսելով, կաթուղիկէ վարդապետութեան այսօր աւելի մօտ է քան թէ երէկ: Աս մօտաւորութիւնը շատ դժուարին ալ չէր, որովհետեւ կըրնար մինակ գրչի ալ ըլլալ, վասն զի աս վարդապետութեանց երեքն ալ գործնական չեն, հասլա մինակ նոյններն ընդունելն ու դաւանելը բաւական է:

3. Ա վարդապետութեան մօտաւորութիւնը՝ Հայաստանեայց եկեղեցւոյն ամէն կողմը հաւատար չէ: Արեւմտեան եւ Արեւելեան մասերն իրարմէ տարբեր հակումներ ու բերումներ ունին: Աս անհաւասարութեան ու տարբերութեան պատճառը կրկին է: Նախ՝ արեւելեանք Առնաց եւրոպական ուսումնարաններ

բուն հետեւելով՝ ըստ մեծի մասին գրիչ ձեռք ասնողները ուսման կարգաւորեալ ընթացքէ մ'անցած են : Ասով ինչպէս ուսման ուրիշ ճիւղերուն մէջ, նոյնպէս կրօնական տեղեկութեանց կողմանէ քիչ շատ իրենց Արեւմտեան եղբայրներէն տեղի հրահանգք մ'ունին՝ միշտ ընդհանրօրոյս պէս խօսելով : Աւստի բնական կերպով ասոնց նոր քրիստոնէականներուն մէջ ամէն բան, ուղիղ կամ ծուռ, միշտ յստակ խօսուած է, ու հասարակօրէն ուղիղն ընդունելու յօժար կ'ըրեան՝ թէ որ ուրիշ մտածութիւններ զիրենք չարգելու :

Արեւելեանց եւ Արեւմտեանց վարդապետութեան կողմանէ տարբերութեան հիմ մ'ալ զանազան արտաքին ազդեցութիւններն են : Տաճկաստանի մէջ Հայաստանեայց եկեղեցին Աթուղիկէ Հռոմէական վարդապետութեան բարոյական ազդեցութեան տակն է, իսկ Հայոց Մայր եկեղեցին՝ ասոր հակառակ՝ յունական-առասական եկեղեցւոյ գոնէ բարոյական ճնշմանը

տակ , Տաճկաստանի մէջ՝ Աթաթուղիկէ-
ակոններն եւ Էջմիածնականները քա-
ղաքային եւ ընկերական հաղորդութեան
մէջ ըլլալով՝ անդգապի կերպով Աթաթու-
ղիկէականներէն ասոնց փրկարար դա-
ղափարներ հաղորդուած են . աւելի մօ-
տանց զԱթաթուղիկէ եկեղեցին տեսնե-
լով՝ անոր իրարու կապուած , իրար բռ-
նող , թէ՛ բանիւ եւ թէ՛ գրով հրատա-
րակուած վարդապետութիւններն անոնց
վրայ , ինչպէս կը կարծենք , հարկա-
տապաւորութիւն կ'ընեն : Ասոր հակառակ
Հայաստանի եւ Ռուսաստանի մէջ իրաւ-
է՛ որ աս տապաւորութենէ ազատ է Հայ-
աստանեայց Էջմիածնական եկեղեցին ,
բայց կէս մը ուսումնարանաց մէջ , կէս
մ'ալ անոնցմէ դուրս քաղաքային եւ ըն-
կերական կենաց մէջ՝ յունական-ռուսա-
կան դաւանութիւնն ընտանի եղած է ,
ու շատերը զանազան շահերէ կը հրա-
պուրին յունական-ռուսական վարդա-
պետութեանց , որչափ կարելի է , ան-
համաձայն չգտնուելու :

Ասանկ Հայաստանեայց Էջմիածնա-

կան եկեղեցին երկու այլ եւ այլ դաւանութեանց մէջ կը ծփայ : Ասոր հետեւութիւնն է՝ որ վերոյիշեալ վարդապետութեանց մէջ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ քրիստոնէականները մէյ մը մէկ ոտքի՝ մէյ մ՝ ալ մէկալ ոտքի վրայ կ'ելլեն : Տակիտոս, հին պատմագրաց ամենէն կորովադատը, քրիստոնեայ Հայերը շէր՝ ճանչցած՝ երբոր հեթանոս Հայերուն համար ասկէ գրեթէ 1740 տարի առաջ ըսաւ՝ « Արորչ կամ երկամեա է ան աղբ հնոցն՝ թէ՛ Տարդիկներուն բարոց ու բերձանցը նայելով, է- թէ երկին տեսցը » (մէկ կողմանէ Պարթեւաց, մէկալ կողմանէ Հռոմէացւոյ դրացի գտնուելով)՝ :

*Տարեգիրք Բ. ԳԼ. ԾԶ. Ambigua gens ea antiquitus et hominum ingeniiis et situ terrarum.

ՎԵՐՁԻՆ ՕԾՄԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ

1 .

Պատճառովս որ անհաշիվապէս շարժուած էր ինչպէս զհետեւ աստիկ :

Մեր ողորմած ու հաւատարիմ Քա-
հանայապետն որ ամենայնիւ փորձ է՝ մեր
տկարութեան չարչարակից ըլլալով, ու-
ղեց եօթը դանազան խորհուրդներով՝
բովանդակ մարդկային կենաց ընթաց-
քը, այս ինքն՝ թէ անհատնեցոնն եւ թէ
բոլոր սեռնն կեանքը գրկել, երբոր մեր
երկրաւոր պանդխտութեան ամէն ծանր
ու դժուարին վայրկեաններուն՝ իր երկ-
նաւոր շնորհաց օգնութիւնն ալ մասնա-
ւոր կերպով մը յարմարցուց :

Ան խորհուրդներուն՝ որոնք գլխա-
ւորաբար բոլոր սեռին օգտին համար
գրուած են, չէր կրնար ամէն անհատ
պարտական ըլլալ, հասկա մինակ անոնք՝
որոնք որ կսմի ի վիճակ աշխարհի եւ կամ

ի վիճակ Տեառն կոչուած են : Առջիններ-
րուն համար՝ 1. Պսակի կամ Հարսանեաց
խորհրդով՝ գերդաստանի կեանքը կը կար-
գաւորի , կ'ամրանայ ու կը թեթեւնայ ,
որպէս զի մարդկային ազգն ըստ օրինի
շարունակուի : Իսկ վերջիններուն համար
2. Չեռնադրութեան կամ Աարգի խոր-
հրդով՝ Եկեղեցւոյ մէջ սորվեցընելու
եւ սրբելու համար՝ յարմար պաշտօն-
եաներ կը յարդարին , որպէս զի նոյն
մարդկային ազգին սրբութիւնը եւ փրկ-
կութիւնը շարունակուի :

Զով կրնար Եկեղեցին վերստին
ծնանելի Հոգւոյ , թէ որ նախ Ղերդաս-
տանը չի ծնաներ ի մարմնոյ , եւ ինչո՞ւ
Ղերդաստանը շարունակէ ծնանելու ի
դատապարտութիւն՝ թէ որ չկայ Եկե-
ղեցի որ առաջնորդէ ի փրկութիւն :
Ասանկ՝ Աստուծոյ աս կրկին հիմնարկու-
թիւններն՝ որոնք իրարու փոփոխակի
կարօտ են , եւ իրարու դոյութիւնը կ'ե-
րաշխաւորեն , ան երկու խորհուրդներով
կ'ամրանան :

Ասոր հակառակ՝ որովհետեւ չկայ

մարդ որ ի սրբութիւն եւ ի փրկութիւն
կոչուած չըլլայ, անոր համար՝ որ եւ ի
ցէ չափահաս հաւատացելոյ համար բո-
լոր մնացած հինգ խորհուրդները հար-
կաւոր եւ օգտակար են, եւ ասոնց աս-
տուածային Հեղինակը զասոնք սահմա-
նած է՝ որպէս զի ամէն մէկուն՝ խանձա-
րուրքէն մինչեւ պատանք ընկերանան :

Վերջին օժման խորհուրդն աս
հինգ խորհուրդներէն է որոնք մարդուս
կենաց այլ եւ այլ պարագաները կը շօ-
չափեն : 1. Մկրտութեամբ մարդ՝ հին
մարդէն՝ նորոյն, այս ինքն՝ Յիսուսի Քր-
րիստոսի պատուաստուելէն ետքը, 2.
բանականութիւնը բացուելով մարդկայ-
ին ընկերութեան մէջ մտնելու ատեն՝
Նրոշմով հաւատքն ու անմեղութիւնը կը
պատասպարի՝ երբոր Աւետեաց (առաքե-
լոց խոստացած) Հոգին սուրբը կը տը-
րուի, ճակատը՝ որն որ պատկառանաց
կամ՝ ակնածութեան կայանն է, կնքե-
լով, որպէս զի զօրանայ՝ Քրիստոսի Տեա-
ռն մերոյ անունէն ու խաչէն մարդկան
առջեւ չամչնալու : 3. Աս զինուորեալ

պանդուխտը՝ երբոր նեղ ճամբէն երկնաւոր հայրենիք կը դիմէ, ինչպէս իր մարմինը կերակրով եւ ընպելով, աւանկ ալ հոգին՝ Քրիստոսի Տեառն մերոյ մարմնոյ եւ արեան խորհրդովը, ան հըրեշտակաց հացով կ'ըսեմ, շնորհաց կեանքին մէջ կ'աճի, կը նորոգի եւ միանգամայն կը զուարճանայ:

Թէ որ անոնք՝ որ մէյ մը վերստին ծընընդեւամբ որդեգրութեան Հոգին եւ ապագայ աշխարհքին ճաշակն առին, աւանկ երախտապարտ գտնուէին՝ որ ընդունած արդարութիւննին միշտ պահէին, մկրտութեան խորհրդէն ուրիշ՝ մեղաց թողութեան համար խորհուրդ պէտք չէր: Բայց Աստուած՝ որ իր ողորմութեամբը հարուստ է, ճանչնալով մեր ստեղծուածը՝ նաեւ այնպիսիներուն կենաց դարման հոգացաւ՝ որոնք էրէնք զէրէնք մեղաց ծառայութեան եւ սատանային իշխանութեանը կը մատնեն: (Ժող. Տրիդ. նիստ ԺԴ. դԼ. 1):

Ուստի՝ անձնական մեղքին դարմանը լալու՝ երկու ուրիշ խորհուրդներ պատ-

բաստեց մեղի Փրկիչը . այս ինքն՝

1 . Խոստովանութեան խորհուրդը՝ անձնական մեղաց համար , մարդուս բուրի կենաց ընթացքին մէջ . եւ

2 . Վերջին օժման խորհուրդը՝ մեղաց մնացորդներուն (այս ինքն՝ մեղաց թողուցած հոգեւոր տկարութիւններուն) համար , մարդուս կենացը վերջը :

Վերջին օժման խորհրդոյն՝ Ապաշխարութեան խորհրդոյն հետ ունեցած կապը տեսնելու համար՝ քրիստոնէի մը կեանքին ան միջոցը պէտք է դիտել որ Մկրտութեան շնորհքը կորսուցընելու վայրկեանը՝ մահուան կէտին հետ կը միաւորէ երկայն կամ կարճ կենաց թելով մը :

Աստուծոյ արդար դատաստանաւը՝ առջի շնորհքը կորսնցընելէն ետքը՝ քրիստոնէին կեանքը մինչեւ ցմահ ուրիշ բան չի կրնար ըլլալ , բայց եթէ ապաշխարողի մը վարք . վասն զի

1 . Չեն կրնար այնչափ դիւրաւ արդարանալ՝ որոնք որ Աստուծմէ առած առջի շնորհքին ապերախտ եղան՝ զհո-

դին սուրբ տրտմեցընելով եւ Աստուծոյ տաճարը բռնաբարելով, հապա՛ մեծ աշխատութեամբ եւ հեծութեամբ կրնան մեղաց թողութիւն դանել :

2. Եւ ոչ ալ միշտ նոյն աճեալ ընդ ինքեան կամ լրումն ունի աս թողութիւնը . որովհետեւ մեղաց ժամանակաւոր պատիժները միշտ բոլորը մէկէն, ինչպէս մկրտութեամբ կ'ըլլայ, չեն ներուիր :

3. Աս անձնական մեղաց թէ՛ յաւիտեանական եւ թէ՛ ժամանակաւոր պատիժը վերնալէն ետքն ալ՝ հասարակօրէն կը մնայ արդարացելոյն վրայ բան մը՝ որն որ ծանր կերպով իյնալէն ետքը՝ ոտք հանուած մարդու վրայ գտնուած վիճակին նման է, այս ինքն՝ անձնական մեղքին թողուցած՝ զօրութեանց խանդարումը՝ որն որ ամէն անգամ՝ մեղքին հետ մէկտեղ անհետ չ'ըլլար, հապա իբրև անձնական կամօք ստացուած թիւր ունակութիւն եւ տկարութիւն՝ արդէն բնութեամբ ժառանգուած տկարութեան վրայ կ'աւելնայ : Անչ է աս ըստացուած տկարութիւնը, առ բարին՝

Թմբութիւն եւ առ չարն՝ հակամիտու-
թիւն, մտաց վրայ բթամտութիւն մը
երկնային բաները մտածելու, եւ սրտին
վրայ՝ բարին դործելու թուլութիւն, չարը
դործելու արագութիւն:

Ո՛հ, աս մեղաց թողուցած հետքե-
րը որչափ զարհուրելի են, երբոր եր-
թալով սրտերուն խորունկը կը թափան-
ցեն՝ քանի անգամ որ անկումները կը
կրկնուին եւ ստէպ կը կրկնուին եւ ա-
մէն մէկ անկման բնականապէս կ'ընկե-
րանայ հետ զհետէ մեծագոյն ապերախ-
տութիւն մը ներող շնորհքին դէմ:
Եւ ինչ արդեօք՝ թէ որ մեղքը երկայն
ատեն մահկանացու մարմիններուն կը
թագաւորէ՝ բոլոր անգամներն իբրեւ
անիրաւութեան զէնք դործածելով, եւ
այնչափ ախոր մարմնոյն հիւթը հատ-
ցուցած չէ, որչափ սանձարձակ ցանկու-
թիւնը՝ տապախառն տենդի մը նման,
եւ «աստի կենաց հպարտութիւնը»
որդի պէս հողւոյն զօրութիւնները հա-
շած ու կրծած են:

Ս, յո՛ կ'աշխատի, կը յողնի երկիւ-

զած հաւատացեալը մարմնոյ դորձքե-
 րը սպանանելով՝ ըստ հոգւոյ միայն ապ-
 րելու, բայց ո՛վ կրնայ ըսել՝ թէ ի՞նչ
 սը եւ զօրութիւնը բաւական է եւ ալ
 չունի ան խաւարէն ու տկարութենէն,
 Բայց աւազ՝ ո՛րչափ ասանկներէն աւելի
 է ան քրիստոնէից թիւը՝ որոնք կամ ան-
 հոգութեամբ կամ կենցաղական զբաղ-
 մամբ իրենց մեղացը ձգած չարսչար
 հետեւութիւններուն հոգը միտքէ դեռ
 անցուցած չեն՝ երբոր մահ, մեղաց թոշա-
 կը, գիշերուան գողոյ պէս վրանին կը
 հասնի: Աս վայրկենիս համար է՝ որ
 իմաստութեամբ նախախնամուած է
 խորհրդոյս նպատը, աս ատենս է՝ որ
 Քրիստոս Տէրն մեր, գթած Սամարա-
 ցին, իր պաշտօնէին անձամբը՝ իբրեւ
 երկնաւոր բժիշկ, իւղ ձեռքը մահացու
 հիւանդին կը մօտենայ, անոր պան-
 դխտութեանը ճամբուն վրայ աւա-
 ղակներէն ընդունած հոգւոյ վէրքերը
 դարմանելու, մարմնոյ ախտերն ալ մէկ-
 տեղ՝ թէ որ աս վերջի դարմանը նաեւ
 հոգւոյն օգտակար է:

Այսպէս՝ վերջին օժման խորհուրդն Ապաշխարութեան խորհրդոյն կատարումն է, եւ քրիստոնէին ապաշխարողական կենացը կնիք՝ :

Բայց վերջին օժման խորհուրդն ըզմահացու հիւանդը չէ թէ մինակ անցած կեանքին նկատմամբ կը բժշկէ, հասկա նաեւ մօտալուտ ապագային համար մասնաւոր զօրութեամբ մը կը զինէ :

Ուստի վերջին օժման խորհուրդն՝ Ապաշխարութեան խորհրդոյն անանկ կը համեմատի, ինչպէս Ղրոշմի խորհուրդը՝ Մկրտութեան խորհրդոյն : 1. Մկրտութեամբ՝ ի ջրոյ եւ ի Հոգւոյ ծնեալը՝ Ղրոշմով Հոգւոյն Սրբոյ լրո՞ճը կ'ընդունի : Ասանկ ալ Ապաշխարութեան խորհրդով անձնական մեղքերուն թողութիւն եղած է, բայց վերջին օժումն իբրեւ անոր հասարակօ՞ճը կու գայ՝ նոյն մեղքերուն ձգած հեաքը վերցնելու : 2. Ղրոշմը՝ ուժ կու տայ իբրեւ « զօրութիւն ի բարձանց » անոնց՝ որոնք արդէն ապականած մարդկային ընկերութեան

մէջ ճանելով աշխարհքի, մարմնոյ եւ սատանայի հրապոյրներուն դէմ՝ Աստուծոյ պատերազմները պիտ'որ պատերազմին (Կոչ. ընծ. Տրիդ. Ժողովոյ, մասն Բ. գլ. Ա. Թ. 28) : Վերջին օծումն ալ անոնց զօրութիւն կու տայ՝ որոնք ալ մարդկային ընկերութենէն ելելով փրայ ըլլալով՝ աշխարհի ու մարմնոյ ընդունայնութիւններէն սրտիւ եւ մտօք պէտք են հրաժարիլ եւ իրենց գարշապարին դարանակալ եղած օձին դէմ՝ վերջին պատերազմ մը պիտ'որ տան :

Ինչ բան որ աշխարհիս վերջը՝ մարդկութեան համար է, նոյնը մեր կենացը վերջը՝ ամէն մէկերնուս համար է : Նրկու յեռին օր կայ, մէյ մը մարդուս, մէյ մ'ալ մարդկութեան : Աստուծոյ հակառակորդն ու մարդկան թշնամին՝ սրն որ աշխարհքիս կստարածին մօտ՝ իբրեւ որդի կորստեան անտո՛վոր նշաններով ու զօրութեամբ պիտ'որ յայտնուի, թէ որ հնար է ընտրեալներն ալ մոլորեցընելու, նոյն հակառակորդը նաեւ ամէն մէկ մարդու վախճանին մօտ՝ աշխատութեան

պիտ' որ չխնայէ , հնարք մը պակասս պիտ' որ չընէ , այնչափ ոյժ թափելով' որչափ որ դուցէ մահկանացուին բոլոր կենացը մէջ չէր թափած' երբ որ իբրեւ զառիւծ • կը պտըտէր' կլլելու :

Բայց ի նչ • Քրիստոս Տէրն մեր , Յուդայի ցեղին Առիւծը , ան Հղօրը' որն որ եկաւ Սասանային դորձքերը քակելու , կրնար իր ծառաներն ան անսովոր փորձութեանց դէմ' մինակ սովորական օգնութեամբ թողուլ եւ կամ իր մահուամբը մեր մահուանը համար ասանկ մասնաւոր շնորհք մը չպատրաստել :

Արթիւն օժման խորհուրդը' լիուլի իրաւամբ նաեւ Յոսոյ Խորհուրդ անուանած են Հարք :

Չրվէժի մը բերան մօտեցող նաւուկի մը պէս' մահուան ահագին վայրկեանին կը մօտենայ հիւանդը' յանկարծ յաւիտենականութեան մէջ դահավէժ ըլլալու : Ասիկա մարդուս ամենէն դժուարին եւ մի միայն վայրկեանն է , բոլոր կենաց վայրկեաններն աս բոպէին համար էին , եւ մինակ աս վայրկեանէն

կախում ունի բոլոր անցած ժամանակին արժէքն եւ գալու մշտնջենաւորութեան որպիսութիւնը : Ծանր բոպէ : Սօսե- նանք սս երկիւղած հաւատացեալ հիւանդին : Ա՛հ . ի՞նչ եղած է , կըսէ , կեանքս , ի՞նչպէս պիտ'որ ըլլայ վախճանաւ : Ո՛րչափ անգամ ես ինծի ըսի՝ հիմա սկսիմ , հիմա ատեն է քունէն արթըննալու , բայց միշտ մեղքերը մօտեցան եւ իբրեւ անխզելի լուծ մը , իբրեւ անտանելի բեռ մը իմ վիզս խոնարհեցուցին , վասն զի աշխարհ , մարմին , սատանայ դաշնակից էին՝ մոլութեանց սովորութեամբ զիս իբրեւ տուամբ յաղթահարած քաշելու : Ասանկ բոլոր անցած օրերուն ահը մէկէն վրան ինկած է , կորսուած է իր խորհուրդը , կոտրած է իր բազուկը , իր սուրը զինք չի կրնար ազատել , վերջապէս կը զարհուրի՝ թէ դուցէ ան որ այնչափ անգամ ապերախտութեամբ զՍ. ստուած թողուց , իրաւամբ թող տրուի Ս. ստուծ մէ՛՝ սս վերջին անգամ :

Աս ալեկոծ խղճմտանքի , սս մահու ստուերներով պաշարուած սրտին մէջ՝

իրբերւ յորդառատ աղբիւրէ մը քրիստոսնէական յոյս կը հոսէ աս վերջին օժման խորհուրդը, երբ հիւանդն անոր արւած շնորհքին նոր զօրութեամբը կը թեթեւնայ կամ կը կանդնի՝ մօտալուտ վտանգին յաղթելու մեծ վստահութիւն կամ կերպ մը ապահովութիւն առնելով:

Վերջին օժման խորհուրդը չէ թէ մինակ մահուան ատեն քրիստոնէին զօրութիւն, հապա նաեւ բոլոր կենացը մէջ մխիթարութիւն մըն է մահուան յիշատակին բերած զարհուրանացը դէմ:

Վախճանական համբերութիւնը, (այս ինքն ժամանակէ յաւիտենականութիւն անցնելու վայրկենին՝ շնորհաց մէջ դանուիլը) թէպէտ կարգաւ՝ վերջին դէպքն է, բայց արժէքով՝ առաջին մրտմրտութիւնն է քրիստոնէական կենաց մէջ: « Բոլոր քու գործերուդ մէջ՝ յիշէ քովերջերդ, որ յաւիտեան չմեղանչես » կ'ըսէ աստուածային իմաստութիւնը (Սիրաք Ե. 40): Վերջին օժման խորհրդոյն ճշմարտութեանը մէջ կրնանք տեսնել որ աստուածային իմաստութեան

չէին կրնար անհամաձայն ըլլալ աստուածային ողորմութեան գործքերը, եւ բոլոր « մեր կենացը մէջ մահուան սպասելու ատեննիս՝ կը նուազի մեր այլայլութիւնը եւ կ'աւելնայ մեր շնորհակալութիւնը՝ երբ որ մի եւ նոյն ատեն կը մտածենք՝ որ Քրիստոս տէրն մեր՝ ինչպէս Մկրտութեան խորհրդով ճշմարիտ կենաց դուռը մեզի բացու, նոյնպէս՝ աս մահկանացու կեանքէն հեռացողներուն երկնից մուտքը դիւրացուց՝ Վերջին օժման խորհուրդը հաստատելով » (Առչ. Ընծ. Տրիդ. Ժողովոյ, Մասն Բ. վան վերջ. օժմ. Գլ. 2. 1.)

Վերջապէս՝ քրիստոնեայն իր բոլոր կենացը մէջ մրմնջած աղօթքին լրումը վերջին օժման խորհրդոյն մէջ կը գտնէ, վասն զի ասով անանկ իր կեանքը կը լրմնցընէ, ինչպէս իր աղօթքը կը վերջանայ՝ Քրիստոս Տէրն մեր ինչ որ աղօթքով սորվեցուց մեզի որ խնդրենք, խորհուրդներով՝ իբրեւ օտոյդ գրաւականներով ասպահովցուց որ կ'առնունք՝ Տէրունական աղօթքին մէջ, մկրտու-

Թեամբ՝ Աստուծոյ Հօր որդեգիր , եւ
 դրոշմով՝ անոր թագաւորութեանը զին-
 ուոր , կը խնդրենք մեր երկնաւոր հացը
 իբրեւ մեր ռոճիկը , եւ կ'ընդունինք
 Հաղորդութեան սեղանէն . կը խնդրենք
 մեր սեպհական մեղացը թողութիւնը ,
 եւ կ'ընդունինք Ապաշխարութեան խոր-
 հրդուով . վերջապէս՝ վախճանական համ-
 բերութեան համար կը խնդրենք զօրու-
 թիւն փորձութեան եւ անոր հեղինա-
 կին դէմ՝ որն որ մահուան մօտ ամէն ա-
 տենէն աւելի կատաղի է , եւ կ'ընդու-
 նինք աս զօրութեան լրումը վերջին օժ-
 ման խորհրդով : Մեր աղօթքին խնդր-
 ուածներուն վերջինը՝ խորհուրդներուն
 վերջնովը երաշխաւորուած է . (Տես ա-
 բեմատեան եկեղեցւոյ Աւերջին օժման
 կարգին վերջերը գանուած կցուրդները) :

Ուստի՝ « Աւերջին օժման խորհուրդը ,
 կ'ըսէ վերջին տիեզերական սիւնհողոսը ,
 չէ թէ մինակ խոստովանութեան խոր-
 հրդոյն , հապա բոլոր քրիստոնէական
 կենաց լրումը կը համարին սուրբ Հարբ :
 Անոր համար՝ ամէն բանէ առաջ աս վեր-

ջին օժման խորհրդոյն հաստատութեանը վրայօք կը սորվեցէնէ աս Տրիդենտեան տիեզերական սինհոդոսը, որ մեր ամենագութ Փրկիչը՝ որն որ կ'ուզէ թէ իր ծառաներն ամէն ատեն հասարակաց թշնամոյն ամէն նետերուն դէմ վրրկարար դեղեր ունենան, ինչպէս որ ուրիշ խորհուրդներով մեծամեծ օգնութիւններ պատրաստեց, որոնցմով կարող ըլլան քրիստոնեաներն իրենց կենացն ատեն ամէն ծանր հոգեւոր չարիքներէն իրենք զիրենք պահելու, ասանկ ալ վերջին օժման խորհրդով՝ մարդուս կենացն ետքի բոպէսներն աւելի զօրաւոր օգնութեամբ մը ամրացուց: Արովհետեւ մեր հակառակորդը մարդուս բոլոր կենացը մէջ ամէն տեսակ առիթները իր փնտռէ՝ որ կարող ըլլայ կերպով մը մեր հոգիները կլլել. բայց չկայ անանկ ատեն մը՝ որ այնչափ սաստկութեամբ իր ամէն նենգութիւնները բանեցրնէ՝ զմեզ բոլորովին կորսնցրնելու եւ աստուածային ուղորմութենէն յուսահատեցրնելու, ինչպէս՝ երբոր կը տեսնէ թէ մեր կենաց

վախճանը հասած է : »

Ուստի աս վերջին օժման խորհրդով
« Հոգւոյն սրբոյ շնորհքը կը տրուի , ու
բուն օծումը մեղքերը (թէ որ հիւանդը
մեղք ունի) ու մեղաց մնացորդները կը
սրբէ եւ հիւանդին հոգին կը թեթեւցը-
նէ ու կը զօրացնէ՝ հիւանդին աստ-
ուածային ողորմութեան վրայ մեծ վրա-
տահութիւն բերելով : Ասով հիւանդը
քաջալերուելով՝ թէ հիւանդութեան
դժուարութիւններուն ու նեղութիւննե-
րուն դիւրաւ կը համբերէ եւ թէ գար-
շապարին սպասող սատանային փորձու-
թեանցը դիւրաւ դէմ՝ կը դնէ , եւ մի-
անդամայն նաեւ մարմնոյ առողջութիւնն
ալ երբեմն կ'ստանայ՝ թէ որ հոգւոյն
օգտակար է* : Ահաւասիկ վերջին օժման
խորհրդոյն յառաջ բերելու գործքը :

Ի՞նչպէս հաստատուեցաւ առ խոր-
հուրդը , ո՞րն է անոր նիւթը , կերպն ու
պաշտօնեայն :

« Աս հիւանդաց սուրբ խորհուրդը ,

* Տրիդ . Ժող . վարդապ . վասն վերջին
օժման , կան . 2 :

որնոր արդէն Մարկոսի աւետարանին մէջ
 ակնարկուած է, իբրեւ ճշմարիտ ու յա-
 տուկ նորոյ ուխտի խորհուրդ ի Վրիս-
 տոսէ Տեառնէ մերմէ դրուեցաւ, ու
 Յակոբոս Առաքելոյ եղբօր Տեառն ձե-
 ոօք յանձնուեցաւ ու տարածուեցաւ :
 « Թէ որ ձեզմէ մէկը հիւանդանալու
 ըլլայ՝ կ'ըսէ, [Ժող կանչէ եկեղեցւոյ ե-
 րիցունքը (քահանաները կամ եպիսկո-
 պոսը) ու աղօթք ընեն անոր վրայ՝ օ-
 ծելով զանիկա յանուն Տեառն, եւ հա-
 ւատոյ աղօթքը ազատէ հիւանդը, ու
 Տէր անոր ցաւերը [Թեթեւցընէ, եւ [Թէ
 որ մեզաց մէջ է, [Ժողուին անոր : »

« Աս խօսքերով, ինչպէս որ ձեռքէ
 ձեռք անցած առաքելական աւանդու-
 թենէն սորված է եկեղեցին, կը սորվե-
 ցունէ Յակոբոս Առաքեալը՝ աս վրկա-
 բար խորհրդոյն նիւթը, ձեւը, յատուկ
 պաշտօնեայն ու յառաջ բերած գործքը :

« Որովհետեւ եկեղեցին ասանկ կ'ի-
 մանայ՝ [Թէ նիւթը՝ (Արեւմտեան եկե-
 ղեցւոյ մէջ) եպիսկոպոսէն օրհնուած
 ձէթն է, վասն զի օծումը շատ յարմար

կերպով կը ցուցնէ Հոգւոյն սրբոյ շը-
 նորհքը՝ որով հիւանդին հոգին կ'օծուի,
 իսկ կերպը կ'ամ ձեւն է Սրեւմտեան ե-
 կեղեցւոյ մէջ) աս խօսքերը. Այսու օծ-
 մամբ եւ իւրով ամենագութ ողորմու-
 թեամբ թողցէ բեզ Տէր զոր ինչ մեղար-
 աչօք. Ամէն: Նոյնպէս մէկալ անդամ-
 ներուն վրայ ալ (այս ինքն՝ տեսանե-
 լիքը, լսելիքը, հոտոտելիքը, բերանը,
 ձեռքերը, ոտքերն եւ երիկամունքն օ-
 ծելով) նոյնն ըսելու է՝ »:

« Այս վերջին օծման խորհուրդը
 մինակ ան հիւանդին կրնայ տրուիլ՝ ու-
 րուն մահուանը վրայ երկիւղ կայ »**
 կամ ըսենք՝ ան հիւանդներուն՝ որոնք ա-
 նանկ վտանգաւոր կերպով ինկած իրու-
 ուած են՝ որ ալ կենաց վերջը հասած
 կ'երեւան: Եթէ հիւանդը վերջին օծու-
 մըն առնելէն ետքը՝ առողջանայ ու նո-
 րէն նոյնպիսի կենաց վտանգի մէջ իյնայ,

* Տրիդ. Ժող. վասն վերջին օծմ. ԳԼ.
 1. եւ վճիռ վասն Հայոց:

** Վճիռ վասն Հայոց.

նորէն աս խորհրդոյն օգնութիւնը կրնայ արուիլ* :

« Ասանկ մեծ խորհուրդ բանի տեղ չդնելով զանց առնուին առանց մեծ յանցանքի եւ առանց Հոգւոյն սրբոյ արհամարհանք ընելու չի կրնար ըլլալ » ** :

« Թէ որ մէկն ըսէ՝ թէ վերջին օժման արարողութիւնն ու կիրառութիւնը զորն որ սուրբ Հռոմէական եկեղեցին ունի, երանելի Յակոբոս առաքելոյն զրուցածին միարան չէ եւ անոր համար՝ պէտք է ան արարողութիւնը փոխել, եւ թէ կրնան քրիստոնեաներն առանց մեղք գործելու նոյները բանի տեղ չդնել, նըզովեալ ըլլայ » *** :

Ասանկ Փլորենտեան ու Տրիդենտեան տիեզերական ժողովոց Հարքը :

Ուրեմն կաթուղիկէ եկեղեցւոյ վարդապետութիւնն է թէ՛

* Տրիդ . ժող . վասն վերջին օժմ . կան . 2 :

** Տրիդ . ժող . վասն վերջին օժմ . ԳԼ . 3
Յօդ . 19 ի հարցուածս սահմանեալս ի Մարտինոսէ Ե . վասն Ա իկլէփեանց եւ Հուսեանց :

*** Տրիդ . ժող . վասն վերջին օժմ . կան 5 :

1. Վերջին օժման խորհուրդը՝ ան խորհուրդներէն չէ՝ որն որ մինակ մէկ վիճակի համար կոչուած անձանց համար հարկաւոր են, ինչպէս է քահանայութեան եւ պսակի խորհուրդները, հապա ինչչափ որ հիւանդութիւն ու մահ ամէնուն համար է, այնչափ ալ վերջին օժման խորհուրդն ամենուն համար կարելոր եւ օգտակար է :

2. Վերջին օժման խորհրդոյն որոշ նիւթը օրհնեալ ձէթն է, որն որ եկեղեցւոյ լեզուաւն ուրիշ բան ըսել չէ՝ բայց եթէ որ աս վերջին օժման խորհուրդը՝ խորհուրդ ըլլալու համար անանկ հարկաւոր է կամ՝ յառաջուրնէ եպիսկոպոսէն եւ կամ՝ առ Արեւելեայս նոյն միջոցին քահանայէն օրհնուած ձէթով օծել, ինչպէս մկրտութիւնը՝ մկրտութիւն ըլլալու համար հարկաւոր է ջրով լուանալ : Ինչպէս մէկը չի կրնար առանց ջրոյ մկրտել, ասանկ ալ մէկը չի կրնար առանց ձիթոյ վերջին օժման խորհուրդ կատարել :

3. Վերջին օժման խորհրդոյն կեր-

պը կամ ձեւը չէ թէ ըստ կաթի ու մուրացածոյ հիւանդի վրայ ընելու աղօթք մըն է, հապա անանկ աղօթք մը՝ դորնոր կաթուղիկէ եկեղեցին աւանդութեամբ ըստ արեւելեան կամ ըստ արեւմտեան ծիսի ոչնեցած կամ ընդունած է, որնոր թէ իւղոյն օրհնութիւնը կատարէ (ըստ արեւելեան ծիսի) եւ թէ հոգւոյ եւ մարմնոյ բժշկութիւնը՝ որոնք խորհրդոյն յառաջ բերելու գործքն են, կարող ըլլայ նշանակել:

4. Յակորոս Առաքելոյն խօսքերուն մէջ՝ ուրիշ վերջին օծման խորհրդոյ նիւթ չկայ, բայց եթէ ձիթով օծում: Ասանկ կ'իմանայ եկեղեցին, ինչպէս տեսանք, եկեղեցին՝ որն որ մինակ իշխանութիւն ունի սուրբ Պիքքն անսխալ կերպով մեկնելու:

Ոչ ան ձեւը կամ աղօթքը՝ առանց նիւթոյ կամ առանց օրհնեալ ձիթով օծելու, եւ ոչ օրհնեալ ձիթով օծելն՝ առանց սա ձեւի կամ աղօթքի կրնայ վերջին օծման խորհուրդ կազմել:

5. Ինչպէս մէկալ՝ չափահասներուն

ընդունելու խորհրդոյ համար, ասանկ
ալ վերջին օժման խորհրդոյն համար՝
պէտք է որ աս խորհուրդն առնողը վեր-
ջին օժման խորհուրդ աւնելու, կամք և
յօժարութիւն ունենայ: Թէպէտ եւ աս
խորհրդոյս համար ենթադրական կամ
մեկնողական դիտաւորութիւնն ալ բա-
ւական է, բայց ծանր կը մեղանչէ պաշ-
տօնեայն՝ թէ որ իր յանցանօքն անանկ ա-
տենուան կը ձգէ խորհրդոյս մատակա-
րարութիւնը՝ որ հիւանդն իր մտացը տէր
չըլլալով՝ խորհրդոյն մեծագոյն պտուղ-
ներէն կը դրկուի:

6. Թէպէտ մինակ հասանակն է՝ որ
դէպիսի պատուիրանաւ պարտական է
մահացու հիւանդ մը վերջին օժման խոր-
հուրդն ընդունելու, բայց ասոր հակառակ
1. աս բոլորովին սոսոյճ է՝ թէ մահացու
մեղօք կը մեղանչէ թէ որ բանի տեղ չդը-
նելուն համար չընդունիր, ինչպէս որ
Տրիդենտեան տիեզերական ժողովոյն
վճռոյն մէջ տեսանք, և 2 անսարակոյ՝
է՝ որ ծանր կերպով կը մեղանչէ ան
Բնակն պատուիրանին դէմ՝ որով պար-

տական է ինք իր անձը եւ անձին փրկու-
թիւնը սիրել, երբոր մահացու հիւան-
դը մէկ կողմանէ իր տկարութիւնն եւ
մէկալ կողմանէ մօտալուտ վայրկենին
ծանոութիւնը կշռելէն ետքը՝ դարձեալ
որ և իցէ մարդկային վախճանաւ ասանկ
մեծ օգնութենէ մը ինք զինք զրկելով
իր փրկութիւնը վտանգի մէջ կը թուղու:

Որչափ աւելի ծանրագոյն ընկերին
սիրոյն եւ իր պաշտօնին դէմ կը մեղանչէ
ան պաշտօնեայք եւ առաջնորդք ու-
րոնք ասանկ թէ հոգւոյ եւ թէ մարմնոյ
հարկաւոր օգնութենէ կը զրկեն հաւա-
տացեալ հիւանդը:

Հիմա տեսնենք՝ թէ Հայոց Եջմիած-
նական եկեղեցին իր քրիստոնէականնե-
րուն մէջ աս կաթուղիկէ վարդապե-
տութիւնը կ'ընդունի:

2.

Եջմիածնական եկեղեցւոյ «քրիստոնէական»
ներսն Վարդապետութիւնը:

Խնդիրնիս ան չէ՝ թէ արդեօք վեր-
ջին օժումը կամ հիւանդաց օժումը խոր-

հուրդ է թէ չէ : Հայաստանեայց Եջմի-
ածնական եկեղեցին կաթուղիկէ հոռ-
մէական վարդապետութեան համեմատ
իր քրիստոնէականներուն մէջ ամէն ա-
տեն եւ ամէն տեղ կ'ընդունի թէ վեր-
ջին օծումը եօթը ճշմարիտ խորհուրդ-
ներէն մէկն է, եւ ընդհանրապէս կը
դաւանի՝ թէ մէկալ խորհուրդներուն
պէս՝ աս ալ ի Քրիստոսէ Տեառնէ մեր-
մէ աւանդուած է :

Հասլա խնդիրն այսօրուան օրս ան
է՝ թէ վերջին օծման խորհուրդը՝ առանց
օծման կրնայ ըլլալ թէ չէ :

Հայաստանեայց Եջմիածնական ե-
կեղեցւոյ վարդապետութիւնն՝ անանկ
ինչպէս որ իրեն քրիստոնէականներուն
մէջ կ'երեւայ, երեք յեղափոխ երեւոյթ
(phase) ունեցած է :

Ա. « Քրիստոնէական ուսանելի » .
Գրքին ատենները՝ սա կը դիտենք որ
վերջին օծման խորհրդոյ անուանը կայ, ե-
րբ կը փնտռուի :

Լ. սենք :

« Վերջին օծումն է, կ'ըսէ, խորհուրդ

» կացուցեալ վասն ներելի մեղաց , որ
 » պէս ապաշխարութիւնն վասն մահա-
 » ցու մեղաց » :

(Յայտնի է՝ որ աս սահմանը ճիշտ
 չէ) :

« Այլ այս խորհորդս ոչ է խափանեալ ,
 » այլ միայն ժամանակն փոխեալ , որ կու
 » տրվի հետ դրոշմին : Այլ ոմանք զաւագ
 » հինգշաբթի ոտնլուայն եւս առնուն ի
 » տեղի վերջին օժման :

« Նաեւ այս խորհուրդս ոչ է այնքան
 » հարկաւոր թէ շունողն զրկվի ի փրկու-
 » թենէ : Վասն այնորիկ ի վերջին հար-
 » կաւորութեան կատարեալ զղջումն լը-
 » ցուցանէ զպակասութիւն այսորիկ խոր-
 » հրրդոյ » (էջ 336 • երկր • տպագր •) :

Ասանկ կը սորվեցընէ Պատրիարք մը՝
 որնոր գուցէ իրաւունք ունի Մայրաքաղ-
 քիս հայ Պատրիարքաց ամենէն գլխու-
 նը սեպուելու :

Բայց կաթուղիկէ վարդապետութե-
 նէն չկայ այնչափ հեռու բան , որչափ
 ասանկ վարդապետութիւն մը :

1 • Վարդապետութիւն մը՝ որով վեր-

ջին օծման խորհուրդը Ռրոյմի խորհրդը գոյն հետ անանկ կը ձուլուի՝ որ երկու խորհուրդ միանգամայն կատարուի Տէ և Նոյն ձևով բանի, Տէ և Նոյն նիւթով, եւ Տէ և Նոյն օծման գործողութեամբ, բայց այլ և այլ դիտաւորութեամբ, ուր որ բոլորովին ստոյգ վարդապատութիւն է կաթուղիկէ եկեղեցւոյ և ջ՝ թէ վա-եր չէ վերջին օծումը՝ երբոր ձէթը աւայ, այսինքն վերջին օծման համար մասնաւորապէս օրհնուած չէ։ Ի՛նչ անպատեհութիւն. աշխարհքիս յարաբերութեանցը մէջ հանելու համար արուած խորհուրդն՝ ըլլայ միանգամայն աշխարհքէս Եւելու-խորհուրդ։ Կենաց վերջը հարկաւոր եղածը՝ կենաց սկիզբները, ծանր հիւանդութեան ատեն արուելիքը՝ առոյգ ողջութեան ատեն մատակարարել, Քրիստոսի Տեառն մերոյ զատ զատ դրած երկու խորհուրդները՝ մէկ խորհրդոյ համառօտելով։

2. Էջմիածնական եկեղեցւոյ վերոյիշեալ Քրիստոնէականն ազատութիւն կուտայ կարծելու՝ որ վերջին օծման խորհուրդն ան օծումն ըլլայ՝ որով Աւագ

հինգշարժի օրը ժողովուրդը կամ ներկայ գանուողները կ'օժուին արարողութիւն մը՝ զորն որ Յունաց քովն ալ կը կատարէ եպիսկոպոսը՝ կամ աւագերէցը նոյն օրը ձէթն օրհնելով եւ նոյն օրը սպառելով, բայց վերջին օժման կարգը չէ թէ իբրև խորհուրդ, հապա իբրև արարողութիւն՝ ամբողջ կատարելով, որն որ բաւական անպատեհ է : Սակայն Էջմիածնական եկեղեցին՝ ևս աւելի դիւրութեամբ առ արարողութենէն ձէթը վերցնելով՝ ինչպէս որ վերջին օժման խորհուրդէն նոյնը վերցուցած է, հիմա ուրիշ բանով չ'օժաներ ներկայեղողները՝ բայց եթէ կարագով, և ուրիշ անգամ մը չ'օժաներ, բայց եթէ ոտքին վրան :

Ասանկով՝ վերոյիշեալ Քրիստոնէականին թէ աս և թէ նախընթաց կերպով ցուցուցած վերջին օժման մէջ, այն օժում կայ, բայց վերջին օժման նիւթ (օրհնեալ ձիթով օժում) չկայ :

Յ. Վերոյիշեալ Քրիստոնէականը հովուական գթոյ համաձայն վարդապետութիւն մը չ'ըներ՝ երբոր Էջմիածնական եկեղեցւոյ հետևող քրիստոնէից

փոխանակ աս խորհրդոյն դորժածութիւնը ջերմագոյն կերպով յանձնելու՝ անոր կարեւորութիւնը կը նուազցընէ եւ գրեթէ աւելորդ սեպել կու տայ մեր երկնաւոր բժշկէն դժուած հոգւոյ եւ մարմնոյ միանգամայն օգտակար դեղը :

Աս քրիստոնէականին եւ կամ աս ատենուան վարդապետութեան մէջ մըտադրութեան արժանի սա կէտն է՝ որ վերջին օծում առանց օծման, քրիստոնեայ տիեզերաց դէմ, վարդապետելու դեռ համարձակութիւն չկայ, այլ կ'ուզուի՝ որ Էջմիածնական եկեղեցւոյն մէջ չէ թէ միայն վերջին օծման խորհուրդը խափանուած չըլլայ, հապա միանգամայն օծումն ալ խափանուած չըլլայ :

Բ Բ . Բայց շատ չանցաւ՝ թող տուաւ Էջմիածնական եկեղեցին վերոյիշեալ Գրոշմի եւ Ռոնալուայի դրութիւնները, վերջապէս գիշերտամու պաշտօնը իբրեւ իր վերջին օծումը ճանչցաւ, բայց աս անգամ ամենեւին առանց օծման :

Ուստի՝ 1814ին քրիստոնէականը կը սորվեցընէ՝ նոր վարդապետութիւն մը՝

որն որ բովանդակ քրիստոնեայ տիեզեր-
րաց անժանօթ էր : Ա՛րսէ .

» 2. Վերջին օժումն ի՛նչ է :

» 7. Վերջին օժումը հոգւոյ եւ մար-
» մնոյ աւողջարար դեղ մի է , որ քահա-
» նայական աղօթքին զօրութեամբը ծանր
» հիւանդները կը բժշկէ եւ անոնց նե-
» րելի մեղքը կը քաւէ :

» 2. Հայոց եկեղեցին վերջին օժման
» խորհուրդը կը կատարէ :

» 7. Այ՛, ծանր հիւանդներուն վը-
» րայ քանի անգամ որ հարկաւորի նէ՛
» կը կատարէ , եւ այս սուրբ խորհուրդն
» է՝ որ կ'ըսուի գիշերաժամ , ուր
» քահանայք կը կարդան սաղմոս , գիշք ,
» բժշկութեան աւետարան , աղօթք եւ
» յետոյ Փարատեցո զցաւս կ'ըսեն :

» 2. Միթէ օրհնեալ իւղով հիւանդն
» օժել հարկաւոր է :

» 7. Իւղով օժել՝ ազգային ծէս եւ
» խորհրդական արարողութիւն մի է եւ
» հաւատոյ մաս չէ , անոր համար հար-
» կաւոր չէ . որովհետեւ տասնկ ծիսա-
» կան արարողութիւններ ամէն քրիս-

« տոնեայ ազդի մէջ՝ կ'ըլլայ որ կը փո-
 « խուի եւ կ'ըլլայ՝ որ կը խափանի : Իսկ
 « բուն զօրութիւնը աս խորհրդոյս է ,
 « քահանայական աղօթքն եւ ընթեր-
 « ցուածքը եւ այն է հաւատոյ մասը եւ
 « հարկաւորը , եւ այս ամենեւին չի խա-
 « փանիր . փնչպէս կը գրէ մեծն Խոս-
 « րով Ժամագրքի մեկնութեան մէջ (284
 « երեսը)՝ թէ աղօթքն հաւատով փր-
 « կեսցեն զաշխատեալն » (էջ 35-36 ,
 երկր . տպագր . էջ 31-32) :

Աս վարդապետութիւնը վերոյիշեալ
 տիեզերական ժողովներով հաստա-
 տուած կաթուղիկէ վարդապետութեան
 տրամաշարիապէս հակառակ է :

1. Կաթուղիկէ եկեղեցին կ'ըսէ .
 վերջին օժման խորհրդոյն կատարմանը
 մինակ ձեւն՝ այս ինքն աղօթքը՝ բաւա-
 կան չէ . իսկ Հայաստանեայց Էջմիած-
 նական եկեղեցին կ'ըսէ . « Բուն զօրու-
 թիւնը այս խորհրդոյս է քահանայական
 աղօթքն եւ ընթերցուածքը եւ այն է
 հաւատոյ մասը եւ հարկաւորը » :

Կաթուղիկէ եկեղեցին ասանկ կ'ի-

մանայ՝ որ միայն աղօթքն հասարակ չէ իբեր
 զաշխարհալն (զհիւանդն) հապա օծումն
 ձիթով եւ աղօթքն հաւատոյ մէջ րեղ (իր-
 բեւ խորհուրդ) զհիւանդը կը փրկեն :
 Ասոր հակառակ՝ Հայաստանեայց Եջմի-
 ածնական եկեղեցին իր քրիստոնէական
 վարդապետութեան մէջ կ'ըսէ թէ Յա-
 կոբոս Առաքելոյն խօսքն ան է՝ թէ մինակ
 աղօթքն հաւատոյ զհիւանդը կը փրկէ ,
 սնանկ՝ որ օծումը կրնայ թող տրուի :

Իբաւունք ունի Առաքեալն իւղով
 օծումն զուրցելէն ետքն՝ ըսելու թէ
 աղօթքն է՝ որ իբրեւ խորհրդոյ կերպ
 հիւանդին փրկութիւնը կը կատարէ ,
 վասն զի իւղոյ օծումն իբրեւ միայն «Եւ-
 դեռ կէողը վրան չեկած՝ ոչինչ է :

2 . Աթոռդիկէ վարդապետութիւ-
 նը կ'ըսէ թէ ձիթով օծելն ի Քրիստոսէ
 Տեառնէ մերմէ դրուած վերջին օմման
 խորհրդոյն նիւթն է , ու անոր համար չի
 կրնար փոխուիլ . ասոր հակառակ՝ Հայ-
 աստանեայց Եջմիածնական եկեղեցին
 իր քրիստոնէական վարդապետութեան
 մէջ կ'ըսէ՝ թէ ձիթով օծելն աղգային

ծէս է , խորհրդական արարողութիւն մըն է , ու անոր համար կրնայ փոխուիլ :

3 . Կաթուղիկէ վարդապետութիւնը կ'ըսէ՝ թէ աս խորհրդոյն կերպն է աւանդութեամբ եկեղեցւոյ մէջ գործածուած կամ եկեղեցւոյ հեղինակութեամբը հաստատուած ձեւը :

Իսկ Հայաստանեայց Եջմիածնական եկեղեցին կ'ըսէ՝ թէ աս խորհուրդս կը կատարուի՝ երբոր քահանայք սաղմոս , ընթերցուած , բժշկութեան աւետարան ու յամագրոց Փարսեցոց զշատ աղօթքը կը կարդան , անանկ՝ որ անորոշակի թէ աղօթքներուն եւ թէ ընթերցուածներուն խորհրդոյն բուն զօրութիւնը կու տայ :

Վերոյիշեալ քրիստոնէականը խոսրովէն վկայութիւն կը բերէ :

Ի՞նչ կրնայ զօրել ասանկ ծանր նիւթոյ մը մէջ Անձեւացեաց եպիսկոպոսին վկայութիւնը , որն որ աս խորհրդեան մէջ մինակ աղօթքն առանց օծման՝ ապօրինաւոր , բայց Վե-եր կը սեպէ (խոսր . Մեկն . յամգրոց . էջ 281) . ո՞վ կրնայ այս տկար եղեղան վրայ տուն շինել՝

երբոր անդին տիեզերական ժողովներով
ինք եկեղեցին դէմ կու գայ, սին եւ
հաստատութիւն ճշմարտութեան:

Հին Հայաստանեայց եկեղեցւոյ աւանդութեան շղթային մէջ աս սխալ վարդապետութեան առերեւոյթ հեղինակութիւնն արդէն ճշմարիտ հեղինակութեամբ մը ջնջուած է: « Թէ ներգործել զայս, կ'ըսէ Ս. Ներսէս Շնորհալի, աղօթիցն էր զօրութեան, օծման իւզոյն առ ի՛նչ պէտս բժշկեալքն հարօրանային. յայտ է՝ թէ զի յերկոց ելով մեր, ամենայն ինչ զգաւ է եւ իմանալի իրակութեանն առիթ զոյգ էութեանս, որպէս ջուր եւ Հոգի, հաց եւ Աստուած. ըստ այսմ առցես զօծանելն իւզով: »

Ուստի աս մեծ Հայրապետին վարդապետութեան համաձայն՝ Յակոբայ Առաքելոյն խօսքը 1. Հիւանդները նաեւ օծման կարօտ կ'ենթադրէ, 2. Իւզով օծումն աս խորհրդոյս անանկ էական է՝ ինչպէս ջրով լուար՝ մկրտութեան խորհրդոյն, եւ հաց ի ցորենոյ՝ Հաղորդութեան խորհրդոյն, անանկ՝ որ

առանց զքաւի նիւթոյն (իւղոյն օժմանը)
 Իմանաւի իրը (շնորհքը) յառաջ չի գար :

Ասանկ խոսրովէն ետքը . նոյնպէս
 խոսրովէն յառաջ ալ՝ Յովհանն Իմաս-
 տասէր :

« Ամենայն ուրեք , կ'ըսէ , առ ամե-
 նեսին պարգեւաբաշխ Հոգին իւղովս
 այսուիկ զիւրն գտանի կատարեալ խոր-
 հուրդ : Զոր օրինակ երկտեսակ բնու-
 թիւնս է մարդկային , երկպատկաբար եւ
 նորոգող սուրբ Հոգին առ մեզ մերձե-
 նայ . նիւթականաւն զզգալին զուար-
 ճացուցանէ , զի—իւղ զուարթ առնէ—
 ասէ մարդարէն , եւ ինքեամբ զիմանա-
 լին որ ի մեզ զօրացուցանելով » Ընդդ .
 Պատմիկ . էջ 43 : « Հոգին մի է եւ առ-
 հաւատչեայ Հոգւոյն իւղն նոյն է » .
 Յովհ . Իմաստ . էջ 8 :

Ուստի՛ վերջին օժումն առանց օժ-
 ման կատարելու խօսքերը՝ որոնք բաւա-
 կան կատակերգական կը հնչեն , դար-
 ձեալ՝ սուրբ Պրոց բացայայտ վկայու-
 թեան , բոլոր Ժամանակներու աւանդու-
 թեան եւ նոյն իսկ սեպհական ազգայ-

ին հին գործածութեան եւ միանգամայն վարդապետութեան դէմ՝ ասանկ մեծ ու մարդուս այսչափ մտիթարական խորհրդոյ մը նիւթը փոխել, փոփոխութիւն մը՝ որուն բովանդակ կաթուղիկէ եկեղեցին ի Պանայ մինչեւ ցՖերսարէէ ժողովուած՝ իշխանութիւն կամ կարողութիւն չունի, ասանկ տկարութիւնները կ'ըսեմ, շէին կրնար քննութեան կամ վիճարանութեան մ'առջեւ դիմանալ՝

Անոր համար 1820ին սինհոդոսը, այսինքն՝ Հայաստանեայց Էջմիածնական եկեղեցւոյն եկեղեցական եւ աշխարհական իշխանութեան գրեթէ լրութիւնը (Էջմիածնայ կաթուղիկոսին գործակալքը, Ախիկիկոյ կաթուղիկոսն անձամբ, Արստանդինուպոլսոյ Պատրիարքը, Երուսաղեմի գործակալը, այլ եւ այլ արքեպիսկոպոսներ, եպիսկոպոսներ ու վարդապետներ) հետեւեալ նշանաւոր վճիռը կու տան իրենց սինհոդոսին յայտարարութեան մէջ՝

« Խորհուրդք Ս. եկեղեցւոյ, կ'ըսեն, եթէն են, յորոց մին է վերջին օծումն,

• զոր պարտ է մատակարարել ծանր հի-
 • ւանդաց՝ օժմամբ իւղոյ օրհնեցելոյ ի քա-
 • հանայէ ըստ պատուիրելոյ մեծին Կով-
 • հաննու իմաստասիրի ի ՔԱ կանոնի յաղ-
 • Գային ժողովի անդ , ուր ասէ — Ար-
 • ժան է զհիւանդացն ձէթ քահանային
 • օրհնել ըստ իւրում աղօթիցն — Որ-
 • սէս եւ Առաքեալն Յակոբոս՝ պատուի-
 • րէ ասելով՝ թէ « Հիւանդանայցէ ոք ի
 • ձէնջ , կոչեսցէ զերիցունս եկեղեցւոյն
 • եւ արասցեն ի վերայ նորա աղօթս , օժ-
 • ցեն իւղով յանուն Տեառն եւ աղօթքն
 • հաւատովք փրկեսցեն զաշխատեալն եւ
 • յարուցէ զնա Տէր , եւ եթէ մեղս ինչ
 • իցէ գործեալ՝ թողցի նմա . Յակ . Ա .
 • 14 . 15 . (էջ 30 — 31) .

Աղէկ միտ դնենք . սիւնհողոսին աս
 վճիռը կամ որոշումն ան որոշումներէն
 է՝ որոնց համար ինք սիւնհողոսը նոյն
 յայտարարութեան մէջ կ'ըսէ՝ թէ աս ո-
 թոշումներով ամենեւին ուրիշ բան չ'ը-
 ներ , բայց եթէ « ամէն բան անշարժ
 • պահել՝ համեմատ Հայաստանեայց ե-
 • կեղեցւոյ ու սրբոյն Ղրիգորի Առաս-

« ւորչին վարդապետութեանը , անոնց ո՛ր
 « եւ իցէ ուրիշ վարդապետութիւններն
 « ալ անհրաժեշտ ու անպակաս խոստովանելով »
 (էջ 33) , եւ թէ իրօք Հայաստանեայց
 եկեղեցին « ամէն ի սկզբանէ ուղղափա-
 « ռութեամբ ունեցած բարեկարգու-
 « թիւններն ու եկեղեցական ծէսերն ան-
 « վտիտիս կը պահէ ու կը գործածէ ան-
 « այլայլէլէ նոյնութեամբ » (էջ 37) :

Այ՛ն աս վճիռը համաձայն է սուրբ
 Պրօք վարդապետութեանը , համաձայն
 է նոյն իսկ Հայոց հին ուղղափառ վար-
 դապետութեանն ու գործածութեանը ,
 համաձայն է վերջապէս կաթուղիկէ վար-
 դապետութեան :

Բայց ան « ամէն մէկ բան անշարժ
 պահելը » , ան « ո՛ր եւ իցէ վարդապե-
 տութիւն անբողջ եւ անպակաս խոս-
 տովանիլը » , ան « ի սկզբանէ ուղղափա-
 ռութեամբ ունեցուած բարեկարգու-
 թիւններն անայլայլելի նոյնութեամբ
 գործածելը » մենք հոս չենք տեսներ :

Վերոյիշեալ սիւնհոդոսական վար-
 դապետութիւնը՝ ոչ աս սիւնհոդոսէն ա-

ուաջ եւ ոչ աս սիւնհողոսէն ետքը Հայաստանեայց եկեղեցւոյն քրիստոնէականներուն համաձայն է :

Նախընթաց 1814ին քրիստոնէականին մէջ վերջին օժման խորհուրդը, ինչպէս տեսանք, առանց օժման կրնար ըլլալ. իսկ սիւնհողոսին վճռոյն մէջ՝ վեց տարի ետքը օրհնեալ իւղով օժումը վերջին օժման սահմանին կը վերաբերի :

Վերոյիշեալ քրիստոնէականին մէջ օժումը ազգային ծէս մըն էր, հաւատոյ մաս չէր. սիւնհողոսին վճռոյն մէջ՝ ազգային ծէս չէ՝ հապա ամէն ազգաց համար կը խօսի Առաքեալը՝ երբոր օժումը կը պատուիրէ (անանկ ի Քրիստոսէ աւանդուած ըլլալով) :

Վերոյիշեալ քրիստոնէականին մեկնութիւնն էր՝ որ Առաքելոյն խօսքը մինակ ազօթքին հարկաւորութիւնը կը ցուցնէ. իսկ սիւնհողոսին մեկնութիւնն է՝ թէ Առաքելոյն խօսքը նաեւ օժումը կը պատուիրէ :

Սիւնհողոսին ապագան ալ՝ անցելոյն նման է : Ո՛վ կրնար կարծել՝ որ Եջ-

միաժնական եկեղեցին այսչափ հանդիսապէս կաթուղիկէ վարդապետութիւնն ընդունելէն ու դորձադրութիւնը վճռելէն ետքը, նորէն ամէն բան առջի վիճակին մէջ մնայ մինչեւ ցայսօր :

Ասանկով սիւնհողոսն ինչպէս իր անցեալը նոյնպէս ալ իր ապագան կը դատապարտէ . որովհետեւ 1844ին քրիստոնէականը նորէն նորէն առանց փոփոխութեան Կ-Պոլիս ու Չմիւսնիա հրամանաւ Պատրիարքաց կը տպուի : Նոյնպէս 1844ին ու 1846ին Կ-Պոլսոյ քրիստոնէականները նորէն առանց օժման վերջին օժում կը սորվեցընեն : Դարձեալ՝ 1847ին (ինչպէս նաեւ 1855ին) քրիստոնէականին ալ վերջին օժումն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ « Յանր հիւանդաց վրայ քահանային աւետարան եւ աղօթք կարդալը » (էջ 25) : Նոյն 1847 տարւոյն Մոլտաւիոյ քրիստոնէականն աւելի խոհեմութեամբ՝ վերջին օժումը եօթը խորհուրդներէն մէկն է՝ ըսելով դո՛հ կ'ըլլայ (էջ 21) :

Նոյնպէս կը խօսին Տաճկաստանի մէջ ընդունուած ամենէն ետքի (1858ին)

քրիստոնէականներն ալ : Ասոնցմէ մէկը,
այս ինքն՝ Միջակ վարդապետարանը
մանրամասն պատճառն ալ կը դնէ՝ ու
բուն համար օծումը օրինաւորապէս խա-
փանուեր է :

Լսենք :

« 4. Այս խորհուրդը առանց օժման
միայն աղօթիւք ալ կրնայ կատարուիլ :

« 7. Գեղեցիկ է, ինչպէս Յակոբոս

« Առաքեալ կը կանոնադրէ՝ աղօթքն եւ
« օծումը միանգամայն կատարել :

(Ըստ ուղղափառ վարդապետու-
թեան չէ թէ մինակ գեղեցիկ, հապա
նա եւ հարկաւոր է. չէ թէ կը կանոնա-
դրէ, հապա ի Քրիստոսէ դրուած խոր-
հուրդը կը հրատարակէ կամ կը քարո-
զէ Յակոբոս Առաքեալ :)

« Բայց շատ ժամանակէ ի վեր տես-

« նուեցաւ կ'ըսէ, մեր ազգի ժողովրդոց

« մէջ այս կերպ պաղուծիւն մը՝ որ այս

« օծումը իբրեւ հարկաւոր միջոց փրկու-

« թեան համարելով՝ սկսան ապաշխարու-

« թիւնն ու հաղորդութիւնը անհարկաւոր

« խորհուրդներ համարել : Զայս տեսնելով

առաջնորդաց ժամանակին՝ որպէս զի
 « ապաշխարութեան խորհուրդն անխա-
 « վան կատարուի՝ իբրեւ հարկաւոր մի-
 « ջոց փրկութեան , հիւանդաց օժումբ՝
 « որ է հարկաւոր միայն հարկաւորու-
 « թեամբ պատուիրանի , թուլացուցին :
 « Բայց միշտ ան խորհուրդին ալ հարկա-
 «ւոր մասը՝ որ է այն աղօթքը՝ զոր զի-
 « շերածամ կ'անուանենք , յարգեցին ու
 « կը յարգեն . որով եւ միշտ Հայաստան-
 « եայց սուրբ եկեղեցին աս խորհուրդո-
 « վրս եօթն խորհուրդ սուրբ եկեղեցւոյ
 « կ'ընդունէր ու կ'ընդունի» (էջ 105-106) :

Արեմն համառօտ կերպով՝ օժումբ
 խափանելու օրինաւոր սեպուած պատ-
 ճառն աս եզեր է՝ որ ատենօք ժողովուր-
 դը վերջին օժման խորհրդոյն վստահա-
 նալով՝ խոստովանութեան խորհուրդն
 անփոյթ ըրեր է :

Ար՛ է ան ժամանակը՝ որ հայ ժողո-
 վուրդն ասանկ յետսամիտ վստահու-
 թիւն մ'ունեցեր է , կամ որո՞նք են ան
 առաջնորդներն որոնք աս անպատեհու-
 թեան՝ ուրիշ անպատեհութեամբ դար-

ման հոգացեր են : Քրիստոնէականներէն եւ ոչ մէկն ասոր պատասխան կուտայ կամ կրնայ տալ, որովհետեւ ասիկայ ենթադրութիւն մըն է՝ որն որ երբէք պատմութեան մէջ իր գոյութիւնը չունի, այլ ասոր հակառակ, մեր ունեցած յիշատակարանները նոյնը սուտ կը յանդիմանեն : Որովհետեւ ստոյգ կերպով

1. Ղիտենք որ Հայաստանի մէջ (ինչպէս հիմակուան Յունաց մէջ ալ) վերջին օծման խորհրդոյն նկատմամբ՝ չէ թէ միայն չափազանց վստահութիւն երբէք եղած չէ, հասպա ասոր հակառակը տեղի ունեցած է, այսինքն՝ բաւական անհոգութիւն եւ անպիտութեամբ օծման զանցառութիւն (Տես Խոսրովայ Մեկն. Ժմգրոց էջ 281) :

2. Ղիտենք՝ որ վերջին օծման խորհուրդէն՝ օրհնեալ ձէթով օծելը խափանելու համար չէ թէ միայն եկեղեցական առաջնորդներէն Հայաստանի մէջ օրէնք մը երբէք գրուած չէ, հասպա ասոր հակառակ՝ որ եւ իցէ օրինաւոր իշխանութենէ անկախ իր գոյութիւնն ունե-

ցած է: Արովհետեւ չէ թէ մինակ խորովայ ժամանակներէն յառաջ առաջնորդաց պատուէրներն աս սովորութեան հակառակ են, (ինչպէս Յովհ. Լսնատասիրի ժողովոյն Ֆ. Կանոնէն յայտնի է), հապա նաեւ անկէ շատ ետքն ալ Ներսէս Շնորհալի (ինչպէս վերը տեսանք) ասանկ առաջնորդաց պատուէր կամ թոյլտուութիւն մը չի գիտեր, զորն որ հարկ էր թէ գիտնար, հապա ասոր հակառակ թէ ինք եւ թէ իր ժամանակակիցները կը շարունակեն իւղով օժումը հիւանդին հարկաւոր եւ խորհրդոյն էական ցուցընելու եւ սորվեցընելու:

3. Բայց այս օրուան օրս ձեռքերնիս ունեցած բոլորովին ստոյգ եւ անոր համար ալ մեծագին ակնարկութիւնքն աս եղծագործ սովորութեան ծագումը քանի մը դար ալ անդին կը տանին, Պիտենք կատարեալ ստուգութեամբ թէ Հայաստանի մէջ երախայութեան, դըրոշմի, հիւանդաց, եկեղեցւոյ, սեղանոյ օժմանց նիւթոյն, եւ անոնց աղօթքին նկատմամբ ութերորդ դարուն առաջին

կէսին մեծ խառնակութիւն տիրած է՝
անոնց ամենուն ալ Արուսազեմէ բե-
ռուած առաջի մէջ, խաչի ձէթ անուամբ
իւղ մը գործածելով եւ անոնց ամէն մէ-
կուն զատ աղօթք չգործածելով ։ Ս. յս-
պիսի խառնարնդոր եւ եղծագործ սո-
վորութեանց անգրագոյն ծագումը, չի
կրնար որոշ ըսելնոյն իսկ Յ. Խմաստա-
սէր, թէ արդեօք իրմէ՞ առաջիններուն
անհոգութիւնը, թէ ժամանակին կար-
ծութիւնը կամ հիւանդութեանց մէկէն
վրայ հասնիլն եղած է՞ ։ Արչափ ալ՝ աս

• Յովհ. Խմաստ. Յաջր. Ժողովոյն, Գ.
« Յառաջագոյն իսկ արժան էր յէջել իրբեւ
զմեծագործ եւ զբազմերախտ ի Քրիստոսէ
պարգեւեալ մեզ աւանդ. գիւղոյն սրբոյ ա-
սեմ, որով զՀոգին սուրբ ի մեզ ձգեմք ։
Քանզի յոյժ օտարարար նովաւ եւ այլապէս
ի միմեանց վարիմք. զոր եւ տեսաք իսկ առ
մերով ժամանակաւս ։ Քահանայից ձէթ ըն-
դունել Արուսազեմէ, խաչի ձէթ զնա ան-
ուանելով, եւ զնոյն նովին ամանօք առ մի
ըստ միոջէ մկրտեալսն իւրաքանչիւր ումեք
վերատին օրհնել ։ . . . Եւ զարձեալ՝ նովին
ձիթով օծանէին զմկրտեալսն եւ զերախայսն
այլ եւ զհիւանդս եւ զեկեղեցի եւ զսեղանս

Հայրապետն իր ժողովոյն ԳԵԴ, 10ԵԴ եւ

եւ զխաչս : Որ թէպէտ եւ Հոգին մի է եւ առհաւատչեայ Հոգւոյն իւզն նոյն է , սակայն բազմազգի մերում ըստ փրկութեանն , բազմօրինակ եւ խորհուրդ փրկութեանն հըրաշագործի . ըստ նմին եւ տեղիքն որոշին ի միմեանց . . . ապա եւ աղօթք եւ գործաւնութիւնն ոչ ամենայն զմիոյ մատուցանէ մեզ փրկութեան սլարդեւ , եւ ոչ մին զամենեցուն , եւ ոչ նմանապէս միմեանց օգտամատոյց մեզ լինելով . այլ երախայութեանն օժումն զհրաւիրականն ունի գրուի . . . ի հիւանդութեանն՝ զառողջութեանն ունիմք կարօտութիւն . . . : Մոցա ապաքէն եւ աղօթքն եւ քարոզութիւնն եւ օժմունքն՝ բաժանաբար ըստ իւրաքանչիւրոցն վայելէ լինել խորհրդոյ :

Եւ սլատճառ ոչ ունիմ ասել , զանխոյթն առնելոյ զառաջնոցն այսպիսի խառնարնդոր եւ եղծագործ սովորութեանց , եթէ ժամանակի կարճութիւն , եթէ հիւանդութեանց ի վերայ անկումն զայս ի նոսա եւ յԱստուած թողլի է : Իսկ մեզ իրրեւ Հայրասիրաց ոմանց որդւոց՝ զառ ի նոցանէ անտես մնացեալն , ձեռն տալովն Աստուծոյ , տեսանել արժան է , եւ ի բարեկարգութիւն եւ ի բարեզարգութիւն ածել » էջ 7-8 :

11րդ կանոններովը վերոյիշեալ պաշտա-
մանց նիւթերն եւ անոնց օրհնութիւնը
կը ցուցնէ, ան Երուսաղեմէն բերուած
խաչի ձէթը մէյ մը խափանուելէն ետքը՝
երկայն ատեն դժուարութիւն եւ ընդ-
դիմութիւն զգացուած է՝ հասարակ
ձէթն առնելու եւ օրհնութեամբ սրբե-
լով խորհրդական գործողութեանց մեր-
ձեցընելու :

4. Վիտենք դարձեալ պատմութե-
նէ՝ որ Հայաստանի մէջ՝ եկեղեցական
օժմանց մէջէն միշտ ձէթը կը սպրդի կ'ել-
լէ : Ե. Ատեն մը մեռոնին մէջէն ձէթն
անհետ եղած էր, որն որ Յունաց՝ Հայոց
վրայ խօսելու առիթ տուաւ : Բ. Երախայ-
ից իւղն եւ անով օժելը Հայաստանի
մէջ շատերէն խափանուած էր, չէ թէ
մինակ հին՝ հապա նաեւ նորագոյն ա-
տենները** :

* Յովհ. Իմաստասէր Յոջրն. Ժողովոյն .
Ե. էջ 8 . * Եւ ոչ Երախայութեանն նախ-
կին մատուցանեն ձեռնադրութեամբ յօ-
ծումն :

** Տես ի չորրորդ իջի յառաջաբանի Մաշ-
տոցին տպ. ի վ. էնեա . 1840 :

չարաթուոյն հանդիսութենէն մինչեւ ցայ-
սօր օրհնեալ իւզը խափանուած է, թէ
պէտ իւզոյն օրհնութիւնը ճաշոցին մէջ
կը կենայ* : Աւերջին օծումն առանց
օրհնեալ ձիթոյ՝ ուրիշ բան չէ՝ բայց
եթէ շրջապէս օրինակ մը :

Բայց վերոյիշեալ կեղծիքը չէ թէ մի-
նակ պատմութեան մէջ դոյութիւն չու-
նի, չէ թէ մինակ պատմութեան տուած
ակնարկութիւններովը իբրեւ ծուխ ծխա-
նի կը ցնդի, հօպա միանգամայն ան-
յարմար է ան բանը մեկնելու՝ որուն հա-
մար դոյացած է :

Ո՞ր հիւանդ կրնար զանց առնելով
խոստովանութեան խորհուրդը՝ իր բոլոր
վստահութիւնը վերջին օծման խորհրդ-
դոյն պահել, թէ որ քահանան, ինչպէս
որ ըստ կարգի պէտք է ըլլալ, վերջինը
չի տար՝ մինչեւ որ առջինը չ'ընդունուիր :
Ուստի երբէք ան պատիր վստահութիւ-
նը չէր կրնար վերջին օծման բարձումը
հարկաւոր ընել :

Դարձեալ վերջին օծմանէ՝ օծումը

* ճաշոց, էջ 219 :

վերցրնելով, կամ ժողովուրդը կը խաբուէր կարծելով թէ վերջին օժման խորհուրդ չի տրուիր կոր և անով կ'ստիպուէր բոլոր վստահութիւնը խոստովանութեան խորհրդոյն վրայ դնելու, եւ կամ գիտէր՝ որ ան գիշերաժամ ըսուածը ճշմարիտ վերջին օժման խորհուրդ է:

Թէ որ առաջինն է, ան ատեն որչափ ալ ան գիշերաժամը ճշմարիտ վերջին օժման խորհուրդ ըլլայ, միշտ էջմիածնական եկեղեցւոյ հաւատացեալ հիւանդը կը զրկուէր խորհրդոյն մտիթարութենէն և մեծագոյն պտուղներէն՝ որոնք եռանդագին ընդունելութենէ կախումունին եւ զրկողներն ալ ամէն անդամուն ծանր մեղաց պարտապան պիտ'որ ըլլային:

Թէ որ երկրորդն էր, ան ատեն պարապ տեղ աս օժումը կը վերցրնէր՝ Հայաստանեայց եկեղեցին, որովհետեւ հիւանդը գիտէր թէ որչափ ալ օժումը վերցուած ըլլայ վերջին օժման խորհուրդը վերցուած չէ, ուստի կրնար դարձեալ իր վստահութիւնն աս գիշե-

բաժամ ըսուած վերջին օժման խորհրդ-
դոյն վրայ դնելով խոստովանութեան
խորհուրդն անսխալ ընել :

Թող տանք աս Տաճկաստանի մէջ
հրատարակուած Քրիստոնէականներուն
շղթան՝ կ'Պոլսոյ ամենէն ետքինը խօ-
սել տարով, ան՝ որ կարծես թէ աւելի
կը հեղնէ քան թէ կը վարդապետէ :

• 8. Եօթներորդ խորհուրդն ո՞րն է,
կըսէ :

• 9. Վերջին օժումն, որ օժումն հի-
ւանդաց ալ կ'ըսուի, և այն խորհուր-
դըն է՝ որ ծանր հիւանդներուն վրայ
• քահանաները կ'երթան սուրբ Աւետա-
• րան եւ գիրք կը կարդան, եւ սուրբ
• Փայտով կամ սուրբ Մասունքներով
• Խաչահանգիստ կ'ընեն և սուրբ Հա-
• ղորդութիւն կու տան :

• 10. Օժումն ըսուածը ասո՞նք են :

• 11. Զէ. Գրոշմի խորհուրդին օժմա-
նը պէս այս խորհուրդիս մէջ ալ հիւան-
դին աչքն ու ականջը եւ քիթը եւ բե-
րանը և ձեռքը և սիրտը եւ ոտքը յատ-
կապէս օրհնուած իւղով օծել կայ :

• 2. Հապա հիւանդներուն ինչո՞ւ չ'ըլ-
լ ուխր աս օծումը :

• 7. Վասն զի ընելը հարկ չէ սե-
պուած , եւ օրինաւոր պատճառներ ե-
ղած են՝ այս խորհուրդիս արարողու-
թեանէն օծումը խափանելու (էջ 111-113):

Հոս զարմանալի կերպով՝ Վիշերա-
ժամը բաւական չըլլալով՝ Խաչահանգիս-
տըն ալ , սուրբ Հաղորդութիւնն ալ օգ-
նութեան կ'առնուի՝ որ դոնէ անանկ վեր-
ջին օծման նիւթը , կերպը , ամէն բանը
լեցուի :

Ասանկ Տաճկաստանի քրիստոնէա-
կան վարդապետութիւնները :

Ի՞նչ կ'ըսեն Հայոց մայր եկեղեցւոյն
նոր քրիստոնէականները :

• 9. Աս Մայր Աթոռոյն քրիստոնէա-
կաններովը՝ նոր երեւոյթ մ'ալ կ'ունենայ
խնդիրը :

Զասոնք գրողները , ինչպէս ուրիշ
անգամ ըսինք , ընդհանրապէս խօսելով
իրենց Տաճկաստանի եղբայրներէն ա-
ւելի ուսում եւ հմտութիւն ունենա-
լով քիչ մ'աւելի տեսած են թէ ինչ

դժուարութիւններ կան ասանկ ծաղ-
րական ձեւի բերուած խորհուրդ մը
պաշտպանելու, թէ ասանկ առանց նիւ-
թոյ խորհուրդ չ'ըլլար, եթէ վերջին օ-
ծումը ճշմարիտ նոր օրինաց խորհուրդ-
է՝ անոր նիւթը պէտք է որ ի Քրիստոսէ
որոշուած ըլլայ, եւ թէ վերջապէս բու-
լոր տիեզերական եկեղեցին մաս մաս
կամ բոլորը մէկէն խորհրդոյ մը նիւթ չի
կրնար փոխել, եւ անոր համար՝ ան օրի-
նաւոր ըսուած պատճառն ալ, իբրեւ
բոլորովին մանկական, քրիստոնէական
վարդապետութեանց մէջ մտնելու ար-
ժանաւորութիւն չունի :

Արդ՝ աս կողմերէն երկու քրիստո-
նէական ունինք առջեւնիս, մէկը հնա-
գոյն, մէկալը նորագոյն, մի եւ նոյն կա-
թոլիկոսին հովանաւորութեան տակ
կամ հաւանութեամբը հրատարակուած :

Ասոնք երկուքն ալ չէ թէ մինակ նա-
խընթաց Տաճկաստանի մէջ հրատարա-
կուած քրիստոնէականներէն աս նիւթիս
մէջ կը խոտորին, հապա իրենք իրենց

մէջ ալ իրարու բողբոլիին համաձայն չեն :

Հնագոյնը , այս ինքն՝ Տիփսիս եւ միանգամայն Ասիկաթա հրատարակուածը (անշուշտ պատկառելով՝ առանց օժման վերջին օժում սորվեցրնելու) չի համարձակիր աս նիւթիս մէջ ռուսական բնագրէն հեռանալու :

« 2 . Ձի՞նչ է, կ'ըսէ , վերջին օժումն :

« Գ . Է՛ խորհուրդ՝ յորում հաւատացեալն՝ անկեալ ի հիւանդութիւն ինչ , օժութեամբ ի քահանայէն իւղով ընդունի զբժշկութիւն եւ զմեղաց թողութիւն :

« 2 . Ո՞վ է կանոնագիր խորհրդոյ :

« Գ . Հոգին Սուրբ ի ձեռն Սուրբերոյն Յակոբայ , որ գրէ — Հիւանդանայցէ ոք ի ձէնջ՝ կոչեցցէ զերիցունս եկեղեցւոյն եւ արասցեն ի վերայ նորա աղօթս , օժցեն իւղով յանուն Տեառն — եւայլն :

« 2 . Առ ժամանակ մի աւանդեցան եկեղեցւոյ այս ամենայն խորհուրդք :

« Գ . Մշտնջենարար . . . » (էջ 127 — 128) :

Ուրեմն աս քրիստոնէականինն համեմատ՝

1 . Ի-դոյն օծումէաճին է՝ որ հիւանդը բժշկութիւն եւ մեղաց թողութիւն կ'ընդունի՝ աս խորհրդոյս մէջ :

2 . Վերջին օժման խորհուրդը չէ թէ Քրիստոս Տէրն մեր երկրի վրայ մեզի հետ եղած ատեն կանոնադրած է , հապա անկէ ետքը Յակոբոս Առաքեալ՝ Հոգւով սրբով կանոնադրեր է :

3 . Աս կանոնադրութիւնը թէ՛ օծում եւ թէ՛ աղօթք կը պարունակէ :

Բայց այս կետերէն եւ ոչ մէկը նոր Հայաստանեայց գործածութեանը հետ կրնայ համաձայնիլ : Անոր համար՝ նորագոյն (1850 ին) (ընդարձակ եւ կարճ) քրիստոնէականները նոյն գործածութիւնն արդարացրնելու համար նոր դրութիւն մը առջեւնիս կը հանեն :

Լսե՛նք ինչ կ'ըսեն :

« 2 . Խորհուրդն օժման հիւանդաց երբ աւանդեցաւ ի Քրիստոսէ :

« Դ . Ի տալ նորա առաքելոյ զզօրու-
 « թիւն կամ՝ զիշխանութիւն բժշկելոյ ըզ-
 « չիւանդս . . . Զչիւանդս բժշկելոցէք . »
 Մատթ . Ժ . 8 :

« Է . Առաքելք որո՞վ եղանակաւ սո-
 « վոր էին կատարել զայս խորհուրդ :

« Դ . Մերթ՝ ձեռս միայն դնելով ի
 « վերայ չիւանդաց եւ աղօթելով , եւ
 « մերթ եւս՝ օծանելով զմարմինս նոցա
 « իւղով յանուն Տեառն :

« Ը . Մարթ է որեմն եւ առանց օ-
 « ծութեան իւղոյ կատարել զխորհուրդ :

« Դ . Այո՛ . որպէս Հայաստանեայց ե-
 « կեղեցւոյ է սովորութիւն » (էջ 63—64):

Վերջապէս ուրիշ տեղ մ'ալ ասքը-
 թիստանէականները վերջին օծման խոր-
 հուրդն ի պատուիրանէ հարկաւոր խոր-
 հուրդ չեն սեպեր , հապա պսակի ու
 կարգի խորհուրդներուն կարգը կ'անցը-
 նեն , իբրեւ խորհուրդ մը՝ « որն որ մի-
 նակ ուղողներուն կը տրուի » :

Ասանկով կը կարծեն ասքրթիստանէ-
 ականները թէ ալ ամէն բան կարգի դը-
 րուեցաւ , որովհետեւ դտնուեցաւ աս

վերջին օժման խորհրդոյն

1. Օժմանէ ուրիշ նիւթ մը , այս ինքըն յեւրոպէս :

2. Թէ նոյն իսկ Վրիստոս Տէրն մեր աս խորհուրդն ասանկ կրկին նիւթով , այս ինքն՝ կամ օժմամբ կամ ձեռք դնելով ընելու սահմանած է , ու առաքեալներն ալ ասանկ երկու կերպով աս խորհուրդը մատակարարած են :

3. Թէ նոյն իսկ Վրիստոս պսակի ու քահանայութեան խորհուրդներուն պէս ազատ թողուցած է աս խորհուրդը , անանկ՝ որ մինակ ուղողն աս վերջին օժման խորհուրդը կ'ընդունի եւ շուղողը չ'ընդունիր՝ առանց երբեք մեղք մը գործելու : Ասով անշուշտ կ'արդարանայ Հայաստանեայց եկեղեցին՝ որն որ աս խորհրդոյն մատակարարութեանն այսչափ անփոյթ է :

Բայց կաթուղիկէ եկեղեցին ու տիեզերական ժողովներն աս նորադիւտ վարդապետութեան ամէն մէկ մասին հակառակ են :

Ի սկզբանէ եկեղեցին ու տիեզերա-

կան ժողովները վերջին օժման խորհրդոյն նիւթ Բնակ ձիթով օժում գիտեն , վերջին օժում՝ չէ թէ վերջին ձեռնադրութիւն կը վարդապետեն :

Աստի կաթուղիկէ եկեղեցին , որուն կ'իյնայ սուրբ Պրոց իմաստը վաւերաբար որոշել , երբէք սուրբ Պրոց մէջ վերջին օժումը օճաճէ տալու բացայայտ առաքելական վարդապետութեան դէմ՝ Յեռնադրութեամբ վերջին օժում տալու առաքելական սովորութիւն չի ճանչնար :

Տիեզերական ժողովները վերջին օժման խորհուրդը պսակի ու քահանայութեան կարգն անցուցած չեն , անոր հակառակ՝ ամէն ծանր հիւանդի համար՝ այնչափ պարտաւորեալ խորհուրդ կը սեպեն՝ որ չի կրնար ծանր հիւանդը առանց ծանր մեղքի եւ Հոգւոյն սրբոյ անարդանք ընելու՝ բանի տեղ չդնելով աս խորհուրդը չուզել :

Ասկից կը ցուցնեն վերոյիշեալ քրիստոնէականներն՝ որ Առաքեալք ասանկ առանց օժման ալ միայն ձեռք դնելով եւ աղօթելով հիւանդաց օժման խոր-

հարգը կատարած են :

Յառաջ կը բերուի Պործոց առաքել-
 ւոց ԻԷ. 8. Պոպղիոսի հօրը վրայ եղած
 դիպուածը : Երբոր Պօղոս Առաքեալ՝
 նաւաբեկ ըլլալէն ետքը նաւին մէջ գըա-
 նուած հեթանոս ընկերներովը Մելիտէ
 (Մալթա) կղզին ելաւ : Հոն ոչ Հրէիցմէ
 մէկը եւ ոչ քրիստոնեայ եղբայր մը գի-
 մացը ելաւ, հապա մինակ հեթանոս
 բարբարոսներ : Բայց որովհետեւ Պօղոս
 Յուլիոս Հռոմայեցի հարիւրապետին
 հետ էր, կղզւոյն Հռոմայեցի Պոպղիոս
 կառավարը երեք օր իրենց ընդունելու-
 թիւն ըրաւ : Աս երեք օրուան միջոցին
 մէջն էր՝ որ Պոպղիոսի հայրը տենդով
 ու թանջով պառկեցաւ : Առաքեալը քո-
 վը գնաց, աղօթք ըրաւ, ձեռքը վրան
 դրաւ եւ հիւանդը ողջացուց : Աս բը-
 ժըչկութեան վրայ բոլոր կղզւոյն մէջ
 գտնուած հիւանդներն եկան՝ որ բժըչ-
 կուին : Երեք ամիս Առաքեալն՝ հոն կե-
 նալով ինք առջի անգամ քրիստոնէու-
 թեան սերմը հոն թողուց :

Ախոսս որ աս դիւտը այնչափ բա.

բեյաջող չէ : Աս բրիտանէականին հեղինակը մեզի ամէն բանէ առաջ ցուցընելու էր՝ թէ Պոպղիոսի հայրը հաւատացեալ էր, մկրտեալ էր : Բայց ասիկա մեզի յաւիտեան պիտ' որ չկրնայ ասպացուցանել : Արնայ մէկուն վաւեր եւ օրինաւոր կերպով վերջին խորհուրդը (կամ ընդհանրապէս խորհուրդ) տրուիլ՝ որն որ դեռ առջի խորհուրդն առած չէ : Վերոյիեալ պատմութեան մէջ ուրիշ բան չենք տեսներ՝ բայց եթէ հրաշալի բժշկութեան մը պատմութիւն, որն որ կղզւոյն մէջ քարոզութեան դուռը կը բան այ :

Ինչ կ'ըսէ Հանդիսարանին հեղինակն աս նոր տեսութեան : Հանդիսարանին հեղինակը, հիմա Հայաստանեայց Աջմիածնական եկեղեցւոյ գլուխը, աս նոր տեսութիւնը սիրով ընդգրկելով իրեն կը սեպհականէ : Ըստ այսմ՝ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ օժման հիւանդաց կամ " Եօթներորդ խորհուրդն եկեղեցւոյ է աղօթքն ի վերայ հիւանդաց, որ կը կատա-

րի՝ հիւանդաց վրայ Յեռո՛րդիէն (էջ 358),
անանկ՝ որ բուն խորհրդոյն նիւթը քա-
հանային ձեռք դնելն է (էջ 360—363),
խակ կերպն՝ անշուշտ սքիտոր ըլլայ Տեա-
ւըն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի ամենա-
կարող անունը կարդալը (ժամանգըքին)
« Փարսեցո՛ւ զյա՛ս » աղօթքն ըսելով
(էջ 364) :

Ասանկ ձիթոյ օծումը Հայոց եկե-
ղեցւոյն վարդապետութեան մէջ՝ նախ
արարողութիւն ու ծէս մըն էր, ետքէն
վերոյիշեալ սիւնհոգոսին ատենը խոր-
հրդոյն բուն ճշմարիտ եւ պատուիրեալ
նիւթն էր, անկէ ետքը դարձեալ արարո-
ղութիւն ու ծէս եղաւ, անոր վրայ՝ նո-
րէն դարձաւ ի Քրիստոսէ դրուած ու
առաքեալներէն գործածուած նոյն խոր-
հրդոյն նիւթն եղաւ, բայց ոչ մի մի-
այն նիւթ :

Նիւթ մը՝ որն որ Աթոռդիկէ եկե-
ղեցւոյ սա խորհրդեան մէջ ի սկզբանէ
մինչեւ ցայսօր ունեցած ցկատարած
աշխարհի գործածութեան մէջ ունենա-
լու նիւթէն շատ հեռու է, Հայաստա-

նեայց եկեղեցին ձիթոյ օծումն աս խորհրդեան նիւթը կը սեպէ Տաճկաստանի մէջ, ձեռք դնելն աս խորհրդեան նիւթը կը սեպէ Ռուսիոյ մէջ. ասոր ըստ ամենայնի ներհակ՝ Աթուղիկէ եկեղեցին ամէն ատեն ու ամէն տեղ ձեռք դնելն աս խորհրդեան մէջ արարող-Բի-ն կը սեպէ, օրհնեալ ձիթով օծելն աս խորհրդոյն (մերձաւոր եւ հեռաւոր) նի-Բը կը սեպէ:

Առ ժամս անով մխիթարուինք՝ որ վերոյիշեալ մայր եկեղեցւոյն քրիստոնէականները գոնէ փոքր քայլ մ'առած են Աթուղիկէ եկեղեցւոյ մի միայն ճշմարիտ վերջին օծման խորհրդոյն մօտենալու: Մինչուկ հիմա կերպ մը՝ առանց նիւթոյ կը սորվեցուէր, հիմա՝ ձեռն դնել մ'ալ կ'ընդունուի: Ար յուսանք թէ ատեն դայ՝ որ աս ձեռքին գոնէ մէկ ծայրը կաթիլ մը օրհնեալ ձիթով թրջի:

Արդ՝ մինակ բոպէի մը համար ենթադրենք՝ որ հաւանական ըլլայ, նաեւ շատ հաւանական ըլլայ՝ թէ առանց օրհնեալ

իւղոյ օժման կարենայ վաւեր վերջին օժման խորհուրդ. արուիլ եւ առնուիլ. աս ենթադրութեան մէջ ալ կ'ըսեմ, քանի մը վերջին դործնական զխտողութիւններ կը մնան :

1. Էջմիածնական եկեղեցին իր քրիստոնէականներուն մէջ միարարաւ կը վարդապետէ՝ թէ վերջին օժման խորհուրդը խափանած չէ, եւ թէ նոյնը կը մատակարարէ (դիշերժամու անուամբ) քանի անգամ որ հարկաւոր ըլլայ, բայց կը տեսնենք՝ որ դործադրութիւնը (pratique) վարդապետութեանը համաձայն չէ : Թէ որ իրացնէ իրրեւ հիւանդաց խորհուրդ նոյնը կը մատակարարէ, այնչափ ցանցաւ կը պատահի աս մատակարարութիւնը, որ մեր քրիստոնէական բարոյականին սկզբանց նայելով՝ հաւատացելոյ այնչափ մեծ բարիքէ մը այնչափ ընդհանուր զօկումը չի կրնար առանց ծանր մեղքերու ըլլալ՝ գոնէ պաշտօնէից նկատմամբ : Ուստի՝ թէ որ Պիշերժամուն վերջին օժման վաւեր խորհուրդ ըլլալուն համազում են Էջմիածնական Հովիւները, դործքերնին իրենց

համազմանը շատ պարտական կը մնայ :

2 . Բայց իրօք ալ՝ Կլմիածնական եկեղեցւոյ վերջին օժուժ սեպածը՝ քրիստոնէական բարոյականին սկզբանցը նայելով՝ անդորժածելի է : Աս կերպ վերջին օժման մատակարարութիւնը վէճի տակ է , ուրեմն չի կրնար գործածուիլ , վասն զի բովանդակ քրիստոնէական բարոյականին մէջ միշտ պիտ'որ արժէ սականներ՝ թէ խորհրդոց մատակարարութեան մէջ՝ երբոր խնդիրը վաւեր կամ անվաւեր ըլլալու վրայ է , պաշտօնեայն ստուգիւ ծանր կը մեղանչէ՝ երբոր ապահովագոյն կողմը թող տալով՝ միայն հաւանական կամ նաեւ հաւանականագոյն կողման հետեւի : Հաճարէ հացը , օրինակի աղագաւ , Հաղորդութեան խորհրդոյն համար վաւեր թէ անվաւեր նիւթ է , խնդրոյ տակ է . բայց գործնականապէս որոշ եւ անտարակուսելի է՝ թէ ով որ հաճարէ հացով կը պատարագէ , ծանր կը մեղանչէ . եւ անով եղած պատարագին եւ հաղորդութեան վաւերութիւնը տարակուսական է :

Գարձեալ՝ նոյն Հաղորդութեան խորհրդոյն մէջ բաժակին որբազործութեան ձեւին համար՝ ծանր տատուածաբաններէն ոմանք էական կը սեպեն՝ չէ թէ մինակ Այս է արեւն ի՞մ, հասցա նաեւ Նորոյ Խորհրդի որ շատ քեր հեղանի ի սառնութիւն մեղաց խօսքերը . հաւանական է եւ շատ հաւանական է՝ որ գոյափոխութեան համար սա վերջի խօսքերը հարկաւոր չեն բայց որովհետեւ նախընթաց կարծիքն ապահովագոյն է, անոր համար գործնականին մէջ մինակ ան կ'արժէ, անանկ՝ որ եթէ սա վերջի կտորը մուայմամբ զուրցուած չըլլայ, պէտք է թէ տութեամբ բաժակին ձեւը ամբողջ կըրկնել, ապա թէ ոչ՝ թէ բաժակին գոյափոխութիւնը եւ թէ պատարագին վաւերականութիւնը տարակուսական է : Աւրիչ խորհրդոց վրայ ալ նոյնպիսի դէպքեր բարոյականին մէջ քիչ չեն :

Ենչ պէտք ենք ըսել՝ երբոր ԲՈՒՐ ԳԵՒԿՈՒՆԵԱՅ ԽԻԵՂԵՐ՝ վերջին օժման համար օրհնեալ իւրն իրբեւ մի միայն վաւերնիւթ հարկաւոր սեպած առեն՝ Եջմիածնական

քահանայն անխուով շարունակէ կամ ա-
մենեւին առանց նիւթոյ եւ կամ իրեն հա-
ւանական երեւցած նիւթով մը (այս ինքն
ձեռն դնելով) Պիշերթամու աղօթքները
ծանր հիւանդին վրայ պաշտելու՝ իբրեւ
ճշմարիտ վերջին օժման խորհուրդ ։
Չէին կրնար Եջմիածնական քրիստոնէ-
ականները՝ քրիստոնէական բարոյակա-
նին հիւանդական սկզբանց՝ ասկէ տեղի
անհամաձայն վարդապետութիւն մը պա-
րունակել, ան սկզբանց՝ որոնք վերջա-
պէս առողջ մտաց վրայ հիմնուած են ։

3 . Եջմիածնական եկեղեցւոյ վերջին
օծումը բարոյականի սկզբանց համեմատ
գործածելի ըլլալու համար՝ օրհնեալ իւ-
ղէն զատ՝ ուրիշ փոփոխութեանց ալ
կարօտ է ։

Ախուլի իրաւունք ունին աս քրիստո-
նէականներն երբօր (որչափ որ մեր տե-
ղեկութիւնը կը հասնի) 1814էն սկսեալ
կ'ըսեն թէ Պիշերթամու պաշտօնը Հայ-
աստանեայց եկեղեցւոյ վերջին օժման
պաշտօնն է ։ Այո՛, աս Պիշերթամու ինչ-
պէս որ հիմակ Հայաստանեայց Եջմի-

ածնական եկեղեցին իր Մաշտոցին մէջ ունի (1857ին նոր տպագր. էջ 110-159) վերջին օժման պաշտօն է՝ բայց այնպէս ինչպէս ցուրտ գիակ մը մարդ է, կամ ինչպէս գոհարը մէջէն պակսած տուփ մը՝ դարձեալ գոհարի տուփ է :

Արեւելեանց վերջին օժում մատակարարելու կերպը ճանչնալէն ետքը՝ ոչ ոք կրնայ վայրկեան մը ասոր վրայ տարակուսիլ :

Եօթն քահանայք կու գան սուրբաբար (քստ արեւելեան ծիսի)՝ աս խորհուրդը մատակարարելու, իրօք ալ Պիշերժամուն մէջ Եօթն անգամ կարգաւ զատ զատ Սաղմոսներէն ետքը՝ Ընթերցուած, Ացուրդ, Աւետարան, Քարոզ եւ Աղօթք կայ : Ացուրդներն, Ընթերցուածներն եւ Աւետարանները չէ թէ մինակ մեղաց թողութիւն եւ ծանր հիւանդի բժշկութիւն կը նշանակեն (ինչպէս որ նոյն Պիշերժամուն ընդհանուր վերնազիրն ալ կը ծանուցանէ), հապա միանգամայն օժման գործողութիւնն ալ սոէպ կ'ակնարկեն, օրինակի աղաղակ՝

Երբոր կցուրդը կ'ըսէ. Եբրեւի-ղ զի Եջանէ .
 երբոր ընթերցուածը կ'ըսէ . որո-
 օծո-նի-ն ա-նի-տ առ Ի սբեոյն . երբոր
 Աւետարանը կը պատմէ . Բերեալ շէշ
 Ռի-ղոյ աշնո-ի օծ , կամ երբոր ուրիշ
 Աւետարան մ'ալ նոյն Ղիշերժամունն մէ-
 ջը կը պատմէ . օծանէին զԲաղամ մի-
 աւորս և Բժշիէին զնոսա , եւ երբորդ մ'ալ
 կը պատմէ . Սահարացի ոմն Տասու-ցեալ պատ-
 եաց զվերս նորս արեւալի վերայ Յէն և գիւնի :

Բայց որչափ որ ստոյգ է՝ թէ Ղիշե-
 րաժամն՝ արեւելեան ձեւով վերջին օծ-
 ման խորհրդոյն պաշտօնն է , նոյնչափ ալ
 անտարակոյս է՝ որ աս Ղիշերժամու կամ
 վերջին օծման պաշտօնն՝ անանկ ինչպէս
 որ այս օրուան օրս Էջմիածնական ե-
 կեղեցւոյ ձեռքը կը գանուի , չէ թէ մի-
 այն նիւթոյն , հապա նաև Յե-նի Կողմանէ է-
 ական խանգարում կրած է , անանկ որ
 դորժածական կամ վաւեր ըլլալու հա-
 մար՝ նաեւ ձեւը նորոգութեան պէտք
 ունի :

Ա՛րսենը նորոգո-նէան միայն . վասն զի
 բարեբախտութեամբ՝ աս Ղիշերժամն

ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ Յունաց վերջին օժման կամ Սուրբ Խաղոյն մինչև ցայսօր դորժածած պաշտամանը՝ թարգմանութիւնը, սա տարբերութեամբ՝ որ հայերէնը յոյն բնագրին համառօտութիւնն է, յունական երգերուն տեղ շարականներէն կտորներ եւ Ժամագրքէն վերջաբանական աղօթքներ, եւ ուրիշ մանր փոփոխութիւններ մտած են՝ որոնք իրին էութեանը չեն դաշիր : Բայց դժբախտութեամբ կան անանկներ ալ՝ որ կը դաշին : Օրինակի աղադաւ՝

Ա. Յոյն բնագրին առաջին ընթերցուածն է՝ ինչպէս բնական է, Յակոբայ Սաաքելոյն Ե. դիսէն Հմբ. 10—20. « Եղբարք, օրինակ առէք, մինչև յօգնականութիւն » : Հայերէնը մինչև 15 համարը թող կու տայ, վասն զի անոնց մէջ կը յանձնուի՝ որ երիցունք իւղով հիւանդն օժեն, եւ կըսկսի հայերէն թարգմանութեան ընթերցուածը 16ԵԴ

* Αγιασματάριον μέγα, ὡς δὲ δίσσων
(Տպ. ի վ. և ն. տ. ի Հեւեանական տպարանի
1848.) էջ 120-155 :

համարէն, սեպելով՝ թէ աս համարին խօսքերը մինակ աղօթքով վերջին օժման խորհուրդ տալու նպաստաւոր են :

Բ. Աղօթքին կամ աղօթքներուն մէջէն իւղոյն օրհնութեանը վերաբերեալ խօսքերը վերցուած եւ մնացած պատառուածքը ազեղ կերպով կարկտուած են : Ահաւասիկ աս աղօթքներէն երկու առջինները՝ օրինակի համար :

ՅՈՅՆ ԲՆԱԳԻՐԸ

ԱՂՕԹՔ

ՁՏԷՐ ազաչեսցուք

Տէր՝ որ ողորմութեամբ եւ դթութեամբքով բժշկես զբեկմունս հոգւոյ եւ մարմնոյ մերոց, դու Տէր «*Էէ-ւ-ւ-ւ-ւ-ւ-ւ*», զի որ օծանին նովաւ լինիցի նոցա ի բժշկութիւն եւ ի մերժումն ամենայն ցաւոց, ախտից մարմնոյ եւ հոգւոյ եւ ամենայն շարի, զի եւ ի սին փառաւոր լիցի ամենասուրբ անունքո, Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոց այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից : (Յուն . Միս . էջ 127.)

ՀԱՅԵՐԷՆ ԳԻՇԵՐԱԺԱՄԸ

ԱՂՕԹՔ

* Տէր՝ որ ողորմութեամբքով բժշկես, զբեկումն հոգւոյ եւ մարմնոյ մերոց, ԲԸ

« ԺԸԸԷ՝ շահնայն ԽԻՄ » եւ զհիւանդութիւնս
 « հոգւոյ եւ մարմնոյ (այս անուն) ծա-
 « ռայի քո . զի փառաւորեսցի ամենասուրբ
 « անունքս . զի քո է ողորմիլ եւ կեցուցա-
 « նել , Աստուած մեր , եւ քեզ փառս մա-
 « տուցանեմք Հօր եւ Որդ . » (Հայ . Մաշտ . էջ
 117) :

Վերջին կտորը՝ « Ձի քո է ողորմիլ »
 եւ այլն , յունարէն բնագորին հետեւեալ
 ընդարձակ աղօթքին վերջերէն առնուած
 հոս աւելցուած է : Վարձեալ՝ յունարէն
 բնագորին մէջ աս աղօթքը մինակ իւղն
 օրհնելու համար է , հայերէնին մէջ՝
 հիւանդին վրայ առնուած է :

ՅՈՅՆ ՔՆԱԳԻՒՐԸ

ԱՂՕԹՔ

ԶՏէր աղաչեսցուք

Անսկիզբն , անկատարած , սուրբդ սրբոց՝
 որ զմիածին քո զՈրդիդ առաքեցեր բժշկել
 զամենայն ախտ եւ զամենայն հիւանդութիւն
 հոգւոց եւ մարմնոց մերոց , առաքեա զՀոգիդ
 քո սուրբ եւ « ԷԷ՝ շահնայն » , եւ արա ըզ-
 նոյն ծառայի քում (այսմ անուան) ի կատա-
 րեալ քաւութիւն մեզաց իւրոց , ի ժառանգու-
 թիւն արքայութեան երկնից . զի քո է ողոր-
 մել եւ կեցուցանել զմեզ . Քրիստոս Աստուած
 մեր , եւ քեզ փառս ի վեր առաքեմք , Հօր

և և Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ , այժմ եւ միշտ
և և յաւիտեանս յաւիտենից :

(Յէր այսորիկ առնո- երէցն է սորբ է-
շոյն և օծանէ զհի-տնորն .) Էջ 131 :

ՀԱՅԵՐԷՆ ԳԻՇԵՐԱԺԱՄԸ

ԱՂՕԹՔ

« Անակիգրն Աստուած , սուրբ սրբոյ ,
» որ զվիածին քս Որդիդ առաքեցեր բժշկել
» զամենայն ախտս հոգւոյ եւ մարմնոյ մե-
» րոյ , առաքեա զՀոգիդ քս սուրբ . եւ « Ը-
» Բե- (զայս առն) ծո-տ , ք . եւ ազատեա
» յամենայն մեղաց . զի ողորմած ես եւ
» զթած . եւ քեզ փառս մատուցանեմք ընդ
» Որդւոյ եւ ընդ սրբոյ Հոգւոյդ այժմ . . . »
(Էջ 127 :)

Մնացածներն ալ ասոնց պէս :

Ա,րդ՝ վերոյիշեալ երկու տեսակ վախ-
լսութեանց առաջինը՝ (այս ինքն՝ Առաքե-
լական ընթերցուածին դիտմամբ զեղ-
շումը) եկեղեցական վարդապետութեան
կը դպչի , երկրորդն ալ (այս ինքն՝ իւզոյն
օրհնութեան խօսքերն աղօթքներուն մէ-
ջէն զեղչելը) խորհրդոյն վաւերութեանը
կը դպչի , որովհետեւ չէ թէ մինակ
է-դն եւ օծոմը , հապա միանգամայն

իւզոյն օրհնութիւնը խորհրդոյն էութեան նը կը վերաբերի, դանէ ան ապահովութեան կանոնին համեմատ՝ որն որ մատակարարութեան մէջ անվրէպ պահուելու է :

4. Ալ բոլորովին բացայայտ (évident) է՝ թէ աս եղծագործ սովորութեան ծագումը ան զարմանալի ընդդիմութեանէն է՝ որն որ ձիթոյ կամ իւզոյ ձիթեանաց դէմ կը դիտուի Հայոց եկեղեցական պաշտամանցը մէջ. ան ազնիւ նիւթին՝ որն որ խորհրդաւոր սրբութիւն մ'ունի բովանդակ հին եւ նոր կուսակարանաց մէջ :

Վերը յիշեցինք Յունաց՝ Աւագ հինգշաբթի օրուան սովորութիւնը, այսինքն՝ թէ նոյն օրը եպիսկոպոսը կամ աւագերէցը եկեղեցւոյ մէջ ձէթ օրհնելով վերջին օժման պաշտօնը իրբեւ լոկ արարողութիւն կը կատարէ : Ամենեւին հոգ ընելու բան չէ՝ թէ որ աս վերջի արարողութիւնը Հայոց բով սկզբնաբար տեղի ունեցած եւ ետքէն խափանուած է : Աս ստոյգ է՝ որ աս սովորութեան փո-

խարինութիւն մ'ունեցած է հին Հայաստանեայց եկեղեցին . այս ինքն'նոյն օրըն' իբրեւ Քրիստոսի Տեառն մերոյ մեղաւոր կնոջմէն նարդեան աղնիւ իւղով օծուելուն յիշատակ՝ ստնլուայի մօտեցողներուն ոտքն՝ առանձին աղօթքով մը օրհնուած իւղով օծել : Բայց հիմա , չենք գիտեր ի՛նչպէս , աս իւղոյն տեղ նարա՞ք մտած է , եւ ասոր վրայ Հոգին սուրբ կը հրաւիրուի՝ նի՛թ մը՝ որնոր ինչպէս եկեղեցական պաշտամանց վայելչութեան՝ նոյնպէս վրան զուրջուած աղօթքին՝ դժուարուաւ կրնայ համաձայնիլ :

* Ահաւասիկ աղօթքին ձեւը ճաշոց էջ 219. Քրիստոս Աստուած մեր՝ որ վասն բազում ողորմութեան քո՝ ընկալար զօծումն իւղոյ ի մեղաւոր կնոջէն եւ զյիշատակ նորա առանդեցեր ընդ ամենայն տիեզերս՝ ի ձեռն սուրբ աւետարանի քո քարոզութեան : Աւստի եւ զնոյն իւղ օրհնութեան՝ ի տուչութենէ Հոգւոյն սրբոյ ընկալեալ Առաքելոցն սրբոց , աւանդեցին ամենայն հաւատացելոց , որպէս զի քահանայական խորհրդածութեամբ սուշտիցի ի մէջ եկեղեցւոյ քո սրբոյ : Արդ՝ մեք ըստ օրինակի իւղոյն ա՛յո՛ղի՛ն՝ օրհնեմք զիւղս

Սակայն, ինչպէս գիտենք, առջի անգամ չէ՛ որ ձիթենեաց իւզը Հայոց եկեղեցական պաշտամանցը մէջ առ բախտը կ'ուենեայ: Վերը (էջ 150) շորս իրարու նման դէպք քովէ քով դրինք՝ հիմա ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ մ'ալ սխտ'որ աւելցնենք՝ ուր գարձեալ օրհնեալ Յէլը տեղի կուտայ:

Ինչպէս Արեւմտեան եկեղեցին Չատկին (նաեւ Պենտեկոստէին) նախընթաց շարաթ օր ջուրը օրհներով եւ վրան երախայից իւզն եւ միւրոն թափելով՝ նախնական սովորութեան յիշատակը կ'ընէ, որովհետեւ չափահաս երախայք արեւմտեան եկեղեցւոյ մէջ նոյն օրը կը մկրտուէին, նոյնպէս Արեւելեան եկեղեցին, որովհետեւ շատ տեղ Քրիստոսի Տեառն մերոյ Յայտնութեան կամ Մկրտութեան օրն ալ չափահաս երախաները կը մկրտէր,

դայս ի յժոռմն ոտից քոյոց հաւատացելոց, եւ խնդրեմք ի մարդասիրութենէ քումէ, առաքեա ի մեզ զնոյն Հոգի շնորհաց քոց, որ եկեալ բնակեացի ի մեզ եւ բժշկեսցէ զվէրս հոգւոց մերոց» եւ այլն:

Յայտնութեան օրը նոյն յիշատակը կ'ընէ
 Զրօրհնէքով : Արդ՝ Հայոց եկեղեցին
 նոյնն ի սկզբանէ կը կատարէր ջուրն
 օրհնելով եւ ձէթ վրան թափելով : Բայց
 արդէն առ ձէթը՝ Զրօրհնէքով մէկ-
 տեղ նոյն իսկ Իմաստասիրի ատենները
 բոլորովին խափանուելու վտանգի մէջ
 կը տեսնենք :

Թէպէտ կանոնադրութեամբ կրցաւ
 Զրօրհնէքը պահուիլ, բայց պարզ ձէթը
 դարձեալ սովորութեամբ տեղի տուաւ՝

* Յովհ. Իմաստ. էջ 12. « Նախնական
 սովորութիւնն ի վաղնջուց հետէ նախահաւեալ
 եւ մինչեւ առ մեզ հասեալ, ի վերայ ջուրց
 գքսան եւ զութերորդն նուագելով յաւուրդ-
 յայդմիկ սաղմոս — Զայն Տեառն ի վերայ
 ջուրց — օրհնէին զջուրն յէն՝ արհմէլով ի նա,
 որ եւ այժմ ոչ է ամենեւին ի բաց խափանեալ,
 թէպէտ եւ խանդարիչն Իսրայելի (սահմանայ)
 տգօր եւ կնատ զօրեղութեամբն նկրտի խա-
 փանել » : — Ետքը՝ ԻՁ. Կանոնը կ'ըսէ.
 « Պարտ եւ արժան է յայտնութեանն աւուր՝
 կատարել զջրոյն օրհնութիւնն ի վերայ ջուրց՝
 ձէթ արկանելով ի նա եւ աղօթս մատուցա-
 նելով : »

անոր տեղն աս անգամ միայն գալով :
բայց աս փոփոխութեամբ կորսուեցաւ
ան համեմատութիւնը՝ զորնոր ձէթն
աս արարողութեան մէջ երախայից ձի-
թոյն հետ ունէր :

Սակայն եթէ Ձրորհնեայ խնդիրն
ըստ ինքեան ծանր չէ, ուրիշ մը կայ
որ նոյնչափ թեթեւ չէ, այս ինքն՝ երա-
խայից իւղոյն եւ երախայից օժման
խնդիրը, որն որ կրնայ շատ բացա-
յայտ ցուցնեն՝ թէ որչափ դիւրաւ կը
միտէր Էջմիածնական կղերը՝ խորհրդա-
ւոր գործողութեանց մէջ պարզ ձէթ չգոր-
ծած ելու : Որովհետեւ, ինչպէս վերը (էջ
149) ակնարկեցինք՝ արդէն 8^{րդ} դարէն
յառաջ՝ կար Հայաստանի մէջ երախայից
ձէթ եւ օժում գործածելու եւ կամ նոյն
խկ երախայութեան կարգը կատարելու
զանցառութիւն : Բայց աս զանցառու-
թիւնն ընդհանուր չէր*, եւ կանոնադը-

* Յովհ. Իմաստ. « Տեսանեմք առ այսո-
քիւք եւ զայս եւս, զի «ՏՆ» զառ ի մկրտու-
թիւնն զալ հանդերձելոցն՝ զհրաժարելոյն ի
սատատնայէ նոցա հարցմամբ ի վերայ ոչ բե-

բութեամբ առջեւն առնուեցաւ, այս
ինքն՝ Ժ. եւ ԺԳ. կանոններով՝ որոնք
կը պատուիրեն երախայից ձէթ օրհնել
եւ 1. անով մկրտութենէն յառաջ երա-
խան օծել, եւ 2. աւաղանին ջրոյն մէջ
նայնպէս մկրտութենէ յառաջ՝ երախայից
ձէթէն թափել: Ըստ արեւելեան ծիսի-
աս երախայից ձէթը (ինչպէս՝ հիւան-
դաց ձէթն ալ) քահանան ամէն անգա-
մուն զատ զատ կ'օրհնէ՝ երբ որ պէտք
կ'ըլլայ, եւ նոյն ժամայն կ'սպառէ: Ս-
տանկ՝ կանոնները, ասանկ՝ հին Հայաս-
տանեայց եկեղեցին*:

րեն զերգմունս, եւ զսրբոյ Նրբորդութեանն
խոստովանութիւն, եւ սչ յերեխայութեանն
նախկին մատուցանեն ձեռնադրութեամբ յօ-
ծումն այլ միայն առ մկրտութիւն աւազանն
վազվազեալ՝ ի ներքս արկանեն: » (էջ 8 :)

* Յովհ. Իմաստ. կանոն Ժ. « Պարտ եւ
արժան է զմկրտութեանն ձէթ՝ քահանային
օրհնել մի ըստ միօջէ ընդ (Ի) մկրտելն, ըստ
բաւականի ժամունս սխտոյից, եւ նոյն ժա-
մայն առ մկրտեալսն (մկրտելիսն) մերձեցու-
ցանելով զօրհնեալն սպառել, . . . եւ մի-
այն 1. օծանել նովաւ զերախայսն եւ 2. զմը-

Բայց այսօրուան Հայաստանեայց եկեղեցին, չենք գիտեր՝ երբ սկիզբ ընելով, բոլոր երախայից խղն անհետ ըրած վերցուցած է, անանկ որ քահանայք ոչ երախայից ձէթ աւազանին մէջ կը հեղուն եւ ոչ ալ անկէ առաջ նոյն ձիթով երախսն կ'օծեն: Թէպէտ երախայից ձիթոյն տեղ՝ աւազանին մէջ միւռոն կը թափեն եւ անով դարձեալ միւռոնը օրհնեալ ձէթին տեղն անցած կ'ըլլայ, սակայն երախայից օծումը բոլորովին խափանուած է:

կըրտեալսն (մկրտելիսն) ընդ (Ի) մկրտելն յաւազանին, եւ յայլ խորհուրդ օծման մի իշխեսցէ մատուցանել զնա: » — Դարձեալ կանոն ԺԳ. « Պարտ եւ արժանէ զերախայիցն ձեռնադրութիւնն եւ զծոնն եւ զխոտովանելն առ դրունս մկրտարանին կատարել, եւ ապա տանել ի ներքս՝ ուր աւազանն է եւ մկրտել: » (էջ 26 — 27):

Յովհան Իմաստասէր (էջ 8.) երէք իրարու ետեւէն ըլլալու օծում կը համբէ: « Երախայութեանն օծումն », 2. « Աւազանին օծումն », 3. « Զկնի մկրտութեան օծումն » (այս ինքն օծումն դրոշմի): — Ասանցմէ

Այսպէս երախայից օծումը՝ հիւանդաց օծման բախտակից եղած է, վասն զի երկուքին ալ նիւթը նոյն է :

Թէ որ Զրօրհնեաց ձիթոյն խափանումը մեծ նշանակութիւն մը չի կրնար ունենալ, թէ որ երախայից ձիթոյն եւ անոնց օծմանը զանցառութիւնը՝ որն որ թէ Արեւմտեան եւ թէ Արեւելեան եկեղեցւոյ, ինչպէս նաեւ հին Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, ամէն ատենուան սովորութեանը բոլորական բարձումն է,

առջինը՝ այս ինքն երախային անձն օծելը կրնանք տեսնել Հայոց առջի անգամ երախայանալուն. տես Ագաթանգ. Տպ. 162 էջ 621. « Իւղն օծութեան՝ զոր արկանէր Գրիգորիոս ի վերայ մարդկանն, շրջան առեալ ի մէջ գետոյն շուրջ մարդկան խաղայր : »

— Իւղ օծումն անունը դեռ Մաշտոցին մէջ մնացած է (էջ 26), որովհետեւ հին լեզուաւ (ինչպէս Ասորւոց քով ալ) այսպէս կ'անուանուի երախայից իւղը : Մարգիս վարդապետ (երկոտասաներորդ դարուն) նոյնը կ'անուանէ « Իւղ օծումն երախայից » զորն որ Ներսէս Լամբրոնացի նոյն դարուն մէջ կը ցուցնէ դեռ ի գործածութեան (Մեկն. Պատարագի) :

մկրտութեան խորհուրդն անվաւեր չ'ընենք, հիւանդաց օժման բարձումք՝ հիւանդաց խորհուրդն անվաւեր կ'ընէ :

Էջմիածնական Մաշտոցին տպագրութեանցը (ինչպէս Ա. սղերտամ տպուածին մէջ) եւ Մայր Մաշտոցին մէջ երախայից իւղոյն գործածութիւնը չկայ ալ 'նէ՛ գոնէ երախայից իւղ օրհնելու աղօթքն ու քարոզը դեռ անարատ կեցած են, բայց նոր Մաշտոցին մէջ երկուքն ալ փոփոխութիւն կրած են :

Իսկ ան վերջին ապաւէնը՝ որուն կը դիմեն Էջմիածնի Ա. թուոյն քրիստոնէականները, այս ինքն իւղով օժման տեղ ձեռաց դրութիւնն աս խորհրդոյս հաւասարազօր նիւթ ցուցնելով, չէ թէ մինակ սուրբ Ղրոց, աւանդութեան եւ եկեղեցական վարդապետութեան մէջ տեղի չունի, հապա եւ ոչ Ղիշերժամուն մէջ անանկ անձիւնն կերպով ձեռք դնել մը նշանակուած կայ, այլ մինակ Աւետարան դնել հիւանդին գլուխը (տես Մաշտոց էջ 156) : Յունաց քով՝ աւագերէցը նոյնպէս աւետարանը

կը դնէ, եւ (կաթուղիկեայ յունածէս քահանան) միանգամայն բթամատը գլուխը դպցուցած աղօթելու ատեն կ'ըսէ . « Ոչ դնեմ ես զմեղաւոր ձեռն իմ ի վերայ գլխոյ սորա, այլ դու դքո՞ ձեռնն զկարողն եւ զզօրաւոր՝ որ ի սուրբ աւետարանիս յայսմիկ է, ձգեա ի վերայ գլխոյ ծառայի քո » եւ այլն :

Նոյն իսկ Էջմիածնական քահանայք՝ որոնք մեր օրերը սկսած են նաեւ աս աւետարանադրութիւնը զանց առնել՝ հիւանդը եւ ջրձակաները չխրտուցանելու համար, ասով յայտնի կ'ընեն՝ թէ լրջաբար չի խօսուիր երբոր կ'ըսուի՝ թէ ձեռնադրութիւնը վերջին օժման խորհրդոյն նիւթն է :

Ար կնքենք խօսքերնիս, վերջապէս սախորհրդածելով՝ թէ չկայ անանկ կէտ մը՝ որուն մէջ նոր Հայաստանեայց եկեղեցւոյն գործածութիւնն այնչափ ուղղակի հին Հայաստանեայց եկեղեցւոյն վարդապետութեանն անհամաձայն, չկայ կէտ մը՝ որուն մէջ այնչափ ուղղակի իր Ասնոնագիրքն իր Մաշտոցին եւ

Մաշտոցն ալ՝ ըստ մասին Պաշտօնէից
գործքին հակառակ ըլլայ՝ որչափ առանց
օժման՝ վերջին օժման խորհուրդ մը :

Ան ընդհանուր նորոգութեան՝ որն
որ ասոր եւ նմաններուն համար ութե-
րորդ դարուն կատարուեցաւ, այս օր-
ուան օրս նորէն կարօտութիւն կայ :

Մօտ ատեններս՝ Հոգեւոր Ժողովոյ
հաւանութեամբն ելած հրատարակու-
թիւն մը՝ վերջին օժման խորհուրդը՝ Քր-
ջին Խորհուրդ ազօրից կ'անուանէ, ուղե-
լով՝ որ անունը գործքին համաձայնի . կը
յուսանք՝ որ կը լուսըննայ նաեւ այն
մեծ օրը՝ որ չէ թէ այսպէս անունը
գործքին, հապա գործքը անուան միա-
բանի եւ վերջին խորհուրդը վերջա-
պէս ըլլայ « Խորհուրդ ազօրից է-
ն » — *Εὐχέλαιον* — :

ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

Աս խորհրդոյս, ինչպէս տիեզերական
Ժողովները կ'ըսեն, թէ նիւթը, թէ ձեւն եւ
թէ պաշտօնեայն որոշ են Առաքելոյն խօսքին
մէջ, քայց ձեւը միայն ըստ գոյացման որոշ է .

* Քրիստոսի եկեղեցին եւ ահոր հակառա-
կորդները . էջ 25 :

այս ինքն՝ թէ նիւթը մինակ (օրհնեալ) ձէթ է, ձեւը՝ (ըստ ընդհանրազոյն գործածութեան) աղօթք, եւ սաչտօնեայն՝ երէց (այս ինքն՝ մինակ եպիսկոպոս եւ քահանայ) : Մնացածը Առաքելոյն խօսքէն որոշուած չէ, եւ Արեւմտեան եւ Արեւելեան եկեղեցւոյ սովորութիւնը կը տարբերի :

1. Նիւթոյն՝ այս ինքն իւզոյն օրհնութեանը կողմանէ : - Արեւմտեան եկեղեցւոյ մէջ ձեռնէ եպիսկոպոսը տարւէ տարի Աւագ հինգշաբթի օրը Հիւանդաց իւզը կ'օրհնէ, որ երկրորդ տարին՝ ալ չի գործածուիր, անանկ՝ որ եթէ Արեւմտեան ծիսի քահանայ մը իրմէ օրհնուած իւզով աս խորհուրդը տայ, սէտք չէ՝ որ վաւերարար խորհուրդ տրուած բռնուի : Բայց ասոր հակառակ՝ Արեւելեան ծիսին մէջ կրնան նաեւ քահանայք այս օրհնութիւնը կատարել . բայց տարին անգամ մը չէ, հասկա ամէն անգամուն զատ զատ՝ երբոր գործածութիւնը պէտք կ'ըլլայ : Ասանկ Յունաց քով, ասանկ երբեմն նաեւ Հայոց մէջ : Իրբեւ օրինաւոր հաստատած են աս սովորութիւնը՝ Վիլեմէս Ը. եւ Բենեդիկտոս Ժ.Գ. իրենց Սահմանադրութիւններուն մէջ :

2. Կերպին այս ինքն աղօթքին ձեւին կողմանէ : — Արեւմտեան եւ Արեւելեան

եկեղեցիներն ի սկզբանէ մի եւ նոյն ուրոչ աղօթքի ձեւն ունեցած չեն, բայց ամենուն իմաստն ալ նոյն է, եւ Հռոմէական եկեղեցին իր ձեւէն ուրիշ ձեւ ալ գործածելու ազատութիւն թողուցած է, երբոր նոյնը հնութիւնն աւանդած է եւ բացայայտ կամ լռելեայն ճանչցուած, առաքելական Գահէն՝ թէ կրնայ խորհրդեան գործքը նշանակել:

Հայոց Գիշերժամուն մէջ ունեցած ձեւը Յունաց ձեւն է, թէ որ, ինչպէս ըսինք, բնագրին համեմատ ճշդութի:

5. Պաշտօնէից թուոյն կողմանէ: — Արեւմտեան եկեղեցւոյ սովորութիւնն է՝ որ մինակ մէկ քահանայ կամ եպիսկոպոս ասխորհուրդը մատակարարէ, իսկ Արեւելեան եկեղեցւոյ մէջ՝ բազմաթիւ (ըստ կարգի՝ եօթը) քահանայք մէկտեղ նոյն խորհրդոյն սպասաւորեն. միայն թէ մի եւ նոյն քահանան թէ՛ պէտք է օծել եւ թէ՛ կերպը զրուցել (Բենեդ. ԺԳ. Թեմ. սիւնհ. Ը. Գլ. 4): Բայց (ինչպէս հիմակ ալ Յոյնք կ'ընեն) նաեւ հինգ կամ երեք, երբեմն նաեւ մինակ մէկ քահանայ կրնայ մատակարարել. վասն զի մէկ քահանայ մըն ալ բաւական է յանուն բովանդակ եկեղեցւոյ գործելու: Հայոց հին սովորութիւնն ալ չէր կրնար ասկից տարբեր ըլլալ: Արդէն Գիշերժամուն մէջ կը տեսնենք՝ բազմաթիւ եւ անզոյգ թուով երի-

ցունքը՝ երբ որ (էջ 156) կ'ըսէ . Յայնժամ ինչ քանակացից իսլաւ յարմէ հիւանդին , ե ինչ քանակացից , ե անգիւրեցի եկեալ շնէ զԱնգարանն ի վերայ գլխոյ հիւանդին : Բայց իմաստասիրի ժողովոյն ժԱ. կանոնը՝ զորն որ արդէն վերը յիշեցինք , կ'ենթադրէ՝ թէ միայն մէկ քահանայ մ'ալ կրնայ աս խորհուրդը մատակարարել :

4. Օծուելու անդամներուն կողմանէ : — Արեւմտեան եկեղեցին , ինչպէս վերը տեսանք , տեսանելիքը , լսելիքը եւայլն կ'օծէ : Արեւելեանք (գոնէ Յոյնք) կ'օծեն հիւանդին ճակատը , ծնօտը , երկու այտերը . ետքէն՝ կուրծքը . ետքէն ալ՝ երկու ձեռքը . եւ վերջապէս ոտուրները : (Արկուդ . Գիրք Ե . ԳԼ . 7 :)

Անշուշտ աս էր նաեւ Հայոց սովորութիւնը , երբոր դեռ աս խորհուրդը կը գործածէին : Ուստի Կ-Պոլսոյ 1858ին քրիստոնէականին նշանակած անդամներուն օծումը Արեւմտեան ծիսին կը վերաբերի : Հիմակուան Յոյները , գոնէ մայրաքաղաքի մէջ , ոտուրները զանց կ'առնեն , իսկ ձեռուրներուն թէ՛ մէջը եւ թէ՛ վրան խաչածեւ կ'օծեն : Իսկ Աւագ Հինգշաբթի օրը՝ թէ՛ կուրծքին եւ թէ՛ ոտուրներուն օծումը զանց կ'առնէ եպիսկոպոսը կամ քահանան :

Գ Լ Ո Ի Խ Ե .

ՊԱՏԱՐԱԳԻ ԲԱԺԱԿԻՆ ՄԵՋ ԳԻՆՒՈՅՆ ՀԵՏ
ԶՈՒՐ ԽԱՌՆԵԼ ՀԱՐԿ Է ԹԷ ՁԷ :

1 .

Կա՛նա՛հէ՛ն ա՛ղա՛խա՛ Վարդապետա՛նք :

Անտարակոյս շատերը, գուցէ երկու բանակէն ալ, աս մեր վերնագրին կը զարմանան ու կ'ըսեն. ինչպէս ասանկ թեթեւ նիւթ մը ծանր խնդիրներու կարգ կ'անցնի, անանկ նիւթ մը՝ զորն որ կրնայ Հռովմէական եկեղեցին ազատ թողուլ, թէ որ միայն ուզէ :

Ճիշդ աս պատրանքն է խնդրոյս մի միայն դժուարութիւնը :

Կրնայ թեթեւ կամ փոքր ըլլալ ան բանը՝ զորն որ եկեղեցւոյ դատումը, անոր անընդհատ եւ ընդհանրական գործողութիւնն ու տիեզերական սիւնհոգոսներն ի Հողւոյն սրբոյ ուսեալ՝ որն որ իմաստութեան, հանճարոյ եւ խոր-

հըրդոյ հոգի է (Ժող․ Տրիդ․ Նխատ․Ե․)
 ծանր եւ մեծ կը սեպեն :

Կաթուղիկէ եկեղեցին կրկին պատ-
 ճառաւ պատարագի բաժակին վրայ խօ-
 սելու եւ պատուիրելու առիթ ունեցաւ :

Նախ երբոր անոնց դէմ միայն գործք
 ունեցաւ, որոնք Բնա՛ շր՛ւ կը կարծէին
 նոր օրինաց պատարագը կատարիլ :
 Այսպէս՝ Եբթոնացիք, Ժուժկալները
 եւ Ջրամատոյցները (Hydroparastates) ,
 կամ Ջրաւորները (Aquarii) :*

Եւրէն՝ անոնց հետ գործք ունեցաւ՝
 որոնք պատարագի բաժակը Բնա՛ Գէն-
 ա՛ւ կը մատուցանէին : Ասանկ Միարը-
 նակ Ասորոց մէկ մասը մինակ վեցե-
 ըորդ դարէն՝ որոշ ատեն մը : — Հայք
 մինչեւ ցայսօր : — վերջապէս բողոքա-
 կանք վեշտասաներորդ դարէն :

Անաստասիոս Սինայեցի Անտիոքայ Ա-
 սորոց գլխաւոր քաղաքին Պատրիարքը (յամկ

* Ասոնց դէմ գրեցին Կիպրիանոս, Բար-
 սեղ, Ոսկերերան (Մեկնութիւն Մատթ․
 Ճառ 84․ ուր ասոնց աղանդը լուրջ
 կ'անուանէ), Ոգոստինոս եւ այլք :

զայս ընդ գինւոյս ընդ այսմիկ , որպէս միացաւ աստուածութիւն քս ընդ մարդկութեան , խօսքեր՝ որոնք կրնան Յակորխեանց մօլորութիւնը նշանակել (Տես . 1ը Պրէօն ճասթ . Յօդ . 1)

Լութեր՝ որն որ նոր պատարագի ձեւ մը գրեց , դեռ չեմ որոշած , ըսաւ՝ թէ արդեօք գինւոյն ջուր պէտք է խառնել թէ չէ . բայց աւելի վերջնոյն հակեալ եմ , կ'ըսէր . անոր համար թող խրաքանչիւր սք այնպէս ընէ՝ ինչպէս կ'ուզէ : Իսկ Հենրիկոս Ըինդէմ գրած գրքին մէջ ջուր խառնելը՝ Ինքնին քիչ-քիչ կ'անուանէ :

Իրեն հետեւողները , ինչպէս նաեւ կալուսին եւ իրենները , աս ազատութիւնը գործածեցին՝ իրենց Ընթրիքն առանց ջրոյ խառնման կատարելով :

Անգղիացւոց Եդուարդ 9-ին ատեն 1548ին շինուած բողոքական պատարագամատոյցը ջրոյ խառնումը կը հրամայէր՝ չուզելով հին սովորութիւնն աւրել : Բայց որովհետեւ ասիկա Լութերականաց եւ կալուինականաց ձաշակին համաձայն չէր , վերջապէս 1552ին Խորհրդարանն ուրիշ պատարագամատոյց մը հրատարակեց՝ որուն մէջ ջրոյ յիշատակութիւն չկայ . բայց արգելք ալ չկայ : (Տես 1ը Պրէօն , Պատարագամատոյցք .)

Հիմակուան Բողոքականք՝ թէպէտ գործ-

քերնին փոխած չեն, բայց ըստ մեծի մասին
ընդունած են՝ թէ Քրիստոս Տէրն մեր Ըն-
թրեաց վրայ բաժակը ջրով բարեխառնած է :

Բայց Հայոց Այլմիածնական եկեղե-
ցին աս նիւթիս մէջ թէ՛ ան Ասորիներ-
րէն եւ թէ՛ աս Բողոքականներէն [կը
տարբերի պարագաներով՝ որոնք խըն-
դրոյն էութիւնը չեն փոխեր :

Այս ինքն հիմնական Հայք՝ չէ թէ
ան ատենուան Ասորիներուն պէս՝ գի-
նին բաժակին մէջ անոր համար առանց
ջրոյ կը թողուն՝ որպէս զի Քրիստոսի
Տեառն մերոյ մի միայն (աստուածային)
ընթեան մուրաբառանութիւնը հաս-
տատեն, եւ ոչ ալ բողոքականներուն
պէս անոր համար գինւոյն ջուր չեն
խառներ, վասն զի անանկ կը պնդեն՝
թէ Քրիստոս Տէրն մեր չխառնեց՝ հա-
պա մինակ ասոր համար՝ որ Պրիզոր Առ-
սաւորչէն ասանկ իրենց աւանդուած կը
սեպեն :

Բայց՝ ինչպէս յայտնի է, երեքն ալ
սա էական կէտին վրայ իրարու կը միա-
բանին՝ թէ պատարագի կամ ընթրեաց

բաժակին մէջ՝ դինւոյն ջուր խառնել
հարէ չէ . կամ թէ առանց ջրոյ մինակ գի-
նուով մատուցուած բաժակն օրհնաւոր է :

Արդ՝ ասոր հակառակ Աթոռդիկէ
եկեղեցւոյ ամէն առնն եւ ամէն տեղ
սորվեցուցած , պատուիրած եւ գործա-
ծած պատարագի բաժակը կամ՝ Տէրու-
նական բաժակն ոչ մինակ գինի եւ ոչ
մինակ ջուր է , հապա գինի եւ ջուր մի-
անդամայն :

Աթոռդիկէ եկեղեցին չ'ըսեր որ ա-
ռանց ջրոյ բաժակն անշաւտ է . բայց
աս կ'ըսէ՝ թէ առանց ջրոյ բաժակն արօ-
րհնաւոր է , եւ թէ աս քիչ մը ջրոյ վանց-
առութիւնն առանց ծանր Տեղաց չ'ըլլար :
Աթոռդիկէ եկեղեցին չ'որոշեր՝ թէ աս
պատուէրը՝ Քրիստոսի Տեառն մերոյ
աստուածային պատուէրն է . բայց որոշ կ'ը-
սէ՝ թէ եկեղեցին նոյնը կը պատուիրէ .
եւ որովհետեւ եկեղեցին՝ Քրիստոսի
Տեառն մերոյ Հոգւովը կը պատուիրէ ,
անոր եղած գիմադարձութիւնը վերջա-
պէս աստուածային հրամանի մը գիմա-
դարձութիւն է : Առաւիտիկան խօսք մը

կ'ըլլայ՝ եթէ ըսուի՝ որ ասիկա հաւատոյ մաս չէ : Այո՛ 1. հաւատոյ մաս է՝ որ եկեղեցին չէ թէ մինակ կրնայ ու պէտք է որոշել՝ ինչ որ մուտար է, հասարակ նաեւ կրնայ եւ պէտք է որոշել՝ ինչ որ Բեռ է կամ Աստուծոյ անհաճոյ է . 2. հաւատոյ մաս է միանգամայն՝ որ իշխանութիւն ունի աս իբ որոշածը ծանր կերպով հրամայելու եւ ամենայն քրիստոնեայ ծանր կերպով պարտականութիւն ունի հնազանդելու : Այսթուղիկէ եկեղեցին, գթած մայրը, իրնզովքը չ'ուզեր անոր մերձեցընել՝ որն որ մինակ կ'ըսէ թէ Քրիստոս Տէրն մեր առանց ջրոյ բաժակ օրհնեց . բայց ո՞վ կրնայ առանց մեծ յանդգնութեան՝ ուստի եւ մեղքի, նոյնը հաստատուել, երբ որ տիեզերական ժողովք՝ աւանդութիւնը յառաջ բերելով կ'ըսեն՝ թէ ասանկ կը հաւատացուի՝ որ 1. Քրիստոս Տէրն մեր լ'նթրեաց բաժակը ջրով խառնեց . եւ 2. բովանդակ եկեղեցին իրեն խանձարուրքէն նոյնպէս ըրաւ . եւ թէ 3. « անպատեհ բան », է . որ երկիր մը կամ ժողովուրդ մը, որ եւ ի-

ցէ, աս կանոնէն խոսորի. (Ժող. Փլոր. եւ Ժող. Տրիդ. . .)

Աս աւանդութեան կանոնն էր՝ զորն որ Հայաստանեայց եկեղեցւոյն առջեւը գրաւ Առաքելական Աթուր՝ երբ որ աս եկեղեցւոյն ներքին վիճակը ճանչնալու սկսաւ :

Բոլոր Արիկիկիայ թագաւորութեան ատեն՝ մեր կաթողիկոսաց թղթակցութեան երկայն շղթային մէջ չյոգնեցաւ պահանջելէն՝ որ աս զանցառութիւնը վերջ մը առնու. ի Սրբոց Հարց, վաւերական մասնական ժողովներէ եւ կանոնական իրաւանց հեղինակութենէ եկեղեցական աւանդութիւնն առջեւնին գնելով :

Ետքէն՝ երբոր ալ Ռուբինեան աթուր կործանած էր, Փլորենտեան ժողովոյն ատեն՝ Հայոց պատգամաւորներուն առջեւ առանձին բանակցութեամբ բոլոր խնդիրն ի հանդիսի անցաւ, եւ վերջապէս 1439, Նոյ. 22ին նիստին մէջ, վերոյիշեալ պատգամաւորները իրենց եւ իրենց ամենապատիւ Հայրապետին

Եւ բոլոր Հայոց անուամբը՝ ընդունած
 եւ տուած դաւանութեան մէջ ըսին .
 • Սեղանոյ պատարագին մէջ՝ երբոր բա-
 ժակը կը մատուցուի՝ պէտք է գինւոյն
 հետ քիչ մը ջուր խառնել՝ . որն որ նոյն
 տարւոյն Ղեկտ . 10ին , հաւանութեամբ
 Փլորենտեան տիեզերական սիւնհոգո-
 սին , տրուած Հայոց հրահանգին մէջ իբրեւ
 հրաման եւ սահման կրկնուած է :

Ասկէ հարիւր տարի մ' ետքն է՝ որ թէ՛
 առ հրահանգին եւ թէ՛ կանոնական իրա-
 ւանց մէջ դանուած հրամանն ակնար-
 կելով՝ յիշեցուց Տրիդենտեան տիեզե-
 րական սիւնհոգոսը՝ թէ եկեղեցին քա-
 հանայից կը պատուիրէ որ առ քիչ մը
 ջուրը բաժակին մէջ խառնեն :

Արովհետեւ միշտ էջմիածնական եւ
 կեղեցւոյ Առաքելական աթոռոյն հետ
 հաշտուելու յոյսերն ստե՛ն ատե՛ն վուչի
 պէս վառելով վայլած անցած են ,
 վերջին տիեզերական սիւնհոգոսէն հա-
 րիւր տարի մ' ալ ետքը , ասանկ հաշտու-
 թիւն մը դիւրացընելու մտօք կը հար-
 ցուի Հռոմ՝ թէ արդեօք կրնայ ներուիլ

որ Հայոց եկեղեցին առ բանիս մէջ իր սովորութիւնը պահէ : Առաքելականութիւնը՝ որուն առջեւ հոգւոյ փրկութեանէն վեր բան չկայ, չկրցաւ ուրիշ կերպ պատասխան տալ՝ բայց եթէ ժխտական, երբոր 1635ին Յունուարի 30ին վրձուովը Սրբազան Ժողովը պատասխան գրեց՝ քանի մ'ուրիշ պատճառներուն վրայ սա ալ աւելցընելով թէ՝ « Հայք միշտ Առաքելական գահէն խնդրեցին՝ որ սանկ սովորութիւն մը իրենց թոյլ տրուի, բայց նոյնն իրենց միշտ զլացուցաւ : Ասան զի Գրիգոր Է. ինչպէս որ իբնն թղթերուն Դերորդ գրքին մէջ կը տեսնուի, Աղեքսանդր Գ., Կալիքստոս Գ., Եւգենիոս Գ. վերոյիշեալ Փլորենտեան ժողովոյն մէջ, Յովհաննէս ԻԲ., Բենեդիկտոս ԺԱ. եւ վերջապէս Պաղոս Է. իրենն առ Մելքիսեդեկ պատրիարք՝ որն որ Կաթողիկոս կ'ըսուի, գրած թուղթին մէջ, բացայայտ ըսած են՝ որ սանկ սովորութիւն մը թոյլ չեն իտար : »

Ասկէ դարձեալ դար մը ետքն էր՝ երբ

որ նորէն միաբանութեան խօսքեր կ'ըլ-
լային Էջմիածնի Կարապետ կաթողի-
կոսին ատենը , Հռոմ՝ հարկաւոր պայ-
մաններուն վրայ հարցուելով՝ 1727ին
Օգոստոսի 30ին Հ . Տ . սրբազան ժողո-
վոյն կողմանէ Կոստանդինուպոլսոյ պատ-
րիարքական Փոխանորդին եկած հրա-
հանգին մէջ երեք պայմաններուն երկ-
րորդը կը պահանջէ Կաթողիկոսէն՝ որ
« Սրբագործութենէն յառաջ բաժակին
մէջ գինւոյն հետ ջուր դնել տայ » :

Ո՛վ կրնայ աս պահանջման մէջ ան-
ողոքելի խստութիւն մը կամ զամէնքն
իրեն նմանցընելու մարդկային նպատակ
մը տեսնել : Աս ջուր խառնելու սովո-
րութիւնը՝ երբեք Հռովմէական կամ Ա-
րեւմտեան եկեղեցւոյ անանկ յատուկ
եղած չէ՝ որ մէկալնոնք չունենային , եւ
ոչ ալ Արեւելեան եկեղեցիք Արեւմը-
տեան եկեղեցիներէն սորվեցան . անոր
համար Առաքելական Աթոռն առջի-
նը չեղաւ անջուր բաժակին զեղծմանը
դէմ ձայնը բարձրացընելու :

Արդէն անկէ հինգ տար առաջ Հայոց

դրացի քրիստոնեաները, Յոյնք եւ Ասորիք, կանխեցին աս սովորութեան դէմ բողոքելու՝ 692ին Տրուղեան կամ Հինգվեցեան ժողովէն սկսելով: Աս ժողովոյն 32երորդ կանոնը մասնաւորապէս Հայաստանի մէջ տեսնուած աս զեղծման դէմ է:

Թէ՛ Յոյնք՝ որոնք անատեն դեռ Արեւմտեան եկեղեցւոյ հետ միութեան մէջ էին, եւ թէ՛ Ասորիք ուրիշ բան չունէին աս խնդրոյս մէջ ընելու, բայց եթէ ան բազմաթիւ եկեղեցիներուն սովորութեանը նայիլ՝ զորոնք այլ եւ այլ առաքեալք սկսեալ յերուսաղէմէ՝ Արեւելից այլ եւ այլ կէտերուն վրայ հիմնած էին:

Արդ՝ թող տալով ինչ որ Տրուղեան ժողովէն՝ այս ինքն եօթներորդ դարէն ետքը եկեղեցական աւանդութեան վրկաները խօսած են, մինակ աս ժողովէն, այս ինքն առջի անգամ Հայոց սովորութեան դէմ հրապարակական բողոք ըլլալէն առաջ տրուած վկայութեանց գիծերը գիտելու ըլլանք, շենք կրնար ջը-

տեսնել՝ որ ասոնք հարկաւ ընդհանուր
առարկելական աւանդութեան կէտէն
ամէն կողմ՝ հառադայթած են :

Պարտինք հին եկեղեցիները :

Ս. Յուստինոս վկային՝ առ Ս. նաոնինոս
Պիոս կայսք՝ եւ անոր որդեգիր Մարկոս
Ս. Էրեզիոս եւ Ղուկիոս Ա. երոս՝ քրիս-
տոնէից համար (140-145ին) դրած Զա-
տագովութեան թուղթին մէջ առաջին
վաւերական Պատարագամատուցի ծրա-
դիրն ունինք . « Մենք , կ'ըսէ սուրբ Վը-
կայն, զայն անձը՝ որնոր իր հաւատքը վը-
կայեց եւ մեր վարդապետութեան հա-
ւանութիւն տուաւ՝ առ կերպով լուանա-
լէն (մկրտելէն) ետքը անսնց քովը կը
բերենք՝ որոնք Յղբարք կ'ըսուին , հոն՝
ուր որ ասոնք ժողվուած են հասարա-
կաց աղօթքներ ընելու ի բոլոր սրտէ
թէ՛ մեզի եւ թէ՛ ան անձին համար՝ որն
որ լուսաւորուած (մկրտուած) է , եւ
թէ՛ ամենուն համար ընդհանուր , որպէս
զի ճշմարտութեան ծանօթութիւն ստա-
նալէն ետքը՝ սա շնորհքին արժանի ըլ-
լանք՝ որ դործքով ուղիղ վարք ունեցող

Եւ պատուիրաննապահ գտնուինք եւ ա-
նով յախտենական կենաց հասնինք : .

Ներք որ աղօթելէ կը գաղբինք, ի-
րար համբարիւ կ'ողջունենք : Նաքը գա-
հերէց նստողին (այսինքն եպիսկոպոսին
կամ երկոցուն) առջեւը կը բերուի հաց
Եւ բաժակ ջրոյ և գինոյ (Ποτήριον ὕδατος καὶ
ϋψάριος) : գահերէցը զասոնք ընդու-
նելով օրհնութիւն եւ փառք կու տայ
ամենեցունց Հօրը՝ Արդւոյ եւ Հոգւոյն
Սրբոյ անուամբը, եւ գոհութիւնը կը
կատարէ երկայն աղօթելով առ ըն-
դունած պարգեւներուն վրայ : Ներք-
որ աղօթքն ու գոհութիւնը կը լին-
ցընէ, բոլոր ժողովուրդը կը գոչէ . Ա-
մէն : Իսկ Ամէն՝ երբայեցերէն կը նշա-
նակէ Նշխարի : .

Իսկ երբոր գահերէցն աղօթքը լին-
ցուցած կ'ըլլայ եւ բոլոր ժողովուրդն
ալ անոր ձայնակից եղած, անոնք ու-
րոնք որ մեր քովը Սարկաւազ կ'ըսուին,
ներկայ եղողներէն ամէն մէկուն կու
տան որ հազորդուին՝ վրան գոհութիւնը
կատարուած հացէն ու գինիէն և ջո-
րէն

եւ հոն չեղողներուն ալ կը տանին

Սնանկ սորված ենք՝ որ ան կերակու-
 ոը՝ որուն վրայ գոհացուեցաւ իրեն (Յի-
 սուսի Քրիստոսի) խօսքերը պարունա-
 կող աղօթքով մը, որով միանգամայն
 մեր արիւնն ու մարմինը կը սնանկ փոխ-
 արկութեամբ, ան մարմնացեալ Յիսու-
 սին թէ՛ մարմինն ու թէ՛ արիւնն է. վա-
 սըն զի առաքեալներն իրենց յիշատա-
 կարաններուն մէջ որոնք Աւետարան կ'ը-
 սուին, աւանդեցին թէ Յիսուս իրենց
 անանկ պատուիրած է. այս ինքն՝ հացն
 առնելով գոհացած եւ ըսած է. Աս ըրէք
 իմ յիշատակիս համար. Աս է իմ մարմի-
 նըս. նոյնպէս բաժակն առնելով ու գո-
 հանալով ըսած է. Աս է իմ արիւնս :
 Բայց չար դեւերն ալ նոյնը նմանցընե-
 լով սորվեցուցած են՝ որ նաեւ Միհրայ
 խորհուրդներուն մէջ աս բանս ըլլայ :
 Վասն զի կամ զիտէք եւ կամ կրնաք
 սորվիլ՝ որ անոնց առջեւը՝ որոնք Միհրայ
 խորհուրդներուն միջամուխ կ'ըլլան, հաց
 եւ ջրոյ բաժակ կը դրուի՝ որոշ խօսքեր
 աւելցընելով

* Իսկ Ա. րեգահանն օրը (Ախւրակէի օրը) թէ՛ քաղաքներու եւ թէ՛ գեղերու բնակիչները մի եւ նոյն տեղը կը ժողվըւին, առաքելոց յիշատակարաններն ու մարդարէից գրուածները կը կարդացուին, որչափ կարելի է կանուխ: Արքոր կարդացողը կը գաղբի, գահերէցը կը սկսի խրատ տալու, խօսելով եւ յորդորելով՝ որ աս լուսաւոր բաներուն նմանին: Անկէ ետքն ամէնքնիս մէկտեղ օտք կ'ելենք ու աղօթքներ կ'ընենք. եւ ինչպէս արդէն ըսինք, երբ որ աղօթելէն կը գաղբինք, հաց եւ գինի ու ջուր կը բերուի. եւ գահերէցը աղօթքներ եւ գոհութիւններ կ'ընէ ի բոլոր սրտէ, ժողովուրդն ալ կը գոչէ. Ամէն: Աւ վրան գոհութիւն եղած բաները կը բաշխուին ու կը հաղորդուին ներկայ գանուողներէն ամէն մէկուն. իսկ ներկայ չեղողներուն սարկաւազաց ձեռօք կը խաւրուին:

Մտած ենք որ Յուստինոս՝ որն որ հոս երեք չորս անգամ տէրունականն բաժակին ի գինւոյ եւ ի ջրոյ ըլլալը կը նշանակէ, անշուշտ հեթանոս կայսեր եւ անոր

որդւոցն առջեւ՝ քրիստոնէից վրայ եղած
տղու արիւն խմելուն սուտ համբուն ա-
ւելի դժուար կերպով ջրելու համար կը
ցուցնէ՝ որ իրենց պաշտամանը մէջ եւ-
ոչ գինին առանց բարեխառնութեան
կը խմեն, աս Յուստինոսը կ'ըսեմ՝ 1.
հաղիւ Յովհաննու առաքելոյ մահուընէն
40—45 տարի ետքն աս թուղթը կը գը-
րէ, 2. Յուստինոս Պաղեստինի եւ ի
մասնաւորի Երուսաղեմի եկեղեցւոյն կը
վերաբերէր, ուր որ եկեղեցական պաշ-
տամանց կարգերն ամէն տեղէն առաջ
կարգաւորուելով քրիստոնէական հնու-
թեան դանձարան սեպուած էր՝ 3: Ի-
րօք ալ Յուստինոսի ստորագրած պա-
տարագամատոյցն արեւելեան նկարա-
գիրը կը կրէ, օրինակի աղագաւ՝ սրբու-
թեան համբոյրը սրբագործութենէն ա-
ռաջ կը դնէ, ինչպէս արեւելեան Պա-
տարագի պաշտաման կարգը կը պահան-
ջէ, ուր որ արեւմտեանն աս համբոյրը
ետքը կը կատարէ:

Ինչպէս Ս. Յուստինոս Պաղեստի-
նէն Հռոմ գալով իրեն արեանը հետ հոն

աս գեղեցիկ վկայութիւնն աւանդեց,
 ասանկ ալ Ս. Իրենէոս՝ որն որ Ս. Պողոսի
 կարգոսին (Յովհաննու առաքելոյ աշա-
 կերտին) աշակերտած էր, Ասիոյ նահան-
 գին եօթը եկեղեցիներէն Պաղղիա գա-
 լով հոն իբրև Առգգունանի (Ախոնի)
 եպիսկոպոս արիւն թափեց, կ'ըսէ (ընդ-
 դէմ Հերձուածոյ զիրք Պ. ԳԼ. 57.
 որն որ 172էն մինչև 193երորդ տարին
 դրած է)։ «Առնելով (Քրիստոս) հացը՝ կը
 վկայէր որ իր մարմինն է, եւ բաժակին
 խառնուրդը (temperamentum) առնելով կը
 հաստատէր թէ իր արիւնն է։»

Պարձեալ (Պիրք Ե. ԳԼ. 2.) «Արդ՝
 կ'ըսէ երբոր խառնեալ Բաժակը (Τὸ ποτήριον
 κεκραμένον) եւ յօրինեալ հացը Աստուծոյ
 խօսքը կ'ընդունի, կ'ըլլայ Քրիստոսի
 արեան եւ մարմնոյ գոհութիւնը։»

Պարձեալ Ս. Իրենէոս Մարկոս Վա-
 ղենափնեան աղանդաւորին դէմ դրած
 մատենին մէջ (Պիրք Ե. ԳԼ. 13. թիւ 2.)
 աս Վաղենափնեան Չնոստիկեանին հա-
 մար կ'ըսէ թէ «գինւով խառնուած բա-
 ժակներ սրբագործել կը կեղծէ ու կոչ-

ման խօսքերը շատ կ'երկնցընէ ։

Ասանկ Ս . Իրենէոս Առաքելոց հետ խօսողներուն եւ ապրողներուն , այս ինքն Պողիկարպոսի , Պապիասայ եւ ուրիշ առաքելոց ժամանակակիցներուն առկերտը՝ Քրիստոսի Տեառն մերոյ համար կը վկայէ՝ թէ բաժակը ջրով խառնեց եւ թէ եկեղեցին ալ խորհուրդը նոյնպէս կը կատարէ . եւ միանգամայն հին աղանդաւորներն երբոր Աթմովիկէ եկեղեցւոյ ըրածը ձեւացընել կ'ուզեն , նոյնպէս կ'ընեն ։

Արեւելքի եկեղեցական աւանդութեան ուրիշ մէկ գլխաւոր կէտն Աղեքսանդրիա էր , Հոն համբաւաւոր Երախայական դպրոցին վարիչն էր Աղեմէս Աղեքսանդրացի՝ հռչակաւոր Որոգինեայ վարպետը , ան դպրոցին՝ ուսկից Դիոնեսիոս Աղեքսանդրացի , Աթանաս եւ ետքը Աիւրեղ ելան : Աղեմէս (Դաստիարակ . գիրք Բ . ԳԼ . 2 . զորն որ 192-ին ատեները գրած է) կ'ըսէ . « Բնական եւ լուրջ ըմպելին որն որ ծարաւելոց հարկաւոր ըլլայ , ջուրն է : Զա-

սիկա ապառաժ քարէն բխեցընելով
 հին Աբրայեցւոց մի միայն եւ պարզ
 պարկեշտութեան ըմպելի շնորհեց Աս-
 տուած : Անոնք վասն զի թափառական
 էին , մեծապէս պէտք ունէին լուրջ
 ըլլալու : Բայց ետքը Սուրբ Որթը մար-
 դարէական ոգիոյդը բուսցուց (Թը-
 ւոց ԺԳ.) : Ասիկա նշան մըն է սնոնց՝
 որոնք թափառականութենէն հանդար-
 տութեան սահմանուեցան : Մեծ ոգիոյդ՝
 ինքն Բանն Աստուծոյ է՝ որն որ մեզի
 համար կոխուեցաւ , եւ ուզեց որ խաղողոյ
 արիւնն ալ , այս ինքն Բանին Աստուծոյ
 արիւնը՝ Ըր՝Ն բարեխառնուի , որպէս
 զի փրկութեամբ ալ բարեխառնուի
 իր արիւնը : Տեառն մերոյ արիւնը կրկին
 է . մէկը սարմնաւոր՝ որով ի կորստենէ
 փրկուեցանք , իսկ մէկալը հոգեւոր , այս
 ինքն՝ որով որ օծուեցանք . ասիկա է Յի-
 սուսի արիւնը խմել , այս ինքն Տեառն մե-
 ռոյ անեղծութեան հաղորդ ըլլալ . վասն
 զի Բանին զօրութիւնը Հոգին է , ինչ-
 պէս որ մարմնոյնն ալ՝ արիւնն է : Ուս-
 տի ինչպէս որ Գինին Ըրոյ հետ , այսպէս

ալ Հոգին՝ մարդոյն հետ կը խառնուի, եւ խառնած գինին կոչնականաց հաւատ կու տայ, իսկ Հոգին անեղծութեան կ'առաջնորդէ: Իսկ երկուքին խառնուրդը (*κρᾶσις*), այս ինքն ըմպելոյն եւ Բանին Աստուծոյ, Գոհութիւն կ'ըսուի, եւ որոնք որ ասոր հաղորդ կ'ըլլան հաւատով, թէ մարմնով թէ հոգևով կը սրբուին. վասն զի աստուածային կամքը՝ Հոգևով եւ Բանիւ կը բարեխառնէ խորհրդաւորապէս զայն աստուածային խառնուրդը (*θεῖον κρᾶμα*) այս ինքն զմարդը: .

Ափրիկէի արեւելեան մասին մայրաքաղաքէն՝ ուսկից բովանդակ Նգիպտոս քրիստոնէութիւնը տարածուեցաւ, անցնինք Ափրիկէի արեւմտեան մասին, Հոս Կարքեղոնի եպիսկոպոսը Ախարիանոս փառաւոր վկան Ջրաւորներուն դէմ 253ին ամբողջ թուղթ մը գրած է առ Աեկիղիոս. ասոր մէջ կրկին կրկին կը դառնայ ըսելու թէ . Ան մինակ պէտք ենք ընել զորն որ մեր Տէրն ըրաւ, եւ Տեառն բաժակը նոյն կերպով խառնելով

մեր Վարդապետին օրինակէն չհեռանանք » : — « Տէրունական բաժակը որբագործելու ատեն չի կրնար մինակ ջուր մատուցուիլ , ինչպէս որ մինակ գինի ալ չի կրնար մատուցուիլ » : — « Տէրունական բաժակը մինակ ջուր չէ , եւ ոչ ալ մինակ գինի , հասլա երկուքը իրարու խառնուած » :

Կարբեղոնի Պ. Ժողովքը դարձեալ Ջրաւորներուն դէմ սահմանեց որ « Տեառն մերոյ մարմնոյն եւ արեան խորհուրդը կատարելու ատեն ուրիշ բան չըմատուցուի , բայց եթէ ինչ որ ինք Տէր աւանդեց , այս ինքն հայ եւ գինի ջրով խառնեալ » : (Կանոն 24 .)

Ս. Օգոստինոս (+ 430) ճառ 120 Կեկն . Յովհ . « Ան արիւնը , կըսէ մեղաց թողութեան համար հեղաւ . ան փրկարար ջուրը աս ժողովուրդը կը բարեխառնէ , այս ջուրը թէ լուացում եւ թէ ըմպելի կը մատակարարէ » : — Վարձեալ (գիրք 3 . վասն Երրորդ . ՊԼ . 11 .) « Տեառն մերոյ կողէն՝ երբոր զարնուեցաւ , ան հեղուկը վազեց , որն որ բաժակին մէջն է » :

Բայց ինչպէս յայտնի է, Ափրիկէի արեւմտեան մասին քրիստոնէութիւնը Հռոմէն անցած էր, ուստի ան սովորութիւնը զորն որ Ափրիկէ տյսպէս կանուխ կը տեսնենք, իրեն ծագումը Ատալիայէն ունէր: Հոս Հռոմէական եկեղեցւոյն ի Պետրոսէ եւ ի Պօղոսէ ընդունած աւանդութեանը վկաններէն է Ս. Յերոնիմոս, (+ 420) որն որ (Մեկն. Մարկ. Գլ. 14.) կ'ըսէ. « Առաւ Յիսուս հացը եւ իր արիւնը ընելով բաժակը՝ որն որ ի գինւոյ եւ ի ջրոյ խառնեալ էր. որպէս զի առջինով մեղքէ սրբութիւնք, եւ վերջինովն ալ պատիժներէն ազատինք: Ասանկ նաեւ Ամբրոսիոս կամ՝ « Խորհրդոց » անուամբ գրքին հին հեղինակը:

Կարգեգոնի ժողովքէն ետքը Գաղղիա Աւրեղիանոնի (Օւլէանի) ժողովը 641ին (կանոն 4.) կ'ըսէ. « Մէկը չյանդրդնի սրբազան բաժակը նուիրելու ատեն ուրիշ բան մը նուիրել, բայց եթէ ի բերոյ որթոյ եւ ան ալ ջրով խառնեալ: » — Գարձեալ Օղէրի ժողովը 578ին (Կանոն 8.) « Օրէն չէ որ սեղանի վրայ աս.

տուածային պատարագի մէջ մեղրա-
ջուր եւ կամ ուրիշ ըմպելիք մը նուիր-
ուի, հասպա մինակ գինի ջրով խառ-
նեալ » : — Սուրբ Գերմանոս Պարիսա-
ցի վեցերորդ դարուն կէսին (ճառ Դ .
Յօդ . 2.) « Պէտք է ջուր խառնել, վասն
զի կը վայլէ որ ժողովուրդը Տերօջը հետ
միաւորի, եւ վասն զի Քրիստոսի կու-
ղէն խաչի վրայ թէ արիւն եւ թէ ջուր
վազեց » : — Գեննադիոս զրեթէ նոյն
ատենները (վասն եկեղ . վարդապ . ՊԼ .
75.) կ'ըսէ . « Գոհութեան մէջ չէ արժան
մինակ ջուր նուիրել, ինչպէս որ ուննը
զգաստութեան պատրանօք կը սխալին .
հասպա գինի ջրով խառնուած » :

Սպանիա անցնելով Բրաքարայի Գ .
ժողովը 675ին (ՊԼ . 2.) կ'ըսէ . « Հաց և
գինի մինակ ջրով խառնեալ նուիրուին
պատարագին մէջ » : — Սպանիացւոց
հին գոթացի կամ մոզարաբացի ըսուած
Պատարագամատոյցը զորն որ վեցերորդ
դարուն վերջերը գլխաւորաբար Ս . Իսի-
դորոս Մելիլացին կարգաւորած է , ա-
տոր համեմատ է : — Իսիդորոս Մեր-

կատոր Սպանիացի՝ Ս. Արիպրիանոսի
խօսքերէն տունելով Աղերքսանդր Ա. ին
կ'ընծայէ սա խօսքերը . « Չէ արժան
(ինչպէս ի Հարց ընդ ունեցանք եւ սրտ
ճառն ալ կը յորդորէ) տէրունական բա
ժակին մէջ կամ մինակ գինի եւ կամ
մինակ ջուր նուիրուիլ, հապա երկուքն
ալ խառնուած : »

Պերմանիոյ եկեղեցիները, ինչպէս
նաեւ Անգղիայիները ասկէ տարբեր
կիրառութիւն մը չէին կրնար ունենալ .
վերջիններուն Պատարագ ամատոյցը կար
դաւորեց Օգոստինոս իրենց Առաքեալը՝
վեցերորդ դարուն վերջերը :

Պառնանք Արեւելք : Հոս՝ ինչպէս
տեսանք, Յակոբայ եղբօր Տեառն, Յով
հաննու Աւետարանչի ու Մարկոսի Ա
ռաքելոյ առաջնորդած եկեղեցիները,
այս ինքն Պաղեստին, Փոքր Ասիա եւ
Եգիպտոս անյիշատակ ժամանակներէն
միարանած են առանց ութեան վկայ
ելու :

Անտիոքայ նահանգին համար չէ թէ
միայն Ռսկեբերան, որն որ (Ս. Կորնիթ .

Ճառ 24) կ'ըսէ « Ինչ կայ բաժակին մէջ
բայց եթէ ինչ որ (Վրիստոսի) կողէն
վաղեց », հապա նաև Թէոդորեոս
Աիւրեայ (Տրամախ. Ա.) կ'ըսէ, « Վրիստոս
խորհուրդներն աւանդելու ատեն զհացն
իւր մարմինն անուանեց, և ան բանն ա-
րիւն անուանեց՝ որն որ բաժակին մէջ
հեղուած եւ խառնուած էր » : Ինչպէս
Ս. Իրէնէոս (200ին մօտերը) Երիոնացի
հերետիկոսաց համար ըսած էր թէ
« Չեն ուզեր երկնաւոր գինւոյն խառ-
նուիլ, հապա մինակ ջրով խորհուրդ-
ը կատարեն », նոյնպէս Ս. Եպիփան
(չորրորդ դարուն վերջը) Տատիանոսի
(երրորդ դարու) հերձուածողին համար
կը գրէր թէ « Եկեղեցւոյ մէջ եղածին
պէս խորհուրդ կ'ուզէր կատարել (Տա-
տիանոս), բայց Բնա՛ ջուր կը գործա-
ծէր : » Նոյնը ժուժկալ ըսուող հին հե-
րետիկոսաց համար կը գրէ Ս. Եպիփան .
« Ասոնք ալ, կ'ըսէ, խորհուրդը ջրով կը
կատարեն, գինի ամենեին չգործածե-
լով, վասն զի գինին սատանայական է
է կ'ըսեն, և խմողներն ամպարիչտ եւ
մեղաւոր են : »

Նոյն Անտիոքայ նահանգին մէջ տարածուած Նեստորական եւ Միաբնակ Ասորոց բաղմաթիւ Պատարագամատոյցները վկայութիւն կու տան. Ասորիք բաւական կանուխ Արեւելից ուղղափառ եկեղեցիներուն հաղորդութենէն բաժնուած ըլլալով չէին կրնար աս սովորութիւնն իրենց հակառակորդներէն ժառանգել, թէ որ անոնցմէ չբաժնուած՝ արդէն ունեցած չըլլային :

Պատարագամատոյցներուն մինակ հնագոյնն առնելով այս ինքն Յակոբայ, Բարսղի եւ Ոսկերբերանի անուան ընծայուածները, ամէնքն ալ բաժակին խառնուրդը կը հրամայեն : Պատարագամատոյցներուն ամենէն հնագոյնը Առաքելական Սահմանադրութիւնք ըսուած գրքին մէջ գտնուածն է, որն որ սրբագործութեան խօսքերէն առաջ կ'ըստէ . « Առաւ (Քրիստոս) ի ջրոյ եւ ի գինւոյ խառնուած բաժակը, սրբեց, գոհացաւ » եւ այլն :

Մօտենալով Հայաստանի սահման-

ներուն, Ասպաղտովկիոյ նահանգին՝ ուր
 որ Պրիդորներն ասորեցան, ուսկից մեր
 Ս. Պրիդորի ձեռօք քրիստոնէութիւնը
 Հայաստան անցեցաւ, Ս. Պրիդոր
 Նիւսայի, Բարսղի Աեսարու Ասպաղտով-
 կացւոյ եղբայրը, իրեն Մեծ Երախայա-
 կան ճառին մէջ (Պ.Լ. 37) ասանկ կը խօ-
 սի. « Որովհետեւ կրկին է մարդը, վասն
 զի ի հոգւոյ եւ ի մարմնոյ բաղադրեալ
 է, պէտք է որ կրկին բանով ալ ի կեա-
 նըս առաջնորդուի, ուստի հոգին մար-
 մնոյն հետ խառնեալ ըլլալով փրկութեան
 առիթը ի մարմնոյ ունի »: Ո՞րն է աս
 փրկութեան առիթը կամ դեղը: « Ան
 մարմինն է՝ որն որ մահուընէ աւելի զօ-
 բաւոր ցուցուեցաւ եւ մեր կենացն ըս-
 կիղք եղաւ: Ասան զի ինչպէս քիչ մը
 խմոր բոլոր զանգուածը իրեն կը նման-
 ցընէ, այսպէս ալ ան մարմինը մեր ներ-
 սի դին կու գայ եւ բոլորը իրեն կը փո-
 խարկէ, . . . իբրեւ կերակուր եւ ըմ-
 պելի մեր ներսի մասերուն խառնուե-
 լով, ասպա թէ ոչ՝ մեր մարմինը չէր կըր-
 նար անմահ ըլլալ, թէ որ անմահին

Հետ հաղորդուելով անեղծութեան մասնակից չլլար . . . »

« Բայց ամէն մարմիններու մի եւ նոյն սննդեան նիւթ որոշուած չէ , հասկա բնութեան տեսուչն եւ մատակարարն ամէն մէկուն իր պատշաճը կը մատուցանէ . . . Մարդուս գլխաւորաբար պատշաճականն է հաց եւ խոնարութեան տեւականութեանն ու պահպանութեանը համար՝ ըմպելի , որն որ մինակ ընդ չլլայ , հասկա փնտձ Բարեխառնած ըլլայ , որպէս զի ներքին ջերմութեան օգնական ըլլայ : Ասոնք երբոր ներս կ'առնուին , արխն եւ մարմին կ'ըլլան . . . »

« Այս զանազանութիւնն ընելնէս ետքը , դառնանք մեր առաջարկեալ նպատակին , որուն հաւանական պատճառէն գուցէ հեռու չենք : Վասն զի ամէն մարդու գոյութիւնը սննդեան նիւթէն , այս ինքն կերակուրէ եւ ըմպելիէ կը բաղկանայ , եւ ան կերակուրն ալ հացն է , եւ ըմպելին ալ ընդ փնտձ Բարեխառն Բանն Աստուծոյ մարդկային բնութեան

Հետո խառնեցաւ . մարդկային բնութեան նոր կազմութիւն մը չչինեց , հաստատութեան եւ պատշաճական եղած բաներով իր մարմինը մնայուն ըրաւ . մարդկային դոյացութիւնը կերակրով եւ ըմպելեօք բովանդակեց »

• Եւ որովհետեւ ամէն մարմին նաեւ խոնաւութեամբ ալ կը սնանի . վասն զի մեր մէջը գտնուած հողային մասը չի կրնար կենդանութեան մէջ տեւել եթէ խոնաւութեամբ չի զանգանիր : Աստի ինչպէս որ պինդ կերակրով մարմնոյն պնդութիւնը կը պատասպարենք ու կը հաստատենք , նոյն կերպով մեր ներքին խոնաւութեան վրայ կ'աւելցընենք իրեն համազգիին : Այս համազգի խոնաւութիւնը ներս առնուելով՝ այլափոխիչ զօրութեամբ կ'արիւնանայ , մանաւանդ՝ երբոր « խոնաւութիւնը կամ ջուրը քիւնը ջերմացընելու զօրութիւնը կ'ընդունի » :

Աստի՛ Գրիգոր Նիւսացի իրեն « փորական եղած փիլիսոփայական մտածութեամբը ենթադրելով միշտ որ Հա .

ղորդութեան բաժակը ի ջրոյ եւ ի դինոյ կազմուած է, կը համեմատէ նոյնը մարմնոյ սննդեան գլխաւորաբար հարկաւոր եղած ըմպելւոյն, որն որ, ինչպէս կ'ըսէ, ջուր եւ դինի խառն է :

Աւասիկ ան երկրին սովորութիւնն ու աւանդութիւնն՝ ուսկից քրիստոնէութիւնը եւ անոր պաշտօնեաները Հայաստան եկան :

Այս աւանդութեան պատկերը միայն այն վկայութիւնները կը ցուցնէ՝ որոնք որ Տրուղեան ժողովէն (692էն) յառաջ են, այսինքն այն ժամանակն՝ որ առջի անգամ Հայոց սովորութեանը դէմ բողոք եղած կը տեսնենք :

Արդ՝ Հռովմէական Ակեղեցիին՝ որն որ ի Քրիստոսէ Տեառնէ մերմէ յանձին Պետրոսի կոչուին առած է՝ բոլոր եկեղեցւոյ մէջ եկեղեցական վարդապետութեան եւ օրինաց ամբողջութեանը հսկելու, կրնայ ինք զինք ուրանալ՝ ասանկ հսկայագործ աւանդութեան մը շէնքը տասպալելով, ան իշխանութեամբ՝ որն որ իրեն մինակ շինելու համար

տրուած է : Աստա՛հ ենք՝ որ Աթաբուղի-
կէ Եկեղեցւոյ մտքէն շնք հեռանար
եթէ ըսենք՝ որ Առաքելական Աթուր
դիտնալով թէ ան տունկերը զորոնք
Քրիստոսի Տեառն մերոյ Հայրը տնկած
է, ասանկ հողմերէն շն խլուիր, նա-
եւ ան ասն չի խոտորիր իր ճամբէն,
երբ որ բոլոր Թորգոմայ զաւակը՝ իր-
բեւ զայր մի՝ խոստանայ Աթաբուղիկէ
Եկեղեցւոյ դաւիթը դառնալու՝ միայն
սա պայմանը դնելով՝ որ բաժակին մէջ
ջուր չխառնէ :

Աթաբուղիկէ եկեղեցին Տէրունական
բաժակին խառնմանը նկատմամբ չէ թէ
միայն կը պատուիրէ՝ թէ ինչպէս պէտք է
ըլլալ, հասպա կը սերվեցընէ միանգա-
մայն թէ ինչ պիտ'որ նշանակէ : Այս նը-
շանակութիւններն որ բաւական ծանրա-
կշիռ են, դարձեալ եկեղեցական աւան-
դութեան վրայ հիմնուած, եւ սրբա-
զան խորհրդոյն էութեանը, գործքին եւ
անոր դրութեանը աստուածային խօս-
քերուն հետ սերտիւ կապուած են :

Մեր Փրկիչն ու Տէրը վերջին ան-

գամ կատարելով ան պատեքք՝ զորն որ
 Խաբայելի որդւոց բաղմութիւնն իրենց
 Ագիպտոսէ ելլելուն նշանակ՝ թէ կը զե-
 նուր իբրեւ զոհ եւ թէ կ'ուտէր իբրեւ
 խորհուրդ, իր առ իւրան ունեցած սի-
 րոյն բոլոր հարստութիւնը գուրս հա-
 նեց՝ երբոր իր նոր պատեքք, յաշխարհէ
 առ Հայր ելլելուն յիշատակը, հաստա-
 տեց զգալի յիշատակաց տակ՝ Ակե-
 ղեցւոյ, իր սիրելի հարսին, մինչեւ իր
 միւսանգամ գալուստը գրաւական մը
 թող տալով աս սրբազան Առհութիւնը,
 թէ իբրեւ սեղան, որպէս զի մեր հոգ-
 ւոյն երկնաւոր սնունդ ըլլայ, եւ թէ իբ-
 րեւ տեսանելի պատարագ՝ որպէս զի
 շարունակուի խորհրդապէս մեր զոհա-
 բաններուն վրայ շատ անգամ՝ ինչ որ ի
 մօտոյ պիտի ընծայուէր խաչին վրայ
 իբրեւ գին փրկանաց մի անգամ,
 (Ժող. Տրիդ. նիստ ԻԲ. դԼ. 1. նիստ ԺԳ.
 ԴԼ. 2, Աոչ. Ընծ. Տրիդ. Ժող. Մասն Բ.
 ԴԼ. Դ. 1.)

Ղիտենք Տէրունական բաժակը հըլ
 իբրեւ Հաղորդութեան խորհրդոյ, եւ

Թէ իբրեւ պատարագի մաս :

Հաղորդութեան խորհուրդը սեղանն մըն է, այսինքն անանկ մարմնաւոր սեղանի վրայ ձեւուած է ինչպէս մարմնաւոր սեղանն ալ մեր մարմնաւոր կենացը պիտոյիցը, սննդեան եւ կազդուրման, համեմատուած է : Աւստի Քրիստոսի Տեառն մերոյ ամենասուրբ մարմինն ու արիւնը հացի եւ գինւոյ կերպարանաց տակ խորհրդապէս իրարմէ կը զատուին որպէս զի մեր երկնաւոր կենացը սննդեան ու կազդուրման համար կերակուր եւ ըմպելի ձեւանալով մեր հոգեւոր սեղանն ամբողջանայ : (Առչ. ընծ . Տրիդ . Ժող . մասն Բ . գլ . Դ . 35 :)

Արդ՝ բովանդակ հնութեան մէջ Թէ Հրէից եւ Թէ քաղաքակիրթ ազգաց քով, մարդուս խանգարեալ զօրութիւնները կանոնաւորելով՝ զանիկա կազդուրելու ամենէն յարմար ըմպելին չափաւոր ջրով բարեխառնուած գինին է :

Թէպէտ գինին հացի հետ կամ արիւն խաղողոյ նաչոյ հետ իբրեւ կենսական պիտոյից նշանակ եւ դոյացա-

կան նիւթ սեպուած էին (Արար ԼԹ . 31 . 32), եւ անոնց գիւտը կամ ծագումը մարդկային ընկերութեան ծագմանը մէջ անյայտ կը կորսուի, ինչպէս հաց եւ գինի նուիրող քահանային ազգահամարը (Աբր . Է . 3), եւ ամէն ազգաց քով անոնց սրբութիւն կ'ընծայուէր . բայց գինին իբրեւ անապակ կամ անխառն (άκρατος) թէ՛ Հրէից եւ թէ՛ Յունաց եւ Հռովմայեցւոց մէջ անժուտկալութեան կամ անխառնութեան (άκρατείας , intemperantia :) եւ մարմնաւոր կենաց անձնատուր ըլլալու թէ՛ նըշանակ եւ թէ՛ առիթ սեպուած էր . « Եւ ան զի երկուքն ալ այսինքն գինի

* Եթեր Ա . 40 . եւ Եսայ . Իէ . 3 ըստ բնազրացն : — Կղեմէս Աղեքսանդրացի ամբողջ գլխոյ մը մէջ այս նիւթիս վրայ կը խօսի (Դաստիար . Գիրք . գլ . Բ .) ուր յառաջ կը բերէ միանգամայն Մենանդրոս բանաստեղծին Սարորէսէն տա խօսքը՝ զորն որ ծառան անխառնութեան վրայ խօսելով — մեծավերջական տողով մը կ'ըսէ . « Շատ անասակը քիչ զգաստանալ կուտայ » . Գրիգ . Գիւտացի ճառ Երախայական գլ . 37 :

եւ ջուր, կ'ըսէ կղեմէս Աղէքսանդրացի, Աստուծոյ գործքն են, եւ այն կերպով երկուքին, այս ինքն ջրոյն եւ գինւոյն, **խառնորդը** (*χρᾶσις*) առողջութիւն կուտայ, որովհետեւ կեանքը հաստատութիւն կ'առնու հարկաւորէն եւ օգտակարէն » : Ասոր համար հին աղգաց մէջ պարկեշտութեան լեզուաւ ի մօտոյ խմելու համար մէջը գինի դրուած ամանը կամ բաժակը **խառնարան** (*χρατήρ*), խմցընելու համար մէկուն գինի լեցընելը՝ **խառնել** (*κεράννυμι, misceo, tempero*), խմելու համար լեցուած գինին **խառնորդ** (*χρᾶσις*, χρᾶμα, temperamentum*) կ'ըսուէր : Ասանկ Սողոմոն, Հոմերոս, Արիստոփանէս, Ովիդիոս :

Գարձեալ՝ անխառն գինին կամ անապակ բաժակը Հրէական ըմբռնման մէջ՝ Աստուծոյ բարկութեանը, ողորմութենէ անխառն ցասմանը նշանակ էր, և ասանկ բաժակ խմցընելը մարգարէական լեզուին մէջ՝ Աստուծոյ սաստիկ

* Ասիէ նոր Յունարէնի մէջ τὸ χρᾶσι.

պատիժներուն վրայէ՝ վրայ թախտիչը
կը նշանակէ :

Կրնա՞ր արդեօք Տէրունական բաժա-
կը՝ որնոր մարդը մարմնաւոր կեանքէն
վեր առնելով աշխարհային ախորժակն
եւ հին մարդոյն յիշատակը մոռցընելով
լուրջ հոգեւոր իմաստութեան առաջնոր-
դելու և մեղաց տրտմութեամբ բռնուած
կուրծքերն աստուածային ողորմութեան
ուրախութեամբը լեցընելու սահմանուած
է, անխառն բաժակով նշանակուիլ՝ որն

* Սաղմ. 2Դ.8. « Բաժակ ի ձեռին Տեառն
զինի լի անապակ արկեալ . . . մրուր նորա
ոչ սպառեսցի. եւ արբցեն զնա ամենայն մե-
ղաւորք երկրի »: Յայտն. Յովհ. ԺԴ. 10. « Որ
ոք երկիր ետադ գազանին, այնպիսին արբ-
ցէ ի բաժակէ ցասմանն Աստուծոյ, արկելոյ
յանապակէ բարկութեան բաժակին »:

Որպէս զի չըլլայ թէ մէկուն փորձութիւն
գայ Ի՛նչ. Սաղմոսին Ծ. տունը — « Բաժակ քո
որպէս անուշ արբեցոյց զիս » — մեզի հա-
կառակ գտնելու, կ'ըսենք՝ որ ոչ եբրայեցի
եւ ոչ յոյն բնագիրն ասանկ է, այլ աս ան-
ուշ բառս հոս ասորի թարգմանութենէն
անցնելով մնացած է: Յոյն բնագիրն է τὸ
ποτήριόν σου ὡς ἄριστον, calix tuus tam-
quam optimus. Բաժակ քո որպէս անուշ »:

որ ըստ ամենայնի հակառակը այսինքն մարմնաւոր կենաց մէջ ընկղմում եւ մտաց թուլութիւն կ'երեւցընէ • կամ ինչպէս այն բաժակը՝ որն որ ի քաւութիւն մեղաց կը հեղուի, անապակաւ սլիտ՝ որնչանակուէր, որն որ ըստ ամենայնի ներհակը այսինքն առանց քաւութեան մեղաց պատուհաս կ'երեւցընէր •

Վարձեալ՝ Հաղորդութեան խորհուրդը ընթրիք մըն է Վրիստոսի Տեսուն մերոյ վերջին պասեքի ընթրեացը վրայ հաստատուած • Ինչ էիւն այս ընթրեաց բաժակին կաղմիչ մասունքը • Նոյն իսկ Վրիստոսի եւ անոր սեղանոյն եւ պատարագին հին եւ անհաշտ թշնամիներն են՝ որոնք այս պասեքին աւանդութիւնը պահած են • Նրբոր կերակուրէն վերջը օդհո-նէան բաժակը կ'օրհնուի, անապակ գինի կը լեցուի եւ բաժակին մէջ ջրով կը խառնուի • կ'ըսէ իրենց Փետտիմ, այսինքն պասեքի արարողութեան գիրքը • Նոյնպէս իրենց Աստուածաբանական բովանդակութիւնը (Շուշան Հարութ) պասեքի ընթրիքը կատարուելէն՝

Եւտրը ըլլալու բաժակի օրհնութեան վը-
րայ խօսելով՝ Պէտք է կ'ըսէ, բաժակին
մէջ անապակի գինի դնել, եւ երբոր
գինեոյն օրհնութեան ժամանակը կու-
գայ ջրով խառնել: Այս խառնման դոր-
ժողութեանը մէջ, կ'ըսէ, Հրէական
Մեզնիչը՝ աւանդութեան խորհուրդ մը
կայ:

Աս «բաժակ օրհնութեան» է (ποτήριον
τῆς εὐλογίας) որն որ հին սեղանէն նոր սե-
ղանոյն անցաւ եւ աս համեմատութեան
վրայ հիմնուած է՝ երբոր Աւաքեալ կ'ըսէ.
«Բաժակն օրհնութեան (τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας)
չոր օրհնեմք ոչ ապաքէն հաղորդու-
թիւն է արեան Վրիստոսի»: (Ա. Կորնթ.
Ժ. 16): Ասով միանգամայն կ'իմանանք
որ (Աւետարանիչք Մատթէոս, Մար-
կոս եւ Ղուկաս) իրենց ժամանակակից
ազգակցացը համար բաւական բացա-
յայտ խօսած են թէ բաժակը ջրով
խառնուած էր՝ երբոր Տէրն մերնոյնն ա-
ռաւ եւ օրհնեց:

Բայց աս Տէրունական բաժակը մի-
նակ հաղորդութեան մաս չէ իբրեւ ըմ-

պելի , հապա միանգամայն նոր օրինաց պատարագին մասն է իբրեւ արիւն հեղեալ , որով զոհ կամ զենուժ կը կատարուի՝ երբոր Քրիստոսի Տեառն մերոյ արիւնը մարմնէն խորհրդապէս կը բաժնուի :

Արդ՝ Քրիստոսի Տեառն մերոյ ձեռքի բաժակը երբ՝ հեղման արեան հետ յարաբերութեան մէջ էր , որոնք երկուքն ալ , առանց ջրոյ չկատարուեցան :

Քրիստոս Տէրն մեր ընթրեաց վրայ նոր օրինաց պատարագը հաստատելու ատեն ան չարչարանաց բաժակը յառաջ բերելով՝ զորն որ Հայր իրեն սահմանած էր եւ հասած էր խմելու ատենը ըսաւ .
 • Այս է արիւն իմ որ վասն ձեր հեղու .
 Արդ՝ ան արիւնն որ մինակ չհեղաւ կողէն , հապա ջրով մէկտեղ , չէր կրնար ամբողջ ճշդութեամբ նշանակութիւթէ որ Քրիստոսի բաժակը մինակ արիւնն երեւցընէր առանց ջրոյ տեսակին , կամ չարչարանաց բաժակն ուրիշ՝ եւ օրհնութեան բաժակն ուրիշ կերպարանք ունենար : Ի՞նչ կայ կ'ըսեն , Պսկերբերան

եւ Յգոստինոս, բաժակին մէջ բայց ե-
 թէ այն հեղուկը որն որ կողէն ելաւ . . .
 Քրիստոս Տէրն մեր, ճշմարիտ մար-
 գարէ իբրեւ զՄովսէս, եւ լաւագոյն
 ուխտի միջնորդ, ընթրեաց վրայ նոյնի՛ն
 տեղ նոր ուխտ հաստատեց՝ հեղեալ ա-
 բեամբ, երբոր ըսաւ . « Այս է արիւն
 իմ՝ որոյ ուխտի որ վասն ձեր հեղու . . . գրե-
 թէ նոյն խօսքը կրկնելով՝ զորն որ Մով-
 սէս Արքահամու հնագոյն ուխտը նո-
 բողեւրու համար՝ զենուած որթոյն ա-
 բիւնը խառնարանէն առած ժողովըր-
 դեան եւ օրինաց դրքին վրայ ցանելու ա-
 տեն ըսած էր . « Այս է արիւն ուխտին
 զոր ուխտեաց ձեզ Ստուած » (ԵԼ՝ ԻԴ) .
 Առաքեալ՝ որն որ աս զարմանալի
 համեմատութիւնը կ'ընէ եւ որն որ զո-
 հերուն արարողութիւնը տեսած էր, եր-
 բոր առաջին խորանը դեռ հաստատուն
 էր, կը լլայցընէ օրինակին եւ ճշմարտու-
 թեանը մէջ եղած համեմատութիւնը,
 նշանակելով թէ Մովսէս զոհին արիւնը
 ջե՛ղ ցանեց, այսինքն զոպան կամ մշտի-
 կը՝ որ կարմիր բրդեայ լարով մը խորձ

Քաղաքում էր, թէ՛ ջրոյ եւ թէ՛ արեան
մէջ թաթխելով. ապա թէ ոչ թանձր
արիւնը չէր կրնար դիւրաւ ցանուիլ կամ
վազել* :

Ասանկ թէ՛ օրինակն եւ թէ՛ Խաչին
ճշմարտութիւնը կը պահանջեն՝ որ ոչ ոչ
հոգի Բաթալն իր ջրոյ բաժինն ունենայ .
Քրիստոսի Տեառն մերոյ սեղանը
մարդարէական ժամանակին մէջ կը նը-
կարուէր, երբ Մելքիսեդեկ, Քրիստոսի
Տեառն մերոյ բահանայութեան օրի-
նակը՝ հաց եւ գինի կը մատուցա-
նէր** , եւ երբոր Մովսէս, որուն պէս
մարդարէ մը պիտ'որ յարուցանէր Աս-

* Եւ ոչ առաջինն (ուխտ) առանց արեան
նորոգէր : Քանզի իբրեւ պատմեցան ամե-
նայն պատուիրանք ըստ օրինացն ի Մովսիսէ
ամենայն ժողովրդեանն առեալ զարիւն որ-
թուցն եւ նոխազաց, ջրով եւ բրդով կարմրով
եւ զոսայիւ եւ զկտակարանօքն (զգրովքն)
իսկ եւ զամենայն ժողովրդեամբն սրսկեաց
եւ ասէ . Այս է արիւն կտակին՝ զոր պատ-
ուիրեաց ձեզ Աստուած : (Եբր . Թ . 19) :

** Կիպ . Թղ . 65. « Քրիստոսի պատարա-
գին օրինակը յառաջագոյն հացով ու գինով
կազմուած կը կանխէ՝ զորն որ Տէրը հոգե-

տուած, ժողովրդեան մանանայ՝ Հաց
յերկնից՝ տուաւ, եւ իր գաւազանին
հարուածովը ջուր, իբրեւ ըմպելի, բը-
խեցուց վիմէն*։ Թէ որ առջի օրինակին
մէջ ջուր չ'իշուիր, եւ երկրորդին մէջ
գինին չ'երեւար, երրորդ մարդարէական
տեսութիւն մը երկուքն ալ կը միացնէ՝
երրորդ Իմաստութեան հարսանիքը կը՝ը-
կարագրէ։ Իմաստութիւնը, կ'ըսէ Սողո-
մոն (Նուակաց. Թ. 2-5) իրեն սուն շինեց
եւ եօթը սիւն կանգնեց, կտրեց իւր զեն-
քիքը, պատրաստեց իր սեղանը, խառնեց
խառնարաններուն մէջ իր գինին, խառ-
րեց իւր սպասաւորները որ բարձրաձայն
քարոզեն՝ Եկէք կերէ՛ք ի՞մ հացեա, խմեցէ՛ք ի՞մ
գինիէ՛ս զորն որ ձեզի խառնեցի։ » — Կէ
հաստատէ խառնեալ գինին, կ'ըսէ Ս.

Եփեմէլ Հաց եւ բաժակ խառնեալ գինով մա-
տոց, եւ որովհետեւ ինք լրումն է՝ նախա-
նկար սլաակերին ճշմարտութիւնը շարժող։

* Ինք Քրիստոս Տէրն մեր եւ Առաքեալ
նոյներուն մէջ տէրունական սեղանոյն ու սա-
տարագին գուշակութիւնը կը տեսնեն. Յովհ-
2. եւ Ա. Կորնթ. Ժ. 4։

Ախարիանոս , այսինքն՝ Տէրունական բա-
ժակին ջրով է- գինով խառնուած ըլլալը
մարգարէական ձայնով յառաջուրնէ կը
քարոզէ՝ որպէս զի յայտնի ըլլայ՝ թէ Տէ-
րունական չարչարանաց մէջ ան գործը-
ւեցաւ , ինչ որ յառաջագոյն գուշակուե-
ցաւ : »

Երբոր հասաւ ժամանակաց լրումը ,
ինք Քրիստոս Տէրն մեր , ինչպէս ուրիշ
խորհուրդներու համար ըրաւ , յառա-
ջագոյն հոգիներն իր ընթրեացը պատ-
րաստեց , երբոր անապատին մէջ սքան-
չելեօք հազարաւորներու հաց տուաւ .
եւ ի Աննա ջրէն գինի , պահելով ամէ-
նէն ետքը իր սքանչելեաց սքանչելիքը
տալու ջրէն ու գինիէն՝ իր արիւնը իր-
բեւ ճշմարիտ ըմպելի :

« Որովհետեւ Հրէից քովը հոգեւոր
չնորհքը պակսած էր , կ'ըսէ Ս. Ախար-
իանոս , պակսեցաւ գինին ալ , վասն
զի այդի Տեառն զօրութեանց՝ Խորայ-
էլի տունն էր : Քրիստոս խմացընելով
որ հեթանոսաց ժողովուրդը պիտ'որ
յաջորդէ , եւ Հրէից բռնած տեղը հա-

ւատոյ արժանաւորութեամբը պիտի
 հասնի, ջրէն գինի ըրաւ, այսինքն որ
 Քրիստոսի եւ Եկեղեցւոյ հարսանեացը,
 Հրէաները դադրելով, աւելի ազգաց
 բազմութիւնը խառնընթաց պիտի որ
 գայ: Արովհետեւ Յայտնութեան մէջ
 Աստուածային գիրքը կը յայտնէ որ ջը-
 րերը ժողովուրդներ կը նշանակեն: Նոյ-
 նը բաժակին խորհրդեան մէջ ալ կը
 տեսնենք: Արովհետեւ զմեզ զամենք-
 նիս կը կրէր Քրիստոս, վասն զի մեր
 մեղքերն ալ կը կրէր. կը տեսնենք որ
 ջրով ժողովուրդը կ'իմացուի. գինւով
 ալ Քրիստոսի արիւնը կ'երեւայ: Իսկ
 երբոր բաժակին մէջ գինւոյն հետ ջուր
 կը խառնուի, Քրիստոսի հետ ժողովուր-
 դը կը միաւորի, եւ հաւատացելոց բազ-
 մութիւնն անոր հետ կը զօդի՝ որուն որ
 կը հաւտայ: Ինչպէս որ ջրոյ եւ գինւոյ
 միաւորութիւնն այնպէս տէրունանկա
 բաժակին մէջ կը խառնուի՝ որ ալ աս
 խառնուրդն իրարմէ չի կրնար զատուիլ,
 այսպէս ալ եկեղեցին, այսինքն եկե-
 ղեցւոյ մէջ եղած ժողովուրդը, երբօր

Հաւատարիմ՝ եւ հաստատուն կերպով յայնմ կը յարատեւէ՝ որուն որ հաւտացած է, ամենեւին բան մը չի կրնար զանիկա ի Քրիստոսէ զատել, անանկ՝ որ աս սիրելութիւնն անբաժանելի կը յարի կը մնայ՝ Ուստի տէրունական բաժակը սրբազործելու ատեն, չի կրնար մինակ ջուր մատուցուիլ, ինչպէս որ մինակ գինի ալ չի կրնար մատուցուիլ։ Ասան գի եթէ որ մէկը մինակ գինի նշուիրէ, Քրիստոսի արիւնը կը սկսի առանց մեղի ըլլալու։ Իսկ լծէ որ մինակ ջուր ըլլայ, ժողովուրդը կը սկսի առանց Քրիստոսի ըլլալ։ Իսկ երբոր երկուքը կը խառնուի, եւ միաւորութեամբ իրարու կը զօդի, ան ատեն հոգեւոր եւ երկնաւոր խորհուրդը կատարեալ կ'ըլլայ։

Ուստի աս խառնուրդը կը նշանակէ միանգամայն Հաղորդութեան խորհրդոյն գործքը՝ որն որ Քրիստոսի Տեառն մերոյ իր եկեղեցւոյն հետ հոս խորհրդական միաւորութեան եւ անդին դէմյանդիման միաւորութեան կենդանի պատկերն է։ Որովհետեւ Քրիստոս Տէրն մեր ընթրեաց վրայ յայտնելով իր սիրելինե-

բուն որ ա՛լ առ Հայր պիտ'որ երթայ ,
 իր սիրելի Հարսին , իր ներկայութեանը
 գրաւական մը թողուց երկրի վրայ , ու-
 զելով որ գոհութեան խորհուրդն ու
 պատարագը իրեն յիշատակին համար
 կատարուի , մինչեւ որ դայ նորէն՝ փա-
 ոօք եւ իրեն եկեղեցին իբրեւ յաղթա-
 կան՝ Փեսային կամ Գլխոյն հետ միաւո-
 րած ըլլալով՝ ալ պէտք չունենայ խոր-
 հրդական քողերու , կատարուած ըլլա-
 լով երկինք՝ Սասունձոյ դառին հաշա-
 նիքը :

Աւստի՝ թէ որ ճշմարտութիւնն է՝
 ինչ որ Ս. Հարք կ'ըսեն , ինչ որ արե-
 զերական ժողովք կը հաստատեն , նա-
 եւ անո՛ր համար . Հաղորդութեան բա-
 ժակին պէտք է ջուր խառնել՝ վասն զի
 ջուրերը Ս. Գրոց մարգարէական լե-
 զուաւր ժողովուրդը նշանակելով՝ աս
 խառնմամբ բաժակը խորհրդաւորապէս
 (mystiquemen) աւելի յարմար կ'ըլլայ
 խորհրդոյն գործքը կամ արդիւնքը երեւ-
 ցընելու , այսինքն ան հաւատոյ , յու-
 սոյ եւ սիրոյ հաղորդութիւնը նշանակե-

լու, որն որ Քրիստոնեայ ժողովուրդը թէ՛ իրենց մէջ իբրև իրարու անդամ, եւ թէ՛ Քրիստոսի՝ իրենց Չվխոյն հետ՝ իբրև մի խորհրդական մարմին գերազանց կերպով կը կապէ ։

Որչափ յարմար եւ վայելուչ՝ որ Քրիստոսի Բնական մարմինը Հօր Աստուծոյ նուիրելու ատեն՝ երևցուի անոր Խորհրդական մարմինն ալ, այս ինքն հաւատացելոց Ակեղեցին՝ որնոր է « ոսկր յոսկերաց նորա, մարմին ի մարմնոյ նորա », որուն համար ինք զինք մատնեց եւ իր մահացու թմբութեանը մէջ զանիկայ իբրև ճշմարիտ « մայր կենդանեաց » ստացաւ, եւ չի դադրիր սրբելու եւ սնուցանելու Խորհուրդներով՝ որոնք արեան եւ ջրոյն հետ իրեն կողէն բխեցին ։

* Ան աշակերտն որ Քրիստոսի Տեան մերոյ մահուանը ներկայ էր, քիչ մտադրութեան արժանի չի սեպեր արեան եւ ջրոյն դէպքը, երբոր իր աւետարանին մէջ (Յովհ. ԺԹ. 54) կ'ըսէ. « Ոչ խորտակեցին զբարձս նորա, այլ մի ոմն ի գինուորաց տիգաւ խոցեաց զկողս նորա, եւ ել վաղվաղակի արիւն եւ ջուր (Չաղկանօք, փշէ պսակով եւ

Երբոր ջրոյն հակառակորդները կ'ուզեն՝ որ Քրիստոսի Տեառն մերոյ կողէն ելած ջուրը միայն մկրտութեան խորհուրդը նշանակէ, ասով պատարագի բաժակը ջրով խառնելուն հարկը չէ թէ մինակ չեն տկարացըներ, հապա աւելի ևս կը հաստատեն :

բեւեռմամբ բոլոր մարմնոյն արիւնը թափած էր, աս հարուածը սրտին արիւնն ալ դուրս հանեց եւ աս արեան հետ մէկտեղ ջուր ալ ելաւ վէրքէն)։ Եւ որ ետեան՝ վկայեաց եւ ճշմարիտ է վկայութիւն նորա, եւ նա գիտէ՝ թէ ճշմարիտ է գի եւ դուք հաւատաստիք։ Այս եղեւ զի 199ի գիրն թէ—Ոսկը նորա մի փշրեացի — եւ դարձեալ՝ միւս գիր ասէ եթէ — Հայեացին ի նա՝ յոր խոցեցինն — , » նոյն աշակերտն է միայն, որ կը պատմէ թէ Քրիստոս զթովմաս հրաւիրեց՝ որ իր կողը շօշափէ : Չի մոռնար իր թղթին մէջ (Ա. Յովհ. Ե.) դարձեալ կրկնելու՝ երբոր կ'ըսէ. « Սա է որ եկն ոչ ջրով միայն (ինչպէս Յովհաննէս Մըկըրտիչ), այլ եւ արեամբ եւ ջրով : » Վերջապէս իր Յայտնութեանը մէջ (Ա. 7) նորէն կ'ազնարկէ երբոր կը գրէ. « Ահաւասիկ գալսց է ընդ ամսս, եւ տեսցեն զնա ամենայն աչք . . . եւ ամենեքին որ խոցեցինն զնա յերկրի :

1. Այո՛, ճիշդ նաեւ անոր համար՝
 պէտք է բաժակին մէջ ջուր հեղուլ՝ վա-
 սըն զի կողէն հեղուած ջուրը մքաու-
 թիւնը կը նշանակէ։ ասպա թէ ոչ՝ սե-
 ղանոյն պատարագը՝ որն որ շարչարա-
 նոց պատարագին գոյսոցական պատ-
 կերն է, կը կորսնցընէ իր ճշդութենէն-
 երբ որ աս վերջինը ջուր ունենայ՝ մկրր-
 ատութիւնը նշանակելու, եւ ան առջինը՝
 չունենայ եւ չնշանակէ։

2. Նոյն կողին ջուրը, վասն զի մը-
 կըրտութիւնը կը նշանակէ՝ բոլոր ԳԵՌԵ-
 ԼՅ բազմութիւնը, եւ ասոնց իրենց գըլ-
 խոյն հետ միաւորութիւնն է՝ որն որ Հա-
 ղորդութեան բաժակին մէջ ջրոյն զին-
 ւոյ հետ խառնմամբը կը նշանակուի։

3. Նոյն կողին ջուրը՝ վասն զի մկրր-
 ատութիւնը կը նշանակէ, կը նշանակէ
 ընդհանրապէս բոլոր խորհուրդներն՝ ո-
 լոնց երեւեցուցիչ եւ դուռն է մկրտու-
 թիւնը, եւ անկէ կը մտնենք քրիստոնէ-
 ական կենաց ընկերութեան եւ անկէ-
 սկիզբ կ'ընենք, աստուածային պատ-
 ուերներուն հնազանդելու (Արչ. ընծ.՝

Տրիդէնտ . Ժող . Մաս Բ . գլ . Բ . 4) :

4 . Բայց ի մասնաւորի՝ նոյն ջուրը մկրտութեան մէջ լռացո՞ճ եւ տէրունական բաժակին մէջ ըմպելի առանձին կերպով կը ցուցնէ՝ բնական ջրոյն կըրկին յատկութեանը համեմատ : * Ան ալիւնը . կ'ըսէ Օգոստինոս, մեղաց թողութեան համար հեղաւ, իսկ ան փրկագործ ջուրը՝ թողովուրդը կը բարեխառնէ : Աս ջուրը թէ՛ լռացո՞ճն կու տայ, թէ՛ աբբո՞ճն* :

Վերջապէս ընթրեաց բաժակին մէջ ջրոյ խառնումը, ինչպէս ըսինք, հաղորդութեան խորհրդոյն Վերջնական Գործնալ, այս ինքն յաւիտեանական կենաց մուտքը, մեր ապագայ կենաց երջանկութիւնը (Ժող . Տրիդէտնեան), Աստուծոյ գառին հարսանեաց երկնաւոր

* Ահաւասիկ ազգային հին վկայութիւն մը : * Անդ ջուր ի վիմէն բղխեալ յարբումն ծարաւեաց, եւ աստ ջուրն կենդանարար ի կողիցն ֆրիստոսի ի զմայլումն հաւատացելոց : * (Մատենագիր . Յովհ . Իմաստ . էջ 138 .)

Ընթրիքը կ'երեւցընէ : * • Լսեցի երկինք,
 կ'ըսէ Յովհաննէս աւետարանիչ, մեծ
 բազմութեան ձայն մը՝ իբրեւ զձայն
 ջուրց բազմաց, դարձեալ ըսելով . Սլէ-
 լուիա, վասն զի ամենակարող Տէրն եւ
 Աստուածը թագաւորեց : Ա՛նուրախա-
 նանք եւ փառք կու տանք անոր, որով-
 ճետեւ գառին հարսանեաց ատենը հա-
 սաւ, եւ կինը՝ որն որ հարսն է (Եկե-
 ղեցին), պատրաստուեցաւ : Տրուեցաւ
 իրեն՝ որ սպիտակ, մաքուր եւ լուսա-
 ւոր բեհեզ հագնի՝ որն որ Արքոց ար-
 դարութիւնն է : Երիցանց մէկն ըսաւ
 ինծի. գրէ սա խօսքը — երանի անոնց՝ ո-
 րոնք գառին հարսանեաց ընթրիքը կան-
 չուած են : ** ,—

* • Ձրոյ խառնումը յարմար է, կ'ըսէ Ս.
 Թովմաս Աղուինացի, այս խորհրդեան վեր-
 ջին գործը ցուցընելու, որն որ է յաւիտե-
 նական կենաց մուտքը . անոր համար Ամբ-
 բոսիոս կ'ըսէ (Գիրք Ե . վասն Խորհ . գլ . Ա .)
 - Յորդէ ջուրն 'ի բաժակն եւ զեզու 'ի
 կեանսն յաւիտենից :

** • Յայտն . ԺԹ . 6-10 . Աս յայտնութիւնը
 միանգամայն մեկնութիւն մըն է սա Սազ-

Ս.ս ընթրեաց վրայ վերցուած են ան սրբազան քողերն՝ որոնց ներքեւը հիմայ մեր Չատիկը կ'ուտենք՝ մինչեւ որ անցնինք մեր երկնաւոր հայրենիքը Ժող. Տրիդ. նիստ. ԺԳ. ԴԼ. 8) ուր շէնք կրնար (կ'ըսէ Ս. Ախպրիանոս) ի բերոյ որթոյ նոր դինին ընդ Քրիստոսի անոր Հօրը արքայութեան մէջ խմել, թէ որ Աստուծոյ Հօր եւ Քրիստոսի պատարագին մէջ տէրունական բաժակը տէրունական աւանդութեան համեմատ շէնք խառներ ։

Նոր օրինայ պատարագը՝ որն որ խաչի պատարագին գոյացական կամ կենդանի երեւեցուցումն է, ան Խորհրդա-

մասին ։ Տէր թագաւորեաց, վայելչութիւն զգեցաւ ։ Ամբարձան գետք, Տէր, ամբարձին գետք զձայնս իւրեանց, յարիցեն գետք ի գընացս իւրեանց, Ե յայնէ Ըստ Բողոքոյ սքանչելի եղեն զբօսանք ծովու ։ Սքանչելի ես դու Տէր ի բարձունս ։ Աս սաղմոսը մեր պատարագամատուցին ան տեղուանքն է՝ ուր որ ըստ օրինի բաժակին մէջ ջուր խառնուած պիտ' որ ըլլայ ։

հան (sacraments) ամբողջութենէն ետքը՝ որն որ հացին ու գինւոյն տեսակացը բաժանմամբն եւ ճաշակմամբը կ'ըլլայ, ի՞նչ այնչափ ծանրակշիռ մաս ունի՝ որչափ ան խորհրդաւոր (mystique) ամբողջութիւնը՝ որն որ գինւոյն եւ ջրոյն միաւորութեամբը կը կատարուի :

Թէ որ առջի ամբողջութիւնը զոհին վաւերութեանը, երկրորդը՝ անոր օրինաւորութեանը կը վերաբերի : Թէ որ խորհրդական ամբողջութիւնը պակսելով մեր սեղաններուն պատարագը կը դադրի գոյացապէս խաչին պատարագը նշանակելէն՝ այսինքն՝ արեան՝ ի մարմնոյ բաժանումը՝ որով զենումը կատարուեցաւ, այսպէս ալ երբ որ խորհրդաւոր ամբողջութիւնը, այս ինքն՝ արեան եւ ջրոյ զանազանութիւնը կը պակասի, կը պակասի մեր պատարագը իր յարմարութենէն Քրիստոսի Տեառն մերոյ մահուան ճշմարտութիւնը երեւցնելու :

Լսենք Տիեզերական ժողովներն՝ որոնք թող չեն խտար որ աս խորհրդաւոր ամբողջութեան դպչուի :

• Երրորդ խորհուրդն է, կ'ըսէ Փլո-

րենտեան ժողովոյն հաւանութեամբը
տրուած Հայոց Հրահանգը . հաղորդու-
թեանն խորհուրդը . որուն նիւթն է ցո-
րենի հացը եւ որթոյ գինին՝ որուն յա-
ռաջ քան զսրբագործութիւնը պէտք է
չառ քիչ ջուր խառնել :

• Զորն անոր համար կը խառնուի
որովհետեւ Սրբոց Հարց ու վարդապե-
տաց վկայութեանցը համեմատ ասանկ
կը հուսաւացուի՝ որ նոյն իսկ Տէրն աս
խորհուրդը ջրով խառնուած գինով
հաստասեց :

• Երկրորդ՝ որովհետեւ ասիկայ ակ-
րունական շարչարանքն երեւցնելու
յարմար է , վասն զի կանոնները կ'ըսեն՝
թէ խորհրդոց նուէրներու համար՝ որանք
պատարագի ատեն Տեառն կը մատու-
ցուին , մինակ հաց ու ջրով խառնուած
գինի պատարագի հանուի : Արովհետեւ
չիկրնար ըլլալ՝ որ բաժակի տեղ կամ մի-
նակ գինի եւ կամ մինակ ջուր Տեառն
մատուցուի , հասլա երկուքը խառնուած ,
վասն զի կը կարդացուի՝ որ Քրիստոսի
կողէն երկուքն ալ , սյսինքն՝ արիւն եւ

ջուր ելաւ* :

* Երբորդ՝ որովհետեւ նոյնը յարմար է աս խորհրդեան դործքը ցուցնելու, որ քրիստոնեայ ժողովրդեան Քրիստոսի հետ մշաւորութիւնն է : Աստին զի ջուրը՝ ժողովուրդը կը նշանակէ՝ Կայսնութեան խօսքին համեմատ : — Զուրք բազումք, ժողովուրդք բազումք — : Տէրունական բաժակը, ինչպէս որ կանոնները կը պատուիրեն, պէտք է որ գինևով ու ջրով խառնուած մատուցուի : որովհետեւ կը տեսնենք՝ թէ ջրով ժողովուրդք, իսկ գինևով Քրիստոսի արիւնը կ'իմացուի : ուստի բաժակին մէջ գինին ու ջուրը կը խառնուի, Քրիստոսի հետ ժողովուրդք կը միաւորի ու հաւատացելոց ժողովուրդը անոր հետ կը զօդի ու կը զուգի՝ որուն որ կը հաւատայ :

* Իննսուկենտիոս Գ. (վճռականաց Գիրք 3-տիտղ . 11. գլ . 6 եւ 8) առանց որոշելու՝ թէ ռոմիէն էր ան ջուրը՝ որն որ կողէն բխեց, այսինքն բնական թէ հրաշխան, աս մինակ կը հաստատէ թէ ճշմարիտ ջուր էր, եւ թող չի տար՝ նոյնը մաղտս (phlegme) կարծել :

• Արդ՝ որովհետեւ թէ՛ Հռովմէականն եկեղեցին՝ որն որ Պետրոս եւ Պօղոս երջանիկ Առաքեալներէն սովրած է, եւ թէ՛ մէկալ ամէն թէ՛ Լատինացւոց եւ թէ՛ Յունաց՝ եկեղեցիները՝ որոնց ամենուն մէջ սրբութեան ու գիտութեան լոյսեր միայլեցին, եկեղեցւոյ սկիզբէն ասանկ ըրին եւ հիմայ ալ ասանկ կ'ընեն, շոք անկարգ բան է՝ որ ուրիշ որ եւ իցէ դաւառ կամ երկիր աս ընդհանրական ու բանաւոր կանոնապահութեան անմիաբան ըլլայ»:

• Ուստի կը սահմանենք՝ որ նա եւ Հայք՝ Քրիստոնեայ տիեզերաց հետ համաձայնին եւ անոնց քահանաները բաժակին նուէրին մէջ քիչ մը ջուր, ինչպէս որ ըսինք, գինւոյն հետ խառնեն»:

Ասանկ Եւզինէոս Դ. ի վճիռ Վան Հայոց կոնդակին մէջ:

Տրիդենտեան տիեզերական ժողովն ասկից հաւաքելով Բողոքականաց ղարդապետութեան դէմ ասանկ կ'ըսէ.

• Որոնք նոյն միջոցին նորէն Հռովմէական Եկեղեցւոյն միութեանը դարձած էին:

« Կը յիշեցընէ սուրբ Սիւնհոգոսը՝ թէ Նկեղեցիէն Քահանայից հրամայուած է՝ որ բաժակին մէջ գինւոյն հետ ջուր խառնեն, թէ վասն զի կը հաւատացուի՝ որ Քրիստոս Տէրն մեր ասանկ բրաւ եւ թէ վասն զի անոր կողէն արեան հետ միանգամայն ջուր ելաւ, եւ թէ որովհետեւ ջրերն Նրանելի Յովհաննու Յայանութեան մէջ ժողովրդոց համար կ'ըսուին, հաւատացեալ ժողովրդեան Քրիստոսի՝ իր գլխոյն հետ միաւորութիւնը կ'երեւցուի :

Եւ վերջասէս նոյն Տրիդենտեան ժողովոյն կանոնը (Գ . վասն զոհի պատարագին) կ'ըսէ .

« Թէ որ մէկն ըսելու ըլլայ . . . որ բաժակը նուիրելու ատեն ջուր պէտք է խառնել, որովհետեւ Քրիստոսի գրաժին դէմ է, նշովեալ ըլլայ » :

Ուրեմն 1 . Նկեղեցւոյ կատարելապէս հանդիտական պատուիրանն է ամէն քահանայից համար՝ որ պատարագի բաժակին մէջ քիչ մը ջուր խառնեն :

2 . Աս պատուիրանն՝ Նկեղեցւոյ ըսկիզբէն անընդհատ աւանդութեան վր.

բայ հիմնուած է անանկ որ աս արարողութեան նկատմամբ ծիսի բաժանում ոչ եղած է եւ ոչ թոյլ կը տրուի՝ որ ըլլայ, վասնզի ասոր պատճառները շատ ծանրակշիռ են եւ ան արարողութեանց կարգէն չէ՝ որոնք փախութեան ենթակայ են օրինաւոր իշխանութեամբ կամ սովորութեամբ մը :

3 . Աս պատուիրանն անանկ բռն մը կը հրամայէ՝ որն որ ա) Քրիստոսի Տեառն մերոյ օրինակին , (ինչպէս աւանդութիւնը կը ցուցնէ) , բ) Քրիստոսի Տեառն մերոյ չարչարանաց պատմութեանը համաձայն , եւ գ) խորհրդոյն գործքն երեւցնելու յոյմար է :

4 . Աս պատուիրանին գործադրութեան կողմանէ՝ էական են սա պարագաները , այսինքն՝ աս պատուէրը կամ արարողութիւնը կատարուած ըլլալու համար՝ հարկ է որ ջուրը ա) փոքրիկ քանակութեամբ , բ) սրբագործութենէն յառաջ , գ) ի պաշտօնէ կամ պատարագին հանդիսութեանը վերաբերութեամբ , զ) ի ձեռն պատարագին կամ սարկաւազին եւ կամ կիսասարկաւազին , է)

բաժակին մէջ, շ) գինիէն ետքը եւ կամ՝
գինւոյն հետ մէկտեղ՝ հեղուի՝

Յ. Աս պատուիրանն տա պարագա-
ներով մէկտեղ ծանր կը պարտաւորէ,
որովհետեւ ծանր նխ թի մէջ ծանր եւ
հանդիսական կերպով Ակեղեցին պատ-
աիրած եւ յիշեցուցած է: Ասոր պատ-
ճառներն այնչափ ծանրակշիռ են, կ'ը-
է Տըխ. Ժող. Կոչ. Ընծ. մասն. Բ.
ԳԼ. Գ. 47.) որ առանց ծանր մեղաց չի
կրնար զանց առնուիլ:

Եւսկ բաժակին մէջ խառնուած ջրոյն
սրբազարծութեամբ փոխարկուելուն նը-
կատմամբ եղած խնդիրներն ազատ են,
վասն զի Ակեղեցին առնց եւ ոչ մէկը
սահմանած է: Բայց զանազան սկար-
ձեաց մէջ ան կարծիքն աւելի հաւա-
նական կը սեպուի՝ որն որ կ'ըսէ թ'. Չու-
րը գինւոյն հետ մէկտեղ արեւն կը
փոխախօ (վճռականաց զիրք 3. տխող.
44. ԳԼ. 6):

Յոնաց քով սարկաւազը կամ կիսա-
սարկաւազը մի եւ նոյն ատեն աջ ձեռօք
գինին եւ ձախ ձեռօք ջուրը բաժակին մէջ
կը հեղու:

Հայոց Էիեղէյոյ Քրիստոնէականներուն
Վարդապետութիւնը :

Տաճկաստանի քրիստոնէականները բոլորովին առ նիւթիս վրայ կը լռեն , որովհետեւ՝ ինչպէս կ'երեւայ , շատ անտարբեր խնդիր մը կը սեպեն , կարծելով որ անանկ ազատ բան մըն է ջրով կամ առանց ջրոյ խորհրդոյ բաժակը կատարելը , ինչպէս ազատ է խմորեալ կամ անխմոր հաց նուիրելը :

Մինակ Էջմիածնական մայր աթոռոյն վերաբերեալ 1850ին կրկին (ընդարձակ եւ համառօտ) Քրիստոնէականներն առ նիւթը դանց չեն ըներ : Ասերկութն , որչափ ալ մի եւ նոյն դրչէ ելած ըլլան , վերջինն՝ առջինէն շատ տարբեր ըլլու ունի :

Ընդարձակը կ'ըսէ .

• Հ . Որո՞վք նիւթովք արժան է կատարել զայդ խորհուրդ . (Հաղորդութեան) :

• Պ . Անխմոր (այս ինքն բաղարջ) հացիւ եւ անասուկ (այս ինքն՝ անջուր)

• գինեաւ , որպէս Հայաստանեայցս ե-
 • կեղեցւոյ է սովորութիւն՝ ըստ օրինա-
 • կի Տեառն մերոյ Քրիստոսի » (էջ 49-50) :

Արկրորդ մասին մէջն ալ սա երեք
 նախադասութիւնները կը ձեռնարկէ
 հաստատելու :

• Չխորհուրդն Հաղորդութեան ար-
 • ժան է կատարել՝ անխմոր հացիւ եւ
 • անջուր գինեաւ » :

• Հայաստանեայց եկեղեցի բազարջ
 • հացիւ եւ գինեաւ միայն՝ առանց ջրոյ
 • խառնման կատարէ զխորհուրդն Հա-
 • յորդութեան » :

• Քրիստոս անխմոր հացիւ եւ ան-
 • ջուր գինեաւ առանդեաց զխորհուրդն
 • Հաղորդութեան » (էջ 313—316) :

Ո՞վ չի տեսներ՝ որ սա Քրիստոնէա-
 կանն՝ առաջիկայ նիւթիս մէջ՝ չէ թէ մի-
 նակ պաշտպանողական , հապա նաեւ
 յարձակողական շարժում՝ կը ցուցնէ ,
 չէ թէ մինակ՝ անջուր բաժակն օրինա-
 ւոր կը սեպէ , հապա ջուր ընդ գինի
 խառնուած բաժակն՝ ազօրինաբար , ռամ-
 կական ըմբռնման հետեւելով՝ անջուր
 գինին անխմոր հացին հետ կապուած կը

կարծէ եւ անանկալ կը համարձակի մինչուկ նաեւ Քրիստոսի Տեառն մերոյ աւանդութեանը հանելու :

Ասանկ ան Քրիստոսեաներ՝ որն որ իրբեւ Աջմիածնական եկեղեցւոյ հարազատ վարդապետութիւն՝ Աթոզիկոսական կնքով վաւերացած է :

Բայց ասանկ չէ նայն տարւոյն եւ տեղւոյն համառօտ Քրիստոսեան հասարոյ Հրահանգը (էջ 53) :

« Հ. Որովք նիս թովք կըսէ , կատարի առ մեզ այդ խորհուրդ (Հաղորդութեան) :

« Պ. Բողարջ հացիւ եւ անապակ գինեով » :

Հոս խոհեմ հերինակը կը խորշի խընդ իրը կրկտելու , վասն զի զիտէ՝ որ աս խնդրոյն մէջ ալ • ամենուն ձեռքն իր վրայ եւ իր ձեռքն ամենուն վրայ է . անոր համար՝ առանց աս անպատեհ սովորութիւնը պաշտպանելու , առանց ուրիշ եկեղեցեաց միացեալ զօրութեանը դպչելու՝ Աջմիածնական եկեղեցւոյն զրեթէ միայն դործոյն պաամիշ կ'ըլլայ . բայց հարկատ սո գործքը ապօրինաւ որ շի սեպեր :

Ահաւասիկ հոս բռնուած դիրքը մինակ պաշտպանողական է :

Այսչափ զգոյշաւոր չէ Հանդիսարանին հեղինակը՝ որն որ կ'ուզէ խորերը յուզել :

• Հայոց եկեղեցւոյն անասլակ գին, եւաւ կատարելը, կ'ըսէ, հին վաւերական սովորութիւն է : Ասան զի առաջին Աղեքսանդր պապն սահմանեց ջուր խառնելը բաժակին Հռովմէական եկեղեցւոյն մէջ, . . . Արեմն սովորութիւն չէր ջուր խառնել ի բաժակն եւ նոր սահմանադրութիւն մը հնարեց՝ առնելով Աւետարանին խօսքէն — եւ արիւն եւ ջուր — : Բայց ան ջուրն, որ ել ի կողէն Քրիստոսի, էր հաստատութիւն սրբարար մկրտութեան խորհրդոյն, եւ արիւնն հաստատութիւն կենդանաբար Հաղորդութեան խորհրդոյն, (Հանդ. էջ. 338) :

Արդ վկայութիւններն ալ մէկտեղ առնելով՝ որոնք իբրեւ վաւերական () յառաջ կը բերուին*, սա հաստատուած

* (Էջ 539, 543) :

կը տեսնենք՝ թէ Հայք պէտք չեն պատարագի բաժակին մէջ գինւոյն հետ ջուր խառնել՝ վասն զի

1. Ոչ ճշմարտութիւնն, այս ինքն Քրիստոսի օրինակն ասանկ էր,

2. Ոչ նախնական ընդհանրական եկեղեցւոյ աւանդութիւնն ասանկ էր, եւ ոչ ալ

3. Ս. Պ. Պրիգոր Հայոց ասանկ աւանդեց:

Ասոնցմէ սա յաղթական եզրակացութիւնը կը հանէ Հանդիսարանը՝ թէ «Ուրեմն Հայոց եկեղեցին հին եւ վաւերական սովորութեան եւ աւանդութեան եւ Ս. Պրոց համեմատ անապակ գինեաւ պատարագելով, ոչ միայն է ուղղափառ եւ բարեպաշտ, այլ «եւ հին արարողութեան սրբոյ Նկեղեցւոյն Քրիստոսի իսկապէս աւանդապահ» : (Իջ , 342) :

Երբէք պիտ'որ շիրնայ մարդ աս նիւթիս մէջ ասկէ աւելի՝ եկեղեցւոյ հեղինակութեան, եկեղեցական պատմութեան, եւ մատենագրութեան եւ վեր-

ջապէս առողջ բանադատութեան դէմ
խօսիլ :

1. Աթոռդիկէ եկեղեցին, տիեզե-
րական ժողովոց հաւանութեամբ, կը
պատուիրէ ամէն քահանայից եւ իմաս-
նաւորի Հայոց քահանաներուն՝ որ գի-
նւոյն հետ քիչ մը ջուր խառնեն տե-
րունական բաժակին մէջ : Հայոց Եջմի-
ածնական եկեղեցին՝ Եջմիածնական ե-
կեղեցւոյ ըրիստոնէականներուն, Հան-
դիսարանին եւ ընդհանուր գործածու-
թեանը համեմատ, ասոր ճիշդ հակա-
ռակը կը պատուիրէ իր քահանայիցը,
այսինքն՝ թէ Տէրունական բաժակն ա-
ռանց ջրոյ ընեն : Երկու ըստ ամենայնի
իրարու հակառակ էկեղեցոյ հրահաններ :

2. Աթոռդիկէ եկեղեցին կ'ըսէ՝ թէ
անոր համար պէտք է աս քիչ մը ջուրը
խառնել, շուն ու է կը հաւատացուի՝ թէ
Քրիստոս Տէրն մեր ասանկ ըրած է,
Հանդիսարանը կը հաստատէ՝ թէ նաեւ
անոր համար Եջմիածնական եկեղեցին
աս քիչ մը խառնումը չ'ըներ, վասն զի
Քրիստոս Տէրն մեր ալ չխառնեց, Եր-

կու ըստ ամենայնի իրարու հակառակ
 տեր-նական օրինակներ :

3 . Աթոռիկէ եկեղեցին , տիեզե-
 րական ժողովոց համաձայնութեամբ , կը
 ծանուցանէ՝ որ եկեղեցին իրեն խան-
 ձարուրքէն՝ առաքելական աւանդու-
 թեամբ՝ ասանկ ըրած է . ասոր հակա-
 ռակ Հանդիսարանը կ'ըսէ՝ թէ Հոռ-
 մէական եկեղեցին , նոր սահմանա-
 դրութիւն մը հնարեց , երբ որ նախնա-
 կան աւանդութիւնը խափանելով՝ հրա-
 մայեց որ գինեոյն հետ ջուր խառնուի :
 Արդու ըստ ամենայնի իրարու հակառակ
 առաքելական աւանդութիւններ :

4 . Աթոռիկէ եկեղեցին Տէրունա-
 կան բաժակին եւ Քրիստոսի կողէն վա-
 զած ջրոյն մէջ խորհրդաւոր համեմա-
 տութիւն մը կը վարդապետէ , տիեզե-
 րական ժողովոց համաձայնութեամբ :
 Հանդիսարանն աս համեմատութիւնը
 բացէ ի բաց կ'որանայ , միայն մկրտու-
 թեան խորհրդոյն նոյնը վերաբերեցը-
 նել ուղելով :

5 . Եջմիածնական եկեղեցին , անանկ
 ինչպէս որ Հանդիսարանը վերոյիշեալ

նախադասութիւններովը կը ցուցնէ՝ որչափ արդեօք ճամբայ ունի սա կանոնին սահմանը կոխելու՝ զորն որ Տրիգենտեան արեւելեական սիւնհոդոսը (Նիստ . ԻԲ .) կ'ըրոշէ, երբ որ կ'ըսէ՝ «թէ որ մէկն ըսէ՝ թէ պէտք չէ նուիրելու ատեն գինւոյն հետ ջուր խառնել, վասն զի Քրիստոսի զրութեանը հակառակ է նշովեալ ըլլայ» :

Սիւնհոդոսն՝ որուն Հոգին սուրբ, Հոգի իմաստութեան եւ հեղութեան առաջնորդած է, համեմատ եկեղեցւոյ մասցը, ոչն որ իբրեւ զթած մայր մը՝ աւելի կ'ուզէ՝ որ օրհնէ, քան թէ «ի բանէն ապօտամբեալներն, անիծէ, Հայոց համար՝ եկեղեցւոյ պատուիրանը բաւական սեպելով՝ իրեն սովորական զգուշութեամբն անանկ իր կանոնը կազմեց, որ ուզղակի մինակ բողոքականներուն վերաբերի, որոնք իրենց Առաջնորդին հետ սա ջրոյ խառնուրդը մարդկային գիտ . կը սեպէին՝ Հռոմայ քահանայապետներէն հնարուած :

Աս փափակ զգուշաւորութենէն Հանգիստարանին ալ բաժին մը կը բազ :

ձայնիք : Չարմանայի իրաց փոփոխութիւն , Սիւնհոգոսին Հարքը չէին կրքնար մտածել որ վերոյիշեալ կանոնով հերքուածը 300 տարի ետքը՝ ալ անոնք պիտ'որ չըսեն՝ որոնց համար նոյն կանոնը կը շինեն , հապա գրեթէ միայն անոնք՝ որոնց համար չեն ուզեր ուղղակի՝ որ նոյն կանոնը շինուած ըլլայ :

Թէ որ Հանդիսարանը դեռ Մակարիոս Երուսաղէմի Հայրապետէն , դեռ Ասկերբերսնէն , կիւրեղ Սղեքսանդրացիէն , դեռ կիպրիանոսէն եւ վերջապէս դեռ Առաքելոց ըսուած սահմանադրութիւններէն Էջմիածնական եկեղեցւոյն մէջ զեղծմամբ մտած անջուր բաժակին վկայութիւններ կը կարծէ դտած ըլլալ , որոնք ըստ մասին անգոյ , ըստ մասին սուտ եւ շինծու են , ստուգիւմեր օրերուն տարագրութեան եւ բանագատութեան վարդազոյն լուսոյն մեծ անպատուութիւն է , վասն զի անցած են , թէ որ չենք սխալիր , նաեւ մեր տոհմային պատմութեան ան երկայն գարեբը որոնք աս սուտ կանթեղներով

առ ժամանակ մի ցնծացին , որոնց լոյսը չկրցաւ մինչեւ առտու տեւել : Երբեք չէ ապացուցուած , երբեք պիտ'որ չասպացուցուի՝ որ աս չարաչար սովորութիւնը Հայաստանէ դուրս անկիւն մը գոյութիւն ունեցած ըլլայ , բայց եթէ աղանդներու մէջ :

Ինչպէս Հանդիսարանին , նոյնպէս ալ վերոյիշեալ քրիստոնէականներուն համար (Հրահ. քրիստ. հաւատոյ. Մոսկ. 1850, էջ 53—54) մի միայն նեցուկ կը ծնայ՝ որով կը կարծեն թէ անհակառակելի կերպով գոնէ սա ցուցուած ըլլայ թէ աս սովորութիւնն այնչափ հին է , որչափ Հայաստանի դարձը հին է , այս ինքն՝ թէ Ս. Գրիգոր ասանկ աւանդած ըլլայ :

Ո՞րն է արդեօք աս կարծեաց մի միայն յենարանը :

Միայն սա Յով . Խմատասիրի խօսքը :

«Սրժան է եւ զհացն անխմոր եւ զգինին անասակ հանել ի սուրբ սեղանըն ըստ աւանդելոյ մեզ Սրբոյն Գրիգորի . զի Սուրբ Լուսաւորիչն յօրինա-

կանէն բերեալ զայս առաքելարար հր-
բաման ետ կատարել իւրոց վիճակելու-
ցին. եւ մեզ ՚ի նմին պարտ է յարանալ
եւ շառնել նորաձեւս ինչ. :

Ասանկ յառաջ կը բերեն վերոյիշեալ
բրիտանէականներն ինչպէս նաեւ Հան-
դիսարանը, Վայց բնագիրն իր ամբող-
ջութեանը մէջ ասանկ է.

• Աբժան է եւ զհայն՝ անխմոր, եւ
զգիննն՝ անապակ հանել ի սուրբ սեղա-
նն, ըստ աւանդելոյն մեզ Սրբոյն Գրի-
գորի, եւ ոչ խոնարհել յայլ ազգաց
բրիտանէից աւանդութիւնս. զի Սուրբ
Լուսաւորիչն յօրինականէն բերեալ զայս՝
առաքելարար հրաման ետ կատարել
իւրոց վիճակելոյն, որպէս եւ զաղն
օրհնութեան յաղապտոյն զերմանս խառ-
նել, եւ ըստ կարգի Ղեւտայեացն՝ ազ-
գաւ սեպհականել զեկեղեցւոյ շնորհ.
եւ մեզ ՚ի նմին պարտ է յարանալ եւ չը-
թողուլ ի բաց եւ շառնել նորաձեւ ինչ. :

Եթէ ճշմարիտ են բանադատութեան
կանոնները՝ որոնք վերջապէս մարդուս
բնածին ընտրողութեան օրէնքներն են,
վերոյիշեալ խօսքերն ամենեւին չեն կըր-

նար ան բանն ապացոյցանել՝ որուն համար
յառաջ կը բերուին :

1. Իբրև Վոյն-Բիւն՝ ամենևին գը-
րական արժէք մը չունին : Եթէ Խմա-
տասէր՝ սրուն առ խօսքերը կը վերաբե-
րին , 4 դար ան ժամանակէն յառաջ
ապրած ըլլար՝ սրուն մէջ իրօք ապրած
է , խօսքերն ստուգիւ ապացուցական
կ'ըլլային . Քայց իրն ասանկ չէ . Ս. Դրի-
գորի եւ Յովհաննու Խմաստասիրի մէջ
4 ամբողջ դար մտած է . ուստի առողջ
մտաց կամ բանադատութեան համա-
ձայն՝ իրեն (նաեւ իրեն հետ մէկտեղ
խօսողներուն) ձրի՝ այս ինքն վկայութեան
մը վրայ չհաստատուած խօսքը , չի կրը-
նար յախտեան ապացոյցան ըլլալ : Այս-
պիսի խօսք մը , մանաւանդ երբ որ իրը
ժանրակշիռ է եւ չերմ վէճերու մէջ
խօսուած կամ գրուած է , իրմէ չորս
հարիւր տարի առաջ անդի ունեցած
դէպքի մը ճշմարտութեանը կամ ստու-
թեանը չի կրնար որչա՞ղ վկայութիւն
սեւգութիլ՝ թէ որ իր մէջը ուրիշ ապացու-
ցական վկայութիւն մը սլարունակած
ըլլայ , անանկ վկայութիւն մը՝ որ դէպ-

քին գոնէ շատ մօտենայ :

Կայ ասանկ վկայութիւն մը կամ ապացոյց մը վերոյիշեալ խօսքերուն մէջ : Ամենեւին : Այնպիսի անձ մը որ կաթողիկոսական բարձր իշխանութեամբն ամենէն աւելի միջոց ձեռքն ունէր՝ հետազօտութիւններ ընելու , այնպիսի անձ մը՝ որ Հայաստանի եկեղեցական օրէնսդրութիւնը կրկտեց՝ զանազանից քով ցան եւ ցիր գտնուած յիշատակարաններէն կանոնագիրք մը շինելով՝ ի վերայ այսրր ամենայնի ոչ վերի խօսքերուն մէջ եւ ոչ ալ կանոնագրքին մէջ վաւեր կանոն մը կարող եղած է յառաջ բերել : Աստի վերոյիշեալ խօսքը մեր խնդրոյն նկատմամբ՝ պարզ ենթագրութենէ կամ կարծիքէ մ'աւելի արժէք չի կրնար ունենալ :

2. Վերոյիշեալ խօսքը նաեւ իրբեւ յեռարկուի՝ ինչպէ՛ս՝ բոլորովին անզօր է : Անոր պարունակած ձեռնարկութիւնը սա է . « Որովհետեւ հին օրինաց կամ Աստեքին ընթրեաց հացը բազարջ էր եւ

ինչպէս ինք կանոնագրաց յիշատակարանին մէջ կ'ըսէ (Մատենագր . Յովհ . Իմ . էջ 143) :

գինին՝ անջուր կամ անապակ , Ս . Պրի-
գոր ասկէ առնելով՝ իրեննեբուն համար
պատարագի գինին անջուր կամ անա-
պակ սահմանեց » :

Ուրեմն բովանդակ հիմն՝ որուն վրայ
աս ձեռնարկութիւնը կեցած է , հին օ-
րինաց (ուստի եւ Քրիստոսի Տեառն
մերոյ) Պասեքի ընթրեաց բաժակն ան-
ջուր ենթադրելն է , Բայց , ինչպէս գի-
տենք , աս ենթադրութիւնը տեղի չու-
նի . այսպիսի սովորութիւն մը հին օրի-
նաց կամ Հրէից Պասեքին մէջ չկայ , եւ
« օրհնութեան բաժակը » ջրով բարե-
խառնուած գինի է՝ : Սահմանով առանց

* Վերը էջ 225 նշանակուածներուն վրայ
կ'աւելցընենք Էան գերմանացւոյն (Հնախօս
Ս . Գրոց . տպ . Վիէն . էջ 484-5) ըսածը . « Աս
(Պասեքատօնին) ընթրեաց արարողութիւն-
ները հիմակուան Հրէից Պասեքի յիշատակին
ընթրեացը վրայ կատարուածներուն հետ
գրեթէ նոյն էին , ինչպէս որ Փեսաքիմ ըս-
ուած գրքին մէջ կը նշանակուին (համեմատ
Ա . կորընթ . ԺԱ . 26) . նոյները Քրիստոսի
Տեառն մերոյ վերջին ընթրեացը վրայ ալ կը
տեսնուին . վասն զի հոս ալ հացի եւ գին-
ւոյ ան կանոնագրեալ օրհնութիւնը (Մաթ .

հիման կը մնայ աս ձեռնարկութիւնը , ուստի եւ խնդրոյն ամենեւին վերաբերութիւն չ'ունենար :

3. Վերոյիշեալ խօսքերուն մէջ գրանուած են թագրութիւնները , որ բովանդակ խօսքին ջղերն են , Արքայն Վրիգորի չեն վայլեր . այս ինքն թէ՛ :

* . Ս . Վրիգոր կրնար ասանկ ուրիշ քրիստոնեայ ազգաց մէջ չտեսնուած բան մը , իբրեւ նոր առաքեալ ճշ կարգադրել : Չենք կրնար ասկէ աւելի եկեղեցական սկզբանց հսկառակ գոր-

իջ . 20) կը դիտենք , Ընթրեաց գլխի նըստող տանուտէրը հաց մը կ'առնու , որն որ առջեւը կեցած կ'ըլլայ , կը բեկանէ ու կը բաժնէ բազմականներուն , եւ ամէն մէկն իր մասը կ'առնու . եւ եթէ կ'ուզէ՝ արգանակի մէջ թաթխելով կ'ուտէ (տես Մատ. Ժ. 23 .) Երրորդ բաժակը՝ որ յատուկ կերպով « բաժակ օրհնութեան » կ'ըսուի , (Մատ. Ի. 27 . Ա . կորնթ . ԺԱ . 46 .) նախ տանուտէրը կը խմէ : Օրհնութիւններ (Սղմ . 115-118) ըսելէն ետքը՝ չորրորդ բաժակը կը խմուի (Մրկ . ԺԴ . 26) : Իսկ եթէ 120-157 Սաղմոսն ալ կ'ուզեն գրուցել , ան ասան հինգերորդ բաժակ մ'ալ կը խմուի : Իսկ գինին գորն որ կը խմեն , ջրով խառնուած է :

ծողութիւն երեւակայել : Ս . Գրիգոր
որչափ սրբութեամբ մեծ . նոյնչափ ալ
տեղեակ էր՝ որ ասանկ՝ եկեղեցիէն , ա-
նոր հիմնական սովորութիւններէն եւ բո-
լոր քրիստոնեայ ազգաց կարգերէն ան-
կախ , առաջնաբան մը կարգազրելա-
լիշխանութիւն ոչ ինք եւ ոչ « հրեշտակ
յերկնից » ունէր : Ասանկ՝ չէ թէ գոր-
ծողութիւն մը հապա նաեւ մտածութիւն
մը՝ որ եւ իցէ Սրբոյ ընծայել , (թէ որ
խօսքին հետեւութեանը մտադիր ըլլանք)
կրնայ զանկիա նախատելու հաւատար
մեպուիղ :

Բ . Ան անսրտեհութիւնն աւելի կը
ժանրանայ՝ երբոր վերոյիշեալ խօսքե-
բուն մէջ դարձեալ ենթադրուի , թէ Ս .
Գրիգոր անշուր բաժակին սահմանա-
դրութիւնը հին օրինաց կամ շրէից սովո-
րութենէն առերէ , ուստի քրիստոնե-
ական Եկեղեցոյ սովորութեանցը օրի-
նական կամ հրէական սովորութիւնը նա-
խադաս ըրերէ . սկիզբ մը՝ որ Սրբոյն Գրի-
գորի առեւն առաջին աիեզերական ժո-
ղովոյն մէջ բոլորովին հանդիսական կեր-
պով դատապարտուած էր Չորեքա-

սաներորդեանց դէմ՝ որոնք զատկի կամ պատեքի ժամանակին նկատմամբ՝ փոխանակ քրիստոնէից ընդհանրագոյն սովորութեան համաձայնելու, նոր օրինաց պատեքը Հրէից հետ մի եւ նոյն ատեն կ'ուղէին տօնել :

Գ. Ա. երոյիշեալ խօսքերուն մէջ նախընթացներուն վրայ ուրիշ երկու ենթագրութիւններ ալ կ'աւելցուին՝ դուրսէնոյները հաստատելու համար. քայց սովերջիններն առջիններէն աւելի հաստատութեան կարօտ են: Այս ինքն՝ թէ Ս. Արիոփոր սահմանադրած ըլլայ՝ որ քահանայութիւնը Հայաստանի մէջ (Ղեւտացոց ցեղին նման) քահանայից ցեղին մէջ մնայ իբրեւ ժառանգական պաշտօն մը եւ հին օրինաց զոհերուն նման արարողութեամբ մատաղներ կամ ազգայներ մատուցուին եւ բամբուին. Բաւական տօնն է՝ որ ինք Հայ ժողովուրդը քրիստոնէական ոգւոյ բերման հետեւելով ինք զինք կամաց կամաց սա երկու անպատեհ սովորութիւններէն սրբեց՝ (թէ որ առջինը հին Հայաստանի քրմաց սովորութենէն զեղծմամբ ծագում առած է,

ինչպէս որ երկրորդն ալ դրացի Ասորի-
 ներէն սպրդելով մտած է) շահախնդրու-
 թիւնն աւելորդ ապաշտութեան երևոյթ
 ունեցող արարողութիւններով զարդարեց
 եւ (Յունաց հեա) հակառակութիւնը
 նոյնն արմատացուց : Ասոնք Կմաստա-
 սէր մինակ քանի մը ոտայօդ յիշատա-
 կարաններէ պատրեալ կրցաւ Ս . Գրի-
 դորէն սեպել , որոնց ստութիւնը հիմայ
 արեւուն լուսոյն պէս յայտնի է :

Ս.րդ վերոյիշեալ խօսքին բովանդակ
 հիւսուածին մասդէր ընթերցողը դի-
 րաւ կը տեսնէ՝ որ Կմաստասէր պատ-
 մական կերպով կամ իրական տեղեկու-
 թիւն մը տալու եղանակաւ չի խօսիր ,
 հապա միայն կը մակարերէ , հիմ կը
 փնտռէ , կը համեմատէ , կ'ենթադրէ
 կամ կը կարծէ : Աս ամէնն ընելու ա-
 տեն՝ Կմաստասէր դեռ աս նիւթիս մէջ
 տիեզերական աւանդութեան մեծա-
 յաղթ պատկերը այնպէս սշայծառ տե-
 սած չէր , ինչպէս մեր ետքի Հարքն եւ
 մենք տեսանք , եւ ոչ տապքելական Ա-
 թոռէն դեռ իրեն ականջը ձայն հտտած
 էր , եւ ոչ ալ վերջապէս իրեն ժամա :

նակին բանադատութիւնը կրնոր մեր տաննուանին հաւասար ըլլալ :

Բայց ինչ . արդեօք բաժակին մէջ ջուր չխառնելու ծագումը Ս . Գրիգորէն հեռու տանելով աս սովորութեան անանկ ծագում մը պիտ'որ ընծայենք , ինչպէս Յոյնք կ'ընծայեն (օրինակի աղագու՝ Գիկեփորոս՝ Պատմ . գիրք 18 , ԳԼ . 52) , թէ Հայք (ինչպէս նաեւ Ասորիներէն տմանք) անոր համար գինւոյն հետ ջուր չխառնելու սկսան , որպէս զի անով մի բնութիւն ի Քրիստոս գաւառինն : Քաւ լիցի . մենք ասանկ ոչ կ'աղենք եւ ոչ կրնանք հաստատուել :

Աս Յունաց ըմբռնումն՝ որն որ յայսօր Եւրոպական մատենագրաց մէջ տարածուած կը տեսնենք , չէ թէ մինակ մեր ազգային պատմութեան մէջ տեղ մը չունենալովը , չէ թէ մինակ Տրոպիկան Ժողովոյն երկայնաձիգ Կանոնին մէջ աս առումը չյիշուելովն արդէն շատ կատկածելի է , հապա նոյն իսկ Յովհաննու Լսնաստասիրի վերոյիշեալ խօսքերն անոր դէմ գրէթէ որոշիչ վկայութիւն մըն է :

Ս . Ե . Լսնաստասիրի վերոյիշեալ խօս .

քին մէջ միայն քննողական դասաստանէն
դուհ չէինք, եւ իբաւընէ՛ թէ որ այսօր
բան մը մեր հայրերէն աւելի կլնանք ու-
նենալ. սա ԿԾերորդ դարուն զարգացած
նուրբ եւ անաչառ բանադատութիւնն է՝
որն որ անոնց օրերը՝ դեռ անմեղ մա-
նուկ մըն էր: Բայց ասոր հակառակ՝ Ի-
մաստասիրի անկ-շճ-ն-է-անը վրայ ունե-
ցած վատահոթութիւնն լիուլի է:

Ս.ս վատահոթութիւնն ունենալով ոչ
ոք կընայ շտեմնել՝ որ Իմաստասիրի
վերոյիշեալ խօսքերն ուրիշ երես մ'ալ
ունին, եւ անով մեր խնդրոյն շատ մեծ
ծառայութիւն կը մատուցուի: Այս ին-
քըն թէ

1. Յունաց ընթանումը մեծ հարուած
կ'առնու՝ երբ որ Իմաստասէր ճերորդ
եւ Դերորդ դարուն արդային պատմու-
թեան եւ իր սեպհական դիւանին մէջ
աս սովորութեան սկիզբ տուող Ժողով
կամ հրաման մը չի տեսներ, չի դաներ
եւ չի դիտեր, ապա թէ ոչ ան վերընը-
չանակուած ենթադրութեանց հարկ չէր
ունենար: Արդ՝ իրեն մտատար դարե-
բուն մէջ ասանկ բանի մը հետքը չտես-

նելլը՝ կրնայ բաւական ապացոյց մը սեպուիլ՝ որ Հայաստանի մէջ անջուր բաժակին ծագած Միաբնակաց մըն. բութենէն կախում ունեցած չէ :

* Զենք կրնար սնդել՝ թէ Հայաստանի մէջ երբէք յիշեալ թիւր ըմբռնման տէր մարդիկ եղած չըլլան. ֆոքր գրութիւն մը կայ, ժողովոց սլաւմութիւն ըսուած եւ իրաւամբք -ը-ը կոչուած, դեռ ձեռագիր (թիւ 101) Ասոր համեմատ՝ 725ին. Մանազկերտ իբրև թէ ժողով եղեր եւ 6-7 ասորի միաբնակ եւ սիսիոսպոսներն ալ ներկայ գտնուելով՝ ուրիշ որոշումներէն զատ սա ալ սահմանուեր է .

* Զխմոր եւ զջուր յայտ հետէ արտաքս ընկեսցուք ի կենսարեր խորհրդոյն, զի մի յայտ նայելով առաջնորդացն՝ որք գայցեն զկնի մեր, դարձեալ ապականութեամբքն խոտորեցին անկանել յերկարնակն Քաղկեդոնի . . . Զխմոր եւ զջուր յաստուածային խորհրդոյն որոշեսցուք, զպատճառսն ապականութեան մարմնոյն Քրիստոսի եւ զանջատման ի Բանէն Աստուծոյ, յայտ հետէ կէտ եղեալ մի ոք իշխեսցէ խառնել խմոր եւ ջուր յանապական խորհուրդ մարմնոյ եւ արեան Տեառն . . . զի մի եւս բազմացեալ լիցի աղանդ երկարնակ խոտորվանութեանն, Դատ սրամտութիւն հարկաւոր չէ տեսնե.

2. Յովհաննու Խմաստասիրի խօսքերը (ենթադրելով դարձեալ իրեն անկեղծութիւնը՝ որուն վրայ չենք կրնար իրաւամբ տարակոյս ունենալ) գրեթէ կ'ապացուցանեն որ աս սովորութեան Հայաստանի մէջ թէ ծագումը եւ թէ ընդհանրականութիւնը (ինչ սկիզբնէ կ'ուզէ ըլլայ) միշտ Յովհաննու Խմաստասիրի ատեններէն այնչափ հեռու է՝ որ կրնայ կոր ասոր սկզբնաւորութիւնը թէ Խմաստասիրին եւ թէ անոր հետ եղողներուն այսպէս բոլորովին անծա-

լու՝ որ աս գրութիւնը ծայրէ ծայր աղաւաղ եւ շինծու է , բայց անշուշտ ունի իր առաջնօրէն , ունի իր շնորհ , ուստի եղած են Հայաստանի մէջ յամառ տաք գլուխներ՝ որոնք (Ասորոց մէկ մասին , Յուլիանիտաց հետեւելով) ան թիւր ըմբռնումը՝ իրենց արդէն ունեցած սովորութեանը հետ կապած են , Սա ռամկական գաղափարը՝ թէ ջրոյն խառնուրդը՝ ապակոնութիւն կը նշանակէ , գծախտութեամբ դարէ ի դար ժառանգուելով՝ Սոյ եւ Ատանայի ժողովներուն մէջ մեր Հարցը քիչ աշխատութիւն տուած չէ ըմբոստ եւ տգէտ հառակորդները համագելու :

նօթ ըլլալ : Ասով Յովհաննու խնամտա-
սիրի խօսքերն անուղղակի՝ մեզի կա-
մուրջ մը կը ձգեն , խնդրոյն ճշմարիտ
լուծմանն անյնեքու , այս ինքն՝ սա ան-
յայտ ծագման սլատճառը գտնելու :

Ճիշդ այսպիսի անյայտ ծագում կ'ու-
նենայ ընդ հանուր անկարգութիւն մը ,
երբ որ անոր առիթը չէ թէ մի միայն
կէտի վրայ , հապա ընդ հանրապէս շատ
կէտերու վրայ մի եւ նոյն ատեն կը
դանուի : Այս՝ սա զեղծման առիթը
Հայաստանի ժողովրդեան բարուցը մէջ
փնտուելն ամենէն բնականն է : Արօք՝
ինչ որ շատոնց այս նիւթիս քննութեանց
ատեն կասկածած էինք , տեսանք որ
մեզմէ 600 տարի առաջ մեր Հարքը նոյն
քննութիւններն ըստ օրինի ընելով իրենց
հետազօտութեանց արդիւնքը մի եւ
նոյնն ելեր է , Պրիզոր է . Աթաբեկիկոս
առ Հեթում թագաւորահայր գրած
թղթոյն մէջ իր հետազօտութիւնները յի-
շելէն ետքը՝ սա մտադրութեան արժանի
խօսքերը կը գրէ : « Հոս կը յիշեմ քեզի ,
կ'ըսէ : Մինաս վարդապետին խօսքը , որն

որ կ'ըսէր՝ թէ Արեւելք՝ ճեղք է' ըլլայ՝
 Եւ որ աս ներքին երբեքն ճշտեցանի Վրաց
 ճարտար նախ իր ընդամանին անջուր գինոյ Բա-
 ժայի որալու ըլլայ՝»

«Ուրեմն, կ'ըսէ յիշեալ Հայրապետը,
 երբ որ անջուր գինուի պատարագե-
 լը Սուրբ Գրիգոր գրած չէ . ահաւասիկ
 իր գիրքը՝ եւ ոչ ալ Սուրբ Սահակ,
 ահաւասիկ իր կանոնները . ուրեմն ուս-
 տի՞ ելիր է : Ստոյգն աս է՝ որ Արեւելք
 (Բուն Հայաստան) գինին անջուր կը
 խմեն . աս սովորութենէն սկսան պա-
 տարագն ալ նոյնպէս ընելու , եւ երբոր
 Յունաց չարութեամբը մէջերնին գրգը-
 ոութիւն ինկաւ , յամառեցան նոյն սո-
 վորութեան վրայ՝ որպէս զի անոնցմէ
 բաժնուին : . . . Ի՞նչ զարմանք է՝ թէ
 որ Արեւելք, որովհետեւ անջուր կը խը-
 մեն , անջուր ալ պատարագեցին : »

* Այսինքն՝ Բուն Հայաստանի մէջ, չէ թէ
 կ'իլիկիլա :

** « Մեղք յԱրեւելք լինի՝ թէ յայս ներքին
 աշխարհս մարդ ի սեղանն հանապ (բաժակ)
 անասակ գինւոյ իւր չարկամին ոչ տայ » :

Այսպէս ան հայրապետը՝ որնոր 13երորդ դարուն բուն Հայաստանի ամենէն երևելի վարդապետներուն աջակցութեամբը խնդիրը քննելով՝ թողուցած է վերոյիշեալ՝ հմտութեամբ, բարեպաշտութեամբ եւ զարմանալի օծութեամբ գրուած թուղթը։ Աս գրութիւնն է՝ որուն վրայ միաբանեցան Ստյ (1507) և Ատանայի (1516) ազգային ընդհանրական ժողովները, որոնք աս փառաւոր անուան արժանի եղած գումարմանց մէջ հեղինակութեամբ, եւ պատուով ստուգիւ առաջին աստիճանի պիտոր սեպուխն*։

Ուստի աս գիտողութեամբ՝ որն որ, ինչպէս ըսինք, հետազօտութեանց արդիւնք մըն է, եւ աս խնդրոյն ամէն եւ

* Կաթողիկոս, մետրապոլիտներ, եպիսկոպոսներ, վանահայրներ, վարդապետներ, փիլիսոփաներ՝ թէ՛ Հայաստանէն եւ թէ՛ Ալիլիկայէն, երեք թագաւոր (Հեթում, Լեւոն, Օշին), տէրութեան Սպարապետը, տէրութեան մարաչախտը, ամէնքն ալ իրենց ստորագրութեամբ հաւանութիւն տալով, Կալ. Ա. 447—507։

ընկոյթները շատ բնական կերպով կը մեկնէ, կրնանք բանաւորապէս անտարակուսելի սեպել՝ որ աս սովորութեան առիթ՝ Հայոց կենցաղավարութիւնը տըւած է, հաստատութիւն կամ տեւականութիւն (Յունաց հետ) հակառակութիւր :

Ասանկով ձիթոյն զանցառութիւնը՝ վերջին օժման խորհրդոյն, եւ ջրոյն զանցառութիւնը գոհութեան խորհրդոյն մէջ համեմատ ծագում մը կ'ունենան, առջինը Հայաստանի տեղական հանդամանքէն (այս ինքն՝ ձիթեւեոյ անպրտղարեր ըլլալէն) եւ երկրորդը հին բնակչացը կենցաղավարութեան մէջ գտնուած սովորութենէն առիթ առնելով :

Հոս հարկ կ'ըլլայ Յովհաննու Խմատտասիլի ձիթոյ եւ ուրիշ խորհրդական բաներուն նկատմամբ՝ հին անգործական վրայ ըսածը ջրոյն զանցառութեանը վրայ ալ կրկնել թէ « Պատճառ ոչ ունիմ ասել զանվոյթն առնելոյ զառաջնոցն այսպիսի խառնարնդոր եւ եղծադորժ սովորութեանց : Չայս ի նոսա (յառաջինսն) եւ յԱստուած թողլի է . է՛ի մեզ էբր՛ հայրասիրաց ոմանց որդոց՝ զառ ի նոցա-

նէ անպէս մեայեալն , յեան որաւ զն Ս. ստու-
ծոյ , որեւանել արժան է եւ ի Բարեկարգո-
ւի-ն եւ ի Բարեշարդո-ւի-ն ածել* : « Վասն
զի » շէ պարս օրէնսդանցո-ւի-ն կարծել զայս ,
եթէ զառ ի հնոյն զթերի ինչ ըստ խոր-
հըդոյն խնդրոյ՝ կատարելագործել ու-
մեք հրամայէ Հոգին սուրբ , մանաւանդ
զի եղիցի Ս. ստուծոյ հանապազօր յառաջարո-
ւեալք աճէ եւ հարստանայ . զի եւ չէր իսկ
հնար մով ճարդ չ ըստ միում գործոյ եւ
ըստ միում ժամանակի՝ զբովանդակն՝ իւր
կամս անօրինել Ս. ստուծոյ ի մարդիկ** :

Պեղեցի՛կ սկզբունք , որոնք սա հե-
տեւեալ խորհրդածութեանց՝ մէյ մէկ
հիմեր են :

Ս. յի. աս ծուռ սովորութիւնը շխտե-
լով Հայաստանեայց եկեղեցին ամենեւ-
ւին բան մը չի կորսունցըներ . ջուր չը
խառնելն արարողութիւն մը չէ , հապա-
արարողութեան զրկումն է , ազգատու-
թիւնն է . ասով կը վատարկի հայ ծէսը
քան թէ կը կորսունցընէ : Հոս փոխելու
բան չունի Հայաստանեայց եկեղեցին ,

* Յովհ . Խմ . էջ 8 :

** Յովհ . Խմ էջ 12 . :

հապա անելու եւ հարստանալու :

Աս սովորութեան ծագումն ըլլայ
ուսկից կ'ուզէ, խնդրոյն վիճակն ամե-
նեւին չի փոխեր : Թող բոլորէ մը ենթա-
դրենք ապացուցուած ան բանը՝ զորն որ
տեսանք որ ապացուցուած չէ : Գործ-
նականի համար ինչ կը հետեւի : Սուրբ
Գրիգոր անչուշտ անոր համար միայն՝ մե-
զի Հայր է, վասն զի եկեղեցւոյ որդի
է, անոր համար միայն՝ մեզի Արքա-
պետ է, վասն զի եկեղեցւոյ աշակերտ
է : Ո՞ր քրիստոնեայ կարող չէ ընտրելու՝
թէ որ կողմը ծանր կը կշռէ : Եջմիածնա-
կան Հայր կը հաւատայ՝ թէ հարկ չէ
ջուր խառնել . քրիստոնեայ տիեզերք կը
հաւատայ՝ որ հարկ է ջուր խառնել : Հայ
քահանան անոր համար չի խառնել՝ վասն
զի կը կարծէ՝ որ Սուրբ Գրիգոր ասանկ ը-
րած է . բովանդակ կաթուղիկէ եկեղե-
ցին (տիեզերական ժողովներով) կ'ըսէ՝
թէ կը հաւտայուի՝ որ Քրիստոս Տէրն մեր
աս խորհուրդն ասանկ կատարեց եւ Ս-
ուրբ Գրիգոր ասանկ ըրին : Թէ Սուրբ Գրիգոր
ջուր չխառնեց՝ առաջին անգամ՝ Կգար
ետքը Խմաստասիրէն կը լսենք . թէ-

Քրիստոս Տէրն մեր ջրով խառնեալ բա-
 ժակ օրհնեց՝ Սուրբ Իրե՛նէ՛սէն կը վկայուի,
 որն որ սեղանին վրայ Քրիստոսի լանջըը
 ինկող Առաքելոյն աշակերտին աշակեր-
 տըն էր (այս ինքն՝ Ս . Պողիկարսոսի) :
 Արքայապետ թէ որ հին Հայաստանը գի-
 նին ուրիշ կերպ խմելու սովորութիւն
 չէ ունեցած , ասոր հակառակ եկեղեց-
 ւոյ , Առաքելոց եւ Քրիստոսի Տեառն
 մերոյ հոգեւոր սեղանին վրայ՝ միայն ան
 գինին օրհնուած եւ սրբուած է՝ որն որ
 պարկեշտ եւ շնորհաւոր է՝ թէ ամէն
 կիրթ ազգաց եւ թէ ընտրեալ ժողովըր-
 դեանը գաղափարով : « Թէ զգինի ո՞ր
 անձինն ըմպեցէ , եւ դարձեալ զժուր ա-
 ռանձինն , անարգ է . այլ յորժամ ըս-
 ընք գինի ո՞ր խառնէ , քաղցր եւ անոյշ առ-
 նէ զՆորհա՛նորա » : Բ . Մակարայ . ԺԵ .
 40 : Ո՞ր մտացի քրիստոնեայ կրնայ աս
 հակադրութեանց մէջ տատամսիլ :

Աս կաթուղիկէ եկեղեցւոյ պատ-
 ուէրը կատարելը՝ Հայաստանեայց եկե-
 ղեցւոյ սահմանադրութեանցն օրինա-
 ղանցութիւն չէ : Չկան մեր եկեղեցա-
 կան պատմութեան մէջ ամէն մասամբ

եւ բոլոր թէութիւններով լիակատար ժողովներ՝ որոնք, ինչպէս ըսինք, ասանուան այնչափ արժանի ըլլան, որչափ վերոյիշեալ Ստոյ եւ Ատանայ ժողովները : Ասոնք են՝ որ Հայաստանի եկեղեցական եւ աշխարհական իշխանութեանը լրութեամբը վճուեցին աս թիւը սովորութեան բարձումը :

Ինչպէս Խմաստասիրի վերոյիշեալ (էջ 257) խօսքերուն մէջ, նոյնպէս անհէ 25 տարի մ'առաջ Տրուղղեան ժողովոյն կանոններուն մէջ՝ անջուր բաժակի խնդրոյն յարակից կը դանուին ուրիշ կըրկին խնդիրներ, այս ինքն՝ Մատաղներու եւ Ղեւտական յաջորդութեամբ տեւող քահանայութեան սովորութիւնը * : Ազգին առողջ միտքը կամայ կամայ երկու վերջի անախորժ սովորութիւնները

* Տրուղեան ժողովոյն 52 երորդ, 53 երորդ եւ 54 երորդ կանոնները կարգաւ աս սովորութեանց դէմ են, Բաղարջ հացի դէմ Տրուղեան ժողովն (692 ին) ամենեւին բան մէջ ըսեր. որովհետեւ դեռ, ինչպէս յայտնի է, Յունական եկեղեցին Առաքելական Աթոռէն բաժնուած չէր :

սրբեց վերցուց : Աս խնդիրներուն խումբը բոլորովին ըննցած կ'ըլլայ՝ թէ որ ճամբուն երեքին մէկն ալ որ մնացած է , արիական քայլով մ'առնուի :

Աերջապէս մեզմէ շատ հեռաւոր դարերու մէջ ապրող քանի մը մեզի ամենուս յարդեղի անձինքն անբասիր ընելով ան խօսքը կ'ըսենք՝ զորն որ Ս . Ախպրիանոս մինակ ջրով սլատարագողներուն համար ըսաւ : « Թէ որ մեր նախորդներէն մէկը կամ չգիտնալով եւ կամ միամտութեամբ չպահեց , չբռնեց ինչ որ մեզի մեր Տէրն իր օրինական եւ վարդապետութեամբը սորվեցուց , կրնայ անոր միամտութեանը հեռուն մերոյ ներողութենէն թողութիւն ըլլալ : Բայց մեզի անհնար է՝ որ ներուի , երբոր հիմա ի հեռունէ ազդարարութիւն ընդունած եւ սորված ենք՝ որ տէրունական բաժակը ջուր—ընդ—գինի խառնած նուիրենք : Աս բանիս նկատմամբ՝ մեր պաշտօնակիցներուն թուղթ ուղղենք՝ որպէս զի ամէն տեղ Աւետարանական օրէնքն եւ Տէրունական աւանդութիւնը պահուի , եւ երբոր Տէրն իր վստօօքը եւ երկնաւ-

և որ մեծ վայելչութեամբը դալու սկսի ,
 դանայ՝ որ ան կը բռնենք՝ ինչ որ ինք
 աղղեց , կը պահենք՝ ինչ որ սորվեցուց ,
 կ'ընենք՝ ինչ որ ըշաւ : Ա՛ղջ լեր , եղբայր
 սիրելի » : (Թուղթ 63 . առ Կեկիլիոս .)

ՅԱԻԵԼՈՒԱՅ

Շատ կը ցաւինք՝ որ կայ ուրիշ խումբ
 մը մանր տարբերութիւն ալ՝ որով Աջմի-
 ածնական եկեղեցին դարձեալ քրիստո-
 նէից աիեզերական ներդաշնակութենէն
 դուրս կ'ելէ :

Քրիստոնէական տարին կամ Տոմարն
 ինչպէս յայտնի է , երկու հաստատուն
 բեւեռներ ունի , Չատիկ՝ իրեն յարակից
 տօներովը եւ Օճունդ՝ իրեն յաբակից տօ-
 ներովը : Երկուքին նկատմամբ ալ է սկըզ-
 բան Արեւելք՝ Արեւմուտքէն կը բաժ-
 նուէր , իրարմէ տարբեր ատեն Չատիկ
 եւ Օճունդ կատարելով :

Բայց արդէն երկրորդ դարէն սկսեալ
 Առաքելական Աթոռը՝ որուն բովանդակ
 կաթուղիկէ եկեղեցւոյ տեսչութիւնը կը
 վերաբերի , սա սկիզբն ունեցած է՝ թէ
 սա գլխաւոր տօներուն ժամանակը ըս .

ըր եկեղեցւոյ մէջ պէտք է մի եւ նոյն
 ըլլաւ : Պարտապ տեղ Ասիայիք՝ այսինքն՝
 Ասիայի եօթն եկեղեցիները՝ Յովհաննու
 Առաքելոյ հեղինակութիւնը յառաջ բե-
 րելով կ'ուղէին Չառիկին նկատմամբ ի-
 րենց սովորութեանը մէջ մնալ . արդէն
 ասոնք տեղի տուած էին՝ երբոր Նիկիոյ Ա.
 տիեղերական Ժողովը (325 ին) Առա-
 քելական Աթոռոյն սկիզբն ու դատաս-
 տանը հաստատեց : Գրեթէ 50 տարի ետ-
 քը Հռովմայ քահանայապետաց առա-
 ջարկութեամբը՝ հետ զհետէ բոլոր Արեւ-
 ելք նաեւ Մենդեան տօնը Գեկտեմբե-
 րի 25ին կապելով , Արեւելեան եւ Ա-
 րեւմտեան Տոմարինան դեղեցիկ չափա-
 կցութիւնը տեղի ունեցաւ որն որ ան ա-
 տեն նորէն զգալի պիտ' որ ըլլայ , երբ
 որ նոր կաթուղղեալ Տոմարն ոչ կամ
 շուտ նաեւ Արեւելք բնդհանուր ըլլայ :

Եջմիածնական եկեղեցին աս բնդ-
 հանքը ներդաշնակութեան մինակ կէ-
 սին մասնակից է : Հայաստանի մէջ՝ որ
 Հռովմէական պետութեան սահմանէն
 դուրս էր , Մենդեան եւ անոր յարակից
 տօներուն նոր կարգաւորութիւնն ատե-

նին չճանուցուելով՝ կաթողիկէ եկեղեցւոյ մէջ սկսած ընդհանուր նորոգութիւնը հոս կէս ճամբուն մէջ արձանացաւ մնաց : Բայց որովհետեւ դար կու գայ , դար կ'երթայ , սակայն Ս.Ռաբելական եկեղեցւոյ սկզբունքը կենդանի կը մնայ , ուն ժամանակէն՝ որ Հռոմայ Հայրապետներն աս իրաց վիճակը գիտցան , չպակսեցան զՀայաստանի Հովիւները յորդորելու՝ որ աս բարեկարգութիւնը գործադրուի : Իրօք նոյնը լիուլի իշխանութեամբ Ստոյ եւ Ստանայ ժողովներուն մէջ կատարուեցաւ , բայց աւանդ՝ որ ԲՆԸՀ Հայոց համար տեւականութիւն չունեցաւ : Փլորենտեան տիեզերական ժողովոյն հեղինակութեամբը (վճիռ վարն Հայոց) նոյն պատուէրը հաստատուեցաւ եւ Հայոց կաթողիկոսին պատգամաւորներն ընդունեցան եւ ստորագրեցին իբրեւ «Տշմարտութեան եւ պատշաճութեան համաձայն» , բայց միշտ աւն պատու :

Հոս ալ Եղմիածնական եկեղեցին դէպ ի բարեկարգութիւն արդէն քայլ մ'առած է , սակայն շատ ծանր , Հայ :

աստան, դոնէ մինչեւ Յերոսղ դարուն
մէջերը, Յունվարի 6ին էրէ՛ տօն մէկէն
կը տօնէր, այս ինքն՝ Աւետում, Մնունդ
եւ Մկրտութիւն մի եւ նոյն օրը, ինչպէս
որ թէ Յովհաննու Իմաստասիրի խօսքե-
րէն (Մատենագր . Յովհ . Իմաստ . էջ
30) եւ թէ Մննդեան Շարականներէն
յայտնի է : Շատ դարեր են՝ որ Աւետու-
մը բաժնուեցաւ, կը մնայ՝ որ Մնունդն
ալ նոյնպէս բաժնուելով իրեն յարակից
տօներուն հետ մէկտեղ զետեղուի՝ ուր
որ կաթողիկէ եկեղեցին դրած է :

Իրօք՝ սխալ եւ անպատշաճ սովորու-
թեան մը հնութիւնը՝ անոր պահպանու-
թիւնը չ'արդարացրենք . եւ շէնք կրնար
ըսել՝ թէ Հայոց եկեղեցին մինակ որո-
շուած ըլլայ մեռեալ հնութեանց կոթող
մնալու՝ կենդանի յառաջատուութիւնն ու-
րիչներու սեպհական բաժին թող տալով :

Ապագային մէջ՝ Աջմիածնական ե-
կեղեցին անշուշտ պիտ' որ ստիպուի աս
բարեկարգութիւնը կատարելու՝ երբ որ
նոր Տոմարը ընդհանուր մուտ դանելէն
ետքը՝ բոլոր քրիստոնեայ դրացեացը մէջ
ինք միայն աս քանի մ'անժամ տօներով

կողմիցս մնալով, աս անհամաձայնութեան անուղղակի թիւնն աւելի զգալի, ուստի անտանելի պիտ' որ ըլլայ:

Վերջին երեւոյցս գլխոյ խնդիրներուն համեմատութեանը:

1. Երկու գլխոյ մէջ խօսուածն ալ խորհրդոց կը վերաբերի: Մէկը՝ վերջինն օժման խորհրդոյն նիւթին, մէկալը՝ Հաղորդութեան խորհրդոյն նոյնպէս նիւթին վրայ է. վերջինը խորհրդոյն օրինաւորութեանը կը դպչի, առջինը խորհրդոյն թէ՛ օրինաւորութեանն էւ թէ չաւորութեանը:

2. Մէկուն մէջ կաթողիկէ եկեղեցին քանի մը կաթիլ օրհնեալ չէ՛ւ, մէկաւին մէջ քանի մը կաթիլ Չ-ր կը պահանջէ:

3. Թէ՛ առաջին եւ թէ՛ վերջին զանազանութեանն առիթները Հայոց երեւին և ժողովրդեանը հանդամանաց մէջ են:

4. Միայն աս գլխոյ մէջի խնդիրներն են՝ որոնց մէջ Հայոց Այլմիաձեւական եկեղեցին չէ թէ մինակ կաթողիկէ Հընումական եկեղեցւոյ դէմ կը դանուի,

հասլա բողոք քրիստոնէայ քիեղէբաց վարդա-
պետութեան եւ դործածութեան հա-
կառակ կը ջանայ իրաւունք ունենալ :

5 . Թէ որ աս երկու կամ երեք խըն-
դիրները նախընթաց երեք խնդիրներուն
հետ համեմատենք , չենք տեսներ աս
վերջին երեք խնդիրներուն մէջ վարդա-
պետութեան ան քեղա՛ն զանազանու-
թիւնը՝ որն որ նախընթաց երեք դլուխ-
ներուն մէջ առջեւնիս ելաւ : Աս բաս-
րելի սովորութեանց մէջ բովանդակ էջ-
միածնական եկեղեցին ըստ գործար-
բէան միարան է :

6 . Գարձեալ՝ ով չի տեսներ՝ թէ ա-
ւելի դիւրին է՝ որ Հայոց Աջմիածնական
եկեղեցին նախընթաց երեք խնդիրներուն
մէջ կաթողիկէ Հռոմէական եկեղեցւոյ
հետ բողոքովին համաձայնի , քան թէ աս
վերջին երկու կամ երեք խնդիրներուն
մէջ : Քրովհետեւ անոնք մինակ քեսա՛ն
վարդապետութիւններ են , դրչի ծայրով
ալ կրնան շիտկուիլ , իսկ ասոնք չէ թէ
մինակ տեսական , հասլա գործնա՛ն մաս
մ'ալ ունին :

Ի վերայ այսր ամենայնի՝ ասոնց դործ .

նական մասն ալ գործադրութեան կողմանէ այնչափ դժուարին չէ, որչափ անմեծ վարդապետութեան գործնական կողմը, որուն վրայ միայն կը մնայ որ խօսինք, այնպիսի վարդապետութեան մը՝ որ չէ թէ կաթիլ մը ձէթ կամ ջուր, հապա հնազանդութիւն կը պահանջէ, աշխարհքիս ամենէն դժուարին գործքը Բայց ինչ ճար, ամենէն դժուարինը՝ իրօք ամենէն հարկաւորն ու բոլորին գլուխն ու կատարն է :

Բայց դեռ աս եօթներորդ վէրքին չմտեցած՝ կը կանխենք Եջմիածնական եկեղեցւոյ Քրիստոնէականներէն՝ անանկ վարդապետութեանց հաւաքում մ'ընելու, որոնք չէ թէ մինակ կաթողիկէ վարդապետութեան հետ միաբան չեն, հապա՝ ինչպէս կը կարծենք, շատերը Եջմիածնական եկեղեցւոյն գոնէ տիրող վարդապետութեանը դժուարաւ կրնան հակառակ չըլլալ, թէպէտ իրօք նոյն եկեղեցւոյն իշխանութեամբը հաստատուած կամ վկայուած Քրիստոնէականներուն մէջ ժողովրդեան առջև իբրև հաւատոյ վարդապետութիւն աւանդուած են :

ԷԶՄԻԱԾՆԱԿԱՆ ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆՆԵՐՈՒՆ
ՇԱՏ ՄԸ ՏԱՐՏԱՄ ԵՒ ՄՈՒԱՐ ՎԱՐԴԱՊԵ-
ՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1.

Մ—րԷ Գրոց Կանոն :

Սուրբ գրոց կանոնն ըսելով՝ բոլոր
ան գիրքերն եւ մինակ ան գիրքերը կ'ի-
մացուին՝ զորոնք Եկեղեցին իբրև աստ-
ուած աշուհ գիրք կը ճանչնայ :

Կաթուղիկէ եկեղեցւոյ՝ Տրիդեն-
տեան տիեզերական Սիւնհոդոսին վրճ-
ուովը՝ սահմանուած Հին եւ Նոր կտա-
կարանաց կանոնն հետեւեալն է . կանոն
մը՝ որն որ ըստ ամենայնի՝ չորրորդ դարուն
(այս ինքն՝ 497ին) Կարբեդոնի Գ. Սիւն
հոդոսին (գԼ . 47) մէջ արձանագրուած
կանոնին հետ նոյն է :

• Հին Կտակարանին՝ Մովսէսի 5 գիր-
քերը, այս ինքն՝ Մ'նուդք, Երբ, Ղեւտա-
կան, Թիւք, Երկրորդու մն օրինաց, եւ
Յեսու, Գատաւօրք, Հուսթ, 4 Թագա-

ւորայ , 2 Մ'նայորդայ , Եղբի Առաջին
 և Երկրորդ որ Նէեմի կ'ըսուի , Տովրիթ ,
 Յաւդիթ , Եսթեր , Յովբ , Դաւթի
 սաղմոսարան 150 սաղմոսայ , Առակք ,
 Ժողովող , Երգ երգոյ , Խմաստութիւն ,
 Յետև Սիրաբայ , Եսայի , Երե-
 միա՝ Բարութայ հետ , Եղեկիէլ , Դանի-
 էլ , 12 Փոքր Մ'արդարէններ . . . , 2 Մա-
 կարայեցիք՝ Առաջին և Երկրորդ :

« Նոր կտակարանին՝ 4 Աւետարան-
 ները . . . Գործք Առաքելոյ Ղուկասէն
 դրուած , Պողոսի Առաքելոյ 14 թուղ-
 թերը . . . , Պետրոսի Առաքելոյ 2
 թուղթերը , Յովհաննու Առաքելոյ 3
 թուղթերը , Յակովբայ Առաքելոյ 1, և
 Յուդայի Առաքելոյ 1 թուղթը , և Յով-
 հաննու Առաքելոյ Յայտնութիւնը » :

Ասանկ Տրիդենտեան Ժողովը (Նիստ
 Գ . վճիռ վասն կանոնական գրոց) որն
 որ անմիջապէս կ'աւերջընէ .

« Ով որ առ գիրքերն ամբողջ ամէն
 իրենց մասերովը , ինչպէս որ կաթուղի-
 կէ եկեղեցւոյ մէջ սովորութիւն է կար-
 դացուելու , սուրբ և կանոնական գիր-
 քերու տեղ չի դնէր , նզովհալ ըլլայ » :

Ճիշդ աս Սուրբ Ղրոց կանոնն էր՝ զոր
 Եւզինէոս Գ. Փլորենաեան ժողո-
 վոյն ատեն Հայոց պատգամաւորնե-
 րուն անոնց Հրահանգին հետ աւանդեց :

Էջմիածնական եկեղեցւոյ Քրիստո-
 նէականներն աս ամէն գիրքերը սուրբ
 կանոնական (այս ինքն՝ անտարակուսե-
 լի կերպով աստուածաշունչ) գիրքերու
 ատեղ կը դնեն , ան գիրքերուն կարգը՝
 կ'ըսեն՝ որոնք Աւանդութեան եւ Եկե-
 ղեցւոյ հեզինակութեան հետ՝ Քրիստո-
 նէական հաւատոյ վարդապետութեանց
 երեք գլխաւոր ազբիւրները կը կազմէ :

Այսթողիկոսական կնքով իբրեւ ճիշդ
 հարադատութեամբ Հայոց Էջմիածնա-
 կան եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը խո-
 սող՝ 1850 ին ընդարձակ Քրիստոնէական
 հաւատոյ Հրահանգը իբրեւ նոյն եկեղե-
 ցւոյն զրոց կանոնը հետեւեալ գիրքերն
 առջեւնիս կը դնէ :

• Հ . Զինչ են Հաւատք .

• Պ . Ճանաչել՝ ընդունիլ եւ խոստո-
 վանիլ զամենայն ճշմարտութիւնս յայտ-
 նեալս յԱստուծոյ . :

• Հ . Ուստի մարթ է առնուլ զյայտ-

նու թիւն աստուածային ճշմարտու-
թեանց :

- Պ . յԱստուածաշունչ սուրբ դրոց ,
- այն է՝ ի հին եւ ի նոր կտակարանաց : . .
- Հ . Ի քանի՜ դիրս բովանդակին :
- Պ . Հին կտակարանն բովանդակի
ի 45 դիրս իսկ նորս՝ ի 27 » : (էջ 4-5 :)
- Ի հին կտակարանի են՝ 5 Ղերբ
- Մովսէսի այս է՝ Ծնունդ , Եւք , Ղեւաա-
- կանք , Թիւք , Երկրորդուին օրինաց ,
- 1 Յեսուայ , 1 Ղատաւորաց , 1 Հռու-
- թայ , 4 Թագաւորութեանց , 2 Մնա-
- ցորդաց , 2 Եզրայ , 1 Տովրիթայ , 1
- Յուդիթայ , 1 Եսթերայ , 3 Մակարա-
- յեցւոց , 1 Յովբայ , 1 Սաղմոսաց Ղաւ-
- թի , 4 Սողոմոնի , այս ինքն՝ Առակք ,
- Ժողովող , Երգ երգոց , Իմաստութիւն ,
- 1 Սիրաքայ , 4 Մեծ Մարգարէից՝ Ե-
- սայեայ , Երեմիայ՝ հանդերձ Բարուքայ
- թղթովն , Եզեկիէլի , Ղանիէլի , 12 Փո-
- քրր մարգարէից » : (էջ 113—115 :)

Նայելով Պարտաւայ Ժողովոյն կա-
նոնին՝ որուն հետ նոյն կը կարծէ վե-
րոյիշեալ Քրիստոնէականը աս իր համ-
րած կանոնը* , խնդակից կ'ըլլանք էջ-

* Իրօք շատ տարբեր է Պարտաւայ Ժողո-

միամտնական եկեղեցւոյ՝ որ այսօր ասանկ
 գրոց կանոն մ'ունի՝ որուն մէջ իրրեւ
 աներկբայելի կերպով աստուածաշունչ
 կը սեպուին ան գիրքերն՝ որոնք ատե-
 նօք Հայաստանեայց եկեղեցին սուաւե-
 լապէս երկբայելի կը կարծէք, այս ինքն՝
 Հին կառկարանէն Իմաստութիւն Յետա-
 որդոց Սէքստայ (ինչպէս նաեւ ատեն մը՝
 Ս. եւ Բ. Մակարայեցւոց գիրքերը,) եւ
 Նոր կառկարանէն Յովնանու Ս. արեւոյ
 Յայտնութիւնը : Հաս իրական յառաջագի-
 վոյն (768 ին) 24 երբքդ կ'անոնք . որուն մէջ
 Միան կ'աթոզիկոս կ'ըսէ . « Եւ եղիցի ձեզ ա-
 մենեցուն եկեղեցականաց եւ աշխարհակա-
 նոց սրաշակի գիրք սուրբ ի հին եւ նոր իք-
 տակարանաց . Մովսէ ի գիրք՝ Մենդոցն , Ե-
 լից , Դեւտիկոնն , Թիւք , Երկրորդ օրէնք ,
 Յետու Նաւեայ , Դատաւորացն եւ Հաւթայն ,
 Թագաւորութեանց ք . Մնացորդաց աւուրք
 Բ , Եզրի Բ բանք , գիրք Յովբայ , Մազմոտա-
 ցըն գիրք մի , Սողոմոնի ք գիրք , ԺԲ Մար-
 գարէիցն , Եւայի , Երձմիա , Եղեկիէլ , Դա-
 նիէլ » :

« Եւ արդարեւ պատգամաւորեացի սու ի
 յուսուցանել զձեր մանկունս զուսումն բազ-
 մաման Արարչայ իմաստութիւնն , Մակա-
 րայեցւոց ք » :

մութիւն մը անժխտելի է :

Թէ որ Էջմիածնական եկեղեցւոյն վերոյիշեալ կանոնը քանի մը գիրք աւելի ունի, զորոնք տիեզերական սիւնհոգոսները չեն հաստատուած, ինչպէս մեր թարգմանութեան մէջ Առաջին ըսուած Եզրը եւ Երրորդ Մակարայեցիք, հոս հաւատոյ կանոնին դէմ չ'ելլեր, որովհետեւ վերոյիշեալ տիեզերական Սիւնհոգոսն ալ չ'որոշեր՝ որ աս գրքերէն դուրս սուրբ գիրք չ'չկայ: Բայց աս ստոյգ է՝ որ աս գրքերէն դոնէ շատերը դժուարաւ կրնան Վիտութեան ատենին առջեւը սրբանալ:

Բայց վերոյիշեալ Քրիստոնէական հաւատոյ Հրահանգին կանոնն ըստ ամենայնի տիեզերական Սիւնհոգոսներուն կանոնին հաւասարելու համար՝ մինակ գիրք մը կը պակսի, այս ինքն Նէէ՛՛: Թէ որ Պարտաւայ ժողովոյն կանոնին մէջ աս գիրքը տեւեկինք, կրնայինք կարծել՝ թէ մոռացմամբ է՝ որ դուրս ձրղուած է:

Սուր ըստ ամենայնի հակառակ՝ Կրօնոյ հոգեւոր ժողովոյն վճռովը վա-

+ այսինքն աստուծոյն զգուշացիցի պատճառով

9

ւերացած 1850ին Վրիստոնէականը Նե-
եմին Աննոնին մէջ կը թողու իրրու « աստ-
ուածաշունչ գիրք » եւ « բոլոր պարունա-
կածը՝ ճշմարտութիւն », բայց Յետու Սի-
րաքայն դուրս կը հանէ . (էջ 14—15 :)

Ասանկով Այմիածնական եկեղեցին
սուրբ Պրոյ կանոնը թէ՛ ինք իր մէջը՝ Ս-
րեւեքէն Սրեւմուաք , եւ թէ կաթո-
ղիկէ եկեղեցւոյ Հոգւով սրբով սահման-
ուած Աննոնին առ այժմ կատարելա-
պէս համաձայն չէ , բայց վստահ ենք՝
որ դիւրաւ կ'ըլլայ :

2 .

Մ Ե Ղ . Բ .

Այմիածնական եկեղեցւոյ Վրիստո-
նէականները՝ կաթողիկէ վարդապետու-
թեան համեմատ կ'ընդունին՝ որ մեղքը
նախ կրկին կը բաժնուի , այս ինքն'ըս-
կըղբնական , եւ ներդործական կամ անձ-
նական , եւ թէ ներդործականն ալ դար-
ձեալ կրկին է , այս ինքն՝ մահուչաւի եւ
ներելի կամ թեթեւ :

Տաճկաստանի վերջին Վրիստոնէա-

կանն սկզբնաւան ձեռաց համար կ'ըսէ .

« Հ . Սկզբնական մեղքն ինչ է :

« Պ . Սղամայ եւ Նւայի գործած եւ

« իր բոլոր սեզնգոցը անցած մեղքն է . (էջ

« 43) :

« Հ . Սղամ Նւա մեղքի մէջ իյնա-

« լով ինչպէս ամէն մարդիկ մեղաւոր եւ

« յաւիտեանական պատժոց արժանի ե-

« ղան » :

« Պ . Ստնք բոլոր մարդոց նախահայր

« Ըլլալով իրենց Աստուծմէ առած շը-

« նորհքնին սք իրենց սերունդին ալ պի-

« ա՛որ անցնէր՝ կորսունցուցիննէ՛ մեղքով

« վատորկած տկարութիւննին անցաւ ի-

« րենց զաւակացը » (էջ 17) :

(Յայտնի է՝ որ ճշդիւ խօսելով ոչ Նւայէն ուղղակի շնորհք պիտ'որ ժառանգէինք եւ ոչ Նւայէն ուղղակի մեղք ժառանգեցինք , վասն զի սկզբնական մեղքըն ի սկզբան կամ թի ծագման ձէ՛ մեղք էր » , այս ինքն՝ « Աղամայ անհնազանդութիւնը » եւ « ամէն մարդիկ Սղամայ (չէ թէ Նւայի) անհնազանդութեան մէջ անմեղութիւննին կորսնցուցին » : Բոլոր մարդկային սեռը մէկ նախահօրմէ

(յԱղամայ) մեղք եւ մահ , մէկալէն (Խ
 • Բրիստոսէ) արդարութիւն եւ կեանք
 կը ժառանգէ * :

« Հ . Ի՞նչ տկարութիւն էր այն :

« Պ . Բանականութիւնը կամ խելքը՝
 « որով մարդս անասուններէն կը տարբե-
 « ըի , կիրքերուն բռնութեան տակ ին-
 « կաւ . որով մարդս Աստուծոյ կամքին
 « համաձայն կեանք վարելու կարողու-
 « թիւնը կորսունցուց » (էջ 18 :)

Գիւրաւ կը համոզուինք՝ թէ . աս
 վերջին հաստուածը գրողէն միտքը շիտակ
 ըլլայ . բայց խօսքերու տուած բնական
 իմաստը շատ անզգոյշ է :

Սկզբնական մեղքով մարդկային հո-
 գին (ըստ կաթողիկէ վարդապետեա-
 թեան եւ ըստ տիեզերական ժողովոյ)
 ոչ երբէք այնչափ կրից բռնութեան տակ
 ինկաւ կամ այնչափ խանդարեցաւ՝ որ ա-
 սով՝ « Աստուծոյ կամայը համաձայն
 կեանք վարելու կարողութիւնը կորսն-
 ցուց » :

Ի՞նչ է « Աստուծոյ կամքին համա-

* Ժողով Տրիդ . նրատ 9 . վճ . վ . Սրդա-
 բացման , գլ . 1 եւ 3 :

ճայն կեանք վարելը , բայց եթէ հաւա-
տալ ու պատուիրանքները պահել . ու-
րեմն աս Քրիստոնէականին խօսքերուն
համեմատ՝ մարդկային միտքն ու կամքը
միայն ասով որ կրկն բռնութեան տակ ին-
կան , հաւատալու , յուսալու ու սիրելու
կարողութիւնը կորսնցուցին . իսկ կա-
թողիկէ վարդապետութեան համեմատ
մարդկային միտքն ու կամքը՝ ասով որ
կրկն բնութեան տակ ինկան , տկարա-
ցան , վիրաւորեցան , ոյժերնին կորսն-
ցուցին , բայց կարողութեան բոլորական
կորուստ չեղաւ : Քրիստոսի Տեառն մե-
քոյ շնորհքը՝ սէն որ վերստին ծննդեամբ
կը արուի , մարդուս նորէն կարողութիւն
չի ստեղծեր . թէ կարողութիւն չկայ՝
ի՞նչ բանը կանխելով կարթնցնէ շնորհ-
քը , ի՞նչ բանին զուգընթաց եւ օգնական
կըլլայ , եւ թէ որ աս կարողութիւնը
ճարդկային հոգին ի բնականս անկա-
մէն ետքն ալ պահած չէ՝ ի՞նչպէս կըլ-
լայ՝ որ « արդարացած մարդուն բարի
գործքերն այնպէս Աստուծոյ պարգե-
ներ են՝ որ միանգամայն նոյն արդ-
ցած մարդուն արդիւնքներն են » (1) :

Տրիդ :)

Շատ փափուկ կէտ մըն է՝ որ կը շօ-
 շափենք . սա վարդապետութիւնը՝ թէ
 մարդ կային բանական բնութիւնը սկզբ-
 նական մեղքով անանկ խանդարեցաւ՝ որ
 Աստուծոյ կամայը համաձայն կեանք վա-
 րելու կարողութիւնը կորսնցուց . ճշ-
 դիւ ան թունաւոր սերմն է՝ ուսկից բու-
 լոր բողոքական վարդապետութեան ծա-
 ունն ելած եւ ամե՛ : կողմ մահ տփուած
 է : Ասոր ներհակ վարդապետութիւնը՝
 Աթոռիկէ եկեղեցւոյ՝ աղատութեան ու
 շնորհաց , մեղաց եւ արդարութեան ,
 պատժոց ու վարձուց վրայ ունեցած վար-
 դապետութեանցը հիմն ու խարխախն է :

Խնդիրը բոլորովին տարբեր կերպա-
 բանք կ'առնուր , եթէ վերոյիշեալ Վը-
 րխատնէականն ըսէր թէ մարդն՝ սկզբ-
 նական մեղք սկզբնական շնորհքէն զըր-
 կուելով՝ անկարող եղաւ Աստուծոյ կա-
 մայը համաձայն կեանք վարելու : Աս
 դիպուածիս մէջ խնդիրը Բաբոյաչան մա-
 սին վրայ կ'իյնար , ուր որ վերոյիշեալ Վը-
 րխատնէականին խօսքերը Բն-ի-ան մասին
 վրայ կ'իյնան :

Ասիկայ սկզբնական կամ ժառանգական մեղաց համար :

Ներգործական կամ անձնական մեղաց վրայ Տիխտիսի եւ Կալկաթայի 1846 ին Քրիստոնէական վարդապետութեան Հրահանգը, որն որ, ինչպէս շատ անգամ ըսած ենք, Ներսէս Աթոզիկոսէն հիմնուած Գալղոցին մասնաւորապէս նըսիրուած էր, կ'ըսէ .

« Հ . Մեղք ի քանիս բաժանին՝ (այսինչն ներգործական թղթի վրայ կօտէլով) :

« Պ . Յերկուս, ի ներելիս եւ ի մահահայուս :

« Հ . Ո՞րք են ներելիքն :

« Պ . Այնքիկ՝ յորժամ ըստ ազխոտութեան, ըստ տարակուսութեան կամ անմտարար յանկարծահաս գիպուածով իւիք զանց զօրինօքն առնեմք :

« Հ . Մահացութիւնն ո՞րք են :

« Պ . Այնքիկ՝ յորժամ տիրապէս տեղեակք գոլով օրինաց, ոչ միտ կողեալ յանդիմանութեան խղճի մտաց՝ կամ անոր յօժարութեամբ գործեմք զչարիս » .
 « (էջ 99 — 100) :

Որչափ ծուռ բարոյական, սրչափ

Չտանգաւոր կանոնն :

1. Մէկ կողմանէ՝ ներելի մեղքին սահմանն այնչափ նեղ է՝ որ շատ ներելի մեղք դուրս կը մնայ :

Գարձեալ՝ մահացու մեղաց սահմանն այնչափ ընդարձակ է՝ որ ան դուրս մնացած ներելի մեղաց ըստ թուոյն կէսը , մահացու մեղաց կարգը կը դրուին : Այսին զի մինակ օրինաց ծանօթութեան կողմանէ մեղաց չափը կ'առնու վերոյիշեալ Ֆրիստոնէականը՝ քոչորովին մտնալով օրինաց նիւթը՝ որն որ կրնայ ըստ ինքեան թեթեւ ըլլալ եւ անանկով առ օրինաց դէմ դործողը կըրնայ արտալէս նոյն օրինաց սեղեակի ըլլալ , կրնայ իր խղճին յանդիժանութեանը դէմ դէմ ըլլալ , կրնայ լիութի յօծարութեամբ չարիք դործել : Ի վերայ այսր ամենայնի՝ առ չարիքը , առ օրինազանցութիւնն ըստ ինքեան իրեն նիւթէն աւելի ծանր չ'ըլլար : Աստի՛ առ կողմանէ՝ վերոյիշեալ կանոնները շատ խոշոր են եւ կրնան իրենց հետեւողներուն մեղաց սրտոյթ ըլլալ՝ թեթեւը կամ ներելին ծանր կամ մահացու սեղեկ առաջով , ս ով գործնա-

Հանի մէջ՝ իրօք թեթեւը մահացու կ'ըլլայ :

2 . Ուրիշ կողմանէ՝ վերոյիշեալ կանոններուն առջինը միանգամայն չափազանց ընդէ, վասն զի անորոշակի կը վարդապետէ՝ որ սարակոսութեամբ գործըւած մեղքը ներելի է : Մեր ամենուս քանական դատաստանը կրնայ կաթողիկէ բարոյականին վկայել որ եթէ մարդ ընդէ-կամ ծանր կերպով մեղանչելու տարակոյսին կամ վախին մէջ մնալով գործելու ըլլայ՝ նոյն համեմատութեամբ՝ ընդէ-կամ ծանր կը մեղանչէ, որովհետեւ ինք զինք՝ առջի դէպքին մէջ թեթեւ, երկրորդ դէպքին մէջ ծանր կերպով զնստուած վշտացընելու վասնզի մէջ դրու : Ուստի տարակուսելով օրինաց դէմ գործելը՝ Գլխ ներելի մեղք չէ :

Նոյնպիսի պակասութիւնն ելով զգածեալ է 1850ին ընդարձակ Քրիստոնէական հաւատոյ Հրահանգը՝ երբ որ կ'ըսէ .

« Հ . Ո՞ք են մահուչտախ մեղք եւ քանի՞ :

« Պ . Մահուչտախ են մեղք՝ որ ի կամակարուց գործին, որոց եւ զլիսաորդ են եւ յօմն . հպարտութիւն , եւ :

« Ո՞ր մեղք կոչին թեթեւք :

« Պ . Ս . յնք , որք կամ տկարութեամբ
 « կամ անգիտութեամբ կամ յոչ կամաց
 « գործեալք՝ չհամարին ի ծանր մեղս » ,
 « (85 եւ 86) :

Ոչ միայն կամակարութիւն եւ ոչ մի-
 նակ տկարութիւն կրնայ միշտ մահու-
 չափ եւ թեթեւ մեղաց որոշիչ ըլլալ :

Համառօտ ըսելով կաթողիկէ վար-
 դապետութեան համեմատ՝ մահացու
 մեղաց համար 3 բան կը սրահանջուի ,
 ծանրութիւն նխ թոյ , բաւական մտա-
 դրութիւն ու հաւանութիւն : Ասոնցմէ
 մէկը թէ որ սրակսի՝ մեղքը միայն նե-
 բելի է :

3 .

Խ Ո Ր Հ Ո Ւ Ր Դ Ք .

Մէրտ-նիւն . — Մկրտութեան վը-
 րայօք վաւերութեանը վերաբերեալ վէճ
 մը ոչ նիւնոյն՝ եւ ոչ իւրոյն նկատմամբ
 ունինք , բայց պաշտօնէին նկատմամբ ու-
 նինք հաշիւ մը՝ որն որ բաւական ծան-
 րակշիւ է , վասն զի գործնական է :

Կաթողիկէ եկեղեցւոյ մէջ՝ սովո-
 րարար նաեւ լիոքը Քրիստոնէականե-

ըը զանց չեն առներ մատաղ հասակէն հաւատացելոց սա կարեւոր վարդապետութիւնը սորվեցընելու, այս ինքն՝ թէ երբ որ մահուան վախ կայ՝ որ եւ իցէ մարդ կրնայ մկրտել ջուրը գլուխը թափելով եւ ըսելով՝ « Մկրտի ծառայս յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ » : Ասոր հակառակ Լճմիածնական եկեղեցւոյ Քրիստոնէականներէն եւ ոչ մէկըն աս կէտին վրայ վանկ մը գրած ունի, ամէնքը խորին լռութիւն կը պահեն :

Ինչո՞ւ արդեօք : Որովհետեւ ան կաթողիկէ վարդապետութիւնը՝ որուն հիմ՝ Քրիստոսի Տեառն մերոյ գթութիւնն եւ իմաստութիւնն է, որուն գործադրութիւնը Եկեղեցւոյ Խանձարուքէն կը տեսնենք*, զորն որ քիչ մը ետքը Առաքելական Աթոռը՝ հերետիկոսաց տուած մկրտութիւնը վաւեր չսեպող Ափրիկեցւոյ եւ Ասիացւոյ դէմ պաշտպանելով՝ ընդունել տուաւ եւ Գ. Լատերանեան տիեզերական ժողովն իր Հանդանակին մէջ սահմանեց եւ վերջա՝

*Տերտուղ. գիրք վասն Մկրտ. զԼ. 17 .

պէս Փլորենտեան Ախնհոդոսին ատենը
 Եւղինէոս Գ. իրաւամբք Հայոց Հրա-
 հանդին մէջ սա խօսքերով դնել տուաւ .
 Հարկատուութեան դիպուածի մէջ չէ
 թէ մինակ քահանան կամ սարկաւազը ,
 հապա նաեւ աշխարհականը կամ կնիկ
 մարդ , մանաւանդ թէ հեթանոսն ու
 հերետիկոսն ալ կրնայ մկրտել » . սա հա-
 սատոյ Չարդապետ-Թեանը , կ'ըսեմ , դեռ
 (ինչպէս Առնայ , նոյնպէս) Աջմիածնա-
 կան եկեղեցւոյ հետեւող ժողովրդեան
 ընդհանուր համոզումն եղած չէ : Տարա-
 կոյս չունինք՝ որ գոնէ ան երկիրներն՝ ուր
 Աթողիկեայ ժողովրդեան հետ շօշա-
 փումը շատ է , օրէ օր աւելի ընդհանուր
 պիտ'որ ըլլայ : Բայց ան կտրուսաներն՝
 որոնք դարերով եղած են եւ դեռ չեն
 կրնար յանկարծ դադրիլ , ինչ ծանր եւ
 ահագին պատասխանատուութիւն են
 Աջմիածնական հովիւներուն պարանո-
 ցին վրայ :

Հաղորդութեան . — Հաղորդութեան
 կամ դոհութեան խորհրդոյն նիւթոյն մէկ
 մասին վրայ բաւական խօսուեցաւ , բայց
 էջրպէն կամ ձեւին վրայ ալ փոքր հաշիւ

մ'ունինք, այս ինքն՝ թէ ինչ խօսքերով
կ'ըլլայ՝ պատարագին մէջ՝ հացին եւ գին-
ւոյն ի մարմին եւ յարիւն Քրիստոսի գոյ-
տփոխիլը կամ փոխարկուիլը :

Աս նիւթիս վրայ՝ մեր ձեռքը գտնը-
ւած՝ Եջմիածնական եկեղեցւոյ քրիս-
տոնէականներէն մէյ մ'ամէնէն հինը,
մէյ մ'ալ ամէնէն նորերը կը խօսին :

Կ — սոլսոյ 1737ին եւ 1747ին տըպ-
ուած Քրիստոնէական ուսանելէն ասանկ
կ'ըսէ (էջ 306 — 8).

° Այս խորհրդոյս (Հաղորդութեան)

° չորս բան պիտի, որ կատարեալ լինի :

° Նախ՝ որ օրհնողն լինի քահանայ :

° Երկրորդ՝ նիւթն, որ լինի հաց ցու-
րենոյ եւ գինի ի բերոյ որթոյ :

° Երրորդ՝ գիտաւորութիւն քահա-
նային՝ թէ զայս գինիս Քրիստոսի բե-

° բանովն կանեմ մարմին եւ արիւն Քր-

° իստոսի : Մէկ քահանայ մի՛ որ զհա-

° ցըն եւ գինին ի ձեռն առնէ ոչ օրհնե-

° լոյ մտօք, եւ զբանն Քրիստոսի ասէ

° միայն պատմելու մտօք, այն հացն եւ

° գինին չի լինիր խորհուրդ :

° Չորրորդն է ձեւ բանին որ է այս .

« Ս.ուէք կերէք այս է մարմին իմ. եւ Սք-
 « բէք ի սմանէ՝ այս է արիւն իմ :

« Եւ թէ որ մէկ քահանայ մի հար-
 « ցանէ՝ թէ որովհետեւ Ս.ուէք կերէք՝
 « այս է մարմին իմ՝ ասելով, Ս.բբէք ի
 « սմանէ՝ այս է արիւն իմ ասելով, մար-
 « մին եւ արիւն կու լինի. ապա էր է՝
 « որ կասենք ի վերջն թէ Որով զհացս
 « զայս եւ զգինիս արասցես ճշմարտա-
 « պէս մարմին եւ արիւն Տեառն մերոյ.
 « Յիսուսի Քրիստոսի. ուրեմն դեռ եւս
 « չէ եղեր :

« Պէտք է գիտել՝ որ կամի ասել՝ թէ
 « Հայր Աստուած, զՀոգիդ սուրբ ա-
 « ռաքեա ի մեզ եւ ի յայս հացս եւ գի-
 « նիս, որ բանիւն քո Որդւոյն միածնի՝
 « զայս հացս եւ գինիս մարմին եւ արիւն
 « Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի կա-
 « տարէ :

« Ուրեմն այն որ կասէ թէ ուր՛, կա-
 « մի ասել թէ բանիւն Քրիստոսի քո Որդ-
 «ւոյն Միածնի՝ որ ասաց թէ Ս.յս է
 « մարմին իմ եւ Ս.յս է արիւն իմ, այն
 « բանիւն դու զայս Հացս եւ գինիս մար-
 « մին եւ արիւն քո Որդւոյն Միածնի կա-

տարեացեա՛ լիտարկելով Հողուլդ սըր-
բով : »

Պէտք էր յուսալ՝ որ ժամանակն ա-
ւելի հասուն պտուղներ տայ , սակայն
իրօք՝ ուրիշ բան չենք գտներ մէկ ու
կէս դար ետքը , բայց եթէ տերեւ : ?

Հողեւոր Ժողովէն ուսումնարանաց
համար վաւերացած Միջակ վարդապե-
տարանը (էջ 94) կ'ըսէ .

« Հ . Ս.ս լիտարկութիւնը երբ կ'ըլ-
լայ :

« Պ . Սուրբ պատարագին սրբազոր-
« ծութիւն ըսուած մասին մէջ , որ Սո-րբ
« սո-րբէն » սկսեալ մինչեւ Հոգի Ս.-
« սո-ճոյ՝ աղօթքը կը տեւէ . ուստի եւ
« էական բան խորհրդոյս կը համարին ո-
« մանք՝ հայելով Քրիստոսի օրհնեաց բա-
« ուին՝ այս խօսքը . » Արով զհացս օրհ-
« նեալ » եւ ոմանք ալ՝ « Աւէք կե-
« ըայք , այս է մարմին իմ » եւ « Արբէք
« ի սմանէ , այս է արիւն իմ » խօսքերը : »

« Հ . Սուրբ եկեղեցին , եւ կամ որ
« նոյն է ընդհանուր սուրբ Ժողովները՝
« այս երկու կարծեաց զո՞րն վճռեր եւ
« ընդուներ են :

« Պ . Սուլբ եկեղեցւոյ կողմանէ վը-
 « ճիւ մը չկայ այս բանիս վրայ , միայն
 « աստուած արանք քաջ կը վիճեն , եւ զօ-
 « բաւոր կը մնան անոնք՝ որ Առէք կե-
 « լայք , Այս է մարմին իմ , եւ Արբէք
 « ի սմանէ ամենեքեան , Այս է արիւն
 « իմ . խօսքերը կը համարին գլխաւոր եւ
 « էական մասն խորհրդոյս : »

Արեւմտեան մեր վարդապետարանին հա-
 մեմատ՝ Եկեղեցւոյ մէջ աս խնդրոյս
 վրայ երկու աշտ , մէկը ահալ մէկալը
 շօրաւոր կարծիք կայ , այս ինքն՝

1 . Թէ փոխարկութիւնը վերոյիշեալ
 օրհնութեամբ կամ Հոգւոյն սրբոյ կոչ-
 մամբը կ'ըլլայ . անոր համար խորհրդոյն
 էական բանն աս օրհնութիւնը կամ կոչու-
 մըն է , իսկ Վրիստոսի Տեառն մերոյ
 խօսքերը խորհրդոյն էական բանը չեն :
 Եւ ըստ ամենայնի ասոր հակառակ՝

2 . Փոխարկութիւնը վերոյիշեալ
 Վրիստոսի Տեառն մերոյ խօսքերովը
 կ'ըլլայ , անոր համար խորհրդոյն էական
 բանն Վրիստոսի խօսքերն են ուստի եւ
 օրհնութիւնը կամ կոչումը էական բան չէ :

Աստուծոյ կէ եկեղեցւոյ մէջ ասանկ

երկու ազատ կարծիք չկայ : Չէ թէ միայն անցեալ ատեններն ասանկ ազատութիւն եկեղեցւոյ կողմանէ տրուած չէ, հասլա միանգամայն այս օրուան օրս, համառօտ ըսելու համար, ով որ չընդունիր, թէ Քրիստոսի Տեառն մերոյ խօսքերովը եւ մնակ անոր խօսքերովը փոխարկութիւնը կամ գոյափոխութիւնը չեւէտար է, եկեղեցւոյ եւ կամ որ նոյնն է՝ ընդհանուր սոբօ ժողովներու յայտնի եւ հանդիսական դատաստանին անտարակոյս կը զարնուի :

Ճշմարտութիւն չէ, երբ որ վարդապետարանն ազատ համարձակ կ'ըսէ թէ տիեզերական ժողովները ասոր վրայ բան մը որոշած չեն, Քիչ մնաց՝ որ աս կէտին համար ի դերեւ պիտ'որ ելլէր Պըլրենտեան տիեզերական ժողովոյն բովանդակ աշխատութիւնը, այս ինքն չընտմէական եւ Յունական եկեղեցեաց միաբանութիւնը : Եւ իրօք (ինչպէս Եւգինէոսի Ղ. պատգամաւորները Յունաց կայսեր ըսին) առանց ասոր վրայ Յունաց կողմանէ հաստատուն դաւանութիւն ունենալու՝ մեքանիստներ չեն :

բէւի շէր : Ասոր համար 1439ին Յունիսի 18ին լիակատար դումարման մէջ ժողովոյն Աստուածաբանը (Յովհ. Տուրբէկրամատա), եւ 20ին նիստին մէջ ինք Եւզինէոս Գ. խօսելէն ետքը՝ թէ « չեն կարծեր՝ որ մէկը այնպէս համարի թէ Գիւսի : Բրիստոսի խօսքերովը չի կատարիր Բրիստոսի մարմինն եւ արիւնը », Յունիսի 26ին երկու կողմանէ ընտրուած (12) անձինքներով մասնաժողով մ'եղաւ, որուն մէջ առաքելական եկեղեցւոյ պատճառները լսելով խոստովանեցան Յոյնք՝ որ միշտ ասանկ ըմբռնած են թէ մինակ տէրունական խօսքերով կը կատարուի խորհուրդը, եւ նզովեալ կը սեպեն զանիկայ՝ որն որ այլազգի կը հաւատայ : Ուղուեցաւ որ՝ ժողովոյն սահմանին մէջ դրուի, բայց Յոյնք ըսին՝ թէ աս հարկաւոր չէ, վասն զի ասիկա դրուելով՝ ամօթ կ'ըլլայ իրենց եկեղեցւոյն : Բայց որպէս զի ապահով ըլլաք՝ որ ասանկ կը հաւատանք, նայեցէք, ըսին, Յովհաննու Ռսկերբերանին՝ որն որ նոյնը բացայայտ կ'ըսէ, եւ պատրաստ ենք հրապարակաւ դասանելու՝ որ ձեզի

պէս մենք ալ կը հաւատանք, թէ մինակ տէրունական խօսքերով կը կատարուի : Ասանկ Յուլիանոս Սաբինայ Կարդինալը հետեւեալ օրը հրատարակաւ ծանոյց :

Յոյնք իրենց խոստումը կատարեցին, երբ որ վերջին նիստին մէջ Բեսարիոն Նիկիոյ Արքեպիսկոպոսն իրենց բերան ըլլալով ժողովոյն մէջ ասանկ խօսեցաւ * :

«Որովհետեւ մեր մէջն եղած տարբերութեանց վրայ քննութիւններ ըլլալու ատեն՝ գոհութեան աստուածային խորհրդոյն սրբագործութեանը համար տարակոյս եղաւ, եւ ոմանք կասկած ըրին՝ որ մենք եւ մեր եկեղեցին չի հաւատար՝ թէ աս խորհուրդը Տեառն մերոյ խօսքերովը կը կատարուի, ասոր համար է՝ որ ահաւասիկ, երանելի Հայր՝ ձեր Սրբութեան առջեւն եկանք : . . . Որովհետեւ բոլոր սուրբ վարդապետ-

* Բեսարիոն դեռ խօսելու չսկսած՝ նոտարներուն զլխաւորին հրամայուած էր՝ որ հարուստիք գրէ : Աս ժողովոյն նոտարին ինքնագիրը կեցած է թոսքանայի դանձարանը :

ներէն , մանաւանդ Երանելի Յովհան Ռսկերեբրանէն * լամծ ենք՝ թէ Տէրունական խօսքերն են՝ որոնք կը փոխարկեն հացն՝ ի մարմին , ու գինին՝ յարիւն Քրիստոսի , եւ թէ Փրկչին անաստուածային խօսքերը ունին զԲռնանդակ զօրութիւն փոխարկելու , հարկաւ նոյն վարդապետին եւ անոր մտացը կը հետեւինք : »

Նոյն տիեզերական ժողովոյն վարդապետութիւնը Հայոց Աթոռիկոսին պատգամաւորներուն ալ աւանդուեցաւ՝ անոնց տրուած վճռոյն մէջ դնելով .

* Ահաւասիկ Ս . Ռսկերեբրանին խօսքը ճառ Ա . վասն Մատն . Յուդ . 6 : « Հիմայ ալ նոյն Քրիստոսն է հոս , որն որ ան սեղանը պատրաստեց , նոյնն աս սեղանն ալ կը յարդարէ : Չէ թէ մարդն է , որ անանկ կ'ընէ՝ որ առաջի եղեալ ընծաները՝ մարմին եւ արիւն Քրիստոսի ըլլան , հասրա ինք Քրիստոս , որ մեզի համար խաչեցաւ : Անոր դէմքն առած կը կենաց քահանան , եւ ու խօսեալ է՝ « Իսկ զօրութիւնն ու շնորհքը Աստուծոյ է : Այս է Տարին իմ կ'ընէ : Աս խօսի է՝ « Իսկ երբեք չենք եւ ինչպէս : »

«Աս խորհրդոյս ձեւն է Փրկչին Խօսեբը՝ որոնցմով աս խորհուրդը կը կատարուի : Վասն զի քահանան ի շէճս Քրիստոսի խօսելով կը կատարէ խորհուրդը : Արուհեաբէլ նոյն իսկ Խօսեբոն զօրո-լեաճէն է՝ որ հացին գոյացութիւնը՝ Քրիստոսի մարմնոյն, եւ զինւոյն գոյացութիւնը՝ Քրիստոսի արեանը կը փոխուին : »

Վերոյիշեալ ժողովոյն մէջ աս խնդրոյն վրայօք ինչ անցած ըլլալուն ըստ բաւականին տեղեակ չէին ան երկու կաթ երեք մատենագիրները (Լը Պրէօն եւ Ռէնօ) որոնք անցեալ դարուն մէջ արեւելեան սլաւարագամատոյցներուն մէջ Քրիստոսի խօսքերէն ետքը, եւ արեւմտեան սլաւարագամատուցին մէջ Քրիստոսի խօսքերէն յառաջ դրուած օրհնութեան կամ կոչման խօսքերը փոխարկութեան հարկաւոր սեպեցին, բայց հարկ եղաւ՝ որ շուտով լռեն : Երբ որ նոյն վէճը մեր օրերը Անտիօքայ թեմին մէջ յոյն ծիսի Սրբւելեանց մէջ արթնցաւ, 1822ին Պիոս Է. ամէն բան խաղաղեց համեմատ Փլորենտեան տիեզերական ժողովոյ ծանուցանելով թէ « Դ.

« յն Քրիստոսի խօսքերով կը սրբադործի սեղանի խորհուրդը » :

« Որովհետեւ ինք Քրիստոս , կ'ըսէ Տրիդ . Կոչ . Բնծ . Մասն Բ . դԼ . Գ . 19 . աս ձեւը փոխարկութեան համար դործածեց , անոր համար ամէն ատեն նոյնը կաթողիկէ եկեղեցին կը գործածէ : Աս բանս Փրկչին հետեւորդ խօսքէն ալ կրնայ տեսնուիլ . զայս արարէք առ իմոյ յիշատակի . (Ղուկ . ԻԲ . 19) : Վասն զի ինչ որ Տէրն մեր սրատուիրեց՝ (զայս արարէք ըսելովը) , չէ թէ մինակ ըրածին , ' հապա նաեւ ըսածին պէտք է որ վերաբերի , եւ գլխաւորաբար անոր խօսքերոսն համար պէտք է իմանալ , զորոնք հաւասարապէս թէ՛ նշանակելու եւ թէ՛ ընելու (գոյացուցանելու) համար արտաբերեց » :

Նոյն (1858) տարւոյ նոյն Հոգեւոր Ժողովէն հաստատուած Քրիստոնէական մ'ալ կ'ըսէ .

« Հ . Ի՞նչպէս կը կատարի Յիսուսի Քրիստոսի մարմնոյ եւ արեան խորհուրդը :

« Պ . Քահանայն — հացին վրայ Քր .

« րիտառոսի այս է մարմինն իմ, եւ գինի-
 « ին վրայ այս է արիւնն իմ ըսելով նոյն
 « հացը ու գինին իրենն ճշմարիտ մարմին
 « եւ արիւնն ընելը յիշեցընելէն ետքը՝ Հո-
 « գին սուրբ կը կոչէ . որով իր ձեռքի
 « հացն ու գինին ալ Քրիստոսի ճշմարիտ
 « մարմինն եւ արիւնն կ'ըլլան » (էջ 33) :

Ասիկայ վերոյիշեալ Աարդապետա-
 րանէն բաւական տարբեր է : Փոխար-
 կուծեան ձեւը կ'ամ Քրիստոսի խօսքե-
 րուն , եւ կ'ամ կոչման խօսքերուն վրայ
 կը դնէր Աարդապետարանը : Թէ՛ Քր-
 իստոսի խօսքերուն , եւ թէ՛ կոչման
 խօսքերուն վրայ միանդամայն կը դնէ
 առաջիկայ Քրիստոնէականը՝ հարկաւ
 դոյալիոսիչ զօրութիւնը՝ սասոր եւ անոր
 մէջ բաժնելով :

Անձանօթ չէ մեղի , թէ ուստի յա-
 ռաջ կու գայ աս երկու Քրիստոնէա-
 կաններուն ճիգը : Յոյնք վերոյիշեալ տի-
 եղերական ժողովոյն մէջ՝ միայն սասոր
 համար կը խորշէին աս նիւթիս վրայ
 խօսք բանալու , վասն զի կը կարծէին
 որ պիտ'որ ստիպուին իրենց պատարա-
 դամատուցին խօսքերը փոխելու : Բայց

ոչ այս ժողովը կամ Եւզինէոս Գ. ան
ատենը, եւ ոչ Պիոս Թ. մեր ատեն-
ները Յունացմէ ասանկ պահանջումը
բաւ: Ինչպէս յոյն պատարագամատոյց-
ները, նոյնպէս հայերէն պատարագա-
մատոյցն ալ որն որ մեծաւ մասամբ ա-
նանցմէ առնուած է, իր ամէն պարագաներովը բացայայտ կը ցըցունէ որ Քրիստոսի Տեառն մերոյ խօսքերովն արդէն լիակատար գոյախօսութիւն եղած լիննցած է. իսկ կոչումն ուրիշ բան չի կրնար աւելցընել, բայց եթէ ահա՜ ոչ-
էն ամբողջութիւն մը:

Ընդհանրապէս արարողութեանց եւ ի մասնաւորի արեւելեան Մաշտոցի, այսինքն՝ լեզուին կամ ոճոյն մէջն է՝ որ շատ անգամ խորհուրդը կամ գործողութիւնը կատարուելէն ետքը՝ իբրեւ գեռ ըլլալու կամ լիննալու կերպով խօսուի:

* Հայաստանեայց եկեղեցին քրիստոնեայ տիեզերաց հետ կը հաւատայ՝ որ մկրտութեան խորհուրդը Քրիստոսի Տեառն մերոյ աւանդած խօսքերովը, Ա. Ա.՝ մկրտի յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ՝ կատարելապէս լը-

մընցած է . ի վերայ այսր ամենայնի՝
 ետքէն դեռ քահանան կ'աղօթէ .
 « Սուրբ արա զսա , Տէր , ճշմարտու-
 թեամբ քով , եւ լուսով շնորհաց սուրբ
 Հոգւոյդ , զի եղիցի տաճար եւ բնա-
 կարան աստուածութեանդ քո » (Մաշտ.
 էջ 42) , թէպէտ ամէնքնիս զիտնանք՝
 որ արդէն սուրբ է , արդէն Հոգւոյն
 սրբոյ շնորհքը լուսաւորուած է եւ Աս-
 տուծոյ տաճար ու բնակարանն է , եւ
 չի կրնար աս յատկութիւնները կորսն-
 ցնել , բայց եթէ շատ տարիներ ետքը ,
 երբ որ մանուկը բանականութեանը տէր
 ըլլայ :

Գարձեալ Հայաստանեայց եկեղեց-
 ւոյ ծիսարանին համեմատ՝ կարգի խոր-
 հըրդոյն մէջ՝ քահանայութեան ձեռնա-
 դրութիւնը լմնցընելէն ետքը՝ հինգ վեց
 դար կայ՝ որ ետքէն եպիսկոպոսն՝ իր
 ձեռնադրուածին կ'ըսէ . « Առ զՀոգի
 սուրբ որում թողուցուս զմեզս՝ թողեալ
 լիցի , որում ունիցիս՝ կալեալ » :

Այսպէս ալ վերջին օժման խորհրդ-
 դոյն մատակարարութեան ատեն ինչ-
 պէս Յունաց նոյնպէս Հայոց քով ան

բանը զորն որ արեւմտեան ծէսը՝ խորհուրդը մատակարարելէն յառաջ կ'ընէ նոյնը ասոնք խորհուրդը մատակարարելէն (այս ինքն օժելէն եւ օժման աղօթքները լմնցընելէն) ետքը կ'ընեն երբոր հիւանդին վրայ ձեռք դնելով հոգւոյ եւ մարմնոյ բժշկութիւն եւ զօրութիւն կ'աղօթեն , թէպէտեւ աս աղօթքն ամենեւին նախընթաց աղօթքներուն զօրութեանը չի հասնիր , եւ ոչ խորհրդոյն էական ամբողջութիւն մըն է , վասն զի չի կրնար ալ անոնց վրայ ի Գործոյ Գործեցելոյ բան մ'աւելցընել (Մաշտ . էջ 156—7) :

Ասանկ արեւելեան արարողութեան ոճ յն պէտք է ընծայել՝ չէ թէ մինակ կատարելին տեղ Ապառնին , հասպա նա եւ Ապառնւոյն տեղ կատարեալը , օրինակի աղաղաւ երբ որ հայ պատարագ ամատոյցը սրբազործութենէն յառաջ կ'ըսէ . « Քրիստոս ի մէջ մեր յայտնեցաւ , որ էն Աստուած աստ բազմեցաւ : » Գարձեալ՝ « մարմին տէրունական եւ արիւն փրկչական կայ առաջի » եւայլն :
 « Քրիստոսի խօսքերով սրբազործու-

Թիւնը լմննցած ըլլալուն կը վկայեն , օրինակի աղագաւ սա պարագան՝ որ Քրիստոսի խօսքերը քահանան չայնիկը զրուցէ , եւ ժողովուրդը շահագործելու համար կը յարգէ , իսկ կոչման խօսքերը քահանան ինք իրեն կը զրուցէ , եւ ժողովուրդը չի լռեր . դարձեալ սա պարագան՝ որ Քրիստոսի խօսքերը լմննալու ատեն՝ ժողովուրդը կ'ըսէ Ա.Ք.ն , որն որ հաստատողական կամ հաւանողական խօսք է եւ կը նշանակէ Ա.յո , ա՛նա՛նկ է . այսինքն Քրիստոսի մարմինն է . Քրիստոսի արիւնն է : (Աս Ամէնը ձեռագրաց մէջ կայ , Լամբրոնայւոյն պատարագամատուցին մէջ կրկին կայ , այսինքն թէ՛ հացին եւ թէ՛ գինւոյն սրբագործութեանը՝ զատ զատ . էջ 216 : Ձեռքերնիս եղած էջմիածնական ո՛հչ չ . Թուականին տպուած խորհրդատետրին մէջ աս Ամէնը չենք գտներ :)

Ապաշխարութիւն : - Կոստանդինուպօլսոյ 1847ին քրիստոնէական վարդապետութիւնը՝ որն որ 1843ին քրիստոնէականին վրայ շինուած է ու մինչեւ գոնէ երեք անգամ տպուած է , կ'ըսէ .

- Հ . (Մկրտեալը մեզք գործէ նէ)
- Ինչպէս կը հաշտուի :
- Պ . Հարկ է՝ որ իր մեղքերուն վրայ
 • զղջայ , ու զղջալէն ետեւ երթայ Աստուծոյ առաջը խոստովանած ի պէսքա-
- հանային խոստովանի՝ զորոնք որ Աստուծոյ
 • առաջ իր եկեղեցւոյն մէջ իրեն վիժա-
- նորդ գրեւր է այս բանիս համար :
- Հ . Մինակ խոստովանիլը բաւա-
- կան է :
- Պ . Ոչ . այլ հաստատ դիտաւորու-
- թիւն մը պիտի ընէ միաբնի մէջը , որ
- մէյ մ՝ ալ մեղքով զԱստուած չբարկա-
- ցունէ , եւ խոնարհութեամբ քահա-
- նային դրած ապաշխարանքը յանձնա-
- ռու ըլլայ եւ կատարէ , եւ Աստուծոյ
- հետ հաշտուի՝ որ քահանային արձա-
- կում տալովը կ'ըլլայ :
- Հ . Մեղաւորը միայն այսքանով
- Աստուծոյ հետ կը հաշտուի եւ արքայ-
- ութեանը ժառանգ կըլլայ :
- Պ . Չէ . որովհետեւ մեղօք Քրիստոսի
 • տոսի արդարութեանը հաղորդ ըլլալէն
- զրկուած է . ուստի պէտք է որ ապաշ-
- խարեւնէն ետքը Քրիստոսի մարմինը եւ

« արիւնը առնելով , նորէն Քրիստոսի
 * շնորհացը հաղորդ ըլլայ եւ առաջին
 * սրբութիւնը ստանայ . . . եւ ասանք ը-
 * նելով եկեղեցւոյ հետ միացեալ կը մը-
 * նայ » (14-16) :

Բողորովին նոր վարդապետութիւն :
 Ուրեմն մեղաւորը զգջալէն ու խոս-
 ւտովանութեան խորհրդական արձակու-
 մէն ետքը Աստուծոյ հետ դեռ կա-
 տարեւապէս հաշտուծ չէ , Քրիստոսի
 արդարութեան հաղորդ , շնորհաց ար-
 ժանի եղած չէ , ու վերջապէս եկե-
 ղեցւոյ կենդանի անդամ չէ , աս ամէն
 բանը՝ խորհրդական արձակումէն ետեւ
 Քրիստոսի մարմինն ու արիւնն առնելէն
 ետքը սլիտ'որ ըլլայ :

Գիտենք ո՞ր է աս ըմբռնման հիմը :
 Էջմիածնական եկեղեցւոյ մէջ Հաղոր-
 դութենէն անկախ՝ խոստովանութեան
 խորհրդոյն գործածութիւնը շատ հա-
 սարակ չի կրնար ըսուիլ , խորհրդոյ
 մը՝ որուն այնպէս շարունակ կարօտ ենք ,
 ինչպէս շարունակ մեղաւոր ենք : Ո՞վ չի
 տեսներ՝ թէ որչափ ծուռ է աս տեսու-
 թիւնը : Աթոռիկէ եկեղեցւոյ մէջ՝ ա-

մէն ճիգ կը թափուի , ամէն հնարք կը գործածուի , ամէն դիւրութիւն կը պատրաստուի՝ որ խոստովանութեան խորհրդոյն գործածութիւնը թէ՛ յաճախ եւ թէ՛ անմիջական ըլլայ , որպէս զի չէ թէ միայն մահը՝ որն որ շատ անգամ գիշերուան գողոյ պէս կը հասնի , հոգիները Աստուծոյ շնորհքէն դուրս չգտնայ , հասրա միանգամայն՝ մեղաց մահկանացու մարմիններուն վրայ ունեցած թագաւորութեան նոյն իսկ օրերն եւ ժամերը կարճնան , եւ հաւատացեալք իրենց մաքրութեան մէջ երկնից արքայութեան աւելի ստղարեր ըլլան :

Ասկից քիչ դարմանալի չէ Հայաստանեայց Եջմիածնական եկեղեցւոյ Արատանդինուպոլսոյ վերջին քրիստոնէականին մեղաց խոստովանութեան վրայ սա խօսքերը :

« Հ . Թէ որ (խոստովանութեան մէջ) մուցածը գտնուի նէ՛ խոստովանութիւնը անկատար կ'ըլլայ :

« Պ . Չէ . անոնց ալ թողութիւն կը գտնէ . բայց այս պայմանով՝ որ ետքը միտքը եկած ատենը խոստովանի . վա-

- որն զի այն ատենը չխոստովանի նէ ,
- այն մեղքը խոստովանածներուն կար-
- դէն ելլելով թողութիւն ալ չի գըտ-
- ներ : » (էջ 35) :

Ոչ երբէք ասանկ պայմանաւ մեղաց
թողութիւն կու տայ Աստուած , եւ ոչ
ալ մէկ անգամ թողուած ու ջնջուած
մեղք մը հետագայ մեղքով նորէն ետ կը
դառնայ կամ կը կենդանանայ Աստուծոյ
անզեղջ շնորհացն առջեւ :

Վերջին օժման՝ որուն վրայ բաւական
խօսած ենք , 1858ին Քրիստոնէականը
կ'ըսէ .

- Հ . Հիւանդին ամէն մեղքն ալ այս
- (վերջին օժման) խորհրդովս չեն մաք-
- րուիր » :

- Պ . Չէ . ծանր մեղքերը՝ մաքրելու
- համար ասպաշխարութեան խորհուրդէն
- զատ հնարք չկայ » (էջ 43) :

Նոյնպէս Աստուանդինուպոլսոյ 1847-
ին Քրիստոնէականը՝ որն որ ստէպ նո-
րէն տպուած է , կը կրկնէ և կ'երեքկնէ՝
թէ վերջին օժումը մահու չափ մեղքէ
չ'ազատեր (էջ 23) :

Ասոր հակառակ՝ ամէն աստուածա-

բռններու և ի մասնաւորի Տրիդենտեան Քրիստոնէականին (Մասն Բ. դժ. 9. 14) վարդապետութիւնն է՝ թէ վերջին օժման խորհուրդն ըստ ինքեան թեթեւ մեղքերը, բայց անուղղակի և ըստ պատահման նաեւ ծանր և մահու շափմեղքերը ջնջելու համար ի Քրիստոնէ Տեառնէ մերմէ սահմանուած է, և շատ անգամ կ'ըլլայ՝ որ աս խորհրդով հոգիներ կը փրկուին՝ որոնք առանց անոր պիտ'որ կորսուէին :

Կարգ՝ — Կարգի խորհրդոյն վրայ Քրիստոնէականներէն մէկ քանին լսենք՝
 «Մանր ուսմունք քրիստոնէական հաւատոյ» անուամբ գրուածը (էջ 23-30) սասանկ կը խօսի :

- Հ. Կարգը քանի՞ աստիճան ունի :
- Պ. Եօթն :
- Ա. Դռնապանութիւն :
- Բ. Ընթերցողութիւն :
- Գ. Երգմանցուցութիւն :
- Դ. Զահրնկալութիւն :
- Ե. Կիսասարկաւագութիւն :
- Զ. Սարկաւագութիւն :
- Է. Քահանայութիւն :

՝ Հ. Եպիսկոպոսութիւնը ի՞նչ է :

՝ Պ. Գլխաւոր քահանայութիւն է որ
 քահանայապետութիւն ալ կ'ըսուի :

՝ Հ. Կաթողիկոսութիւնը ի՞նչ է :

՝ Պ. Գլխաւոր եպիսկոպոսութիւն է ,
 անոր համար եպիսկոպոսապետութիւն
 ալ կ'ըսուի :

Կոստանդինուպոլսոյ 1847ին քրիս-
 տոնէականը՝ որն որ 1843ին քրիստո-
 նէականին վրայ շինուած ու գոնէ երեք
 անգամ նորէն նորէն տպուած է , կ'ըսէ :

՝ Վեցերորդ խորհուրդն է Չեռնա-
 դրութիւն՝ որ Նարգ ալ կ'ըսուի , որով
 Եկեղեցւոյ պէսպէս գործքերը կատա-
 րելու . . . պաշտօնեաներ կ'ընտրուին ,
 ինչպէս են՝ կաթողիկոսը , եպիսկոպո-
 սը , քահանայն , սարկաւազը , որ ա-
 սոնք իրարմէ վեր աստիճաններ ու-
 նենալնուն համար՝ վար աստիճան ու-
 նեցողը , իրմէ վեր աստիճանի գործը
 կատարելու իշխանութիւն չունի : (էջ
 21—22) :

Կոստանդինուպոլսոյ 1858ին քրիս-
 տոնէականը կ'ըսէ .

՝ Հ. Սուրբ աստիճաններն ո՞րն են :

* Պ. Ախտասարկաւազութիւն, սարկաւազութիւն, քահանայութիւն, եպիսկոպոսութիւն, և կաթողիկոսութիւն » :

* Ստոնքամէնն ալ զատ զատ դործ պաշտօն ունին, և վերջի երեք կարգը առնողները միայն օծում կ'ունենան (էջ 29) :

* Հ. Եպիսկոպոսին դործն ի՞նչ է :

* Պ. Ձեռնադրութիւն ընել (այս ինքն՝ քահանայ, սարկաւազ և այլն ձեռնադրել ») :

* Հ. Կաթողիկոսին դործն ի՞նչ է :

* Պ. Եպիսկոպոս ձեռնադրել, մեռոն օրհնել » և այլն (էջ 40) :

Թէ որ աս քրիստոնէականներէն ոմանք եպիսկոպոսութիւնը կարգի խորհրդոյ մէջ զատ կարգ չեն սեպեր, հասա միայն պաշտօնի իշխանութեամբ քահանայութենէ վեր կը դնեն, եւ ոմանք ալ ընդ հակառակն՝ կարգի խորհրդեան մէջ քահանայութենէ զատ ու վերագոյն կարգ կը դնեն (որն որ բուն ստոյգն է), կաթողիկէ վարդապետութեան դպած չեն ըլլար, որովհետեւ կաթողիկէ եկեղեցին աս երկու կար-

ծեաց մէջ ազատութիւն թողուցած է՝
մինակ ան որոշելով թէ եպիսկոպոսու-
թիւնը ի Վերիստոսէ Տեառնէ մերմէ
դրուած նուիրապետութեան մասն է ։
Աս նուիրապետութիւնը եպիսկոպոսներէ ։
քահանաներէ ու պաշտօնեաներէ կազ-
մուած է ։

Բայց վերոյիշեալ Վերիստոնէական-
ներն աս ազատութեան սահմանին մէջ
չեն կենար , հապա կաթողիկէ եկեղե-
ցւոյ վարդապետութեանը ծանր կեր-
պով կը դպչին՝ երբ որ կաթողիկոսու-
թիւնը իբրև կարգի կամ աստուածայ-
ին դրութիւն ունեցող նուիրապետու-
թեան աստիճան կամ մաս մը կը դնեն՝
անոր կարծես թէ աստուածային իրա-
ւամբք յատուկ պաշտօն որոշելով եւ
կաթողիկոսի օծումն եւ օրհնութիւնը
խորհրդեան նիւթ ու ձև սեպելով ։

Ի Վերիստոսէ , ուստի եւ աստուա-
ծային իրաւամբք, եպիսկոպոսական կար-
գին եւ իշխանութեան յատուկ եղած
պաշտօններէն քանի մը բան՝ ինչպէս ե-
պիսկոպոսի ձեռնադրութիւնը , միւռոս-

* Ժող . Տրիդ . Նիստ . ԻԳ . Կան . 6 :

նի օրհնութիւնը եւայլն կը կտորեն , որպէս զի կաթուղիկոսութեան իբրև յատուկ պաշտօն տան , կաթուղիկոսութեան՝ զորն որ , ինչպէս ըսինք , զատ կարգի աստիճան կը սեպեն :

Երբեք չի կրնար պարզելի ան տրամադրութիւնը՝ որնոր երկրի մը կամ տէրութեան մը կամ արդի մը եպիսկոպոսները՝ միւռոն օրհնելու գործողութենէն կ'արգիլէ , նոյնը երկրին գլխաւոր եպիսկոպոսին կամ Աթողիկոսին վերապահելով , տրամադրութիւն մը՝ որնոր ոչ եկեղեցւոյ մտաց համաձայն է և ոչ Հայաստանի մէջ նախնաբար գտնուած եկեղեցական կարգադրութեան համեմատ : Ասկից շատ աւելի եկեղեցական վարդապետութեան կը դալչի՝ երբոր ատով և ասանկներով զատ կարգի աստիճան մը կը ձեւացուի եւ եպիսկոպոսաց աստուածային իրաւամբ ունեցած պաշտօնը՝ եւ ոչ ի վարդապետութեան կը հանչցուի :

Ո՛րչափ աւելի ուղիղ կը խօսի ասկից
 170 տարի առաջ Քրիստոնէական ուսանելէն՝ որնոր կ'ըսէ .

* Եպիսկոպոսութիւնն եւ հայրապե-
 * տութիւն ոչ են այլ հիւ՛ եւ հար՜ . զի
 * քահանայութիւնն է որպէս թաղաւո-
 * թութիւն , եւ եպիսկոպոսութիւնն եւ
 * կաթողիկոսութիւնն՝ որպէս զկայսերու-
 * * թիւն հոգեւոր (էջ 343) :

Գարձեալ՝ վերոյիշեալ 1858ին Քրիս-
 տոնէականը կ'աւելցընէ .

* Հ. Աարդապետ շեղող քահանա-
 ները չեն կրնար կարգուիլ :

* Պ. Չէ . սուրբ աստիճաններ առ-
 * նողները առաջուց կարգուած կրնան
 * ըլլալ . բայց այս սուրբ աստիճանները
 * առնելէն ետքը ասոնց մէկն ալ չեն
 * կրնար կարգուիլ . եւ կարգուին ալ նէ՛
 * իրենց եկեղեցական աստիճաններէն
 * կ'իյնան :

* Հ. Ստանկներուն կարգուիլը մեղք է :

* Պ. Ս. յ՛ . վասն զի կարգ առած
 * ատենին եկեղեցւոյ մէջ Աստուծոյ
 * առաջը ուխտ ըրած են չկարգուելու .
 * ուստի ուխտազանցութեան ծանր մեղ-
 * * քին տակը կ'իյնան (էջ 41) :

Թէ որ իրաւցընէ աս ասանկ է , այս
 ինքն՝ թէ որ իրաւցընէ Եջմիածնական

Եկեղեցւոյ վարդապետութիւնն է՝ որ սուրբ աստիճաններն առնելէն ետքը ոչ որ կրնայ կարգուիլ, եւ սուրբ աստիճան ըսուածներն ալ, ինչպէս քիչ մը վերը նոյն քրիստոնէականին մէջ տեսանք, չէ թէ մինակ եպիսկոպոսութիւն, քահանայութիւն եւ սարկաւազութիւնն է, հապա միանգամայն կիսասարկասագոսիւն, եւ վերջապէս թէ որ իրացընէ Աջմիածնական եկեղեցին անանկ կը սեպէ թէ աս կարգերն (դոնէ վերջին երեքն) առնողները՝ կարգ առած տեւնին Աստուծոյ առաջը ուխտ ըրած են չկարգուելու, ասանկներուն կարգուիլը մինակ ուխտազանցութիւն է, մինակ ծանր Ռիչ, եւ մինակ աստիճաններնէ՞ն վար կ'իյնան : Աս չորս կէտերուն նկատմամբ Աջմիածնական քրիստոնէականները որոշ գաղափար մը չեն ի տար, թէպէտ եւ իրը, ինչպէս յայտնի է, դործնական հետեւութիւն ալ ունի :

Պատի խորհրդոյն համար 1850ին Քրիստոնէական Հաւատոյ Հրահանգը կը հաստատէ թէ եկեղեցական կամ Ժողովական օրինօք Չորրորդ կամ հին-

դերորդ կամ աւելի եւս ամուսնութիւնք շհամարին օրինաւորք . (էջ 52 եւ 325 :) Ասոր հակառակ՝ կաթողիկէ եկեղեցին (ժող . Փլոր . վճ . վասն Յակոբիկեանց) կ'ըսէ . Որովհետեւ կ'ըսուի՝ թէ ոմանք չորրորդ պսակը իբրեւ գէշ բան կը մերժեն , որպէս զի չըլլայ թէ մեզք սեպուի՝ ուր որ մեզք չկայ , (վասըն զի ըստ Առաքելոյ՝ էրկանը մեռնելովը՝ կ'ինն անօր օրէնքէն լուծուած է եւ իշխանութիւն ունի Տէրամբ ամուսնանալու որուն հետ որ կ'ուզէ , եւ չի զանազաներ Առաքեալ՝ առաջին կամ երրորդ մեռածը) կը սահմանենք՝ սր չէ թէ մինակ երկրորդ , հապա նաեւ երրորդ եւ չորրորդ եւ աւելի եւս պսակ կրնայ օրինաւորապէս ընդունուիլ : Բայց աւելի դուլութեան արժանի են՝ որոնք որ անկէ ետքը ամուսնութենէ՝ ժուժկալելով՝ ողջախոհ կ'ապրին . վասն զի ինչպէս կուսութիւնը՝ այրիութեան , ասանկալ ողջախոհ այրիութիւնը՝ ամուսնութեան նախադաս կը սեպենք՝ թէ՛ գուլութեամբք և թէ՛ արդեամբք :

Պատուիրանք .

Էջմիածնական եկեղեցւոյ Քրիստոնէականներն եկեղեցւոյ պատուիրաններուն վրայ քանի մը զարմանալի տարածայնութիւններ ունին :

« Հ. Եկեղեցւոյ երրորդ պատուիրանը ո՞րն է :

« Պոնէ տարին Դի անգամ մը խոստովանիլ ու հաղորդուիլ » :

Ասանկ՝ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ քրիստոնէականներէն շատերը, եւ ի մասնաւորի՝ 1858ին Հոգեւոր Ժողովէն քննուած Միջակ վարդապետարանը (էջ 84) :

Բայց նոյն 1858 տարին քիչ մը ետքը նոյն Ժողովէն քննուած քրիստոնէական վարդապետութեան մէջ աս պատուիրանը կը փոխուի :

« Հ. (Եկեղեցւոյ պատուիրաններուն) երրորդը ո՞րն է :

« Պ. Պոնէ տարին Երէն անգամ քահանային առաջը կատարելապէս խոստովանիլ :

« Հ. Չորրորդը ո՞րն է :

« Պ. Տարին գոնէ էրէ՛՜ անգամ կա-
 • տարեալ խոստովանելէն ետքը սուրբ
 • հաղորդութիւն առնել (էջ 58) » :

Բայց ասկէց առաջ 1826ին ասկէց
 աւելի խիստ էր եկեղեցւոյ պատուիրա-
 նը , որովհետեւ Կոստանդինուպոլսոյ
 Վապտեր հոգւոյ անուամբ՝ քրիստոնէ-
 տկանին մէջ տարին գոնէ էրէ՛՜ անգամ
 խոստովանիլ ու էրէ՛՜ անգամ հաղոր-
 դուիլ կը պատուիրէր եկեղեցին :

« Եկեղեցւոյ երրորդ պատուէրն է ,
 • կ'ըսէ վերոյիշեալ քրիստոնէականը , եր-
 • կար ժամանակ առանց խոստովանու-
 • թեան չմնալ » :

« Չորրորդն՝ սուրբ հաղորդութիւն առ-
 • նուլը շուշացընել , գոնէ Մնունդին ,
 • Զատիկին ու Սուրբ Աստուածածնին՝
 • Քրիստոսի սուրբ մարմնոյ եւ արեանը
 • խոստովանութեամբ հաղորդուիլ » (էջ
 • 8-9) :

Այսպէս Հայաստանեայց եկեղե-
 ցւոյ քրիստոնէականները եկեղեցւոյ
 պատուիրանը՝ եկեղեցւոյ խրատուն հետ
 կը շփոթեն :

Բայց իրօք եկեղեցւոյ պատուիրանը մինակ ան է՝ որ չափահաս քրիստոնեան տարին գոնէ Ռէկ անգամ խոստովանի , տարին գոնէ Ռէկ անգամ այս ինքն Զատիէ առեւնեւը հաղորդուի :

Հայաստանեայց եկեղեցւոյ քրիստոնէականները ուրիշ մէկ պատուիրանի վրայ ալ ծուռ վարդապետութիւն ունին :

« Հ . Մառայութեան գործքերն ուրոնք են :

« Պ . Ո՛ր եւ իցէ աշխատանք կամ ձեռագործ՝ որով մարդս ապրուստ կը ճարէ :

Ասանկ Միջակ վարդապետարանը (էջ 78) :

Ըստ ամենայնի նոյն մտաց վրայ է ուրիշ քրիստոնէական մ'ալ (Մանր ուսմունք քրիստոնէկան հաւատոյ , էջ 40) :

« Հ . Մառայական գործքերն որոնք են :

« Պ . Մարմնաւոր շահերու համար եղած աշխատութիւններն են :

Կաթողիկէ եկեղեցւոյ կամ պատուիրանին միտքն աս չէ : Պատուիրանը

ծառայութեան գործքը կ'արդելու Վսկ գործք մը ծառայութեան գործք ըլլալն ու չըլլալը՝ անով ապրուստ ճարուելէն կամ չճարուելէն չորոշուիր, հասկա գործքին բնութեանէն: Արնայ մէկը կիրակի կամ՝ տօն օրով, ապրուստ ճարելու կամ շահաւոր գործ մ'ընել՝ առանց ծառայութեան գործ մ'ըրած ըլլալու, այս ինքն ազատի և ոչ ծառայի գործ գործելով, օրինակի աղագաւ պատկեր դծել կամ գծագրութիւններ ընել, դիւր գրել. ասոր հակառակ եկեղեցւոյ պատուիրանին դէմ կ'ընէ թէ որ՝ նաեւ ձրի կամ դրօսանքի համար ծառայի գործ գործէ, օրինակի աղագաւ՝ հողագործութիւն ընէ, կար կարէ եւայլն:

Իսկ 1858ին վարդապետարանը կ'աւելցընէ .

« Զ . Եկեղեցւոյ երկրորդ պատուիրանը ո՞րն է :

« Պ . Ախրակի եւ տօն օրերը ժամէ եւ սուրբ պատարագէ չպակսիլ (էջ 84) :

Պատարագէն անշուշտ մէկը կը պակսի՝ երբ որ անոր գոնէ հական մա-

մին ներկայ չ'ըլլար : Ուստի աս պատուէրը Հայաստանեայց Էջմիածնական եկեղեցւոյ պատարագներուն քիչութեանը եւ միանգամայն երկայնութեանը հետ դժուարաւ կրնայ միարանիլ : Ի վերայ այսր ամենայնի՛ վերոյիշեալ Հոգեւոր Ժողովէն վկայուած վարդապետարանը իբրեւ եկեղեցւոյ հանդիսական պատուէր (այս ինքն՝ իբրեւ ծանր կերպով պարտաւորիչ) իրեն ուսանողներուն առջեւը կը դնէ :

Յ

Խաչի ու պարիէրաց պաշտօն :

Ծանօթ է՝ որ Հայաստանեայց եկեղեցին խաչերու երկրպագութիւն ու սրբոց պատկերներու պաշտօն (ընդհանրապէս խօսելով) մինակ ան ատեն կը մատուցանէ՝ երբ որ միւռոնով օծուին ու աղօթքով օրհնուին :

Ասոր համեմատ է շատ անգամ յիշուած Արստանդինուպոլսոյ 1858ին վերջին քրիստոնէականին վարդապետութիւնը :

՝ Հ . Եկեղեցիներուն մէջ ոսկիէ ու

« արժաթէ եւ ուրիշ բաներէ շինուած
 « խաչերը ինչո՞ւ համար կը պատուենք :
 « Պ. Թէպէտ ասոնց վրայ Քրիստոսի
 « արիւնը թափուած չէ , բայց Քրիստո-
 « սի բուն սուրբ խաչին յիշատակը մեր
 « մտքին մէջ նորոգելով , երկրպագու-
 « թեան արժանի ըլլալուն համար սուրբ
 « միւռոնի օծո՞ճո՞ւք կը սրբադործին , ո-
 « թով ասոնց ըրած պատիւնիս ալ բուն
 « սուրբ խաչին ու անոր միջնորդութեամբ
 « բը Քրիստոսի կը վերաբերի » (46) :

Գրեթէ նոյնպէս կը խօսի սրբոց
 պատկերներուն վրայ ալ (էջ 48-49) :

Նոյնպէս 1847ին Արստանդինուպոլ-
 սոյ քրիստոնէականը կ'ըսէ .

« Հ . Սրբոց պատկերքը ինչո՞ւ կը
 « յարգենք :

« Պ . Կը յարգենք սրբոց օծեալ
 « պատկերներն ալ . . . օճմամբ զանոնք
 « կրօնական յարգութեան կը սեպհա-
 « կանենք , ինչպէս որ Սատուած կը
 « պատուիրէր Խորայելացոց՝ որ կրօնա-
 « կան բաներու համար գործածելու ա-
 « նօթները օճեն » (էջ 34-35) :

Ուրեմն ասոնք երկրպագութեան ու

յարգութեան ան ատեն յարմար կ'ըլլան՝ երբոր միւռնով օծուին, եւ ասոնց եղած երկրպագութիւնն ու յարգութիւնը անոնց սկզբնատային ան ատեն կը վերաբերի՝ երբ որ միւռնով օծուին ու օրհնուին :

Ասանկ չէ կաթուղիկէ եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը, Եօթներորդ տիեզերական ժողովն ու Տրիդենտեան Սիւնհոգոսը, մէկը Պատկերամարտից ու միւսը Բողոքականաց դէմ, խաչերն ու պատկերներն՝ յառաջ քան օծումը ու նաեւ առանց օծման երկրպագութեան ու յարգութեան արժանի սահմանեցին եւ անոնց եղած պատուոյն իրենց սկզբնատային վերաբերիլը միւռնի կամ սրբազործութեան կամ օրհնութեան հետ ի հարկէ չկապեցին :

Վերը ըսինք՝ ընդհանրապէս Խօսելով որովհետեւ ուրախութեամբ կը տեսնենք՝ որ աս նախապաշարումը էջմիածնական ժողովրդեան մէջ երթալով կը տկարանայ, եւ օրէ օր առողջ մտածութեան եւ վարդապետութեան տեղի կու տայ, դոնէ մեր մօտերը :

Չանց կ'ընենք ուրիշ շատ մը կ'իսկա-
տար կամ թիւր գրուցուածները, ընդ-
հանրապէս սա գիտողութիւններն ընե-
լով թէ

1. Ա՛յնչափ եւ ան Քրիստոնէական-
ներուն մէջ այսպիսի սխալներ կը պակ-
սին՝ որչափ, եւ որոնք որ կաթուղիկէ
հռոմէական եկեղեցւոյ ծոցին մէջ շա-
րագրուած գրութիւն մ'առջեւնին ու-
նեցած են. ասանկ են՝ օրինակի աղա-
գաւ, վերը գրուած Քրիստոնէականաց
ցանկին մէջ առջի երեք թիւերը : Ասոր
հակառակ՝ որչափ եւ որոնք որ սեպհա-
կան հեղինակութեամբ կը դրեն, հասա-
րակօրէն խօսելով, այնչափ թերութիւն-
ներ կը յաճախեն :

2. Ա.ս Գլխոյս մէջ նշանակուածնե-
րէն շատերն անանկ պարահան են՝ որ՝
զանոնք Աջմիածնական եկեղեցւոյն դա-
ւանութեանը իրաւամբք չենք կրնար ըն-
ծայել, բայց ասոր հակառակ կան քա-
նի մը կէտեր՝ որոնց մէջ, ինչպէս տե-
սանք, դեռ ինք Աջմիածնական եկեղե-
ցին որոշ խօսած չէ :

Գ Լ Ո Ւ Խ Է .

ՀՌՈՄԱՅ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ ԳԼԽԱՒՈՐՈՒԹԷԱՆ
ԴՐՈՒԹԻՒՆՆ ԸՍՏՈՒԱԾԱՅԻ՞Ն Է ԹԷ
ՄՍՐԴԿԱՅԻՆ .

1 .

Կ-Թ-դ ԻԷ ուղղափառ վարդապետութիւնը :

Քանանք մեր վերնադրին խնաստը՝
ընդարձակելով խօսքերը, այս ինքն՝ թէ
«Ս. ըզեօք Հռոմայ եպիսկոպոսը բոլոր
եկեղեցւոյ վրայ՝ չէ թէ ի մարդկանէ,
հասցա Քրիստոսէ սահմանուած, չէ
թէ պատուոյ միայն, հասցա իշխանու-
թեան միանգամայն Գլխաւորութիւն կա-
ռավարելու եւ վարդապետելու՝ ունի
թէ չունի. ուստի՝ ամէն քրիստոնեայ,
կղերական եւ աշխարհական, կրօնական
նիւթոյ մէջ, անոր չէ թէ միայն յար-
դութիւն, հասցա հնազանդութիւն ծան-
րապէս պարտական է թէ չէ :

Անհուատալի է՝ թէ որչափ ծանր

եւ գժպհի կը հնչէ մեր եղբարցը՝ սա մեր լեզուն : Այո՛ , հինցած ունակութեամբ մը ասէնք գաշնաւոր են սա վարգապետութեան դէմ , երբ որ խնդիրը գրական գործողութեան մը վրայ է . բայց որչափ կարծիքները՝ հմտութեան եւ երկիւղածութեան աստիճաններուն համեմատ կը բաժնուին Աջիածնական եկեղեցւոյն մէջ , երբ խնդիրը պարզապէս խօսքի սահմանին մէջ կը մնայ :

Ահաւասիկ ասոնց գլխաւորները :

1. Ամանք միշտ ւտապարն առ արմինն պատրաստ ունենալով՝ շուտով խընդիրը կը լուծեն կամ կը խզեն , երբոր մեր վերոյիշեալ վարգապետութեան մէջ ուրիշ բան չեն գտներ , բայց եթէ զուտ ճարտչային գրութիւն եւ զուտ ճարտչային նպատակ : Ի՛նչ դիւրին :

2. Ուրիշ խումբ մը՝ որն որ կրնայ տիրող ըսուիլ , վերոյիշեալ վարգապետութեան մէկ կէտին տեղի կու տայ , այս ինքն կ'ընդունի՝ որ Աետրոս մէկալ առաքելոցմէ վեր եւ Հռոմայ եպիսկոպոսը մէկալ եպիսկոպոսներէն վեր պարտաւոր գլխաւորութիւն ունի , ըստ մասին

աստուածային եւ ըստ մասին եկեղեցա-
կան օրինօք . եւ ինչ որ անկէ աւելի է ,
Տարդիային կը սեպէ , կարծելով թէ այս-
չափովս՝ թէ Ս . Գրոց պատգամները
եւ թէ՛ աւանդութեան խօսքերը գոհ
կ'ընէ :

3. Մեր օրերը ուրիշ փոքր խումբ մը՝
աւելի հմուտ եւ աւելի երկիւղած , ա-
ռաջ անցնելով բովանդակ վերոյիշեալ
կաթողիկէ վարդապետութիւնը իրրեւ-
ծայրէ ծայր աստուածային (այս ինքն ի
Քրիստոսէ սահմանուած) դրութիւն մը
կ'ընդունի : Բայց գործադրութեան գա-
լով՝ դարձեալ մի եւ նոյն գոց դրան
առջեւը կ'ելենք . վասն զի՝ ինչպէս կ'ը-
սեն , Առաքելական գահը Հայաստա-
նեայց եկեղեցւոյ անկախութիւն տուած
է՛ նոյնն իրմէ ազատ հանելով . արտօ-
նութիւն մը՝ զորն որ նոյն գահը , թէ որ
հիմա ետ առնուլ ուզէ , ալ կտրող չէ :
Այսպէս՝ խիղճերը կը հանդարտին թէ
վերոյիշեալ գլխաւորութեան վարդա-
պետութիւնը ծայրէ ծայր ընդունելով
եւ թէ՛ գործնական դժուարութենէն
զերծ ըլլալով : Ահաւասիկ կարծիք մը՝

որուն որդը իր մէջն է, այս ինքն սահակասութիւնը՝ որ կարելի կը սեպէ՝ թէ Տարչնային հաճոյքով փոխուի վաւերաբար ան գրութիւնը՝ զորն որ ինքն իսկ իրրեւաստանային կ'ընդունի :

Կաթուղիկէ եկեղեցւոյ թէ արեւմտեան թէ արեւելեան, թէ՛ հարց, թէ՛ ժողովոց, և միանգամայն թէ՛ արեւմուտքէն և թէ՛ արեւելքէն գումարուած տիւղերական ժողովոց վարդապետութիւնը սա է :

• Սուրբ հռոմէական եկեղեցին բովանդակ ընդհանրական եկեղեցւոյ վերայ գերազոյն ու լիակատար գլխաւութիւն և իշխանութիւն ունի :

• Ճշմարտութեամբ և միանգամայն խանարհութեամբ կը խոստովանի նոյն հռոմէական եկեղեցին որ սա գլխաւորութիւնը՝ իշխանութեան ըութեամբ մէկտեղ՝ նոյն իսկ է Տեառնէ առաջ է յանձին երանելի Պետրոսի առաքելոյ իշխանին կամ գլխոյն՝ որուն յաջորդն է հռոմայ քահանայապետը :

• Եւ որովհետեւ սուրբ հռոմէական եկեղեցին ուրիշ ազն է կեղեցին՝ Երէն

ա-եւի ճշմարիտ հաւատքի պաշտպան ըն-
լալու պարտականութիւն ունի, անոր համար՝
երբոր հաւատքի վրայ խնդիրներ կ'ել-
լեն, աս խնդիրները՝ պէտք է որ իրեն դատաւ-
ասանաւ կամ վճռովն որոշուին :

Ս, ս սուրբ Հռոմէական եկեղեցւոյն
կարող է բողոքելու՝ եկեղեցական ա-
տենի վերաբերեալ նիւթերու վրայօք՝ որ
եւ իցէ ամբաստանեալ, ու ամէն եկե-
ղեցական քննութեան վերաբերեալ դա-
տերուն մէջ՝ կրնայ անոր դատաստա-
նին՝ դիմուիլ :

Նոյն հռոմէական եկեղեցւոյն իշ-
խանութեան տակն են ամէն եկեղեցի-
ները ու անոր հնազանդութիւն եւ յարգա-
թիւն կ'ընծայեն : Իսկ հռոմէական եկե-
ղեցւոյն քով իշխանութեան լրութիւնն
այնպէս կայ՝ որ զուրիշ եկեղեցիներն ի-
րեն ունեցած հոգացողութեան պաշտօ-
նին մասնակից կ'ընէ : Նոյն հռոմէական
եկեղեցին աս եկեղեցիներէն շատերը՝
մանաւանդ պատրիարքական եկեղե-
ցիները զանազան արտօնութիւններով
պատուեց, բայց միշտ իրեն առաւելու-
թիւնները՝ թէ՛ տիեզերական ժողովոց

մէջ եւ թէ ուրիշ քանի մը բաներու մէջ՝ պահէրով ։

Սասնկ ընդունեցաւ , դաւանեցաւ եւ ստորագրեց Յունաց եկեղեցին ի բրնց կայսերովը մէկտեղ՝ երկրորդ Առգդունեան տիեզերական ժողովոյն մէջ (1274) ։

Ուրիշ բան չ'ըներ բայց եթէ նոյները համառօտ կերպով կը կրկնէ Փլորենտեան տիեզերական ժողովը , երբ որ կ'ըսէ .

« Կը սահմանենք՝ որ սուրբ Սուրբ քրիստիան աթոռն եւ Հռոմայ քահանայապետը բոլոր տիեզերաց վրայ Գլխաւորութիւն ունի եւ թէ ինքը Հռոմայ քահանայապետը երանելի Պետրոսի առաքելոց գլխաւորին յաջորդն է ու Քրիստոսի ճշմարիտ գլխաւորը , բովանդակ եկեղեցւոյ գլխն ու ամէն քրիստոնէից հայր եւ շարդապետ , եւ թէ իրեն՝ յանձին երանելոյն Պետրոսի՝ ի Տեառնէ մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ լիակատար իշխանութիւն տրուած է՝ ընդհանուր էկեղեցին արածելու , ուղղելու եւ կառավարելու , ինչպէս որ տիեզերական ժողո-

վոց գործքերուն ու սրբազան կանոննե-
րուն մէջն ալ կայ : »

Ասանկ Փլորենտեան ժողովոյն վճի-
ռը՝ զորն որ Յոյնք իրենց Պատրիարքովը,
կղերովը ու կայսերովն ընդունեցան,
դաւանեցան ու ստորագրեցին, եւ իրենց
ինքնագիր ստորագրութիւնները կեցած
են։ Ասոնց հաւանեցան, եւ նոյներն ըն-
դունեցան եւ ստորագրեցին Հայոց կող-
մանէ խաւրտած պատգամաւորներն ալ :

Արեւելք ասոնցմով նոր բան մը չը-
րաւ : Ինչ որ արդէն արեւելեան ժո-
ղովներով, ի մասնաւորի՝ Սարգիսկայ
ժողովոյն, երրորդ ու չորրորդ արեւե-
լեան տիեզերական ժողովներուն մէջ բո-
լոր քրիստոնեայ տիեզերք ընդունած էին,
Լուդդունեան ու Փլորենտեան ժողով-
ներով կրկնուեցաւ :

Եւիեսոսի տիեզերական ժողովոյն
մէջն է՝ որ ասանկ կը խօսուի :

« Ամենեւին մէկը չի տարակուսիր ու
բոլոր դարեր խոստովանած են՝ որ սուրբ
Պետրոս առաքելաց իշխանը, հաւատոյ
սիւնն ու եկեղեցւոյ հիմը ի Տեառնէ
ընդունած է արքայութեան բանալինեւ :

ըը եւ մեղքերը կապելու եւ արձակելու
 իշխանութիւնը : Անիկա միշտ կենդանի
 է իրեն յաջորդներուն վրայ եւ ինքն է՝
 որ գատատան կ'ընէ ասոնց ձեռքովը :
 (Ժողով . Եփեսս . Գործ Գ .)

Ի՞նչ աւելի որոշ , ի՞նչ աւելի ճիշդ
 գաւանդութիւն աս նիւթիս մէջ կրնար
 ըլլալ՝ քան զոր շորրորդ արեւելեան տի-
 եզերական ժողովոյն Հարպը՝ Հռոմայ
 հայրապետին կու տան՝ երբ որ կ'ըսեն .

« Դուն յանձին Պետրոսի մեր թաղ-
 մանը գրուած ըլլալով՝ անոր հաւատ-
 քին շարունակութիւնը մինչեւ մեղի կը
 հասցընեա՝ Ինչպէս որ Տէրն ալ սահմանած
 էր : Անոր համար՝ գրեզ առաջնորդ գը-
 նելով Տշմարտութիւնը հաւատացելոց
 ծանուցինք , չէ թէ առանձնական մե-
 կնութեամբ մը , հապա միաբան հա-
 ւանութեամբ : Թէ որ երկու կամ երեք
 հոգի Քրիստոսի անուամբը միաբանելու
 ըլլան Քրիստոս անոնց մէջն է , ի՞նչ
 օգնութիւն ըրած սկիտ'որ ըլլայ իր 320
 պաշտօնեաներուն : Ինչպէ՞ս որ գլխին ան-
 գամներուն գլխաւորութիւն եւ առաջ-
 նորդութիւն կ'ընէ , ասանկ ալ քու տե-

ղապահներէդ առաջնորդութեցանք: Ուստի կ'աղաչենք՝ որ մեր սրտումը քովճիւռներովդ պատուես . եւ որովհետեւ մենք Ղլխոյդ հետ միաբան եղանք՝ թող քու բարձրութիւնդ ալ ան բանը կատարէ՝ զորն որ որդոցդ կը վայլէ որ ընես . Ղխոսկորոս անոր դէմ մտեգնեցաւ, որուն որ Քրիստոս էր այդոյն հոգը յանձնեց . այս ինքն՝ քու առաքելական սրբութեանըդ դէմ : »

Ասենք Հորմիզդ Հոռմայ հայրապետին դաւանութիւնը՝ որուն բոլոր արեւելեան եպիսկոպոսները, Յուստինիանոս կայսրը, Աստանդինուպոլսոյ պարիարքները՝ Նալիվան, Յովհաննէս ու Մեննաս եւ վերջապէս վեցերորդ տիեզերական (կամ երրորդ Աստանդինուպոլսոյ) ժողովոյն թէ՛ յոյն եւ թէ՛ հոռմայեցի Հարքն ընդունեցան ու ստորագրեցին:

« Առաջին փրկութիւնն է՝ ուղիղ հաւատոյ կանոնը պահել ու Հարց Սահմանադրութիւններէն ամենեւին չխտորիլ . Արովհետեւ չի կրնար Տեսան մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի խօսքը պարապի

ելլել՝ որ կ'ըսէ . Գու ես վէժ եւ ի վերայ այդը վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ եւ գրունք դժոխոց զնա մի յաղթահարեսցեն : Աս խօսքերը՝ գործքերով ալ հաստատուեցան , որովհետեւ Հռոմայ առաքելական դահուն վրայ միշտ անարատ մնաց կրօնը : . . . Ռեսաի , ինչպէս ըսինք , Հռոմայ առաքելական աթոռոյն հետեւելով ու անոր ամէն սահմանագրութիւնները դաւանելով՝ կը յուսամ որ ձեզի հետ մէկտեղ ան հաղորդութեան մէջ ըլլալու արժանի ըլլամ , ան հաղորդութեան՝ զորն որ կը քարոզէ Հռոմայ առաքելական աթոռը՝ որուն վերայ կեցած է քրիստոնէական կրօնին անարատ ու ճշմարիտ հաստատութիւնը» :

« Թէպէտ բոլոր երկրիս վրայ , կ'ըսէ 494ին Վեղասիոսի ատեն Հռոմայ ժողովը , ուղղափառ եկեղեցիները Քրիստոսի մէկ առաքաստն է , բայց սուրբ հռոմէական , կաթողիկէ եւ առաքելական եկեղեցին չէ թէ սիւնհոգոսական սահմանագրութիւններով ուրիշ եկեղեցիներէն վեր դասուած է , հապաճեառն մերոյ ու Փրկչին աւետարանա-

կան խօսքովը գլխաւորութիւնն ընդաւնեցաւ. Դու ես վէժ՝ եւ ի վերայ այդը վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ եւ դրօնք դժոխոց զնա մի յաղթահարեսցեն : Աւտի առաջին Աւտրոսի առաքելոյ ամբար, հռոմէական եկեղեցին է՝ որ արատ մը, խորշ մը կամ՝ ասոր նման բան մը չունի : »

Անոր համար իրաւամբք Տրիդենտեան դաւանութիւնն ամէն հաւատացեալներէ կը պահանջէ՝ որ խոստովանին .

« Ա՛րնդունիմ՝ որ կաթուղիկէ եւ առաքելական հռոմէական եկեղեցին ամէն եկեղեցիներուն մայրն ու վարդապետն է, ու Հռոմոյ քահանայապետին՝ որն որ երանելի Աւտրոսի առաքելոց գլխաւորին յաջորդն ու Յիսուսի Քրիստոսի փոխանորդն է, ճշմարիտ հնազանդութիւն կը խոստանամ՝ ու կ'երդնում» :¹

Չկարժենք՝ որ կաթուղիկէ վարդապետութիւնը Հռոմայ եպիսկոպոսին

¹ Պիոսի Գ. դաւանութիւնը՝ ըստ վճռոյ Տրիդենտեան տիեզերական ժողովոյն, Նիստ. 24, գլ. 12. ու Նիստ 25, գլ. 2 .

Պետրոսի յաջորդ ըլլալը սորվեցընելու
 ատեն՝ մտաշած ըլլայ որ ուրիշ եպիսկո-
 պոսունք ալ առաջնաց յաջորդ են, կամ
 թէ Քրիստոսի աշակերտաց մէջ Պետրո-
 սի անանկ անդրանկութեան իրաւունք
 մը տրուած սեպէ՝ որ ուրիշներուն ամե-
 նեւին՝ օրհնութիւն մը՝ պահուած չը-
 լայ՝ ։

Չէ. կաթուղիկէ վարդապետութիւ-
 նը հոս ամէն մէկուն իւրը տալ զիտէ ։

Հաւասարապէս հաւատոյ ճշմար-
 տութիւն է՝ ինչպէս Հռոմայ եպիսկո-
 պոսին Պետրոսի առաքելոյ յաջորդ,
 նոյնպէս բոլոր եպիսկոպոսաց առաքելոց
 յաջորդ ըլլալը ։ (Ժող. Տրիդ. ։)

Իրաւ է՝ Քրիստոս Տէրն մեր Յով-
 նանու որդի Սիմոնին՝ որն որ երկո-
 տասանից մէջէն մինակ ինք անոր աս-
 տուածութիւնը նախ խոստովանած էր,
 ըսաւ ։ « Սիկա Հայրս շէշի յայտնեց,
 « ես ալ շէշի կըսեմ՝ որ դուն ես վէճ,
 « ու այդ վիմիր վրայ պիտ'որ իմ եկե-
 « ղեցիս շինեմ, ու դժոխոց դռներն ա-
 « նոր պիտ'որ շկրնան յաղթել, եւ եր-

« կնից արքայութեան բաղիւրները «եղի՛
 « պիտ'որ տամ . ինչ որ երկրի վրայ կը
 « կապես , երկինքը պիտ'որ կապուի ,
 « ինչ որ երկրի վրայ կ'արձակես , եր-
 « կինքը պիտ'որ արձակուի » . Մատթ .
 ԺԶ : Այսպէս յարութենէն յառաջ : Իսկ
 յարութենէն ետքը՝ երբ որ աստուծոյ
 թիւն առաւ՝ թէ նոյն Սիմոն Պետրոս
 Յովնանու որդին ուրիշ առաքեալնե-
 րէն «-էլի զինքը կը սիրէ , ըսաւ անոր .
 « Արած է իմ դառինքս , արած է իմ սչ-
 խարներս » :

Բայց գիտեն նոյնպէս տիեզերական
 Ժողովներն որ Քրիստոս Տէրն մեր ան-
 ամէնը մինակ Պետրոսի ըսելէն ետքը՝
 բոլոր դասուն ալ ըսած է . « Առէք Հս-
 « գի սուրբ , որոնց որ մեղքերը կը թո-
 « ղուք , թողուած ըլլայ , եւ որոնց
 « մեղքերն որ կը բռնէք , բռնուի » .
 Գարձեալ՝ « Ամէն իշխանութիւն եր-
 « կինքն ու երկրի վրայ ինձի տրուեցաւ ,
 « ինչպէս Հայր զիս առաքեց , ես ալ ըզ-
 « ձեզ կ'առաքեմ , դացէք , աշակերտե-
 « ցէք ամէն ազգերը , մկրտեցէք զա-
 « նոնք , սորվեցուցէք անոնց ամէն բան՝

« Ինչ որ ես ձեզի՛ սպասուիրեցի, և ես ձե-
 ՛զի հետ եմ՝ ամէն ատեն մինչուկ աչ-
 ՛խարհիս կատարածը՝ » :

Հաս է բովանդակ խնդրոյն ծխնին, այս ինքն չէ թէ մի, հասլա հրէն առ-
 քան, մասնաւոր եւ ընդհանուր, զանա-
 զանել եւ միանդամայն չբաժնել: Աս
 է կաթուղիկէ վարդապետութեան ա-
 ռանցքը՝ հրէն առաքմանց հասարակութեանը,
 որով ոչ անանկ կ'ամփոփէ՝ որ ամէն բան
 մինակ Պետրոս ունենայ, եւ ոչ այնչափ
 կը տարածէ՝ որ Պետրոս դադրի առան-

Պրոգրնէս՝ որ բոլոր արեւելեան Հարց
 մէջ սուրբ գրոց մեկնութեան հայրն է, կ'ը-
 սէ, « Ինչ որ ի սկզբան Պետրոսի արուեստ,
 այնպէս մը կ'երեւայ՝ որ ամենուն տրուած
 ըլլայ: Բայց որովհետեւ ֆրիկչը Պետրոսի ա-
 լելի գերազանց բան մը տալ կ'ուզէր, աս
 գերազանց բանն անոր առանձին տուա՝ ը-
 սելով Քեզի պիտ'որ տամ երկնից արքայու-
 թեան բալիքները, ինչ որ կապես երկրի վը-
 րայ: . . Թէ որ աւետարանական բնագիրը գի-
 տենք, իրաւ է՝ կը գտնենք որ ետքի խօսքերը
 Պետրոսէն ուրիշ առաքելոց ալ ըսուած են,
 բայց առջի խօսքերը՝ որոնք միայն Պետրոսին
 ըսուած են, մեծ ընդարձակութիւն մը եւ մեծ
 դերադասնութիւն մը կը պարունակեն: » :

ձին բան մ'ունենալէն , Աս հիման վրայ է՝ որ կաթուղիկէ վարդապետութիւնը Քրիստոսի Տեառն մերոյ միայն Պետրոսի տուածը միայն Պետրոսի յաջորդին , բոլոր առաքելոց առ հասարակ տուածը բոլոր սնննց յաջորդներուն առ հասարակ կու տայ : Ուստի չի տար եպիսկոպոսաց այնչափ՝ որ առաքելներէն ա-եւէ ունենան , յաջորդները նախորդներէն աւելի , վասն զի եւ ոչ ալ առաքելոց այնչափ կու տայ՝ որ առաքելոց գլխոյն , Աիմն Պետրոսին հետ հասարակ ունենան :

Այսպէս կ'իմանան սուրբ Հարք , բոլոր ժամանակներ , բոլոր երկիրներ նոյնը կը խօսին . ուստի աւանդութիւնը , որն որ եկեղեցական վարդապետութեան երկու աղբիւրներէն մէկն է , եւ սուրբ Յրոց իմաստը որոշելու կանոնն է , ասանկ կը սորվեցընէ : Մեր Հարց վրկայութիւնները քիչ մը ետքը կը տեսնենք :

Քրիստոսի Տեառն մերոյ եկեղեցւոյն նկատմամբ ամէն Առաքելաբ՝ հիմ են , բայց Պետրոս սկզբնական հիմ է , ասննց հիմ ըլլալը առանց Պետրոսի չէ

վէժ եղած են ամէն Առաքեալք, բայց Պետրոս՝ նախապետական վէժ է, առանց Պետրոսի՝ մէկալ Առաքեալք վէժ չեն։ Իշխան պետ, գլուխ, գլխաւոր էր Առաքելոցմէ ամէն մէկը, բայց առանց Պետրոսի՝ որն որ ծայրագոյն իշխան, պետ, գլուխ դրուած էր, ոչ իշխան եւ ոչ գլուխ էին։

Նոյն յարաբերութիւնն է երկու կողման յաջորդներուն վրայ՝ « որոնք, ինչպէս մեծն Պոսիւէ կ'ըսէ, հռչակեն՝ նկատմամբ ժողովրդեան, և հօր՝ նկատմամբ առ Պետրոս », ուստի (կ'աւելցընենք) հռչակ չեն՝ նկատմամբ ժողովրդեան, երբ որ հօր չեն նկատմամբ առ Պետրոս։

Միտ գնենք Քրիստոսի Տեառն մերոյ թէ՛ խօսքերուն եւ թէ՛ գործքերուն։ Առաքելոց՝ առանց Պետրոսի իշխանութիւն մը չտրուեցաւ, բայց Պետրոսի՝ առանց առաքելոց՝ իշխանութեան գլխաւորութիւն տրուեցաւ։ Վասն զի Պետրոսի՝ առանց ուրիշներուն՝ ըսուեցաւ « Զոր կապեցես » . . . , բայց ուրիշ

ներուն՝ առանց Պետրոսի չբուեցաւ
 « Զոր կապիցէք » եւ այլն : Աւստի Պե-
 տրոսի անանկ իշխանութիւն մը տրուած
 է՝ որ ինք առանց ուրիշներուն կրնայ ի-
 րեն տրուած իշխանութեան առաւելու-
 թիւնը գործածել, բայց ուրիշներն ա-
 ռանց անոր իրենցը չեն կրնար :

Արդ եպիսկոպոսունք՝ թէ որ առա-
 քելոց յաջորդներն են, առաքելոց չէ
 թէ միայն իշխանութեանը յաջորդ պիտ'
 որ ըլլան, հապա անոնց իշխանութեանը՝
 Պետրոսի եւ անոր յաջորդին գլխաւոր
 իշխանութեանը հետ ունեցած կապին,
 ստորակարգութեանն ու կախմանն ալ
 յաջորդ պիտ'որ ըլլան :

Եթէ ասանկ չըլլար, ան ատեն ա-
 ռաքելոց յաջորդները, եպիսկոպոսունք,
 առաքելայններէն աւելի կ'ունենային, ու
 առաքելայններն իրենց տեղը եպիսկո-
 պոսներ գնելու ատեն՝ ան բանը անոնց
 տուած պիտ'որ ըլլային՝ զորն որ իրենք
 չունեցան :

Պետրոս՝ որովհետեւ մէյ մը մէկալ-
 նոնց պէս առաքելալ էր ու մէյ մ'ալ
 մէկալնոնցմէ՝ վեր առաքելոց գլուխ, ի-

բնն իշխանութիւնը աս իբրև յատկու-
թիւնն ունէր՝ որ մէկ կողմանէ մէկալ ա-
ռաքելոց իշխանութեանը հասասար, ու
մէկալ կողմանէ անոնց իշխանութեանէն
Չէր էր :

Ասանկ ալ մէկալ առաքելաբ որով-
հետև մէյ մը Պետրոսի պէս առաքելոց
գլուխ չէին, իրենց իշխանութիւնն աս
իբրև յատկութիւնն ունէր՝ որ մէկ կող-
մանէ Պետրոսի իշխանութեանը հաս-
սար, ու մէկալ կողմանէ Պետրոսի իշ-
խանութեանէն Չէր էր :

Ասանկ՝ Պետրոս մէկ կողմանէ մէ-
կալ առաքելոց էշէպոս, ու մէկալ կող-
մանէ՝ միւս առաքելոց հոշոն էր : Նոյն-
պէս միւս առաքելալները մէկ կողմանէ
Պետրոսի եղբայրներ ու մէկալ կողմանէ
Պետրոսի որդիք էին :

Աստի եթէ եպիսկոպոսներն առա-
քելոց յաջորդներն են, չի կրնար ըլլալ
որ իրենց իշխանութիւնն՝ առաքելոց ու-
նեցած իշխանութեան ան իբրև յատկու-
թիւնը չունենայ : Եպիսկոպոս մը կամ
աս կրկին յատկութեամբ իշխանութիւն
ունի եւ կամ ամենեւին չունի : Առաքել-

լոց յաջորդը ան ատեն միայն իշխանու-
թիւն ունի՝ երբոր Աւետրոսի յաջորդին
հպատակութիւն կ'ունենայ : Չի կրնար
անոր եղբայր, եպիսկոպոսակից և իշխա-
նակից ըլլալ՝ առանց անոր որդի ու հը-
պատակ միանգամայն ըլլալու : Ի Քրի-
ստոսէ Տեառնէ մերմէ ան իշխանութիւնն
աս հպատակութեան հետ կապուած
տրուած է, և ինչ որ Ստուած զուգեց,
մարդ չի կրնար զատել :

Եպիսկոպոսունք առաքելոց յաջորդ-
ներն են : Բայց ինչ էին առաքելք :
Առաքելք բողբոլին հաւասար իշխա-
նութիւն ունեցող իրարմէ անկախ ան
ձանց բազմութիւն մը չէին, հապա Քրի-
ստոսի Տեառն մերոյ կամօքը մէկ ամ-
բողջ առաքելան զաս ճը կը կազմէին,
որուն միութեան կենդրոնն Աւետրոս գը-
րուած էր : Ստանկ կազմութիւն ունե-
ցող առաքելոց դասուն տուաւ Քրիստոս՝
ինչ իշխանութիւն կամ պաշտօն որ առ-
հասարակ տուաւ :

Ստանկ կազմութիւն ունեցող առա-
քելոց դասուն մինակ ասանկ կազմութիւն
ունեցող Էպիսկոպոսաց դասը կրնայ յա-

Չորդեւ, Առաքելոց դասուն կազմութիւնն աս էր՝ որ մէջերնին Պետրոս մը իբրեւ գլուխ՝ անդամոց վրայ, իբրեւ կեդրոն՝ ճառագայթից մէջտեղը՝ գլունուի :

Արեւմտեան եպիսկոպոսները՝ որոնք Պետրոսի յաջորդն իրենց հետ ունին, մինակ անոնք առաքելոց դասուն յաջորդող եպիսկոպոսաց դասն են, Ասան զի եպիսկոպոսաց դասն անով եպիսկոպոսաց դաս է՝ որ աս դասուն մէջ Պետրոսի յաջորդ կայ, Ասաւառի մը կամ երկրի մը եպիսկոպոսունք բլան շատ՝ որչափ կ'ուզեն. ցորչափ որ Պետրոսի յաջորդն իրենց հետ չէ, Պետրոս մէջերնին ունեցող առաքելոց դասուն ոչ յաջորդութիւնն եւ ոչ իշխանութիւնն ունին :

Ամենեւին առաքեալ մը չէր կրնար ուրիշ կերպով եպիսկոպոս գնել (օրինակի աղաղաւ՝ զՏիտոս, զՏիմոթէոս, զՓիլիմոն), բայց եթէ ան կապակցութեան մէջ որուն մէջ ինք կը գլունուէր՝ ինք Պետրոսի հետ կապակցութեան մէջ էր, իրեն դրած եպիսկո-

պոսն ալ աս կապակցութենէն դուրս չէր կրնար ըլլալ : Ամէն եպիսկոպոս առջինէն մինչուկ վերջին ձեռնադրուածը՝ անով օրինաւոր կամ իշխանութիւն ունեցող եպիսկոպոս է՝ որ Պետրոսի կամ անոր յաջորդին նկատմամբ ստորակարգութեան մէջ է :

Անոր համար՝ շատ պարտաւ փորձ մը կ'ըլլայ թէ որ եպիսկոպոս մը առաքելոյ դիւսաւորին յաջորդէն ինք զինք անկախ ընելով ըսէ թէ իր եպիսկոպոսական իշխանութիւնը ուրիշ առաքելոյ մը (Յովհաննու կամ Թադէի) ձեռնադրութենէն յառաջ կու գայ, իրեւ թէ առաքեալ մը կարող եղած ըլլայ՝ Պետրոսի միութենէն դուրս եպիսկոպոս մը գնել, կամ, Սուրբ Ախարիանոսի ըսածին պէս՝ Վրիստոսի Տեառն մերոյ սահմանադրութիւնը փոխելով աստուածային եկեղեցին՝ Տարդիային ընել :

Աս այսպէս միայն ան ասե՛ն կարելի էր՝ թէ որ Վրիստոս Տէրն մեր առաքելոյ մէկուն առաքելական դասէն դուրս եւ Պետրոսէն անկախ իշխանութիւն կամ պաշտօն տուած ըլլար, որպէս զի

«... էլ հիման վրայ «-բէլ եկեղեցի մը կանգնուի»

Յորչափ որ աս ասանկ չէ, չէ թէ պարզ Առաքեալ մը, հասցա ինք Պետրոս կամ իրեն յաջորդն ալ, թէ որ ասանկ ուղէ, չի կրնար այնպիսի եպիսկոպոս մը դնել՝ որն որ իրեն միութենէն դուրս, իրմէ անկախ ըլլայ :

Քաղաքային կառավարութեան մէջ շատ անդամ բռնութիւնը, երբ որ կը տեսէ, կամաց կամաց իրաւունք կը ձեւանայ . յափշտակութիւնը, եթէ իր անթող կարող ըլլայ հաստատուն բռնել, օրինաւոր կ'ըլլայ : Վրիստոսի Տեանն մերոյ տէրութեանը մէջ ասանկ չէ . եկեղեցական իշխանութեան յափշտակութիւնը՝ հաղարաւոր տարիներ ետքը դարձեալ յափշտակութիւն է եւ ոչինչ է : մինչուկ որ (բացայայտ կամ լռելեայն) օրինաւոր ընդունելութիւն կամ հաստատութիւն է ձեռքս չդայ : Արովհետեւ եկեղեցական իշխանութիւնը՝ ոչ կրնայ իբրեւ ժառանգութիւն նախորդէն յաջորդին թող տրուիլ եւ ոչ շտէնայս ինքն հաւատացելոց հասարակու-

թենէն տրուիլ :

Ոչ ընտրութիւնն եւ ոչ ձեռնադրու-
թիւնն է՝ որ դատողական կամ հովուա-
կան իշխանութիւն կու տայ : Արնայ կը-
ղերը եկեղեցական օրինաց համաձայն
եպիսկոպոս նաեւ Հռոմայ եպիսկոպոս
ընտրել բայց եպիսկոպոսը կամ Հռոմայ
եպիսկոպոսը իր իշխանութիւնը յաստատ-
ծային իրաւանց կ'ունենայ : Ձեռնադրու-
թիւնը , որ եւ իցէ վերագոյն իշխանու-
թենէ անկախ , նախորդներէն յաջորդ-
ներուն կը հաղորդուի , բայց կառավա-
րութեան իշխանութիւնը՝ նախորդները
չեն՝ որ յաջորդներուն կու տան : Արնան
ինչպէս Աեարոս կամ իրեն յաջորդը՝
նոյնպէս մէկալ առաքեալք եւ իրենց յա-
ջորդն իրենց մահուընէ ետքը իրենց
ձեռնադրութիւնն ունեցող անձինք թո-
ղուլ , բայց իրենց իշխանութեանը չեն կըր-
նար մէկուն թողուլ , վասն զի պատգամա-
ւոր միայն՝ չէ թէ աէր ըլլալով (Բ . Ար-
բընթ . Ե . 20) աս իշխանութիւնն իրենց
անձէն անդին իրենք չեն կրնար անցը-
նել : Աւստի՝ ինչ հովուական իշխանու-
թիւն՝ որ իրենց յաջորդներն ունեցած

են եւ պիտ'որ ունենան, անմիջական կերպով Քրիստոսի Տեառն մերոյ սահմանադրութենէն կամ առաքումէն կ'առնուն եւ հարկաւ ան չափոյ եւ համեմատութեան մէջ միայն կ'առնուն, որ չափոյ եւ համեմատութեան մէջ Պետրոս եւ մէկալ Առաքեալք առին: Այսպէս աստուածապէս հոգացուած է՝ որ մարդիկ կարող չըլլան անանկ ընել՝ որ երկնաւոր իմաստութեամբ կարգադրուած յաւիտենական սահմանադրութիւնը երկրաւոր հնարադիտութեամբ ի գերեւ ելլէ:

Աստի՛ աս Պիտաւորութեան վարդապետութեան մէջ գլխաւորաբար Վրտադրութեան արժանի աս երկու կէտերն են:

1. Ան ատեն եպիսկոպոսունք իշխանութիւն ունին Տէրունական հօտին Բէճաւ կառավարելու, երբոր անկախ չեն Պետրոսի յաջորդէն՝ որն որ ԲՊՐ Հօտն վրայ գերազոյ՝ իշխանութիւն ունի:

2. Ան ատեն ստոյգ է՝ որ եպիսկոպոսունք անսխալ կը վարդապետեն, երբ որ կը միարանին Պետրոսի յաջորդ:

դին՝ որուն կը վերաբերի Գլխաւորաբար՝
վարդապետութեան պաշտօնը :

Աս Գլխաւորութեան վարդապե-
տութեան արամաշտփապէս հակառակն
է անկախութեան որոնք՝ որուն վրայ կ'ը-
դանանայ ըստանգակ

2.

Ի՛նչ ծնական է կեղեցոյ քրիստոնէս-
կաններուն վարդապետութեանը :

Ի՞նչ կըսէ ասոր Հայոց Եջմիածնա-
կան եկեղեցին, ան եկեղեցին՝ որ կը
դաւանի թէ տիեզերական ժողով մը չի
կրնար սխալիլ :

Նախ լսենք ինչ որ 1820ին համբաւ-
աւոր սինհոդոսը կը վճռէ :

• Սուրբ առաքեալն Պետրոս, կ'ըսէ
• սինհոդոսական գաւանթութիւնը, է
• գլուխ առաքելոց սրբոց եւ վէմ հաս-
• տատութեան ամենայն եկեղեցեաց, որ
• պէս երգեմք .) || Որ գերագոյն ընա-
• թելոց առաքելոցն դատուց անուանե-
• յեր լինել զերանելին զՊետրոս, գլուխ

• սուրբ հաւատոյ, հիմն եկեղեցւոյ
 • (Շարական ժԹ) : Եւ Ս . Լուսաւո-
 • թիչն մեր ատէ . || Քրիստոսագունդ եւ
 • խաչակիր առաքելոցն , որոց զլիաւորն
 • Պետրոս . || (Ս.Գաթ . 303) , Եւ թէ
 • || Ս.Բար զնա վէ՛մ հաստատութեան ա-
 • մենայն եկեղեցեաց : || (Ս.Գաթ 198) :
 • Եւ որպէս իւրաքանչիւր առա-
 • քեալք ունին ի Քրիստոսէ զիշխանու-
 • թիւն առաքելական , նոյնպէս եւ ա-
 • մենայն աթոռք՝ որք ունին զՊրի-
 • նաւոր յաջորդութիւն առաքելոց՝
 • աստուածային իրաւամբք ունին զամե-
 • նայն իշխանութիւն եւ զիրաւասութիւ-
 • նրս առաքելոց ըստ իւրեանց կարգի
 • եւ սահմանի : (Էջ 28—30 :)

Ս.ս գաւանդութիւնն առջի տեսու-
 թեամբ այնպիսի կերպարանք մ' ունի՝ որ
 կաթուղիկէ ուղղափառ հաւատացեալ
 մը կրնայ անմիջապէս ստորագրել :

Արովհետեւ աս խօսքերուն առջի մա-
 սին մէջ կաթուղիկէ վարդապետութեան
 սորվեցուցած զլիաւորութեան հիմուն-
 քը շատ խորունկ ու ինչպէս որ պէտք
 է՝ անանկ գրուած են . վասն զի աս

խօսքերուն համեմատ՝

1 . Պետրոս առաքելոց ու առաքելոց դասուն կամ դնդին գլուխ , գլխաւոր ու գերագոյնն է :

2 . Պետրոս աս գլխաւորութիւնն ու գերագունութիւնը չէ թէ ի մարգկանէ , հապա ի Վրիստոսէ Տեառնէ մերմէ ընդունած է :

3 . Պետրոսին աս գլխաւորութիւնն ու գերագունութիւնը կը նշանակեն Վրիստոսի Տեառն մերոյ խօսքերը . « Կուեա վէ՛մ եւ ի վերայ այդք վիմի շինեցից զկկեզեցի իմ » :

4 . Աս Վրիստոսի Տեառն մերոյ խօսքին մէջ ինք (Վրիստոսի աստուածութիւնը դաւանող) Պետրոսն է՝ որուն վրայ եկեզեցին շինուած է , չէ թէ Վրիստոսի աստուածութեան դաւանութիւնն ի վերացեալն :

5 . Ուստի Պետրոս ան հիմն ու վէմն է՝ որուն վրայ բոլոր եկեզեցինն ու առն (ուստի նաեւ ուրիշ առաքեալներէն հիմնուած) մասնաւոր եկեզեցիները հաստատուած են , նոյն իսկ Վրիստոսի Տեառն մերոյ , սահմանադրութեամբը :

6 . Նոյնպէս ինք Քրիստոս է՝ որ հասարակ շարժարեւոյթեան մէջ Պետրոսի գլխաւորութիւնն առած է :

Ասանք ըստ ամենայնի վերոյիշեալ դաւանութեան կտորին մէջն են :

1^oնչ կ'աւելցընէ նոյն դաւանութեան երկրորդ կտորը :

Կաթողիկեայ ուղղափառ հաւատացեալ մը առ երկրորդ կտորին խօսքերը վերի կտորին համեմատելով չի կրնար լրիշ կերպ իմանալ՝ բայց եթէ ասանկ .

1 . Ս,մէն առաքեալք ի Քրիստոսէ առաքելական իշխանութիւնն առած են :

2 . Աս առաքելոց իշխանութիւնը աստուածային իրաւամբք իրենց յաջորդներուն (այս ինքն եպիսկոպոսաց) կ'անցնի , ուստի հարկաւ Պետրոսի իշխանութիւնը՝ Պետրոսի յաջորդին , ու մէկալ առաքելոցը՝ մնացած եպիսկոպոսներուն կ'անցնի :

3 . Աս առաքելոց յաջորդ եղողները միայն անոնք են՝ որոնք առաքելոց օրինաւոր յաջորդութիւնն ունին , այս ինքըն՝ որոնք որ առաքելոց ունեցած իշխանութենէն աւելի , այս ինքն Պետրո-

սէն ու իրեն յաջորդէն անկախ իշխանաթիւն իրենց սեպհակրանած չեն : Միայն այսպիսիներն են առաքելոց օրէնաբար յաջորդները : Արովհետեւ կաթուղիկեայ ուղղափառ հաւատացեալ մը աս օրէնաբար բարձր՝ մինակ ասանկ կըրնայ իմանալ :

Այսպիսի դաւանութենէ մը ետքը՝ կրնար Հայաստանեայց եկեղեցին իրրեւիր մեծ հնազանդութեան զոհը լինիցուցած՝ կանչել . « Ամենայն ինչ կատարեալ է » : Ինչունէր կաթուղիկէ եկեղեցին անոր պատասխանելու՝ բայց եթէ սա . « Զոր հաւատաստութիւն , ցոյց գործով : »

Ասայն ինչ օգուտ որ աս ամէնը վերոյիշեալ դաւանութեան խօսքերուն՝ եւ ոչ թէ խօսողներուն իմաստն է , դաւանութեան՝ եւ ոչ թէ դաւանողներուն :

Ինչ է ուրեմն ասոնց իմաստը : Արիշ բան չէ՝ բայց եթէ՝ ինչ որ այս օրուան օրս Աջմիածնական եկեղեցւոյն մէջ խօսքերով կը լսուի , ու գործքերով կը տեսնուի : Այս ինքն՝

Ամէն մէկ առաքեալ ի Արիստոսէ ա-

ուրբեւական իշխանութիւն առած ըլլալով ամէն եպիսկոպոս կամ հայր սպեա՛ սր անոնց ակժող կը նստի , անոնց իշխանութիւնը կը ժառանգէ : Աս իշխանութեամբ իւրարանջիւր հայրապետ իր կարգին ու սահմանին մէջ իր ժողովուրդը կառավարելու , սորվեցընելու ու սրբելու բաւական իշխանութիւն ու իրաւասութիւն ունի , առանց իրմէ վեր իշխանութեան մը կարօտութիւն կամ հարկաւորութիւն ունենալու :

Այսպէս ինչ որ վերոյիշեալ դաւանութեան առջի կտորը կը շինէ , աս երկրորդ կտորը կը քակէ : Առջի կտորին մէջ ամէն մասնաւոր եկեղեցիներուն հինն ու հաստատութեան քարը ի Վրիտանոսէ Աւետրոս սրոշուած է , երկրորդ կտորին մէջ աս եկեղեցիները կամ ակժողները Աւետրոսէն ու անոր յաջորդէն անկախ են : Առջի կտորին մէջ Աւետրոս առաքելոց դասուն վրայ քիչ քիչ օրհնութիւնն ունի , երկրորդ կտորին մէջ առաքելոց յաջորդներն աս գերազանցութեան տակ չեն :

Ասանկ ուղեցոյց մ'ունենալէն ետքը՝

ի՞նչ ճամբայ կը բռնեն Լջմիածնական
Եկեղեցւոյն քրիստոնէականները :

Նոյն սինհոդոսական դաւանութեան ճամբուն վրայ յառաջ կը քալեն ,
ինչ որ Լջմիածնական Եկեղեցին գործ-
քով կը կատարէ՝ վարդապետութեամբ
ալ հաստատելով : Ասոնց ու վերոյիշեալ
սինհոդոսական դաւանութեան մէջ ե-
ղած տարբերութիւնը բոլոր բովանդակ-
աս է՝ որ ասոնք ազատ համարձակ բաց-
արձակապէս անկախ Եկեղեցիներու
վարդապետութիւն մը առջեւնիս կը
հանեն , որուն աղեղութեանը վրայ սին-
հոդոսը դեռ ան ատենները ամօթխա-
ծութեամբ բող մը կը ձգէր :

Ահաւասիկ աս ազատադէմ քրիս-
տոնէականներուն յատուկ խօսքերը :

Հողեւոր Ժողովոյ վկայութեամբը
հաստատուած 1858ին Կ . Պոլսոյ քրիս-
տոնէական վարդապետութիւնը ասանկ
կը խօսի :

• Հ . Ակեղեցւոյ գլուխն ո՞վ է :

• Պ . Նոյն Եկեղեցին հաստատողն

• է՝ որ է Յիսուս Քրիստոս որ աշխարհ-

• քէս ամբառնալէն ետքը իրեն փոխա-

* նորդ ձգեց առարեւելները, ասոնց
 * ալ յաջորդ եղան հայրապետները՝ որ
 * Քրիստոսի փոխանորդն ըլլալով եկե-
 * ղեցւոյ գլուխ ալ են: (էջ 27.)

(Հոս գրողը գեռ չէ սկսած՝ քե-
 ղահանաական ճշդութեամբ ըսելու Քրի-
 ստոսի փոխանորդնէր ըլլալով եկե-
 ղեցւոյ գլուխնէր ալ են, ինչպէս քիչ
 մը ետքը համարձակած է ըսելու):

* Հ. Քրիստոս որ Սատուած ըլլա-
 * լով ամենակարող է, ինչու համար ի-
 * բն իփոխանորդ եկեղեցւոյ գլուխ սահ-
 * մանեց: (Քրիստոսակ ըսելու՝ փոխա-
 նորդներ ու գլուխներ):

* Պ. Արտիշեանէ ինքը հիմա աշ-
 * խարհի վրայ աչքի տեսնուելու
 * կերպով ներկայ չէ, և եկեղե-
 * ցին աչքի տակ ինկած տեսանելի
 * սուրբ ընկերութիւն մը հաստատեց,
 * անոր համար անանկ սահմանեց՝ որ ա-
 * նիկա տեսանելի գլուխներով կառա-
 * վարուի միշտ: (էջ 27, 28):

* Հ. Ո՛վ են աս գլուխները:

* Պ. Հայաստանեայց սուրբ եկե-
 * ղեցւոյն վրայ, Հայոց սրբազան կա-

* թուղիկոսն է, Յունաց՝ իրենց կրտսան.
 * գինաւ պոլսի պատրիարքը, Ատինա,
 * ցւոց՝ Հռոմայ հայրապետը, և նմանա-
 * պէս ամէն քրիստոնեայ ազգաց՝ իրենց
 * կաթուղիկոսը ։ (էջ 28 ։)

Ասկէ յառաջ նոյն տարւոյն հոգեւ-
 որ ժողովոյն վիչայականովն ամրացած
 ու պատրիարքական հաւանութեամբ
 հաստատուած՝ ուսումնարանաց համար
 գրուած վարդապետարանը դարձեալ
 նոյներն ազատ համարձակ կը սորվե-
 ցընէ ։

* Հ. Ընդհանուր եկեղեցւոյ գլուխն
 * ո՞վ է ։

* Պ. Ընդհանուր եկեղեցւոյ գլուխն
 է Քրիստոս . և ամենայն պատրիարքներն
 * եւ եպիսկոպոսները փոխանորդ են
 * Քրիստոսի * ։

* Հ. Ինչո՞ւ համար Քրիստոս է ե-
 * կեղեցւոյ գլուխը ։

* Պ. Վասն զի ինքն է զեկեղեցին
 * կառավարողը աներեւոյթ կերպով,
 * իսկ Պատրիարքները և եպիսկոպոսներ

* Փոխանակ ըսելու * Քրիստոսի փոխա-
 նորդւելէն ։

« րը իբրեւ իրեն փոխանորդ՝ * տեսա-
 « նելի կերպով կը կառավարեն զեկե-
 « շեցին » : (էջ 30 , 31 :)

« Հ . Առաքելոց մէջ մեծն ո՞վ էր :

« Պ . Քրիստոս Տէրն մեր չկամեցաւ
 « որ Առաքելոց մէջ մեծ մը դանուի՝ ու-
 « ըիշնեցուն հրամայող . բայց սուրբն
 « Պետրոս այլ եւ այլ պատճառներով
 « առաջին ի մէջ առաքելոց կամ գլխա-
 «ւոր առաքելալ ըսուեցաւ » : (էջ 34 :)

« Հ . Եպիսկոպոսաց մէջ ամէնէն
 « մեծն ո՞վ է :

« Պ . Ամենայն եկեղեցիք քրիստոնէ-
 « ից իրենց մէյ մէկ գլխաւոր եպիսկո-
 « պոս ունին , որ այն եկեղեցւոյն միւս ե-
 « պիսկոպոսաց մէջ մեծն է եւ անոնց վրայ
 « իրաւասութիւն (իշխանութիւն) ունի ,
 « ուստի եւ կ'ըսուի Պատրիարք , կամ
 « Պապ կամ Աթուղիկոս , եւ իր մաս-
 « նաւոր եկեղեցւոյն գլուխն է » :

« Հ . Պատրիարքաց մէջ ամէնէն մե-
 « ծը կա՞յ թէ չէ :

« Պ . Պատրիարքները՝ իշխանութեան
 « ու աստիճանի կողմանէ իրարու հետ

* Փոխանորդն է :

« ամէնքն ալ հաւասար են, ինչպէս որ
 « սուրբ առաքեալք ալ հաւասար էին,
 « եւ իւրարանչիւրը նոյն իրաւասութիւնն
 « ունի իրեն սեպհականեալ հօտին կամ
 « հովուաց վրայ, բայց միայն արտաքին
 « պատճառներով մէկը քան զմէկալը
 « նախապատիւ կրնան համարուիլ » : (էջ
 30 :)

« Պատրիարքաց մէջ նախապատուու-
 « թեան կողմանէ միշտ առաջին սեպ-
 « ուած է Հռոմայ Պապը, իրբեւ յաջորդ
 « առաքելոյն Պետրոսի : Երբ որ Առս-
 « տանդինուպոլիս կայսերական մայրա-
 « քաղաք եղաւ և երկրորդ Հռոմանուա-
 « նուեցաւ, անոր ալ Պատրիարքը երկ-
 « րորդ սեպուեցաւ . . . : »

« Հ. Հայոց Աթոռիկոսին իշխա-
 « նութիւնը եւ նախապատուութիւնը
 « որչափ է :

« Պ. Նախապատուութեան կողմանէ
 « Պատրիարքաց մէջ Աեցերորդն է իշ-
 « խանութիւնն ու աստիճանը՝ անոնց
 « հաւասար, ու Հայաստանեայց սուրբ
 « եկեղեցւոյ Բացարձա՛ի Գլուխ. անանկ որ
 « իրեն է սեպհականեալ իրաւասութիւ-

« Եւ ի վերայ ամենայն Հայազգեաց, թէ
 « հովուաց եւ թէ հովուեցելոց : » (Էջ
 49, 50 :)

Աս քրիստոնէականներուն բոլորովին
 համեմատ կը սորվեցընէ Հայաստա-
 նեայց եկեղեցւոյ հիմակուան գլուխը :

« Ուղղափառ սուրբ եկեղեցին Հայոց
 « կ'ըսէ Հայոց Աթոռիկոսը, սուրբ դրոյ
 « համեմատ եւ սրբազան հարց ողջամիտ
 « վարդապետութեանը հետեւելով այս .
 « պէս կ'ընդունի .

« Ինչպէս Յիսուս Քրիստոս առա-
 « քեալ էր ի Հօրէն Աստուծոյ Փրկիչ
 « աշխարհի, անմիջապէս քարոզել մար-
 « դոց եւ ուսուցանել աստուածային
 « ճշմարտութիւնը եւ ամէն հաւատացե-
 « լոց ներդործել իրեն փրկարար շնորհք-
 « ները .

« Նոյն ինքն Յիսուս իւր ամէն ա-
 « ռաքեալներուն ալ հաղորդեց եւ պար-
 « դեւեց հաւասարապէս իրեն առաքե-
 « լական իշխանութեան շնորհքը : » (Հան-
 « գիսարան Էջ 209 :)

« Այս առաքելութեան եւ շնորհաց
 « մատակարարութեան պաշտօնը եւ իշ-

• խանութիւնը հաւասար ամենայն ա-
 • ռաքելոց Յիսուսէ Քրիստոսէ պարգեւ-
 • եցաւ սրբազան առաքելոց » (Յովհ .
 • Ժէ . 18) : (էջ 210) :

« Ինչ որ Պետրոս առաքելոյն ըսաւ
 Մատթ . ԻԶ . 19 , սոյնպէս միւս առա-
 քեալներուն ալ խոստանալով ըսաւ
 Մատթ . ԻԸ . 18 : Ինչպէս Պետրոսի
 նոյնպէս ալ միւս առաքելոց խոստա-
 ցաւ՝ որ հաւատացեալները յետոյ կար-
 ծիքի մէջ չ'իյնան , որ աս փականքը
 իշխանութեան կապելոյ եւ արձակելոյ
 միայն Պետրոսի առաքելոյն խոստացաւ
 տալու եւ միւս առաքեալները չունին
 աս իշխանութիւնը . վասն որոյ յառա-
 ջագոյն կը խոստանայ ամէն մէկուն եւ
 յետ յարութեան իւրոյ ամէնուն՝ հա-
 լասար կը պարգեւէ Յովհ . Ի . 22 .
 (էջ 222—223) . »

« Այսպէս ի լեռուն Քալիլեայ ամե-
 նուն հաւասար պարգեւեց դատողա-
 կան իշխանութիւնը , որով հաւատոյ
 խնդիրներուն մէջ պատահած վէճերը
 քննեն եւ դատեն եւ հարկաւոր վճի-
 ւը տան : Մատթ . ԻԸ . 1 : »

« Եւ եւս առ հասարակ ամէնուն
առաւ հոգեւոր իշխանութիւնը՝ մեղաց
թողութիւն տալու փոխանորդարար ի-
րեն կողմանէ՝ ասպախարութեան խոր-
հըրդով : Յովհ . Ի . 22 . » (էջ 218 :)

« Ուրեմն ամէնքը ունեցան գերա-
դոյն իշխանութիւն դատողութեան եւ
իրաւասութեան եւ ամէնքը փոխանորդ
Քրիստոսի անուանեցան : » (էջ 226 :)

« Պետրոս սրբազան առաքեալը գը-
լուխ առաքելոց կ'անուանուի, չէ թէ
միւս սրբազան առաքելներէն առա-
ւել իշխանութիւն մը եւ կամ գերա-
դանց առաքելական շնորհք մը Յիսուս
Քրիստոսէն ունենալով, այլ առաքե-
լոց դասակարգութեանը դասադլուխ
համարուելով եւ անոնց՝ երկոտա-
սան անուններուն սկզբնաթիւն ըլլա-
լով՝ յատուկ պատիւ նախադասութեան
առաքելոց մէջ ունեցաւ : Մատթ . Ժ .
2 . Գործ . Ա . 15 . Գործ . Բ . 12 : (էջ
233—236) : »

« Ուրեմն ամէն հաւատացեալներն
կը պարտաւորին ամէն մէկ սրբազան
առաքելները համապատիւ պաշտօն

եայ Վրիստոսի եւ համահաւասար հռ
գեււոր իշխանութիւնն ունեցող ճանչ
նալ եւ մէկմէկէ շորոշելով հաւասա
րապէս պատուել եւ յարգել : » (էջ 216.)

* Այսպէս ալ սրբազան առաքելոց
օրինաւոր յաջորդները, սրբազան քա
հանայապետները եւ եպիսկոպոսները
կը ճանաչեմք առաքելապատիւ եւ
պաշտօնակից առաքելալներուն Վրիս
տոսի : Ա . Պետր . Ե . 1 : Մատթ . ԻՊ .
8 : (էջ 210) : »

Ենչպէս որ ան պատիւը դիտաւ
բութեան Պետրոս առաքելոյն առա
քելոց ժողովոյն մէջ՝ չի ցուցրներ դե
րագոյն իշխանութիւն մը զատարար եւ
մեծութիւն մը շնորհաց եւ փառաց
միւս սրբազան առաքելալներէն առա
ւել, այսպէս ալ օրինաւոր յաջորդնե
րը Պետրոս առաքելոյն՝ արդարեւ չու
նին ամենեւին զատարար հոգեւոր իշ
խանութիւն մը միւս առաքելոց օրինա
ւոր յաջորդներէն առաւել, այլ միայն
նախագահ պիտի հանդիսանան օրինա
ւոր տիեզերական ժողովոց մէջ : Բայց
նախագահը եւ ամէն ժողովական եւ

պիսկոպոսապետները եւ եպիսկոպոս-
ները եւ երէցները պիտի հնազանդին
լրութեան տիեզերական ժողովոյ սահ-
մանադրութեանը , տնօրինմանը եւ
վճռոյն , եւ ոչ թէ նախադահին կամ
քէն կախում ունենալով անոր պիտոյ
հնազանդին թէ այնպիսի տիեզերա-
կան ժողովոյ մէջ եւ թէ՛ առանձին ի-
րենց եկեղեցւոյն մէջ , Ասան զի ամէն
մէկ ուղղափառ ազգի եկեղեցւոյ քա-
հանայապետները զատ զատ իրենց ե-
կեղեցւոյ մէջ ունին առանձին իշխա-
նութիւն իրաւաբանելու , եւ հաւա-
տոյ խնդիրներու մէջ սուրբ գրոց եւ
տիեզերական ժողովոյ կանոնադրու-
թեանց համեմատ վճռելու եւ բարե-
կարգութիւնս եկեղեցւոյ սահմանելու ,
(էջ 237 ,)

Ա երջապէս՝ Հայոց Աթոռիկոսն
այսչափ խօսքերուն մէջ մինակ մէկ ճըշ-
մարիտ խօսք մը կ'ըսէ . այս ինքն՝

* Թէ որ ամէն սրբազան առաքեալ-
ները հաւասարապատիւ եւ համապաշ-
տօն չենք ճանչնար եւ մէկը մէկալէն
մեծ եւ կամ իշխանութեամբ վերամ-

բարձ կը գիտնանք, անոնց օրինաւոր յա-
ջորդներն ալ հարկաւ այնպէս պիտի ճանչնանք:
Ահա ասկից կը պատճառի հակառա-
կութիւնն: (էջ 213):

Ուրեմն հոս է ան կէտը՝ ուր որ Աս-
թուղիկէ հռոմէական եկեղեցին ու Հա-
յաստանեայց էջմիածնական եկեղեցին
իբրեւ երկու բանակ իրարու դէմ կը կե-
նան, հոս է՝ որ էջմիածնական եկեղե-
ցին Ղովտայ պէս Աբրահամէն՝ որն որ
ազգաց բազմաց հայր է, կը քաժնուի՝
երթալու իր հովիւներովն ու ոչխարնե-
րովը Յորդանանէն անդին ուրիշ վտան-
գաւոր արօտ մը փնտռելու:

Ուստի էջմիածնական եկեղեցւոյ
քրիստոնէականներուն նոյն եկեղեցւոյն
գլխոյն վարդապետութեանը համեմատ՝
Քրիստոս Տէրն մեր իր եկեղեցւոյն սա-
հիմնական սկզբունքը որոշած է: Այս
ինքն՝

1. Քրիստոս Տէրն մեր բոլոր եկեղե-
ցւոյ վրայ ընդհանուր իշխան կամ գլուխ
կամ մեծ մը իբրեւ փոխանորդ դրած
չէ, վասն զի աս ընդհանուր իշխանը,
գլուխը ու մեծն ինքն է, հապա մինակ

մասնաւոր փոխանորդներ ունի եկեղեցւոյ այլ եւ այլ մասերուն մէջ : Ուստի եկեղեցւոյ մէջ մէկ անհրէ-ռոյ՞ գլուխ Վրիստոս կայ ու շատ մը երեւելի գլուխներ :

2. Աս Վրիստոսի փոխանորդներն ու եկեղեցւոյ երեւելի գլուխները ամէն առաքելոց յաջորդները , այս ինքն՝ ամէն եպիսկոպոսներն են , եւ ի մասնաւորի Պատրիարքներն ու Կաթողիկոսները : Ուստի եկեղեցւոյ երեւելի գլուխներ ու Վրիստոսի փոխանորդներ այնչափ կան՝ որչափ պատրիարքներ կամ կաթողիկոսներ կան , որոնց թիւը , ինչպէս յայտնի է , կրցաւ դարերով շատնալ , կրնայ դարերով ալ քիչնալ :

3. Ասոնց իշխանութիւնը իրարու բռնորովին հաւասար է , ու ամէն մէկը իր թեմին մէջ գերագոյն իշխան է , իրմէ վեր իշխանութիւն մը չի ճանչնար եւ ոչ ալ կարօտ է : Ամէն մէկն իր թեմին մէջ գերագոյն իշխանութեամբ հաւատոյ ու կանոնական որոշումներ կ'ընէ անբողոքելի կերպով :

4. Աս վարդապետութեան հիմն է ամէն առաքեալներուն ի Վրիստոսէ հա-

ւասար իշխանութիւն տրուած ըլլալը ,
անանկ որ Պետրոս առաքելոց մէջ գե-
րագունութիւն մը չունէր , հապա մի-
նակ հասասարնէրո՞ւ մէջ առաջին էր , աս ա-
ռաջնութիւնը միայն զանազան պատա-
հական պատճառներէ յառաջ եկած էր ,
իշխանութեան առաջնութիւն մը չէր ,
վասն զի Քրիստոս Տէրն մեր չուղեց՝
որ առաքելոց մէջ հրամայող մեծ մը
գտնուի :

Ա,ս է Հայաստանեայց եկեղեցւոյ
քրիստոնէականներուն վարդապետու-
թիւնը :

Ա,ս վարդապետութեան վրայ քիչ
բեռ չի կենար . ասոր վրայ կեցած է
Հայաստանեայց էջմիածնական եկեղե-
ցւոյն բոլոր շէնքը , աս եկեղեցւոյն ճըշ-
մարիտ եկեղեցի , կամ հերձուած ,
փրկութեան կամ կորստեան ճամբայ ըլ-
լալը :

Ա,սանկ հիմ մը ո՛րչափ հաստատուն
պէտք է ըլլալ՝ որ այսչափ ծանրութիւն
վստահութեամբ վրան դրուի :

Ի վերայ այսր ամենայնի՛ս աս հիմը
այս ինքն՝ վերոյիշեալ անկախութեան

դրութիւնը՝ չէ թէ մինակ, ինչպէս բընական է, կաթողիկէ վարդապետութեան այնպէս հակառակ է, ինչպէս Ա. յոն՝ Ոչին, հապա նաեւ թէ՛ ինք իր մէջը իր ապականութիւնն ունի, ինք իրեն համաձայն չըլլալով, եւ թէ՛ Լճմիածնական եկեղեցւոյն՝ նաեւ իր քրիստոնէականներուն մէջ դաւանած՝ հիմնական վարդապետութիւնները մօտանց եւ հեռուանց կը տապալէ:

1. Թէ որ, (ինչպէս կ'ըսեն քրիստոնէականներն եւ ինչպէս կը հաստատէ Լճմիածնական եկեղեցւոյն հիմնական Վլուխը), հրամայող Տէժ Տէ Ե Քրիստոսէ դրուած չէ, եւ ամէն առաքեալք հաւասար իշխանութիւն առած են, ու անոնց յաջորդներն ալ՝ այս ինքն եպիսկոպոսները հարկաւ հաւասար իշխանութիւն պիտ'որ ունենան, ի հարկէ՛ որչափ եպիսկոպոս, այնչափ ալ իրմէ վեր իրենց հրամայող մեծ շունեցող առաքելոց յաջորդներ կամ անկախ եպիսկոպոսներ պիտ'որ ըլլան, որոնց ամէն մէկն Առաքելոց իշխանութիւնն ու իրաւասութիւնն անկախ պիտ'որ գործածէր:

կամ կարող պիտ'որ ըլլար դորձած ել . եւ անանկով այնչափ իրարմէ անկախ եկեղեցիներ պէտք էին ըլլալ կամ կրնան ըլլալ՝ որչափ որ եպիսկոպոսներ կան ու կրնան ըլլալ :

Թէ որ Առաքելոց վրայ՝ ուրիշ Առաքեալ մը իշխանութիւն ի Քրիստոսէ չունեցաւ , ինչո՞ւ անոնց յաջորդներուն , այս ինքն եպիսկոսաց վրայ եպիսկոպոս մը իբրեւ Պատրիարք կամ Աթոռիկոս կամ Մետրապոլիտ իշխանութիւն ունի իբրեւ հրամայող Թժ ՏԸ , եւ ասանկով եպիսկոպոսաց մէջ հրամայող ու հնազանդող , մեծ ու պղտիկ կայ : Պետրոսի եւ անոր յաջորդացը ի Քրիստոսէ արուած վերնագոյն իշխանութիւնը Ժրխտելէն ետքը՝ ուսկից կը բխեցընէ Աջմիածնական դրութիւնը աս եպիսկոպոսաց իշխանութենէն վեր՝ եպիսկոպոսաց վրայ իշխանութիւնն ու իրաւասութիւնը , ի՞նչպէս ձեւացած է աս բռնաւորութիւնը , կրնա՞ն եպիսկոպոսուք իբրեւ ծառայական յանձնառութեամբը արեւ ան հասարական դրութիւնը՝ զոր , ինչպէս կ'ըսեն , Քրիստոս Տէրն մեր ու-

զած է, Քրիստոս Տէրն մեր դրած է :

Բայց էջմիածնական Քրիստոնէականներն՝ որ կըսեն թէ հրամայող Ած-
ճէ լուզեց Քրիստոս, չէ թէ Ա՛ն հապա
վեց հրամայող մեծ կը համրեն :

Այսպէս՝ վերոյիշեալ դրութիւնն իր
ապականութեան սերմը ի ծնէ իր մէջըն
ունի, վասն զի ամէն առաքելաց բացար-
ձակ հաւատարութիւնը՝ որն որ առ դրու-
թեան հիմն է, նոյն դրութեան մէջ
դարձեալ կը վերցուի :

Բայց կաթուղիկէ վարդապետու-
թեան մէջ ասանկ չէ : Աս կաթուղիկէ
վարդապետութիւնը կը ցուցնէ աղբիւ-
րը՝ սակից քանի մը եպիսկոպոսաց մէ-
կալ եպիսկոպոսաց վրայ ունեցած իշ-
խանութիւնը կը բխէ : Առաքեալք ու ի-
րենց յաջորդները անյախէս հաւասար չեն՝
որ Պետրոս ու իրեն յաջորդը աննոյն
վերագոյն իշխանութիւն ունենալով ա-
նոց ըստ ի՛նչ անհաւասար չըլլայ : Անոր
համար Պետրոս եւ իր յաջորդը՝ իր ա-
նոցմէ վերագոյն իշխանութեամբը՝ իբ-
րեւ իշխանութեան ու իրաւասութեան
աղբիւր մը՝ իրարու հաւասար եպիսկո-

պոսներէն շատերը կրնայ ըստ մասին իրեն վերագոյն իշխանութեանն ու իրատասութեանը զանազան իշխանութեանն ու պատուոյ աստիճաններով հաղորդակից ընել լուեղեայն կամ բացայայտ, ուղղակի կամ անուղղակի, իրրեւ եպիսկոպոսապետ կամ մեարտապոլիտ, Պատրիարք կամ Աթոռադիկոս գնելով կամ ընդունելով: Աւտի տիեզերական Ժողովոյ համեմատ աս եպիսկոպոսներէ վեր եպիսկոպոսաց վրայ եղած իշխանութիւնն ուրիշ աղբիւրէ մը չի կրնար յառաջ գալ, բայց եթէ նոյն խակ Պետրոսի մէկալ առաքեալներէն աւելի ու Պետրոսի յաջորդին մէկալ առաքելոց յաջորդներէն վեր ունեցած իշխանութենէն:

Հռոմէական եկեղեցւոյն (այս ինքն ըն՝ Հռոմայ եպիսկոպոսին) քով իշխանութեան լրութիւնն այնպէս կայ որ զուրիշ եկեղեցիները (այս ինքն՝ անսնց եպիսկոպոսներն) իրեն ունեցած հոգացողութեան պաշտօնին մասնակից կ'ընէ: Նոյն Հռոմէական եկեղեցին (այս ինքն՝ Հռոմայ եպիսկոպոսը) աս եկեղեցիներէն

շատերը (այսինքն՝ ան եկեղեցիներուն եպիսկոպոսները), պատրիարքական եկեղեցիները զանազան արտօնութիւններով պատուեց, բայց միշտ իրեն առաւելութիւնները թէ տիեզերական ժողովոց մէջ եւ եթէ ուրիշ քանի մը բաներու մէջ՝ պահելով, « Ասանկ Լուգգունեան երկրորդ տիեզերական ժողովը » :

Նաեւ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ՝ զազատարներուն համեմատ չէր կրնար ուրիշ կերպ ըլլալ :

Ի՞նչպէս կրնայ հոստաբ սարկաւազաց մէջ սարկաւազապետ մը սարկաւազաց վրայ, հոստաբ երիցանց կամ քահանայից մէջ երիցապետ կամ աւագերէց մը քահանայից վրայ վերագոյն իշխանութիւն կամ իրաւասութիւն մը ունենալ, թէ որ չըլլայ ան սարկաւազներէն ու քահանաներէն վեր իշխանութիւն ունեցող մը, այս ինքն անոնց եպիսկոպոսը, որն որ իբրեւ իշխանութեան եւ իրաւասութեան աղբիւր՝ քահանայից մէջէն կամ սարկաւազաց մէջէն մէկուն իր իշխանութենէն կամ իրա-

ւասութեանէն մաս մը հաշորդած կամ
յանձնած ըլլայ՝ զինքը իր թեմին կառա-
վարութեանն օգնական ընելու համար :

Ուստի ինչպէս սարկաւաղապետ մը
սարկաւաղաց լլրայ, երկրապետ մը ե-
րկիցանց վրայ իշխանութիւն մը չունի ու
ոչինչ է՝ թէ որ իր եպիսկոպոսը տանկ
իշխանութիւն յայտնի կամ բացայայտ
տուած չէ, տանկ ալ՝ եպիսկոպոսա-
պետ մը, Պատրիարք մը կամ Աթաբու-
ղ՝ կոս մը եպիսկոպոսաց լլրայ իշխանու-
թիւն կամ իրաւասութիւն մը չի կրնար
ունենալ՝ թէ որ եպիսկոպոսներէ վեր
Պատրիարք յաջորդ մը չկայ, եւ կամ ինք
չի ճանչնար :

Ասանկ նոյն իսկ տաքելոց ու ե-
պիսկոպոսաց իշխանութեան բացարձակ
հաւասարութիւնը՝ զորն որ իրենց անկա-
խութեան վարդապետութեանը հիմկը-
նեն Աջմիածնական եկեղեցւոյ Քրիստո-
նէականները, նոյն վարդապետութեան
կործանումն է :

2. Վերջիշեալ Քրիստոնէականներն՝
երբոր կ'ըսեն թէ Քրիստոս Տէրն մեր
չուղեց՝ որ Առաքելոց եւ անոնց յաջոր-

դաց մէջ մեծ մ'ըլլայ, սա աւերարանու-
կան խօսքերը կ'ակնարկեն. Ազեւ հակա-
ռակութիւն ի մէջ նոցա (առաքելոց),
թէ ո՞ համարիցի մեծ : Աւ նա սակցնու-
սա, թագաւորը ազգաց տիրեն նոցա,
եւ որ իշխենն նոցա՝ բարերարք կո-
չին, այլ գոք ոչ այնպէս. այլ որ մեծն
է ի ձեզ, եզիցի իբրեւ զկրտսերն, եւ
սա աջնորդն իբրեւ զսպասաւորն : Ա՛յ
է մեծ, բազմեալն եթէ սպասաւորն,
ո՞չ սպաքէն բազմեալն, բայց ես եմ ի
միջի ձերում իբրեւ զսպասաւոր : Ղուկ.
ԼԿ. 24—27 : Ար կամիցի ի ձէնջ ա-
ռաջին վնեւ, եզիցի ձեր պաշտօնեաց,
քանզի եւ որդի մարդոյ ոչ եկն առնուլ
պաշտօն, այլ պաշտել եւ տալ զանձն
իւր փրկանս փոխանակ բազմաց : Մարկ.
Ժ. 43 : — Մեծն ի ձէնջ եզիցի ձեր ըս-
պասաւոր : — Արպէս Արդի մարդոյ ոչ
եկն պաշտօն առնուլ, այլ պաշտել :
Մատթ. ԻԳ. 11. Ի. 28 :

Այնա՛յ արդեօք մարդ Աստուծոյ
խօսքին ասկէ աւելի բռնութիւն ընել :

Պետրոսի խոստացումս առաւելու-
թիւնը լսելէն ետքը՝ առաքելոց մտքե-

ըր եւ սրտերը դեռ ըստ բաւականին
լուսաւորուած չըլլալով՝ կիրքերը վէճ կը
գրգռեն. կը հանդարտեցնէ վանօնք ի-
րենց Տէրն ու վարդապետը, աստուա-
ծային հեղութեամբ եւ իմաստութեամբ
ըսելով. Այո՛ պիտ'որ ըլլայ ձեր մէջը
մեծ մը (ո՛ր Ռժ է ի Յէշ, Ռժն ի Յէշ),
բայց այնպէս մեծ պիտ'որ չըլլայ, Ինչպէ-
մեծ են ազգաց թագաւորները իշխան-
ները՝ տիրապետութեամբ մը (Despotique-
ment) հապա այնպէս մեծ պիտ'որ
ըլլայ՝ ինչպէս ես ձեր մէջը մեծ եմ (ո՛ր
պէ՛ս Որդի Տարդոյ), ձեր մէջէն մեծը անունի
ձեզի պիտ'որ սպասաւորէ, Ինչպէ՛ս ես
ձեր մէջը մեծ եմ, բայց իբրեւ սպասա-
ւոր եմ (Ե՛մ էմ ի Ռջի Յերո՛մ ի Բրե՛ս զ-դա՛ս-
ո՛ր) : Ձեր մեծը՝ ինծի պէս մեծ պիտ'
որ ըլլայ, ինծի պէս մեծութիւն պիտ'
որ ընէ :

Որչափ քիչ տրամաբանութիւն որ
մէկն ունենայ, կրնայ դատել՝ թէ հոս
Տէրն մեր մեծ մը առաքելոց եւ անոնց
յաջորդացը մէջ կ'ենթադրէ՞ թէ կ'ու-
րանայ, մեծի մը գոյութիւնը կը ժխտէ՞
թէ անոր յաջո՛ւթիւնը, աւս հնօն՝ ինչ-

պէս ըլլալիքը կը յայտնէ .

Բայց ինչ օգուտ . ուրի՛շ է մտաց ,
ուրի՛շ է սրտի տրամաբանութիւնը . Ա՛յ
կը տեսնէ , առ չ'ուզեր :

Ղերջինին վրայ հիմնուած են ան
ամէն ճրի մեկնութիւնները՝ զորոնք
Հանդիսարանը , Ա.բեւեղից եւ Ա.բեւ-
մտից տիեզերական ժողովներուն հե-
ղինակութեանը դէմ , Մատթ . ԺԶ եւ
Յովհանն . ԻՍ. գլուխներուն կու տայ .
Հանդիսարանին եւ իր կողմանը տուած
եւ տալու մեկնութեան ընդհանուր կա-
նոնն ա՛ս է . Մէկը առ , մէկայլը թող :

Բոլոր առաքելոց համար ըսաւ Տէ-
րը . Գացէք , սորվեցուցէք , ես ձեզի
հետ եմ : Ասիկա պէտք է առնուլ թէ
առաքելոց եւ թէ յաջորդներուն հա-
մար : Մինակ Պետրոսի ըսաւ . Ամեն ,
Սիմոն , առտանան զքեզ ցորենի պէս
մազել ուզեց , բայց ես աղաչեցի իմ Հօ-
րըս թեղի համար՝ որ հաւատքդ չպակ-
սի եւ երբեմն դառնաս եւ քու եղբայր-
ներդ հաստատես : Ասիկա պէտք է ը-
նդ : — Բոլոր առաքելոց համար ըսաւ
Տէրն մեր . Որուն որ մեղքը կը թողուք՝

թողուի, որուն որ մեղքը կը բռնէք, բռնուի : Ասի պէտք է առնուլ թէ՛ առաքելոց եւ թէ՛ յաջորդներուն համար : Մինակ Պետրոսի ըսաւ . Սիմոն սրգի Յովնանու ես քեզի կ'ըսեմ՝ թէ դուն ես ան վէճը՝ որուն վրայ իմ եկեղեցիս ոլիտ՝ որ շինեմ . քեզի պիտ'որ տամ իմ արքայութեանս (եկեղեցւոյս) բանալին՝ որ Ս . Ղրոց լեզուին մէջ տան մը քեզս քոյն հրամանատարութիւնը կը նշանակէ, բացատրութիւն մը՝ զորն որ մէկալ առաքելոց համար չգործածեց մեր Տէրը* : Գարձեալ * Սիմոն Յովնանու, կը սիրե՛ս

* Եսայի իՖ . 22—24 . * Կոչեցից զճառայ իմ զՆղիակիմ Քեղկեայ (զքահանայապետան) եւ տայ ի ձեռս նորա զհաղարապետութիւնը՝ քո (տանգ ընդհանուր վերակացութիւնը) եւ եզրիցի իբրեւ հայր բնակչացդ Երուսաղեմի եւ տանն Յուդայ եւ քոյն շրջանս Գազնա—, Բաղդէ եւ ոչ ոք իցէ՝ որ փակիցէ, եւ փակիցէ եւ ոչ ոք իցէ՝ որ բանայցէ, եւ եզրիցին կախեալ զնմանէ :

— Բնագիրը կ'ըսէ . * Եզրից զփականս տանըն Գալթի ի թիկունս նորա, . . . , որովհետեւ հաղարապետին (այսինքն բաւոր ստան մը ծառայից վրայ դրուած վերակացուին)

զիս՝ ասանցմէ (մէկալ աշակերտներէն)
 -- էլի , արած է իմ գառինքս , արած է իմ՝
 ոչխարներս , այսինքն՝ բոլոր հօտը՝ (վասն
 զի հօտ մը մինակ ասանցմէ բաղկացած
 է) Ասի՛ պէտք է Ռոդաւ : - Ասով Տէրն
 մեր իր երկնաւոր կտակարանին մէջ ան
 տանու տէրը կը ձեւանայ՝ որն որ ուղե-
 լով իր գերդաստանին զօրութիւնը չը
 ցրուել իրեն կտակին մէջ՝ իր անդրան-
 կին աւատաւանդ * մը կ'որոշէ , բայց

որչառանքն չանակն՝ աս ուսէն կախուած
 բաւիքն էր :

Նոյնպէս Յայտնութեան մէջ Գլ . Գ . 7 ,
 կը կարդանք . * Զայս ասէ Աստուծոյն , ձշմա-
 րիտն , այն որ ունի զփառանհաճ Գութի , ոչ
 բանայ եւ ոչ ոք է՝ որ փակէ , որ փակէ եւ
 ոչ ոք է՝ որ բանայ : * Աս բանալին է՝ զորն
 իս Տէրն մեր փոխանորդարար Պետրոսի կու-
 տայ , այս ինքն՝ իր Աստուծոյ տանն ընդ-
 հանուր հաղարատութեան բանալին , ա-
 նանկ պաշտօնի մը որն որ Տէրն տան մը հա-
 ժար է ծանօտ կամ բարձրագոյն շ'ընդունիր ,
 թէ որ շ'ուզուիր՝ որ ըլլայ ասն բաժանեալ
 յանձն իր եւ աւերեալ :

* Fideicommissum.

հարէն (ներուի մեզի) միտքը ցրուելով
 նոյն կտակին անանկ յաւելումներ հետ-
 զհետէ ի նպատակ մէկալ որդւոցը կ'ընէ՝
 որ ալ անդրանիկը կը դադրի աւելի
 բան մ'ունենալէն :

Քրիստոսի Տեառն մերոյ խօսքերուն
 մերձեցում կանոնը , այս ինքն՝ մաս մը
 տանուլ , մաս մը թողուլ , թէ որ Հան-
 դիսարանին գործողութեան կերպին
 նայինք , պիտ'որ արժէ նաեւ Սրբոց
 Հարց խօսքերուն համար՝ որոնց միարա-
 նութիւնը , ինչպէս յայտնի է , Ս . Գը-
 րոց ճշմարիտ իմաստը կ'որոշէ՝ չէ թէ
 մինակ կամ ժողովեաց , հասլա նաեւ
 լ. Զմիածնականաց համար :

Մեր նպատակէն դարս է՝ հոս ան
 ծայրը ճիշդ չգալու վկայութիւնները
 տողել՝ որոնցմով ամէն երկիր եւ լեզու
 18 դար Պետրոսի վրայ Քրիստոսի Տեա-
 ւրն մերոյ խօսքերէն իմացածը կը յայտ-
 նէ , Քաւական է փոքր ծաղկաքաղ մը
 ան՝ երկրէն՝ ուր այսօր Հանդիսարանին
 հեղինակը կը նստի՝ Վարէն գէպի վեր-
 երթանք :

Ս . - Ներսիսեանց Ժամանակը Ն .

ՇՆՈՐՀԱԼԻՒ՝ Այլ անուն էր Պետրոսի ,
 կրօնէ՛ , յընտանեաց անտի իւրոց , իսկ ա-
 մենատեսի ակնն Յիսուսի տեսեալ զկար-
 ծրութիւնն հաւատոյն նորա անտեղի-
 տալի ներհակաց կրից - եւ անուանն նո-
 րա փոփոխումն առնէ՛ , յար եւ նման
 ըստ կարծրութեան հաւատոյ նորա ,
 — Ասէ յնա . Դու կոչեսցիս Աբիաս
 (վէմ) . (Յռջբ . Ա . Պետր . հմբ . 4 .)
 Տէրն մեր պատուով պատուեաց զերա-
 նելին Պետրոս փոփոխումն առնելով
 անուան նորա ըստ նմանութեան նախ-
 նոյն Աբրահամու հայր ազգաց բազմաց
 առնել եւ զսա ըստ նմանութեանն Աբ-
 րահամու կամ եւս գերադոյն բան զնա
 եւ աստուածոյնազոյն — վասն զի հայր
 լինելոց էր հոգեւոր ազգատուհմին եւ զը-
 լուխ եւ առաջնորդ , (Բ . Պետր . Ա . 4 .)
 Տեսե՞ր զտիբրապէս պատիւ ծառային ի
 բարի եւ յիմաստուն Տեսանէն՝ զոր ոչ
 ոք ի մարմնազգեստիցս ընկալաւ , ոչ ի
 մարգարէիցն եւ ոչ յաւետարանիս աշա-
 կերտացն , բայց միայն երանելիս սոյս ,
 (Յռջբ . Ա . Պետր .) , ՚զլուխ եւ ա-
 ռաջնորդ եւ առաքեալ եւ վերտկացու

Նոր ախտիս եւ ժողովրդեանս , (Վերջը .
Ո . Պետր :)

Ն . ԼԱՄԲԵՐՆԵՅԻ Տարանի Արքեպիս-
կոպոսը կ'ըսէ . « Երկրորդ յեա Վրէստոսի
գրեղ ուսար ո՛վ Պետրոս , գլուխ յեա
Գլխոյն դո՛ւ Նստար աշակերտելոցս , վէ՛ժ
հաստատութեան Բնա-իցս զեղ էարկ ի
հիմն տաճարիս զգառինան եւ զսխար-
սըն ի ձեռս քո աւանդեաց արածել յեա
առնոյց զգրա-ական սիրոյդ : » (Մեկն . սրոր-
դի ի ճառ եկեղ . :)

Գարձեալ՝ « Առջի այժմ՝ եկեղեցի
Աստուծոյ — յերիս դասս , ի ժողո-
վարդս , ի պաշտօնեացս եւ ի բաժանայն :
Նորին գարձեալ — զանազանին յերիս
աստիճանս : »

« Բաճանայիցն կարգ (զանազանի)
յեպիսկոպոսապետն , յեպիսկոպոսս եւ
ի քաճանոցս : . . . »

« Երկրորդ դաս սարկաւագացն որոշի
յերիս աստիճանս , ի սարկաւագս , ի
կիսասարկաւագս եւ ի դպիրս : »

« Երրորդ դաս ժողովրդեանն — զա-
նազանին ի կրօնաւորս , ի սորք ժողո-
վարդս եւ ի հաւատացեալ հրախոյսն : »

« Այսպէս էրէջ դասուց ի վերայ կարգելով զգլխական առաքելոց՝ Վրխատոս՝ զՊետրոս, յանձն տրար նմին տրածել լտա զանազան սիրոյն զօրութեանց ։ »

« Սիմոն, տաէ, սիրես զիս և յորժամ խոտովանեցաւ, տպա ասոյ՝ թէ Արածեա զգլխական իմ, այս ինքն՝ զհասարակ ժողովուրդան ։ »

« Երկրորդ (անգամ) պահանջեալ զհաստատութիւն սիրոյն՝ յաւել թէ Արածեա զոչխարս իմ, այս ինքն քահանայական պատուովն իշխել գառանցն և ընդ նոցին պաշտօնէիցն դասուց ։ »

« Իսկ եւս առաւել զսէրն դրաւական առեալ՝ ասպա էր նմա իշխանութեան աստանայապետութեան՝ որիւրէլ քահանայիցն այս ինքն՝ և սպիտակոտոսպետաց, հսկակոտաց և քահանայից) և ընդ նոքօք պաշտօնէիցն (այս ինքն՝ սաբիաւադաց, կիսասարկաւադաց և դպրաց) և ժողովրդոցն (այս ինքն՝ կրօնաւորաց, սուրբ ժողովրդոց և հաւատացեալ երախայից) ։ . . . »

« Պետրոս լինի արժանի ի ճարագոյնն ելանել աստիճան քահանայապետու . . . »

Թեան և արածել զխոյսն՝ զգասս քա-
հանայիցն (այս ինքն՝ զեպիսկոպոսա-
պետս , զեպիսկոպոսս և զքահանայս) ,
և զոչխարս՝ զկարգ պաշտօնէիցն և զգա-
սինսն՝ զխումբս ժողովրդոցն , , (Անդ) ,

Գարձեալ (Մեկն . Սաղմ . ԻԸ . Մա-
տուցէք Տեառն զորդիս խոյոց .) * Որդիս
խոյոց իմանամք զնոյն ինքն զազօթիցս
մատուցանողն , որ ծնաւ ի խոյոցն ըստ
հոգեւոր երկանցն , այս ինքն՝ ի վար-
դապետութենէ հարց և վերակացուաց
եկեղեցւոյ . զի նոքա են խոյք՝ երի-
ցունքն , հարքն որ նստին ի գլուխ հօ-
տիս , զորս յանջն արար Տէրն Սրբոյն Վեորոսի .
յետ դառանայն և ոչխարացն արածել-
զի ի աալն զգրաւ երիցս կրկնաբանու-
թեան սիրոյն՝ առէ , արածեա զխոյս իմ ,
յայտ է (այս ինքն) զնախապատիւս
ոչխարացն , ոչ Լինել նմա հովիտ , այլ Ե-
հովիտապետ . :

Գարձեալ (նոյն տեղը — Որ սիրե-
լին է որպէս զորդիս միեղջերուաց ,)
• Զոր ի սկզբան բանիս խոյ անուանեաց
և սորա հայր (Սողոմոնի հայրը) , զնոյն
աստ միեղջերու անուանէ , որ են սորբ

Առաքեալն է նոյնն հետեւողս (յաջորդք) որոց արածող է գլխի եր Պետրոս :

Ուրեմն Ներսիսեանց ժամանակ՝ մեր Հարքը տիեզերական աւանդութեան համեմատ՝ այնպէս չեն իմանար Մատթէի ԺԶ. և Յովհաննու ԻՈ. գլուխները, ինչպէս Հանդիսարանը կ'իմանայ :

Մեր Հարքը համար՝

1. Պետրոս առանձին առաւելութիւն մ'ունի՝ զորն որ մէկալ առաքեալք չունին այնպէս՝ որ Վրիստոսի և Առաքելոց մէջտեղը մասնաւոր դիրք և ատիճան մ'ունի :

2. Աս առաւելութեան արդիւնքը, այս ինքն՝ սովորականէն աւելի հաւատքն ու սէրը, մէկալ կողմանէ ալ՝ սատուածային կոչումն ու նախասահմանութիւնը Պետրոսի յատուկ է, չէ թէ ամէն առաքելոց հաւասար :

3. Աս առաւելութիւնը Պետրոսի մարգիկ շտուին, հասլա ինքն Վրիստոս Տէրն մեր :

4. Աս առաւելութիւնը որ պարտաւորաւորաւ չէ, հասլա՝ իշխանութիւնն է, հոգեւոր իշխանութեամբ Գրեգորի :

բառուք է , վերահարութիւն է , արածել է . որոնցմէ անբաժին է հետազանդութիւն , հարատակելու պարտք և ստորակարգութիւն .

Յ . Աս իշխանութեան աստեղութենէն և անար անբաժին եղած հնազանդութենէն բացառութիւն չկայ . վասրն զի Պետրոս դաստիարակներն ալ կ'արածեաննց յաշարներն ալ կ'արածե . չէ թէ ԲՏ Բնակ հովիւ , հարա նաեւ հովաւապետ է , բահա նայապետ է՝ վասն զի բոլոր քահանայից դասուն այս ինքն՝ եպիսկոպոսապետաց , եպիսկոպոսաց և քահանայից վրայ ի Բրիտանիայէ . իշխանութիւն ունի :

Մէկ խօսքով՝ մեր Ներօխեան ժամանակին Հարցք վարդապետութեան համեմատ՝ Տէրն մեր եկեղեցւոյն մէջ ամենուն հրամայող մեծ մը 1 . ուղած է դնել . 2 . դրած է զՊետրոս , և 3 . վերջապէս աս աստուածային դրութիւնն է՝ որ Մատթէի ԺԳ . և Յովհաննու ԻԱ . գլխիներուն մէջ կը պատմուի :

Ասանկ է մեր և Իջմիածնականաց հաւասարապէս ընդունած Հարց աւանդութեան մէկ ծայրը . — անյնինք

մէկալ ծայրին :

Բ. — Սուրբ Գրիգոր ԼՈՒՍԱՒՈՐԷՉ (առ Ս.դաթ . 339 :) ասանկ կը խօսի . « Քրիստոսը և բարեբար և Որդի Ս.ատուծոյ և Օծեալ - հարցանէր - Կար զո՞ւսանք ասէք՝ թէ իցեմ՝ Արոյ (աշակերտացն) առաջն Պետրոս ասէ թէ Կառ ես Վրի . սաս Որդի Ս.ատուծոյ կենդանւոյ . վասն որոյ և զերանութիւնն ընկալաւ , ասէ . Նրանի է քեզ Պետրոս որդի Յովնանու , զի ոչ յերկրէ տաճակցաց քոյ , ի մարմնոյ և յարեանէ ազգի քո . ի մարդկանէ առեր դո՞ւ զայդ գիտութիւն . այլ Հայր ի յերկնից եւ ի սիրտ քո և յայտնեաց Եզր . Նւ արար զնա վէմ հաստատութեան ահեհայն եկեղեցիոց » :

Սուրբ ՍԱՀԱԿ՝ « Նոյն ինքն կենարարն , կ'ըսէ , ուսուցանէ ասելով ցՊետրոս . դո՞ւ ես վէմ և ի վերայ այդք վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ , և զբունք դժստոց զԵզր մի յաղթահարեսցեն . Արդ՝ զինչ իմանայցեն զասելն ցՊետրոս՝ վէմ մի՞թէ իբրև զմի ոք ի քարանց . քաւ լիցի . այլ մարդ բանաւոր , գլուխ առաքելական գասուն , և զի անզրդուելի

հաւատովք խոստովանեաց գ. Բրիստոս՝
 Արդի Աստուծոյ, երանութիւն ընկալաւ
 և վէճ անուանեցաւ: Ապա ուրեմն շին-
 եալքն է Հէրայ նորա շէն քարինք, այլ
 մարդիկ նորին հաւատոյ հաղորդակիցք:
 (Կանոնագիրք, թիւ 44.)

Սրբոյն Սահակայ աշկերտներուն ա-
 մենէն աւելի Սուրբ Գրոց թարգմանու-
 թեան գործակիցը՝ ԵԶՆԻԿ սահշանտո-
 որ խօսքերը կը գրէ. • Լուաւ (Կաւղոս)
 բանս անճառս՝ զոր ոչ է պարտ ումք
 խօսել. — Այլ անճառ բանքն ոչ եթէ
 նմա ճառելիք էին և այլոց ընկերացն
 անճառք. — է և զայս խմանալ թէ ոչ
 զի ես միայն արժանի եղէ խորհրդոյն
 որ տրուպս եմ առաքելոց, այլ թէ և
 Պետրոս՝ որ Գլուխն է առաքելոց, անսանի-
 ցէ, չկարէ ճառել, և թէ լսիցէ, չկարէ
 պատմել, քանզի անպատում է և ի վեր-
 քան զմիտս, եւ վասն այնորիկ ասէ Ա-
 աքբեալ. թէպէտ եւ տեսի, չկարեմ
 պատմել. (Եղծ աղանդոց, էջ 263.)
 Աստի թէպէտ առաքեալք իրարու ըն-
 կեր են, բայց Պետրոս անոնց միանգա-
 մայն Գլուխն է, թէպէտ ամենքը մի եւ

նոյն Հոգին սուրբ առած են , բայց Պետրոս նաև վարդապետական ճոխութեան կողմանէ իբրև գլուխ՝ անոնցմէ վեր առաւելութիւն ունի :

Եւրեւ իր Առաքելն ընծայութեան ըստած մատենին վերջերը , որուն ամբողջը դեռ տպուած չէ , նասանկ կրխօսի .

- Զինչ խօսիս , տէր իմ Պետրոս . ի ծովը գերդ նստիս և վասն ծովուդ հոգաս
- և զմակոյկդ կազմես . Երթամք , ասես ,
- ձուկն հանեմք : Տեսանեմ . զայդ ասել
- լով և էրոյն կրեւն զայլ Առաքելացի և
- հարէ էրոյս զհետոս Գալ , զի ուր մտտ
- կամին՝ ոտտ անդր տանին . և միտք ի
- Գլխին են , և գլուխ աշակերտաց դու
- ես : Յորժամ դու ասես՝ երթամք ձուկն
- հանեմք , այլ զի նչ (զինչ այլինչ) լեւ
- էրոյսնէ , բայց եթէ ասեն ցքեզ ,
- եթէ և մեր ընդ քեզ , և քանզի ուր և
- երթան իսկ՝ դու ես նոցա տուն և քա
- ղաք և ամենայն ինչ զինչ և պիտոյ է
- երկրաւոր վիճակիդ ձերում :

Գարձեալ՝ Փութա ճեպեա (ի Հրէ .

* Առաքելի թիւ 80 :

1859 թ. զեկտի 7/ի 777-ձ 2-րդ թիւ 101-րդ 5
 Էրոյնէ :

• աստան) և դու Պետրոս, թի շայտչաք
 • Առաքելաւոր խափանելը, զորս ասեալ ի
 • ծովեզրդ իջեալ ես: Ոչ ասեմ՝ մի
 • ասեր՝ երթամ ձուկն հանեմ: Թէ այդ
 • պէս է, երթո՛ւ ո՞ր գիտէ, դու քաջ իմա-
 • նաս: ո՞ր էարէ սեղ շարդապետ լինել: »

Գարձեալ՝ Ինքն իսկ Պետրոս գլուխ
 • աշակերտացն ինմին քաղաքի (ի Հռոմ)
 • ընկալաւ զվճիռ մահու, ըստ նմանու-
 • թեան խաչին Քրիստոսի, և եղ լէմ՝
 • հաստատութեան ի հիմն եկեղեցւոյ և
 • կատարեաց դբանն Տեառն՝ որ ասէ.
 • Գու ես լէմ և ի վերայ այդք լիմի շի-
 • նեցից զեկեղեցի իմ: »

• Որպէս Պետրոս ի վերայ Քրիստոսի
 • շինեաց զանձն իւր վկայութեա ի մա-
 • հու, նոյնպէս և եկեղեցի շինեցաւ ի
 • վերայ Պետրոսի հաւատոցն, ոչ միայն
 • ի Հռոմ, այլ և ընդ ամենայն քաղաքս
 • և ի գիւղս մեծամեծս մինչև ցիրքունս
 • նոյն հաւատք և նոյն հիմն: »

Գարձեալ՝ Ինքն Տէր մեր Յիսուս
 • Քրիստոս երկու անգամ հարց ցգլուխ
 • աշակերտացն՝ ասելով. Շմաւոն Յով-

« նանեանց, սիրես զիս . . . Պերոս ետ
 « պատասխանի և ասէ . Տէր դու զամե-
 « նայն ինչ գիտես և զամենայն ինչ ճա-
 « նաչես . . . ես իբրև զմարդ ըստ խնու-
 « տկարութեան սիրեմ դքեզ . . . , յա-
 « ռաջն ոչ երբեք զայսպիսի բանս հար-
 « ցեր զիս . արդ եթէ նոր է հարցուածս,
 « ես գիտեմ՝ զի նոր իմն հրաման տաս
 « ինձ . ասա , Տէր իմ , համարձակ . . . :
 « Իբրև ետես Տէր՝ եթէ սրտիւ ամենայ-
 « նիւ սիրէ և ամենայն կամօք կամի և
 « ամենայն զօրութեամբ համարձակի ,
 « քանզի զամենայն զինքն ետ ցնա , յանձն
 « արար նմա զսկիզբն և զմիջոցն և զկա-
 « տարածն , զտղայութիւն , զերիտասար-
 « գութիւն և զծերութիւն , և յայս երիս
 « հատածս է տեսանելի աշխարհ . . .
 « Գարձեալ ասելով Տեառն . Արածես
 « դու զխաչինս իմ . այս ևս խտտագոյն
 « բազմութիւն և յայտնագոյն բաժա-
 « նումն . խաչն ասեմք միանգամայն (այս
 « ինքն ընդհանուր) անասուն պաճարիդ
 « և միով բառիւդ զամենեսեան ի ներքս
 « արդ ելեալ փակեցաք , զանմեզս և զմե-

« զանչականս . . . և որ միանգամ մարդ-
 « ընդ ելք՝ են ընդ իշխանութեամբ մար-
 « դոյն՝ ամենեցուն խաշինս ասեմք , քան-
 « զի և կարօտ իսկ են առաջնորդու-
 « թեան հովուի : Առդ՝ քանզի մի է հօտ
 « և մի է հովիւ , և մի արօտք են և մի
 « մակաղատեղ հանդստեան ամենեցուն ,
 « անդ են գառնիս և ոչխարս և ամենայն
 « Բաղճո-նիանն՝ զոր խաշինս ասաց , Տանա-անդ
 « նոսին իսկ Առաքեալն՝ զորս յանջն արար
 « Պէտրոսի »

« Արդ՝ արածեա դու, — ասէ , զանմեզս
 « և զմեղաւորս — արածեա , ասէ , դու՝
 « մի զանգիտեր , որպէս ինքնին (ես ինք-
 « նին) հասարակ ամենեցուն , չարեաց և
 « բարեացն եկի ի փրկութիւն և ի կեն-
 « դանութիւն նորոգման , զի իցեն ընդ
 « մի՛ յեռա՛մբ հո՛ւն-ի միոյ , նորուն ձայնի
 « լուիցեն , զնորուն զհետ ընթացին
 « — ասոյա եթէ իցէ ոչ և ելցէ ըստ
 « զուսկ հո՛ւն-առ-նի-անդ ոչ և ընդդիմացի ճշշ-
 « Տա՛ր-նի-ան առ-նարանիդ , սակայն դու
 « մի զանգիտեր »

« Բայց թերևս փափաքիցիմք ամե-

* ներքեան լսել՝ եթէ ուր հրամայիցէ Տէր
 * արած ել զխաչինսն և կամ զինչ արօտքն
 * իցեն կամ որպիսի ջուրքն իցեն և կամ
 * զինչ տեղի հանգստեան : Արդարև ինձ
 * և ամենեցուն՝ որք սիրեն լսել, ախոր-
 * ժեղի է . քանզի հովոտութեան է զքօնո-
 * թեան շարոյ եւ հասարոցն Պէտրոսի, իսկ
 * խաչինս աւենայն ազգ հելլենոսաց, և տե-
 * ղիք արօտից՝ սուրբ և առաքելական
 * եկեղեցի, և ճարակք՝ օրհնք և մարգա-
 * ղէք և առաքէալք, իսկ ջուրք անանց
 * աւետիքն աւետարանին, և ուր հանգ-
 * չինն անհոգութեամբ առանց երկիւղի
 * ի վերինն Նրուսաղէմ՝ որ է մայր մեր
 * ամենեցուն : »

Ուրեմն Հայաստանի ամենէն մեծ հեղինակութիւններուն համեմատ՝

1. Պետրոս իբրև առաքելոց առա-
 ջին, գլուխ և գլխաւոր անանկ առաւե-
 լութիւն մը ի Վրիստոսէ ունի. որ որչափ
 մէկալնոնք իրեն հաւասար ըլլան իբրև
 վկայ Վրիստոսի վարդապետութեանը
 և ի Վրիստոսէ անմիջապէս խրկուած,
 ինք Պետրոս կը մնայ միշտ անոնց նկատ-

մամբ իբրև կրթիչ, առաջնորդ և գլուխ. Պետրոս Դոստոև մէկալ առաքեալք ^{աստ}, վասն զի իբր'ւ գլուխ հարկ է՝ որ առաջնորդական միտքը իրեն քոյն ըլլայ, ուր ինք կերթայ, մէկալնոնք չեն կրնար չը հետևիլ, չեն կրնար անոր չհնազանդիլ: Ինք Քրիստոս Տէրն մեր Պետրոսի յանձնած է զառաքեալները (Նշէրէ): Ասանկով Պետրոս ընդունած է բան մը՝ որով անհաւասար է ըստ իմիք երկոտասանից մէջ, ինչպէս Յակոբայ 12 որդւոց մէջ՝ թագաժառանգ Յուդա, և Խոյ՝ (նշանակ առաջնորդական) 12 կենդանակերպից մէջ:

2. Ինչպէս առաջնորդութեան մասին՝ նոյնպէս Վարդապետական հեղինակութեան կողմանէ՝ Պետրոս մէկալ առաք-

* Անանիա Շիրակացի եօթներորդ դարուն մէջ Խոյ աստեղատունը կը համեմատէ Յուդայի՝ Իսրայէլի որդւոց մէջ, եւ Պետրոսի՝ Առաքելոց մէջ. « Եւ յառաքելոցն Պետրոս, ոչ ըստ ընտրութեան (որովհետեւ Անդրէասէն ետքը ընտրուեցաւ), այլ ըստ անուանակցութեան եւ ըստ գահերէց դրլխաւորութեան յառաքելական դասն: »

եալներէն վերագոյն է, դլուխ և գլխա-
ւոր է նաև վարդապետելու մէջ, նաև ան
Սւաքեալէն վեր՝ որն որ ամենէն աւելի
կրթուած էր աստուածային ու մարդկա-
յին ուսմանց մէջ. անանկ՝ որ ոչ ոք կըը-
նայ Պետրոսի վարդապետ ըլլալ, և ոչ
ոք պէտք է անոր աւետարանին ճշմար-
տութեանը գիմարարձ դանուիլ. (Եշէշէ
Եշէշէ):

3. Պետրոս իր առաւել հաւատովն
արդիւնաւորեցաւ՝ որ աս առաւելու-
թիւնն իրեն խոստացուի (Սաւրբ Սահակ),
և առաւել սիրովն արժանի եղաւ՝ որ
տրուի (Եշէշէ): Քրիստոսի խօսքը Գու-
եսս վէմ, իր լրումն առաւ՝ երբոր Պետրոս
Հռոմ մեռնելով հոն եկեղեցւոյ հիմը դը-
րաւ (Եշէշէ), բոլոր եկեղեցին այնպէս
Պետրոսի և անոր հաւատոցը վրայ շին-
ուած է, ինչպէս Պետրոս՝ Քրիստոսի վը-
րայ (Եշէշէ), Պետրոսի վրայ շինուած են
և կը շինուին հաւստացեալք (Ս. Սահակ):
Չէ թէ ի վերացեալն՝ Պետրոսի դաւա-
նութեան վրայ շինուած է եկեղեցին,
հասկա նոյն ինքն դաւանող Պետրոսին

վրայ շինուած է իբրև « բանաւոր մարդու » իբրև « առաքելական գնդին գլխոյն » վրայ (Ս. Սահակ) :

Պետրոս բոլոր զինքը յանձնած ըլլալով Քրիստոսի , իր բոլոր հօտը , բոլոր աշխարհք իրեն յանձնեց Քրիստոս , դառինքը , ոչխարքը , բոլոր բազմութիւնը , նաև զՍ. առաքելայնէրը (Եշէշէ) : Ս. մենեին բացառութիւն մը կամ ազատութիւն մը չկայ Պետրոսի նուպէն (առաջնորդելու իշխանութենէն) , ուսկից և ոչ մէկը պէտք է ստամբակել ելլել . վասն զի « Բն ազգք հեթանոսաց իրեն զգօն հովուութեանը տրուած են (Եշէշէ) :

Ս. ամէնը Ս. Գրիգոր , Սահակ , Եղնիկ և Եղիշէ , որոնց դժուարաւ մէկը կրնայ սուրբ Գրոց մեկնութեան դաստալ , Մատթէի ԺԶ . և Յովհաննու ԻԱ . գլուխներուն մէջէն կ'իմանան՝ բովանդակ կաթողիկէ աիեզերաց Հարցն ու Ժողովոց ձայնակից գունուելով : Ս. յաչափ հեռու են Հայաստանեայց եկեղեցւոյ աւանդութեան դրօշակիրները՝ Էջմիածնական եկեղեցւոյ քրիստոնէա .

կաններուն և Հանդիսարանին ան մեկ-
նութենէն՝ զորն որ աւետարանական
խօսքերուն a' la Renan կուտան՝ երբոր կը
պնդեն թէ « Քրիստոս Տէրն մեր չու-
ղեց որ ամենուն հրամայող մեծ մ'ըլլայ »

3. Ետ ծանրակշիռ կէտի մը վրայ՝
իրարու հանդիպած ենք՝ « Հաւատոյ
• դէմ կը մեղանչեն, կ'ըսեն ամենայն
• իրաւամբք էջմիածնական քրիստո-
• նէականք, որոնք որ եկեղեցւոյ առէն
• հաւտացածներուն չեն հաւատար կամ
• անոնց վրայ կամաւորապէս կը տարա-
• ըսկուսին » (էջ 75 Միջ. վարդ.) :
• Եկեղեցիին Աստուծոյ առ մարդիկ յայտ-
• նած բաներն ի սուրբ Գրոց և յաւան-
• դութենէ կ'առնու : Սուրբ Գիրքն ի-
• մանալու է՝ յամենայնի եկեղեցւոյ
• դատաստանին հպատակելով : Աւան-
• դութիւնն ալ Աստուծոյ ան խօսքն է՝
• որնոր յառաքելոց եւ անոնց յաջորդներ-
• ընէն մինչև մեզի եկած և եկեղեցիէն
• իբրև վաւերական ընդունելի եղած է
(Անդ. էջ 67—8) :

Նոյն (1858) աարւոյն մի և նոյն Հոգևոր ժողովէն հաւանութիւն ընդունած ուրիշ քրիստոնէականի մը համեմատ խօսելով « Հերետիկոսութիւն ան է՝ որ
 « քրիստոնեայ մը սուրբ Պիղքը ծուռ
 « հասկնալով իր հասկըցածին վրայ կը
 « յամառի, եկեղեցիին տուած մեկնու-
 « թիւնը չընդունելով նոր հաւատք կը
 « հնարէ և կամ ուրիշի նարածին կը հե-
 « տևի: Ասանկները յաւիտենական եր-
 « ջանկութեան արժանի չեն ըլլար, որով-
 « հետևե եկեղեցիէն դուրս ելած կ'ըլլան
 « հաւատքնին զատ ըլլալով և եկեղեցի-
 « էն դուրս եղողը արքայութիւն չերթար
 (էջ 30—31):

Մի և նոյնը Էջմիածնական եկեղեցւոյ հիմակուան Պլուխն ալ կը հաստատէ:
 « Աւետարանը, կ'ըսէ Էջմիածնական
 « կաթողիկոսը, որ տեղ որ սղջամիտ
 « վարդապետութեամբ մեկնուած է,
 « անոնք են ճշմարիտ և ուղղափառ բա-
 « ըոյական անդամ եկեղեցւոյն Քրիս-
 « տոսի, . . . իսկ եթէ թիւր և սխալ
 « մտորամիտ դրութեամբ բացատրելով

« կը քարոզեն , անոնք կաթուղիկէ ուղ-
 « դափառ եկեղեցւոյն անդամ չեն և չեն
 « կրնար ալ ըլլալ , այլ մանաւանդ հերձ-
 « ուածող և հերետիկոս են (Հանդիսա-
 րան , էջ 178—9) :

Ասանկ է ճշդիւ նաև կաթուղիկէ
 Հռոմէական եկեղեցւոյ վարդապետու-
 թիւնը :

Հոս իրեն բովանդակ ոչընչութիւնը
 կը ցուցնէ Եջմիածնական դրութիւնը :

Մինչև Հիմա տեսանք՝ որ Եջմիած-
 նական եկեղեցւոյ և անոր քրիստոնէա-
 կաններուն Հիմնական վարդապետու-
 թիւնն է թէ Մատթէի Ժ. և Յովհաննու
 ԻՍ. գլուխները կաթուղիկէ Հռոմէա-
 կան եկեղեցին • ծուռ կը հասկընայ, եւ
 իր հասկըցածին վրայ (տարակոյս չկայ)
 կը յամառի, եւ ճշմարիտ եկեղեցւոյ
 տուած մեկնութիւնը չընդունելով (հար-
 կաւ) նոր հաւատք կը հնարէ • որով
 • սուրբ Գիրքն իմանալու ատեն յամե-
 նայնի եկեղեցւոյ դատաստանին չի հե-
 տելիր • , եւ ասով կը խոտորի հարկաւ
 նաեւ « Աստուծոյ ան խօսքէն (աւսն-

դու(թենէն) որնոր յառաքելոց եւ անոնց
 յաջորդներէն մինչեւ մեզի եկած եւ ե-
 կեղեցիէն իբրեւ վաւերական ընդունելի
 եղած է . . մէկ խօսքով՝ Աստուղիկէ
 Հռոմէական եկեղեցին , Էջմիածնական
 եկեղեցւոյ վարդապետութեանը համե-
 մատ , սուրբ Գիրքն եւ աւանդութիւնը
 մէկ կողմանէ կը խեղաթիւրէ , եւ մէկալ
 կողմանէ եկեղեցւոյ դատաստանին կամ
 ժողովոց յամառ կերպով դիմադարձ կը
 գտնուի իր հետեւողներովը մէկտեղ :

Արդ՝ ինչ է կամ ինչ պէտք է ըսուիլ
 Հռոմէական եկեղեցին՝ որնոր աւետա-
 րանական խօսքերը . Մեծն ի ձէնջ եղիցի
 ձեր սպասաւոր . Գու ես վէմ եւ ի վե-
 րայ այդը վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ .
 Արածեա զգառինս իմ , արածեա զոչ-
 խարս իմ . , ինչպէս կ'ըսէ Հայոց կաթո-
 ղիկոսը , ողջամիտ վարդապետութեամբ
 չի մեկնէր , թիւր , սխալ ու մոլորամիտ
 դրութեա՝ բացատրելով կը քարոզէ ,
 սուրբ Գիրքը եկեղեցւոյ եւ եկեղեցիէն
 իբրեւ վաւերական ընդունելի եղած ա-
 ւանդութեան կամ սրբոց Հարց իմաս-

տին համեմատ չի հասկընար եւ իր հասկըցածին վրայ կը յամառի ալ ու կը պահանջէ որ ամէնն ալ ասանկ հասկընան . ուստի աս Հռոմէական եկեղեցին, կը ըսեմ, ի՞նչ պէտք է սեպուիլ Եջմիածնական եկեղեցոյ առջեւ՝ իրեն վարդապետութեանը համեմատ, բայց եթէ հերետիկոս ու մեղաց մէջ, իրրեւ հերետիկոս՝ ճշմարիտ եկեղեցիէն դուրս, եւ իրրեւ եկեղեցիէն դուրս՝ փրկութենէ զրկուած :

Եջմիածնական եկեղեցին պէտք է աս ասանկ ըսել՝ թէ որ ինք իր վարդապետութիւնը սուտ հանել, շինածը մի և նոյն ատեն աւրելչ՝ ուղերձ՝ զմեզ զԿթութուղիկեայս թէ հերետիկոսութեան եւ թէ ճշմարտութեան մէջ, եկեղեցիէն թէ դուրս թէ ներս, փրկութեան ճամբէն թէ դուրս թէ ներս սեպելով :

Երաւցրնէ՝ թէ որ մենք Կթութուղիկեայք, ինչպէս կը հաստատէ Եջմիածնական եկեղեցին, սուրբ Պրոց եւ աւանդութեան վաւերական իմաստին կը հակառակինք ու մոլորութեան եւ մե-

դաց մէջ ենք, ինչ արտօնութիւն ունինք որ հերերտիկոս չ'ըսուինք, փրկութեան ճամբէն դուրս չսեպուինք, եւ Եջմիածնական եկեղեցին մերի այսչափ ներող ըլլայ՝ այսչափ յամառ մոլորութենէ ետքը՝ երկնից դռներն իր ետեւէն մեզի ալ բաց ձգելու :

Աս հակասութիւնը՝ որն որ Եջմիածնական եկեղեցւոյն թէ քրիստոնէականներէն դուրս եւ թէ քրիստոնէականներէն ներս կը լսենք ու կը կարդանք, մեկնութիւն մը չունի . ըսողներուն ու դրողներուն սրտին պատիւ ալ ընէ՝ մտքին չ'ըներ, որովհետեւ ասով ուրիշ բան չ'ըներ Եջմիածնական եկեղեցին, բայց եթէ ինքնին վկայութիւն տալ՝ թէ ինչ որ աս խնդրոյն մէջ եկեղեցւոյ վրայօք կը սորվեցընէ, ինք նոյնին վրայ վստահ չէ : Ասով ինք իր հեղինակութիւնը դեռին կը զարնէ ու ալ մեզի գործ մը չի թողուր :

4. Պետրոսի և անոր յաջորդացը վրայ, ինչպէս տեսանք, անանկ դիտաւորութիւն մը տիեզերական ժողովք կ'ըն.

դունին՝ որն որ չէ թէ մինակ առաջնորդելու, հապա նաև սորվեցընելու կը վերաբերի, այս ինքն թէ վարդապետական խնդրոց մէջ ԳԼԽԱԻՈՐ զատաստանը Պետրոսի և անոր յաջորդացը կ'իյնայ. ուստի չի կրնար խնդիր մը դեռ անորոշ սեպուիլ՝ դոնէ երբոր Պետրոսի և յաջորդացը զատաստանը ղուրիչ եպիսկոպոսաց զատաստանը կը հաստատէ և ոչ ալ կրնայ խնդիր մը որոշ և պարտաւորիչ սեպուիլ՝ ցորչափ Պետրոսի և անոր յաջորդացը զատաստանը յայտնի չէ:

Աս կաթուղիկէ հաւատոց հիմնական կանոնը՝ բնական էր որ ժխտէին Էջմիածնական քրիստոնէականները՝ չտալով Պետրոսի ի վարդապետական մասին, «նրանք՝ զորնոր յանձն չառին տալու յառաջնորդական մասին»: Ինչպէս իրաւասութիւնն ամենուն հաւասար կը բաժնեն Էջմիածնական քրիստոնէականները, նոյնպէս ալ վարդապետելու հեղինակութիւնը:

* Հրահանգ Քրիստ. Վարդ. ի պէտս ման-

Հոս՝ տեղը չէ զննելու՝ թէ արդեօք քանի կամ ո՞ր աստիճանի եպիսկոպոսունք կ'ուզեն Էջմիածնական քրիստոնէականք, որպէս զի ամէնքը միաբանած սեպուին ե. մնացածներն ալ խնդիրն որոշուած սեպելու պարտաւորին: Միայն սա կրնանք ամենայն վստահութեամբ հաստատել՝ որ եթէ վարդապետութեան մասին Էջմիածնական դրութիւնն ստոյգ է, (ներուի մեզի) մեր Տէրն իր նոր օրէնքովն անանկ խեղճ լոյս մը մեզի երկինքէն բերած է՝ որ անոր մէջ մենք աւելի կը խարխափինք, քան թէ անոնք որոնք հին օրինաց ստուերներուն մէջ դանուեցան:

Գիտենք՝ որ Աստուծոյ հին դաշինքին մէջ մարդարէները, Մովսիսէն սկըս-

կանց Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ, Տըվիսիա եւ Կալկաթա, էջ 110.

« Զ. Զիա՞րդ մարթ է լուծանել զկրճիմն
 « հերձուածոց:

« Պ. Ընդհանրական (կամ տիեզերական)
 « Ժողովով Հովուաց եւ վարդապետաց եկե-
 « ղեցւոյ, եւ ոչ միով ոմամբ ի նոցանէ: »

եալ, իրարու յաջորդեցին, ինչպէս խոստացած էր Աստուած՝ որ ատեն ատեն իր մարգարէները պիտ'որ խաւրէ՛ որպէս զիմուրութիւնն արդելու և ժողովրդեան իմացընէ թէ ի՛նչ կ'ուզէ որ ընեն :

Ասանկով աստուածուստ հոգացուած էր՝ որ երբէք ստուծիւնը տիրող չըլլայ, և ամէն վտանգաւոր զեղծում որնոր ժամանակաւ կրնար սպրդիլ Աստուծոյ թագաւորութեանը մէջ, շուտով ուղղուի :

Էջմիածնական եկեղեցին ժխտելով Պետրոսի և անոր յաջորդաց ի Քրիստոսէ տրուած վարդապետելու իշխանութեան առաւելումնը՝ կը վերցունէ հաւատոյ կամ կրօնի խնդիրներուն վերջնապէս որոշուելուն կարելիութիւնը :

Այո, կ'ընդունի տիեզերական ժողովոյ մը առ այս՝ ձեռնհասութիւնը (competence), բայց իրեն համար, ճշդիւ խօսելով, հինգերորդ դարուն առջի կեսէն մինչև հիմա այս ինքն՝ 1454 տարիէ՛ որ տիեզերական ժողով եղած չէ, և ամե-

Նախորդքը երևոյթ մ'ալ չկայ որ ասկէ ետ-
քը իրաց ներկայ վիճակին մէջ՝ իրեն
ընդունելի ըլլալու ժողով մը կատարուի:

Ասոր ըստ ամենայնի հակառակ՝ Ա-
թուղիկէականաց համար՝ չէ թէ մինակ
բաղմասթիւ ժողովներ եղած են, հասպա-
միանդամայն բովանդակ Աթողիկէ Հը-
ռոմէական եկեղեցին ամէն օր տիեզե-
րական ժողովոյ հաւասար վիճակի մը
մէջ կը գտնուի՝ բոպէ մը դադրած չը-
լալով ան հեղինակութիւնը՝ որնոր հա-
մազօր, մանաւանդ թէ մի և նոյն է ան
հեղինակութեան հետ՝ որնոր տիեզե-
րական ժողովոյ ձևով կը խօսի, այս ինքն
ան առաքելական հեղինակութիւնը՝ ո-
րով հաւատոյ և բարուց խնդիրներ կ'ո-
րոշուին՝ գոնէ երբոր Հռոմայ եպիսկոպոսը
կը խօսի և մէկալ օրինաւոր եպիսկոպոս-
ունք խօսածն ընդունելութեամբ հաստա-
տեն, կամ հակադարձաբար՝ մէկալ օրի-
նաւոր եպիսկոպոսունք կը խօսին և Հռո-
մայ եպիսկոպոսն իրեն վարդապետական
իշխանութեան առաւելութեամբը կը
հաստատէ ճշմարտութիւնը և կը մերժէ

մոլորութիւնը . վասն զի Հռոմայ եպիսկոպոսն և մէկալ օրինաւոր եպիսկոպոսունք նաև ցրտած՝ առաքելական դասուն ամբողջութիւնը իրապէս կը ներկայացունեն , ան դասուն՝ որուն թէ պատուիրուած է ամէն բան սորվեցընել եւ թէ խոստացուած է Հոգին սուրբ մինչև ի կատարած աշխարհի , որպէս զի սորվեցուցածը միշտ ճշմարտութիւն ըլլայ : Թէ որ ժողովին , ասկից աւելի երաշխաւորութիւն մը , աւելի տարր մը մէջերնին չեն ունենար :

Էջմիածնական դրութիւնը կը մերկացընէ զեկեղեցի՝ աստուածային վարդապետութիւնը մարդկային մոլորութենէն անսխալ անբողոքելի և անպակասելի կերպով որոշելու միջոցէն՝ որնորհին օրինաց մարդարէական պաշտօնին կը համապատասխանէ և անոր լրումն է : Ո՛վ կրնայ ըմբռնել՝ որ Ստուած մեզի իր վերջին յայտնութիւնն ըրած ըլլայ իբրև մի միայն ճշմարիտ կրօն՝ որուն պարտական ըլլանք մինչև ցկատարած աշխարհի հետևիլ , և միջոց հոգացած ըլլ-

լայ՝ մոլորութիւնը հեռացունելու՝ երբոր իր վարդապետութիւնն անկէ յարձակում կրէ : Արնայ մարդ մտածել՝ որ քրիստոնէութիւնն աստուածային նախախնամութեան դատաստաններուն մէջ ան վիճակին դատապարտուած ըլլայ՝ որուն մէջ զանիկայ կը գտնէ Էջմիածնական եկեղեցին, կրօնական վէճերու պատուած՝ առանց աստուածուստ դրուած անվրէպ և անմիջական կանոն մ'ունենալու՝ աս վէճերուն մէջ ճշմարիտը սուտէն, Աստուծոյ հաճոյն՝ Աստուծոյ անհաճոյէն պարտաւորիչ հեղինակութեամբ մը որոշելու, անանկ որ, ինչպէս ըսինք, հին օրինաց մէջ Աստուած աւելի ազդու և որոշ միջոցներ բռնած ըլլայ մոլորութիւնը խափանելու, և աւետարանի օրինաց կազմութեանը մէջ բոլորովին զանց ըրած ըլլայ ան միջոցները, թէպէտ նոյնները հոս կրկնապատիկ հարկաւոր ըլլան :

Իրօք աս է եկեղեցւոյ պատկերը՝ թէ որ Էջմիածնական վարդապետութեան տեսութեան կէտէն նկարուի, ուր չկայ

դ. խաւորութեան վառարանը՝ որնոր միայն կարող է բոլոր ճառագայթներն ամփոփելով աստուածային հաւատոյ լոյսը վառելու : Էջմիածնական դրութեան համար՝ Նիկիոյ (325), Կ-Պոլսոյ (381) և Եփեսոսի (431) տիեզերական ժողովներէն ետքը՝ աստուածային ստուգութեամբ՝ որոշակի պարտաւորիչ կանոն մ'եղած չէ :

Բայց հոռոգ Էջմիածնականի մը համար՝ ասկէց աւելի անմխիթար է եկեղեցւոյ վիճակը : Թէ որ ճիշդ խօսել ուզենք, պարզապէս համայնին է նաև աներեք տիեզերական ժողովքներուն ընդունելութիւնը : Ինչպէս տեսանք, ամէն պայմաններն ունեցող տիեզերական ժո.

* Հրահանգ Քրիստ. Վարդ. իպէտս մանկանց Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ. Տըփսիս եւ Կալկաթա, 1846 էջ 111.

« Հ. Քանի՞ տիեզերական ժողովք եղեն « ցայսօր ժամանակի :

« Պ. Հայք ընդունին զերիս միայն. զՆիկիոյ, զՊոստանդինուպօլսի Ա. եւ զԵփեսոսի : Յոյնք ընդունին զԵօթն : »

զոմիներեն՝ որոնք բնդունած և վճռած են ամէն հաւատացելոց համար՝ Գլխաւորութեան վարդապետութիւնը (Dogme) զորնոր Աջմիածնական եկեղեցին չ'ընդունիր և անով չի կրնար այն ժողովները վաւեր տիեզերական ժողով ճանչնալ, Բայց թէ որ հոս, այս ինքն ամէն պայմաններն ունեցող ժողովներ կատարուելու ատեն եկեղեցւոյ ուսուցանող մասը չկրցաւ չսխալիլ, ինչ բացարձակ երաջխաւորութիւն ունի խորհող Աջմիածնականը՝ նաեւ ան երեք տիեզերական ըսուած ժողովներուն աստուածային ստուգութեամբ պարտաւորիչ ըլլալուն, երբ որ ասոնք ալ անոնցմէ զատ պայմաններ և անոնցմէ աւելի տարերք չունեցան Բնական բան մըն է՝ որ Աջմիածնական քրիստոնեայն, թէ որ մտածել ուզէ, ինք իրեն հարցունէ. որ և ինչ հեղինակութիւն է՝ որնոր ինծի սահմանեց սա Պետրոսի խօսքին իմաստը՝ Դո՛ւ էս Քրիստոսն Որդի Աստուծոյ Էնդանայ, բայց եթէ ան հեղինակութիւնը՝ որնոր դարձաւ որոշեց սա Քրիստոսի Տեառն մերոյ

խօսքին իմաստը՝ Դո-էս շէճ և ի վերայ
այդք Վեթի շէնեցից ղեկեղեցի է՛մ : Ի՞նչպէս
կրնամ հարկադրեալ ըլլալ առջինն ըն-
դունելու : և աղատ՝ վերջինը չընդունե-
լու : Ի՞նչ աւելի ունի Նիկիոյ առաջին
ժողովը՝ Փլորենտեան ժողովէն, կամ
Եփեսոսի ժողովը՝ վեցերորդ տիեզերա-
կան կամ երրորդ Կոստանդինուպոլսոյ
ու երկրորդ Լուզդունեան տիեզերա-
կան ժողովներէն : Թէ որ առջիններուն
մէջ արևելեան և արևմտեան եպիսկո-
պոսունք ժողոված էին, վերջիններուն
մէջ չէին : Թէ որ վերջինները Հոգւոյն
սրբոյ օգնութենէն կրցան զուրկ ըլլալ,
ի՞նչ բան կ'երախաւորէ՝ որ առջինները
չկրցան : Ասանկ ամէն բան համայնի մը
դոմենելու-նէան կը մնայ, չէ թէ պարտաւորիչ
հաստատոյ :

Թէ որ գլխաւորութեան դրութիւնը
աստուածային չէ կամ թէ նոյն իսկ՝ երբ-
որ բանաւոր տարակոյս կայ՝ թէ աստ-
ուածային չէ, չկայ այնչափ անմխիթար
վիճակ մը՝ ինչպէս իր յաւիտենակսն
վախճանը մտածող քրիստոնէիներ : Աս

յեղյեղուկ կենաց մէջ՝ ուր կիրքերը փրփր-
 փրած, մոլորութիւնները իբրև ծովու ա-
 լիք իրար կը հաղած են և կարծեալ լու-
 սաւորութիւնն օրէ օր խաւար և տարա-
 կոյս կը շատցունէ, ի՞նչ է մարդուս մի-
 միայն երաշխաւորութիւնը, միայն եկե-
 ղեցի Աստուծոյ կենդանւոյ՝ որնոր աս-
 տարակոյսներու մէջ երկնաւոր օգնու-
 թեամբ ճշմարտութեան և փրկութեան
 ճամբան մատնանիչ կ'որոշէ: Բայց ո՞ւր
 է աս ձիրքն ունեցող եկեղեցին. շատոնց
 դադրած է, ասիկայ իրօք չկայ, մինակ
 գաղափար մըն է՝ որ միտքերնիս մնացած
 է՝ թէ որ իրաւցընէ Հռոմայ եպիսկոպո-
 սին գլխաւորութեան հեղինակութիւնը
 վերցունելով ուրիշ բան չթողունք աշ-
 խարհիս երեսը, բայց եթէ շատ մը Քր-
 իստոնէութեան անունը դաւանող խում-
 բեր, ամէնքն իրարու հարթ հաւասար՝
 երբոր խնդիրը վարդապետելու իրաւանց
 վրայ է, բայց ամէնքն իրարու անհաւա-
 սար և հակառակ՝ երբոր իրենց վարդա-
 պետածին չափն ու տեսակը դիտուի:

Թէ որ աս վիճակի մէջ է այսօրուան

որս ըրիստոնէութիւնը, (և իրօք է, եթէ
ասոյք չէ՝ որ փրկարար վարդապետու
թիւն խօսող եկեղեցին շոն է՝ ուր որ
Պետրոս կը գտնուի,) լմնցած է ամէն
բան, ալ երկնաւոր ճշմարտութիւններն
աւելի կամ նուազ հաւանականութիւն
ունեցող մարդկային կարծիքներու փոխ-
ուած են, ամէն բան կեղակարծ է, ոչ
աստուածային հաւատոյ հիմ ըլլալու
ստուգութիւն կայ, և ոչ փրկութեան
ճամբու վրայ ապահովութիւն. ամէն բան
մարդուս տկար ընտրողութեան մնա-
ցած է :

Ուստի թէ որ վերոյիշեալ գլխաւո-
րութեան գրութիւնն աստուածային չէ,
եկեղեցին՝ զորնոր Տէրն մեր իր արեամբը
չինեց, ամենեւին աստուածային կանխա-
գիտութեան և իմաստութեան գործքն
ըլլալու կազմութիւն չունի. վասն զի չկայ
անոր սահմանադրութեանը մէջ անանկ
կէտ մը՝ որով անոր գոյութիւնն և պաշ-
տօնը մինչուկ ան ատեն անվրէպ երաշ-
խաւորուի մինչուկ ևրք որ հարկաւոր է :

Մանաւանդ թէ (եթէ ան կազ-

+ 2-րդիւրդ յոյճիւր Վր պիտի լինէ ոչ իր-թիւն խոստան է - Եւ

մութիւնը չունի եկեղեցին՝ զորնոր կաթուղիկէ վարդապետութիւնն անոր կուտայ) արդէն ան տան պէս վլած է՝ զորնոր օ այր յիմար օ աւազի վրայ շինեց (Մատթ. Է. 26), և ան աշտարակին պէս կէս մնացած է՝ առանց լուսատու գլուխ մ'ունենալու, զորնոր շինողն սկըսաւ՝ դեռ իր գրամական զօրութիւնն աղէկ չհաշուած (Ղուկ. Ժ. 28—30):

Չկայ տարակոյս, Եջմիածնական եկեղեցին ան վէմը վերցընելով՝ զորնոր Քրիստոս Տէրն մեր գրաւ, բովանդակ վարդապետութեան Վերջին Էրաշխատութեանը, այս ինքն ան բանը՝ որնոր ժողովոյ մը՝ տիեզերական ժողովոյ հեղինակութիւն կու տայ, վերուցած է, և անանկով ինք զինք ապացուցած է իբրև Կարծիքներու Գորոյ մը, չէ թէ անվրէպ հաւատք սորվեցընող եկեղեցի: Անտատարակոյս՝ ան անսխալ՝ ուստի և զամենքը պարտաւորող հեղինակութիւնը՝ (որնոր վերջնական ապահովութեամբ խնդիրները լուծելով հաւատոյ մաս կ'որոշէ), Եջմիածնական եկեղեցին կա-

Թուլիկէ Հռոմէական եկեղեցւոյ զԼանալէն ետքը՝ չի կրնար բանաւորապէս իրեն սեպհականել և կրօնական խնդիրներուն գերագոյն դատաւոր ինք զինք ցուցընել:

Ծ. Էջմիածնական եկեղեցին և իրեն քրիստոնէականներն առաջինէն մինչև վերջինը՝ եկեղեցւոյ հանգանակներուն և նոյն իսկ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ հնուցմէ գործածած հանգանակին խօսքերուն համաձայն՝ իբրև ճշմարիտ եկեղեցին սուտ եկեղեցիներէ զատելու նշան, կը սորվեցունեն՝ թէ եկեղեցին Ռոմայն ըլլալու է:

Աս միութեան վարդապետութիւնը՝ վերոյիշեալ անկախութեան վարդապետութեամբ, և ան բացարձակ իշխանութիւն և իրաւասութիւն ունեցող շաբաթ Գրիստոսի երևելի փոխանորդներով նորէն կը ժխտուի:

Կաթուղիկէ եկեղեցւոյ հանգանակներու մէջ սորվեցուցած եկեղեցւոյ միութիւնը նաև իշխանութեան ու կառավարութեան միութիւն է, գլխաւորաբար

ասով է՝ որ երևելի եկեղեցին Դ Դայն եկեղեցի է :

Կաթուղիկէ եկեղեցւոյ մէջ՝ թէպէտ զանազան եկեղեցիներ՝ իբրև զանազան թեմեր կան, վասն զի զանազան եպիսկոպոսաց իշխանութեան տակ են, բայց աս թեմերը՝ իբօք չէ թէ մտօք՝ մէկ բոլորի կամ ամբողջի մը մաս են. վասն զի ան ամէն թեմերը կամ եկեղեցիները դարձեալ Դայն Դէն եպիսկոպոսի մը վերագոյն ու գերագոյն իշխանութեանը մէջ միացած մէկ եղած են :

Ասանկէ Դէն չէ Էջմիածնական եկեղեցւոյ սորվեցուցած մէկ եկեղեցին. ամէն մէկ պատրիարքական կամ կաթուղիկոսական թեմառանձին մէկ է, բայց ամէնը մէկէն ալ՝ մէկ չէ. վասն զի իրարմէ անկախ են, իբօք իրարու մասեր չեն, որովհետև մէկ ամբողջի կամ բոլորի մը չեն վերաբերիր, մի և նոյն իշխանութեամբ մը ամենը մէկէն միացած չեն :

Թէ որ մեր խելքին տէր մնալով կրնանք սա երեք կայսերութիւնները՝ Գաղիա, Սւստրիա և Ռուսիա մէկ կայսե-

րութիւն սեպել, միայն անոր համար՝ որ անոնց վրայ երկինքը մինակ մէկ աներևոյթ կառավարող ամենաթագաւոր արարիչ Աստուած կայ, ու բնական օրինաց վրայ հաստատուած նոյն ու նման օրէնքներ ու դատաստաններ ունին, ան ատեն Էջմիածնական եկեղեցւոյ քրիստոնէականներուն պէս կրնանք Հռովմական եկեղեցին, Յունական եկեղեցին եւ Էջմիածնական եկեղեցին Ռ. Բայն եկեղեցի սեպել, միայն անոր համար՝ որ երկինք մէկ աներևոյթ կառավարող հովիւ փրկիչ Աստուած կայ: Անոնք երեքը մէկ տէրութիւն ան ատեն կ'ըլլային՝ թէ որ երեքը մէկէն դարձեալ Ռի գերագոյն իշխանութենէ մը կառավարուէին ու անանկով Գաղիա, Աւստրիա և Ռուսիա մէկ տէրութեան երեք մասերն ըլլային, չէ թէ ամէն մէկը գերագոյն ու իրարմէ անկախ կառավարութիւններ: Ասանկ ալ աս երեք եկեղեցիները:

Թէ որ աս երեքնանանկ մէկ ըլլային՝ ինչպէս ամէն մէկն ինք իր մէջը մէկ է,

մինակ ան ատեն ճշմարտութեամբ մէկ կրնային թէ ըլլալ ու թէ ըսուիլ : Ինչո՞ւ Էջմիածնական եկեղեցին Քհ է. անշուշտ վասն զի մէկ կաթողիկոս մ'ունի՝ որուն իշխանութիւնը ամէն եպիսկոպոսաց թեմերուն վրայ կը տարածուի () : Արքեպիսկոպոս ամէն թեմերը կապող կաթողիկոսական իշխանութիւնը , այնչափ Հայոց եկեղեցի կայ՝ որչափ Հայ եպիսկոպոսունեցող գաւառ կամ քաղաք կայ :

Ուստի Էջմիածնական եկեղեցւոյ քրիստոնէականներուն սորվեցուցած իրարմէ անկախ եկեղեցական գլուխներու վարդապետութեան նայելով , ուրիշ բան չի մնար , բայց եթէ սուտ եւ երևակայական միութիւն , և ճշմարիտ ու իրական բաղմութիւն մը :

Գարձեալ՝ վերոյիշեալ քրիստոնէականաց ու Էջմիածնական եկեղեցւոյ գլխոյն վարդապետութիւնը , ինչպէս ըսինք , եկեղեցւոյ մէջ չէ թէ մէկ ընդհանուր , հապա շոք եկեղեցւոյ երևելի գլուխներ , չէ թէ Քհ ընդհանուր Քրիստոսի փոխանորդ , հապա շոք Քրիս-

տոսի վիտխանորդներ կը սորվեցունէ :

Բայց Էջմիածնական եկեղեցին, ինչպէս նաև իրեն թրիստոնէականներն, անշուշտ ան ալ պիտ'որ սորվեցընեն՝ թէ եպիսկոպոսաց ատենուան կամ հիմակուան եկեղեցին հարկաւ անանկ երևելի պիտ'որ ըլլայ, ինչպէս որ առաքելոց ատեն էր, ու առաքելոց ատենն ալ եկեղեցին անանկ երևելի պիտ'որ ըլլար, ինչպէս որ Քրիստոսի Տեառն մերոյ մարմնաւոր ներկայութեանն ատեն եղած էր :

Արդ Քրիստոսի Տեառն մերոյ մարմնաւոր ներկայութեանն ատեն առաքելոց մէջ՝ նաև Էջմիածնական եկեղեցւոյ վարդապետութեան համեմատ՝ մէկ երեւելի գլուխ մը կար, ամենուն հրամայող մեծ մը, գերագոյն « վարդապետ և տէր » մը՝ ինքն Տարդն Յիսուս Քրիստոս :

Ուստի թէ որ եկեղեցին այնպէս պէտքէ ըլլալ՝ ինչպէս Քրիստոս Տէրն մեր կազմեց, հարկ էր որ առաքելական եկեղեցւոյն մէջ ալ՝ առաքելոց երեւելի գլուխ մը, մարդոյն Քրիստոսի պէս,

Հարկաւոր եղած ատեն ամենուն հրամայելու իշխանութիւն ունեցող մեծ մը ,
 ° անդրանիկ մը ի մէջ եղբարց բազմաց °
 գտնուէր :

Ինչպէս Քրիստոսի , ինչպէս առաքելոց ատեն , նոյնպէս անոնց յաջորդող եպիսկոպոսական եկեղեցւոյն մէջ՝ դարձեալ եպիսկոպոսաց Երեւելի գլուխ մը , Քրիստոսի ու Պետրոսի պէս ամենուն հրամայող մեծ մը՝ իբրև ընդհանուր ° Հայր և վարդապետ , պիտ'որ գտնուի , թէ որ կ'ուզուի՝ որ Քրիստոսի Տեառն մերոյ եկեղեցին անանկ շարունակուի՝ ինչպէս սկսած է :

Ուրեմն Էջմիածնական եկեղեցւոյ քրիստոնէականներուն սորվեցուցած առաքելոց ու եպիսկոպոսաց իշխանութեանը բացարձակ հաւասարութեամբն եկեղեցին ան կազմութիւնն եւ ան սահմանադրութիւնը չ'ունենար՝ ինչ որ Քրիստոսի Տեառն մերոյ մարմնաւոր կենաց ատենն ունեցաւ :

Դարձեալ՝ Էջմիածնական եկեղեցին իրեն քրիստոնէականներուն մէջ՝ յաշնա-

հան եկեղեցին զինուորեալ եկեղեցիէն կը բաժնէ, ինչպէս որ կաթուղիկէ ուղղափառ վարդապետութիւնն ալ կ'ընէ. բայց ինչ է՝ որ նորէն իրարու կը խառնէ, երբոր անդիէն զփառաց թագաւորը՝ որնոր իրենց արդարութեան պսակով վարձատրուած սուրբերուն գլուխն անցած է, ասդին դեռ պատերազմի մէջ ճգնող եկեղեցւոյն հասասարակէս՝ ինչպէս հոն, նոյնպէս հոս՝ գլուխ ըլլալու կը կանչէ, ուր որ ինք մարմնոյ օրերը լմնցուցած՝ իր Հօրը քով դարձած է, ու մեզի հետ ալ չի կրնար ուրիշ կերպ ըլլալ՝ բայց եթէ փոխանորդով: Չինուորեալ եկեղեցին յաղթական եկեղեցիէն ան ատեն ըստ արժանւոյն կը զանազանուի՝ երբոր մուրրութեան ու մեղաց դէմ զինուորեալ եկեղեցին չէ թէ մինակ զինուորեալ անդամներ, հապա նաև զինուորեալ գլուխ կ'ունենայ:

Այս ներկայ է Քրիստոս Տէրն մեր զինուորեալ եկեղեցւոյ, բայց Գլխանորդութեամբ: Ինչ որ զինուորեալ եկեղեցին Քրիստոսի Տեառն մերոյ մարմնաւոր

Ներկայութենէն կորսունցուց, քրիստոս-
 րահան ներկայութեամբ պէտք էր իրեն
 փոխարինուիլ: Ասով էր՝ որ Քրիստոս
 Տէրն մեր կը մխիթարէր իր առաքեալ-
 նեցն երբ որ իրենցմէ հեռանալու վրայ
 էր:

Աս փոխանորդութիւնը հարկաւ ա-
 մէն կողմանէ ամբողջ ու կատարեալ
 պիտ'որ ըլլար:

Ինչ էր Քրիստոս Տէրն մեր երկրի
 վրայ իր առաքելոց ու հաւատացելոց
 մէջ: Որդի Աստուծոյ ու միանգամայն
 որդի մարդոյ: Ուրեմն թէ իբրև Որդի
 Աստուծոյ և թէ իբրև որդի մարդոյ
 քրիստոսորդութեան պիտ'որ ունենայ զինուո-
 րեալ եկեղեցւոյ մէջ:

Բայց Քրիստոս Տէրն մեր նաև իբրև
 մարդ հասարակ մարդ չէր. վասն զի
 որչափ ամենայնիւ իր եղբարցը նման ըլ-
 լար՝ անոնցմէ ասով իբրև մարդ տարբեր
 էր, որ իր ըստ մարմնոյ եղբարցը մէջ
 անդրանիկ էր, որդի մարդոյ ու ամե-
 նուն եղբայր, բայց միանգամայն ամէն
 մարդկան հայր էր, առաջին Աղամայ

ըստ մարմնոյ որդին՝ Ադամայ ըստ հոգւոյ հայրն ու բոլոր անոր սերընդեանը երկրորդ Ադամէր : Ասով առն մարդիկ փրկուեցան՝ որ Քրիստոս Տէրն մեր չէ թէ իբրև առանձին մարդ, հապա իբրև բոլոր մարդկան մի միայն գլուխ, իբրև բոլոր մարդկան երկրորդ ըստ հոգւոյ նախահայր ամենուն համար Աստուծոյ Հօր հատուցում ըրաւ : Անանկ՝ որ ինչպէս Քի մարդով ամէն մարդկան կորուստ, ասանկ ալ Քի մարդով Քրիստոսիւ ամէն մարդկան փրկութիւն եղաւ :

Ուստի Քրիստոս Տէրն մեր եկեղեցւոյ մէջ կատարեալ փոխանորդութիւն ան անոն կ'ունենայ՝ երբ որ իբրև ասանկ Քի հասի՛ ու իբրև նման չունեցող մարդ, այս ինքն իբրև երկրորդ Ադամ ու փրկեալ սեռին ընդհանուր ըստ հոգւոյ Հայր՝ զինուորեալ եկեղեցւոյ մէջ մէկ հատիկ ընդհանուր փոխանորդ կ'ունենայ, չէ թէ շատ մը փոխանորդներ :

Իրօք տիեզերական ժողովոց համեմատ՝ Պետրոս ու իբրև յաջորդը պարզապէս Աստուծոյ փոխանորդ չէ, հապա

Քրիստոսի Տեառն մերոյ փոխանորդ է՝ որնոր ինչպէս ճշմարտապէս Աստուած է, նոյնպէս ճշմարտապէս մարդ ըլլալով զարմանք չէ՝ որ իր եկեղեցւոյն մէջ՝ մէկ կողմանէ իբրև որդի մարդոյ՝ իրեն համագոյակից մարդ մը իրեն փոխանորդ այնպէս կարող ու պէտք ըլլայ յերեւելն ու նենալ ինչպէս մէկալ կողմանէ՝ իբրև Որդի Աստուծոյ իրեն համագոյակից Հոգին սուրբն՝ իրեն յաներեւոյնս փոխանորդ ունի : Ան որն որ խոստացած է թէ մինչև ցկատարած աշխարհի՝ իր արեամբը փրկած մարդկային սեռին ներկայ ըլլայ, չէ թէ մինակ իբրև աստուածային Հօրը Միածին, հապա միանգամայն իբրև իր մարդկային Մօրն անդրանիկ՝ եկեղեցւոյ մէջ կ'երևցուի, վասն զի իրօք ոչ միայն Աստուած, հապա միանգամայն մարդ է : Ուստի ինչպէս Քրիստոս Տէրն մեր կրկին էր՝ երևելի մարդ եւ աներևոյթ Աստուած, ու մարդիկ կրկին են, երևելի մարմին և աներևոյթ Հոգի, ու Քրիստոսի Տեառն մերոյ՝ մարդկան համար հաստատած խորհուրդ-

ներէն ամէն մէկը միշտ կրկին, այս ինքն
 երևելի նշաններ ու աներևոյթ շնորհքներ
 են, ասանկ ալ եկեղեցւոյ հասաձարու-
 լիանը կրկին կողմ ունի, մարդկային ու
 աստուածային, երևելի եւ աներևոյթ,
 վասն զի կրկին կառավար կայ, յերևելիս՝
 Պետրոս ու յաներևոյթս՝ մխիթարիչ՝ Հո-
 գին սուրբ, երկուքն ալ ի Քրիստոսէ
 առարուած, մէկը յերկրէ ու մէկալը
 յերկնից :

Աս ամէն համեմատութիւններն ու
 չափակցութիւնները կը խանգարին՝ երբ
 որ երևելի եկեղեցւոյ աներևոյթ գլուխ
 տրուի, իբրև թէ եկեղեցին երկրի վրայ
 երկնից հրեշտակներէն կազմուած ըլլայ :

Ասկէ փոքր չէ ան անհամաձայնու-
 թիւնը՝ զորնոր Աստուծոյ հին և նոր տըն-
 տեսութեանց մէջ կը դնէ Եջմիածնական
 բազմագլուխ դրութիւնը :

Որո՞ւն ծանօթ չէ՞ թէ հին օրինաց
 մէջ բովանդակ աստուածային պաշտա-
 ման վրայ Ռայն Դէ անձ մը իբրև Քահա-
 նայապետ կը կենար : Ի՞նչ կրնար ըլլալ
 աս մի միայն քահանայապետը, բայց ե-

Թէ օրինակ մը՝ որն որ մի միայն Աստուծոյ և մարդկան միջնորդը, զՅիսուս Քրիստոս կ'երեցընէր (Եբբ. Թ. 7. 11. 12):

Ո՛վ կրնայ հանդուրժել՝ որ անկատար անօրէնութեան մէջ Քրիստոսի Տեառն մերոյ անճին եւ իշխանութեան Տեառնն ասանկ բացայայտ օրինակուի, իսկ կատարելագոյն տնտեսութեան մէջ նոյնը փոխանօրդութեամբ չերեցուի, « մեզի ի բարձանց երեցող արևուն » (Ղուկ. Ա. 78) արդաւոյնն օտելի լուսաւոր ըլլայ՝ քան թէ Կիւսիկայ, տարակոյս չկայ, Աստուծոյ կրկին յայտնութեանց մէջ հարկաւոր նմանութիւնը կ'աւրէ, Աստուծոյ գործքերուն սեպհական եղած կանոնաւորութիւնն ու չափակցութիւնը կը վերցընէ:

6. Հանդիսարանին հեղինակը վերջապէս Բարոյականութեան անուամբ կաթողիկէ եկեղեցւոյ գլխաւորութեան վարդապետութեանը վրայ կը յարձակի՝

- « Շատ մեծ (պիտ'որ ըսեր՝ մեծապէս)
- « սխալի մէկ ազգի եկեղեցւոյ քահա-
- « նայապետ մը, կ'ըսէ հիմակուան Էջ-

• միածնական եկեղեցւոյ գլուխը , երբ
 • որ ելնայ ըսէ՝ որ Աւետարանին մէջ
 • գրուած ունշանակուած հովիւն ահա
 • ես եմ . և ամէն քրիստոնեայ պիտի գան
 • իմին գաւթիս՝ այս ինքն եկեղեցւոյս
 • մէջ միանան մէկ հօտ ըլլան , որ ես
 • ալ ամենուն մէկտեղ՝ մէկ հովիւ ըլլամ՝
 • և և ամենուն վրայ հրամայող , ամե-
 • նուն իշխող , և ամենն ալ ինձմէ
 • ունենան հոգևոր կախումը , և ի ներ-
 • քոյ իմին հնազանդութեանս պիտի
 • ըլլան ամէն քրիստոնեայները՝ որ ճոտ-
 • ցը մէջն անդամ խորհիլը՝ Քրիստոսի
 • փրկարար արդեանցը գէմ մշտնջէլ է :
 (Հանդիս . էջ 161) :

Ուրեմն Էջմիածնական Հայոց կա-
 թողիկոսը Հռոմէական եկեղեցւոյ գլու-
 խաւորութեան վարդապետութեան մէջ
 ուրիշ բան չի տեսներ , բայց եթէ հոգա-
 րութիւն :

Խոնարհութեամբ վրայ հիմնուած է Էջ-
 միածնական կղերին անկախութեան և ինք-
 նագլխութեան վարդապետութիւնը , կամ
 երբոր աս եկեղեցւոյն գլուխը Հռոմէա-

կան եկեղեցւոյ ընդհանուր հսկողութեան իրաւանցը տեղի չի տար, որ առաքինութեան անուամբ նոյնը կ'ընէ, խոնարհութեան որ աստիճանն է արդեօք՝ երբոր «Քնայն Հայոց հոգևոր գլուխինք զինք թէ կ'անուանէ և թէ ամէն Հայ եպիսկոպոսներէն՝ զորոնք Աջմիածնական վարդապետութեան համեմատ իբրև թէ Քրիստոսի Տեառն մերոյ դրութեամբը, իրեն հետ բոլորովին հաւասար գիտէ, հնազանդութիւն կը պահանջէ, և չհնազանդողը կը պատժէ:

Կաթուղիկէ եկեղեցւոյ գլխաւորութեան վարդապետութիւնը նաև ասով իբրև ճշմարիտ ինք զինք կ'ապացուցանէ՝ որ հնազանդութեան ընդհանրականութեամբ ԲԸ և բազմաց մէջ Ռեւոլյուցիոն գերագոյն գլուխ մը ի Քրիստոսէ դրուած սորվեցընելով՝ մարդկային հպարտութեան ճարակը քիչցուցած է: Ասոր հակառակ՝ Աջմիածնական բազմագլուխ դրութիւնը, որչափ իրարմէ անկախ գերագոյն իշխանութիւններն օրինաւոր կը հրատարակէ, այնչափ հնազանդութիւնը կը մասնա-

ւորէ և հրութեան հողին կը մարէ : Նիշք-
հպարտութեան դէմ իր հաշիւն ըրած է
մեր Տէրը՝ երբոր (ինչպէս Ս. Հայր մը
կ'ըսէ) երկոտասանից մէջէն դէն ամե-
նուն գլուխ ընտրելով բաժանմանց առի-
ւը վերցուցած է : Բազմագլուխ իշխա-
նութեան գրութիւնն ասոր հակառակ՝
վերցընելով աս Սատուծմէ գրուած կեդ-
րոնը՝ փառասիրութեան մեծ ասպարէզ
մը բացած է, գրութիւն մը՝ որնոր բա-
ւական ոյժ ունի այնչափ իրարմէ անկախ
եկեղեցիներ շատցունելու որչափ որ ե-
պիսկոպոսներ կրնան ըլլալ, գրութիւն
մը՝ որնոր բաւական նուէ ի գործադրու-
թեան պտղաբեր եղած է այլ և այլ ան-
կախ գլուխներ երևան հանելու, մանա-
ւանդ Յունական հերձուածոյն մէջ :

Սի կրնար ըլլալ՝ որ դատարկանայ ան
կանոնը՝ զորնոր մեր Տէրը չեղի տուաւ,
երբոր ըսաւ թէ ծառը պտղէն պէտք է
ճանչնալ և թէ փուշերէ՝ խաղող, և տա-
տասկէ թուզ չի քաղուիր : Թէ որ ուրիշ
բան մը չ'ըլլար՝ զմեզ գլխաւորութեան
վարդապետութեանը համոզելու, մինակ

իրեն գործե՞րն առ այս բաւական էին :

Ամէնքնիս թէ գիտենք և թէ կը հաւատանք՝ որ մարդկային սեռին և անոր ազատ պատմութեան վրայ հսկող ու տնօրէն նախախնամութիւն մը կայ : Թէ որ հռոմէական դահերիցութիւնը մարդկային շէնք մըն է , ինչ է ասոր ու նոյն նախախնամութեան մէջ գտնուած մեծ հակասութիւնը , աս առեղծուածը , աս այնչափ հազարաւոր տարիներով կեցած հակայակերպ ամբարտաւանութեան մը հիմնարկութիւնը , ցերբ իր բովանդակ զօրութեան մէջ պիտ'որ տեէ՝ մեծամեծ քրիստոնէական հանճարներէ հաւտացուած , ազգերէ ծառայուած , թագաւորներու հետ գաշնադրութեամբք զօրացած , չկայ ժողովուրդ՝ չկայ երկիր՝ որ բազմամբոխ հեռեկաններ չունենայ . զարմանք է՝ որ իր բոյնը ճշդիւ երկրագնդիս ան կողմերու՝ մէջ աւելի ամբութիւն ունի՝ ուր աւելի իմացականութիւն , աւելի հանճար կայ :

Բայց տակէ աւելի՝ աս կարծուած ամբարտաւանութեան եղջիւրը բուն Սա-

տու ճոյ տան , սրբութեան տեղւոյ՝ մէջ
կեցած է : Քան զկաթուղիկէ եկեւեց-
ւոյ նուիրապետութիւնն՝ ինչ մեծ ու
բարձր բան կ'իյ : Աս նուիրապետու-
թիւնը կազմոյ եպիսկոպոսներէն ամէն
մէկը՝ ինք զինք կ'իւն գրութեամբ իր
սեպհական թեմին վրայ տեսուչ գրուած
գխտէ , իր իշխանութեան համար այն-
պէս յերևելիս Հռոմայ եպիսկոպոսին
չնորհման , ինչպէս յաներևոյթս Հոգւոյն
սրբոյ կոչման զինք պարտական ճանչ-
նալով : Նոյնեպիսկոպոսունք ե՛ն՝ որ նախ
Աս ուճոյ սեւանին առջև աւետարան-
ներու վրայ Հռոմայ եպիսկոպոսին գե-
րագոյն հովուութեան դաւանանքը կ'ը
նեն , որ ետքէն միլիոնաւորներու կրկնել
տան : Սնանկ՝ որ Հռոմայ եպիսկոպոսն
երևեւրապէս • ի վերայ ամենայն իրիք
եկեղեցւոյ • կ'ոյսած է • խորհրդոց մա-
տակարարութիւն , վարդապետութեան
քարոզութիւն , օրինաց գրութիւն ու
գործադրութիւն ի վերջին և ի վերին ա-
տենի իրենն է : Ստոնք իրեն համար
գատարկ պահանջումն'ը չեն : Սնանկ

մեծ այաղթ (ինչպէս կ'ըսուի՝ յափշտակուած) իշխանաւելան՝ որուն ոչ պատմութիւն և ոչ վիճակագրութիւն հաւասար բան մը կը ցուցնէ, իրօք անանկ մեծ այաղթ հնազանդաւելան կամ ստորակարգութիւն մը կը համապատասխանէ՝ որուն նոյնպէս օրինակ մը ոչ բունակալութեանց և ոչ օրէնսդիտութեանց տարեգիրներն ունին :

Ս, մէն մոլորութիւն իրեն ոտքին տակը ճմլուած է, եկեղեցոյ սկիզբէն մինչուկ հիմա ինչ մոլորութիւն որ եկեղեցիէն մերժուած ու յաղթահարուած է, միշտ իրեն ձեռօքը գիսաւորաբար մերժուած ու ջախջախուած է : Ս, չքէ անցունենք Ս, րեւելից եկեղեցական պատմութիւնը. հիմա ինչ վիճակի մէջ պիտ'որ դանուէր Ս, րեւելեան եկեղեցին՝ թէ որ Ս, աքերական Ս, թուր չհսկէր՝ հեա ըզհեա է Ս, րեւելք բուսնոյ մոլորութիւններէն նոյն Ս, րեւելեան եկեղեցին աւտենին ազատերու : Բայց ինչո՞ւ արդեօք աշխարհիս ամենէն ժանտ, որովհետեւ՝ ինչպէս կ'ուզուի, ամենէն

ամբարտաւան մարդն՝ Աստուծոյ Օծե-
լոյն անուամբ Աստուծոյ բովանդակ ե-
կեղեցւոյն մէջ ունեցած փառաւորու-
թեանց վրայ ճոխացեր բռնացեր է : Երբ
կ'արթըննայ այս Խորայելի անքուն պա-
հապանը, որուն բազուկը՝ միայն մտօք
ու սրտիւ ամբարտաւանեալներն ալ կը
ցրուէ, հզօրներն աթոռներէն կը քակէ,
որնոր բան մը այնչափ սաստիկ չ'ատեր,
որնոր բան մը այնչափ շուտ չի պատ-
ժեր՝ ինչպէս զանբարտաւանութիւն :

Ի՞նչ կ'ըսենք պատժել : Ո՞ր կրօնա-
կան ընկերութիւն կրնայ ցուցընել՝ որ
այնպէս Քրիստոսի Հոգին ունի՝ ինչպէս
Կաթուղիկէ Հռոմէական եկեղեցին : Իբ-
մէ դուրս ան բարոյականութեան աս-
տիճանը պարասպ կը փնտռենք՝ որ իրմէ
ներս միայն կայ : Մենք չենք ըսեր, չենք
կրնար ալ ըսել՝ որ կաթուղիկէ եկեղե-
ցիէն դուրս (բարոյական) առաքինութիւն
չկայ կամ թէ կաթուղիկէ եկեղեցւոյ
մէջ գտնուած ամէն առաքինութեանց
որեւ իցէ դէպքը անկից դուրս գտնուած-
ներէն միշտ վեր է : Սա կ'ըսենք՝ թէ

աս եկեղեցին այնպէս բարձրագոյն կար-
 գի բարոյականութիւն կամ առաքի-
 նութիւններ կը սուսընէ, որոնք իրմէ
 դուրս անոր համար չեն գտնուիր՝ որով-
 հետեւ սրբարար ու փրկարար զօրութիւ-
 նը (չափահասներու համար) հոս ու մի-
 նակ հոս գերազանցութեամբ կը գործէ :
 Ո՛ւր անցեալ ու ներկայ օրինակներ կան
 տեսնելու՝ որ աշխարհային ոգին, մէկ
 կողմանէ՝ իբրև աչաց ու մարմնոյ ցան-
 կութիւն, մէկալ կողմանէ իբրև ամբար-
 տաւանութիւն, չէ թէ մինակ պատուի-
 ըանաց զգուշաւոր պահպանութեամբ
 մը կապուած, հապա աւետարանական
 խրատներու յանձնառութեամբ ընկճած
 ըլլայ և անանկով աշխարհ՝ իր հոգւովը,
 եկեղեցի Ստուծոյ Հոգւովը՝ իրարու
 ի խաչ ելած ըլլան : Չդեգերինք շատ
 համեմատութիւններու : Ո՛ւր մարմնոյ և
 արեան պատերազմին յաղթութիւնն այն-
 չափ փառաւոր է, Ստուծոյ գառին դը-
 րօշն այնպէս շքեղ կը ծփայ : Կաթուղի-
 կէ եկեղեցւոյն յատուկ է՝ որ (Յոյն)
 հերձուածողներէ ու (Բողոքական) հե-
 բեաիկոսներէ մեղադրութիւն կրէ՝ թէ

ինչո՞ւ շատ կուսութիւն ունի, ինչո՞ւ աս
հրեշտակային առարկինութիւնը շատ կը
սիրէ : Արօք կրնայ՝ Աթոռդիկէ եկեղե-
ցիէն զատ եկեղեցի մը սուրբնել՝ որ տը-
կար սեռն այսչափ հազարաւոր խումբե-
րով՝ անանկ հինգ զգայարանաց իմաս-
տութենէն շատ վերագոյն իմաստու-
թեամբ մը՝ աւելի երկնից քան թէ երկրի
վերաբերի : Չէ չէ . հոս չէ թէ ամբար-
տատանութեան ոտքը , հս. պա Ստուծոյ
մատը կայ :

Թէ որ ամբարտաւան ստութիւն մըն
է՝ որ զՀռոմէական եկեղեցին աս կեր-
պարանաց մէջ կազմէ , անոր (այսպէս
ըսենք) հրատյոյրքն ու պատրանքները՝ ու-
րոնք մեծ քան սիրել գիտող , իմացա-
կանութիւն յարգող , բարոյաս'ք , անձին
փրկութեան ապահովութիւն վնասող
մարդ մը պէտք է որ յաղթահարեն , աս
պատրանքները , կ'ըսեմ , այնչափ մեծ
են՝ որ նախախնամութեան էետ կենալ
չեն կրնար : Թէ որ իրօք Հռոմէական
եկեղեցին ան մանանխոյ հատը չէ՝ որտը
իբր երկնաւոր մշակէն այ՛պ'ս է'եծ'ալու

և ծառանալու որոշուած էր՝ որ իր ոստերը երկնից թռչուններուն դադար տան, աս Բարեխոնին ու անոր բռնաւորին վրայ ալ՝ շատ չանցած « Թագաւորութիւնդ քենէ անցաւ » մը լսուելու էր : Ուստի պէտք է դառնալ կրկնել՝ թէ կամ Հոռմէական եկեղեցւոյ գլխաւորութեան հետ՝ նախախնամութիւնն ու Հոգւոյն սրբոյ եկեղեցւոյ վրայ տեսչութիւնը վերցունելու է, և կամ ան նախախնամութեան ու աս տեսչութեան հետ Պետրոսի և անոր յաջորդացը գլխաւորութիւնն ընդունելու է իրրև Աստուծմէ յայտնուած ճշմարտութիւն :

Աս կերպ եւ ասչափ հակասութիւններու կը պատահի ան անկախութեան վարդապետութիւնը՝ որուն վրայ Աջմիածնական եկեղեցւոյ քրիստոնէականները բոլոր նոյն եկեղեցւոյն շէնքը հիմնած են, ան վարդապետութիւնը՝ որնոր ինչպէս տեսանք, կաթուղիկէ ուղղափառ վարդապետութեան տրամաչափապէս հակառակ է, եկեղեցական իշխանութեան գաղափարին դէմ է, սուրբ Գիւր-

քը կը բռնարարէ , աւանդութեան , նաև
 Հայաստանեայց եկեղեցւոյ աւանդու-
 թեան հակառակ կ'ելլէ , նոյն իսկ Աջմի-
 ածնական եկեղեցւոյ ու անոր քրիստո-
 նէականներուն ու իշ վարդապետութիւն
 ները կ'աւրէ , որչափ եպիսկոպոս՝ այնչափ
 իրարմէ անկախ Քրիստոսի եկեղեցիներ
 կը բազմացընէ , պատրիարքները կամ կա-
 թուղիկոսներն իրենց զուգահաւասար ե-
 պիսկոպոսներու վրայ բռնաւորներ կը
 ձևացունէ , եկեղեցւոյ շարունակութիւ-
 նը՝ անոր սկզբանն սննման կ'ընէ , եկե-
 ղեցւոյ միութիւնը եկեղեցիներու բազ-
 մութեան կը բռնէ , ղինուորեալ եկե-
 ղեցին առանց ղինուորեալ զլիսոյ կը թո-
 զու , երևելի եկեղեցւոյ աներոյթ գը-
 լուխ կու տայ , հին և նոր օրինաց միաբա-
 նութիւնը կ'աւրէ , հաւատոյ և բարուց
 խնդիրներուն աստուածային հաւատոյ
 ստուգութեամբ որոշուիլն՝ ալ անկարելի
 կ'ենթադրէ , ճշմարտութիւնը ճանչնա-
 լու նկատմամբ՝ հին օրինաց վիճակը նոր
 օրինաց վիճակէն աւելի երջանիկ կը ցու-
 ցընէ , ասանկով հաւատոյ անտարբե-

բութիւն՝ այս ինքն՝ ասանկ ալ անանկ
 ալ հաւատալու ազատութիւն կու տայ ,
 եկեղեցւոյ անսխալ հեղինակութիւնը
 տիեզերական ժողովներով մէկուեղ կը
 փճացունէ , վերջապէս թէ՛ ընդհանուր
 աստուածային նախախնամութիւնն և
 թէ՛ Հոգւոյն սրբոյ եկեղեցւոյ մէջ մաս-
 նաւոր տեղութիւնը սուտ կը հանէ :

Արիշ ծանր ծանր հեռութիւններ
 ունի աս բացարձակ անկասկածներ՝
 երբոր չէթէ մինակ ի տւ. սական դրու-
 թեան , հապա նաև ի դործադրու-
 թեանէ :

Ս.

Աստուծոյ շնորհակալութեամբ
 Տեղապետութեան համար լինել շնորհ:

Հաւասարապէս սուտ է ան վարդապետութիւնն՝ որնոր գթութեան համաձայն չէ, եւ ան գթութիւնն՝ որնոր ճշմարտութեան հակառակ է: Արդարեւ մտածուիլ աս նիւթիս մէջ՝ ուրիշ վարդապետութիւն եւ ուրիշ գործողութիւն մը՝ որուն մէջ թէ՛ գթութեան եւ թէ՛ ճշմարտութեան իրաւունքն այնպէս անարատ պահուած ըլլան, ինչպէս Աթոռակի Հռոմէական եկեղեցւոյ սորվեցուցածն ու գործածը:

Այո՛, Աթոռակի Հռոմէական եկեղեցիէն դուրս մեղաց թողութիւն չկայ. ասիկա իրեն անխորտակի վարդապետութիւնն է, բայց Հռոմէական եկեղեցին իրմէ դուրս չի սեպեր այնպիսիներն՝ որոնք միայն ծանօթութեան կամ ըմբռնման պակասութեամբ անոր մէջ չեն: Հազարաւորներով, բիւրաւորներով ու միլիոնաւորներով կը համրուին անոնք՝ որոնք բարեմտութեամբ, ուստի եւ առանց իրենց յանցանքին իրենց Մօրմէն Հեռու ինկած

են՝ անանկ հովիւներուն ետեւէն մոլորելով՝ որոնք ոչխարաց գաւիթը Դանէ մտած չեն : Ասանկներն երբեք դադրած չեն եկեղեցւոյ որդիք եւ անոր արօտին խաչն ըլլալէն : Ուստի ոչ կրնանք ըսել որ իրենց ճանչցած ճշմարտութեան դէմ կամակոր անհնազանդութիւն մը դնելով իրենց զղջումը կասուած ըլլայ, վասն զի ասանկ անհնազանդութիւն մը չունին, եւ ոչ ալ կրնանք մտածել՝ որ խորհրդական արձակում ասոնց պակսի, վասն զի բանալեաց իշխանութիւնը՝ որմէ ըստինքեան զուրկ են հերձուածոյ մէջ քահանայք, եկեղեցւոյ մայրական գթութեանէն կը շնորհուի՝ որ միայն անոնց համար ունենան, եւ ասանկով չկայ բան մը՝ որ զիրենք մեղաց թողութեան սարգեւէն գրկէ :

Բայց իրաց վիճակը բոլորովին կը փոխուի՝ երբ որ տգիտութիւնը գոնէ բոլորական չէ, ճշմարտութեան եւ ասպահովութեան վրայօք խոհական կասկած մը միտքերը կը զարնեն՝ մի եւ նոյն ատեն զգալով կամ մտադիր ըլլալով՝ որ ծանր պարտաւորութիւն կայ ինք գինք առաջի Աստուծոյ՝ որոչելու ստուգագունին եւ ասպահովագունին կողմը : Հոս բարեմտութիւնը դադրած է՝ երբոր աս խոհական կասկածը կ'արհամարհուի կամ նոյնը խղդեղու կամ խարելու ջանք ձեռք կ'առնուի : Անկէ ետքն ոչ ոք միայն չի-թուղէս կա-

Թուղիկէ Հռոմէական եկեղեցիէն բաժնուած է, հապա իջ անկէ դուրս է, եւ ան ամէն հետեւութեանց ենթակայ՝ որոնք որ անկէ դուրս կեցողներուն բաժինն է. վասն զի * եկեղեցական մարմնոյն միութիւնն այնչափ ծանրակշիռ է՝ որ միայն ան միութեան մէջ եղողներուն եկեղեցական խորհուրդները փրկարար են եւ միայն ան միութեան մէջ պահք, ուղորմութիւն եւ քրիստոնէական զինուորութեան ուրիշ գործքերն ու կրթութիւնները յաւիտենական վարձք կը ծնանին: Մէկը, ընէ ուղորմութիւններ՝ որչափ կուզէ, նաեւ Քրիստոսի անուան համար արիւն թափելու ըլլայ, թէ որ կաթուղիկէ եկեղեցւոյ ծոցը եւ անոր միութեանը մէջ չի յարատեւեր, չի կրնար փրկուիլ: *

Ով կրնայ մեր Էջմիածնական եղբայրներէն անանկներուն թիւը սահմանել՝ որոնք իրենց բարեսրտութեանը մէջ կրնան այսօր արդարանալ, բայց կրնան ալ վաղը Աստուծոյ առջեւ պարտաւոր ըլլալ՝ փոխուելով իրենց մտաւոր վիճակը եւ չփոխուելով իրենց ի հաւատոյս վարմունքը: Թէ որ չենք սխալիր, ան ամէն տեղերը ուր որ Էջմիածնականք՝ Վաթուղիկէականաց հետ յաճախ նիւթական եւ մտաւոր յարաբերութիւն ունին,

* Ժող. Փլոր. Վ.Ճ. վասն Յակոբիկեանց *

Քիչ սրտեր տարակոյսներով եւ կասկած-
ներով չեն տանջուիր :

Ի՞նչ կ'ըսենք՝ տարակոյս . չենք կարծեր՝ որ
չատ քիչ ըլլայ մեր ընթերցողաց մէջէն անանկ-
ներուն թիւը՝ որոնք ցայս վայր խօսուածնե-
րուն անհաւան չեն, մանաւանդ թէ կատարե-
լապէս համոզուած են՝ թէ ան Աթուղիկէ
Հոռէ՛ական եկեղեցին՝ որուն խօսքերը միշտ
արդարացած են եւ գործքերն իր կոչմանը կը
վկայեն, չի կրնար բանաւորապէս մտածուիլ՝ որ
օինակ հոս, այս ինքն Նյխաւորութեան եւ անոր
յարակից խնդիրներուն նկատմամբ, ստէ
եւ մեղանչէ ամէն իր հետեւողներովը, եւ
կ'ըմբռնեն կամ կրնան ըմբռնել վերջապէս՝ որ
աս վարդապետութեան վրայ անանկ հաւաս-
տիք ու նշանք կը զուգընթանան՝ որ անոր
ճշմարտութիւնը տարակուսի տակ ձգուած
բոպէն՝ բոլոր քրիստոնէական կ'օնին շէնքը
կ'երերայ կ'իյնայ :

Առաջիններուն խոհական կասկածը եւ
վերջիններուն համոզումը Աստուծոյ իրենց
սրբազեւած լոյս մըն է՝ որն որ միայն ճշմա-
րիտ եկեղեցւոյ ճամբան իրենց առջեւը կը
լուսաւորէ :

Բայց ինչո՞ւ արդեօք նոյնը, ընդհանրապէս
խօսելով, ապարդիւն կ'ըլլայ :

Ձենք կրնար Աստուծոյ շնորհաց գաղտնի-
քը հետազօտել, բայց գիտենք ինչ բաներ

են՝ որոնցմով անոր ճգած սերմերն անպտուղ
 ըլլալու վտանգի մէջ կ'ըլլան հասարակօրէն .
 հինցած քաղցր սնունդիւն իմ սնունդիւն մը,
 որուն մէջ լայնած հանգչած են, սնունդիւն
 ջերմ յարարերու թիւններն՝ որոնք մտտանց եւ
 հեռուանց ելք ու մուտք կը պաշարեն, վերջա-
 պէս բիւր կենցաղական շահէ՛ր՝ որոնց մէջ իր-
 բեւ ցանցիւ բռնուած կ'արգելուին:

Ի վերայ այսր ամենայնի՛ կը ճանչնանք
 մեր բարեկամաց մէջ անսնկ երկուզած սրտեր
 որոնք սա ամէն կապերը, երկնաւոր գորու-
 թեան նստաստով, գուցէ իրբեւ Սամիսոն կը
 խզէին, թէ որ ուրիշ պատրանք մը իրենց
 խռովեալ մտքերուն իրբեւ վեցէն սոսն՝ չի
 ներկայանար:

Ար կ'արծենք թէ չենք սխալիր՝ երբոր սա
 մեր բարեկամներուն դէմքին վրայ սա մտա-
 ծութիւնը ցոլացած տեսնենք եւ խօսւ երնէն
 սա իմաստը հաւաքենք:

1. « Եթէ մեր կղերը ճշմարտութեան լրու-
 « մը կորսունցուցած է, անոր մոլորութիւնը
 « զիս չի կրնար արգելուլ՝ բոլորով սրտիւ ըն-
 « դունելու ան ամէն բան՝ զորն որ Աստու-
 « զի՛լէ Հռոմէական եկեղեցին կ'ընդունի, եւ
 « մերթելու ան ամէն բան՝ զորն որ անիկա կը
 « մերթէ »:

2. « Եթէ մեր կղերը կը մեղանչէ ի Քրիս-
 « տոս »:

« տոսէ Տեառնէ մերմէ սահմանադրուած հը-
 « նադանդութենէն ինք զինք անկախ ընելով,
 « ասով՝ նաեւ հռովմական եկեղեցւոյ վկայու-
 « թեանը համեմատ, չի կորսուցըներ իր քա-
 « հանայական կարգին կնիքը, ուստի իր տու-
 « ած խորհուրդները բաւական են մատակա-
 « րարելու ինծի ան շնորհքը՝ որն որ մեզքը
 « կը ջնջէ եւ յաւիտենական կենաց ստղա-
 « բերութիւն կուտայ »:

« Մնացածն ոչ իմ ձեռքս է եւ ոչ ինձմէ
 « կը սրահանջէ Աստուած, վասն զի առ այս
 « կոչած ալ չէ: Միայն աղօթք մը սրբութեան
 « եմ՝ Աստուածային՝ Նախախնամութեան՝ որ
 « կարճեցընէ աս ապստամբութեան ժամանա-
 « կը՝ շուտով ծագելով ան երկնաւոր այցե-
 « լութեան օրը որն որ երկու կղերին հաշտու-
 « թեանը սահմանուած է: Ասանկով ոչ հա-
 « լատոյ սրատուիրանն եւ ոչ մեղաց թողու-
 « թեան հարկը զիս կ'ստիպէ մէկ հասարա-
 « կութենէ մէկալ հասարակութիւն փոխուե-
 « լու »:

Ահաւասիկ Էջմիածնական եկեղեցւոյն
 ընդհանուր նուարեկութեանը մէջ ան չորու-
 « ականը՝ զորն որ շատերը իրրեւ վերջին վեր-
 « կութեան տախտակ գրկած են:

Այո՛, Էջմիածնական կղերն իր անկախու-
 « թեամբը քահանայական կարգի կնիքը կորսն-

ցուցած չէ, բայց կաթուղիկէ հռոմէական եկեղեցւոյ (ինչպէս նաեւ յունական արեւելեան եկեղեցւոյ) վարդապետութեան եւ գործողութեան համեմատ՝ մեղաց թողութեան համար՝ չէ թէ մինակ եպիսկոպոսութեան կամ քահանայութեան իւր, հապա նաեւ Իրանական կը պահանջուի :

Վասն զի մեղաց թողութիւն ըլլալու համար երբեք բան հարկաւոր է . մէյմը ապաշխարողին կողմանէ, մէյ մ'ալ պաշտօնէին կամ քահանային կողմանէ : Ապաշխարողին կողմանէ՝ «մէն մեղացը զղջում, պաշտօնէին կողմանէ՝ ալ՝ չէ թէ միայն իւր, հապա նաեւ իշխանութիւն կամ Իրանական պէտք է :

Կաթուղիկէ եկեղեցիէն դուրս ապաշխարողն «մէն մեղացը վրայ զղջալ չի կրնար՝ երբ որ գիտութեամբ ու կամօք ան եկեղեցիէն դուրս կեցած է, եւ ոչ ալ նոյն կաթուղիկէ եկեղեցւոյ հնազանդութեան մէջ չգտնուող պաշտօնեայն (քահանայ կամ եպիսկոպոս) իշխանութիւն կամ իրաւասութիւն ունի՝ որ անանկ կամօք ու գիտութեամբ եկեղեցիէն դուրս կեցող ապաշխարողն արձակէ : Մանաւանդ թէ ճշմարիտ ճանչցած եկեղեցիէն կամօք ու գիտութեամբ դուրս կեցողը եւ ոչ մէկ մեղացը վրայ կրնայ ճշմարիտ զղջում ունենալ, եւ իրեն աս անտրամա-

դրութեանը մէջ՝ քահանայ մը իրաւասութիւն ունենայ ալ նէ, չի կրնար արձակմամբ անոր օգնել :

Ասանկով՝ Աթուղիկէ Հոռմէական եկեղեցիէն դուրս թէ՛ հնաշուրո-նէան եւ թէ՛ Իսահակ-նէան սպակասութեամբ բոլոր ապաշխարութեան խորհուրդը ոչինչ կ'ըլլայ :

Այսչափ ծանրակշիռ վարդապետութիւն մը՝ որն որ այնչափ բիւրաւորներու երջանիկ կամ ապերջանիկ յաւիտենականութեանը վերաբերութիւն ունի, կարծիք մը չէ, հաւանականութիւն մը չէ, Աթուղիկէ եկեղեցւոյ՝ տիեզերական ժողովներով հաստատուած եւ ի ծագաց մինչեւ ի ծագս երկրի քարոզուած ճամարտութիւն է :

Ասենք աս ժողովներէն մէկը, « Թէ որ ամէն վերստին ծնեալները, կ'ըսէ Տրիդենտեան ժողովը, անանկ Աստուծոյ երախտագէտ ըլլային՝ որ մկրտութեան ատեն Աստուծոյ բարեբարութենէն ու շնորհքէն ընդունած արդարութիւննին միշտ սահէին, ան ատեն հարկ չէր ըլլար՝ որ մեզաց թողութեան համար մկրտութենէն ուրիշ խորհուրդ մը դրուի. »

« Բայց որովհետեւ Աստուած՝ որն որ մեծ է ողորմութեամբ, կը ճանչնար մեր զանդուածը, նաեւ անոնց համար՝ կենաց դեղ

«Ի սրտորաստեց, որոնք որ անկէ ետքը իրենք զիրենք մեղաց ծառայութեան ու սատանայի իշխանութեանը մատնեցին, այս ինքն Ապաշխարութեան խորհուրդը, որով մկրտութենէ ետքն իյնողներուն Քրիստոսի մահուանը բարեբարութիւնը հաղորդուի: »

Թէ որ Հռոմէական եկեղեցիէն դուրս եղողներն, այս ինքն անոր իշխանութիւնը չճանչցողներն ալ՝ որոնց մէջ են նաև Էջմիածնական եկեղեցւոյ հաւատացեալներն, առ « մեր զանգուածէն » են, ու ինչպէս ամէն մարդ՝ նոյնպէս իրենք ալ մկրտութենէն ետքը զիրենք մեղաց ծառայութեան մատնած կրնան ըլլալ, ուրիշ ինչ ճամբով « Քրիստոսի Տեառն մերոյ մահուանը բարեբարութիւնը » կարող է՝ հաղորդուիլ, բայց եթէ Ապաշխարութեան խորհրդոյն ձեռք:

« Ապաշխարութեան խորհուրդը Տէրն մեր գլխաւորաբար ան ատեն հաստատեց՝ երբ որ ի մեռելոց յարուցեալ՝ փչեց իր աշակերտներուն ըսելով. Առէք Հոգի սուրբ, որոնց մեղքերը որ թողուք, անոնց կը թողուի, եւ որոնցը որ բռնէք, կը բռնուի: Բոլոր Հարք միաբան ասանկ իմացան՝ որ ասանկ նշանաւոր գործով եւ այսպիսի յայտնի խօսքերով Առաքելոց եւ անոնց օրինաւոր յաջորդացը՝ մեղքերը թողլոյ ու բռնելոյ իշխանութիւն

Հաղորդուած է՝ մկրտութենէ ետքն ինկած հաւատացեալները (Աստուծոյ Հետ) հաշտեցընելու : »

Ուստի մեղաց թողութիւն տալու ու մրկրտութենէ ետքը հաւատացեալներն Աստուծոյ Հետ հաշտեցընելու մինակ Առաքելոց «Էֆէսոս» յաջորդները կարողութիւն ունին այս ինքն՝ մինակ ան եպիսկոպոսները՝ որոնք Պետրոսի յաջորդին Հետ միութեան ու հաղորդութեան մէջ են :

Ինչո՞ւ :

Վասն զի Ապաշխարութեան խորհուրդը՝ դատաւոր ու յանցաւոր, ատեան ու դատ, վճիռ ու սպառիժ կ'ենթադրէ :

« Ապաշխարութիւնը , կ'ըսէ նոյն տիեզերական ժողովը , ոչ Քրիստոսի դաւաճանէն յառաջ խորհուրդ էր , եւ ոչ ալ դաւաճանէն ետքը՝ մկրտութենէն յառաջ մէկու մը խորհուրդ է : »

Որովհետեւ « եկեղեցին մէկու մը վըրայ դատաւորութիւն չի կրնար բանեցընել թէ որ դեռ մկրտութեան դռնէն եկեղեցւոյ մէջ մտած չէ : Ի՞նչ գործք ունիմ , կ'ըսէ Առաքեալը , զանոնք դատելու՝ որոնք որ դուրսն են : »

« Բայց ասանկ չէ անոնց համար՝ որոնք որ ընտանիք հաւատոյ են , զորոնք որ Քրիս-

տոս Տէրը մկրտութեան լուացմամբ մէյ մը իր մարմնոյն անդամ ըրաւ. վասն զի անանկները, թէ որ անկէ ետքը ծանր (այսինքն մահացու) յանցանքով իրենք զիրենք արատեցին, ուղեց՝ որ իբրեւ յանցաւոր աս (ապաշխարութեան խորհրդոյն) բեմին կամ ատեանին առջեւ ելլեն, որպէս զի քահանայից վճռովը կարողըլլան ազատիլ : »

« Թէպէտ քահանային արձակումը՝ չէ թէ իր՝ հապա ուրիշին բարերարութեանը մատակարարութիւն է, բայց պարզ պաշտօն մ'ալ չէ՝ մինակ մեղաց թողութիւնը ծանուցանելու, հապա դատաստանական գործողութեան մը պէս է, որով՝ քահանայէն իբրեւ դատաւորէ մը վճիռ կը տրուի : » — « Վասն զի Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս երբ որ երկրէ երկինք պիտ'որ ելլէր, քահանաներն իրեն տեղը՝ իբրեւ վերակացուներ ու դատաւորներ թողուց՝ որպէս զի ամէն մահու չափ մեղքերն անոնց առջեւը հանուին, որոնց մէջ որ Քրիստոսի հաւատացեալները կ'իյնան ու անանկով բանալեաց իշխանութեան համեմատ մեղքերը թող տալու կամ բռնելու վճիռը տան : Յայտնի է՝ որ քահանայք աս դատաւորութիւնն առանց դատը ճանչնալու չեն կրնար բանեցընել, եւ ոչ ալ սլատիժ դնելու ատեն՝ հաւասար արդարութիւն կրնան պա-

հել, թէ որ հաւատացեալք իրենց մեղքերը մէկիկ մէկիկ չեն պատմեր : »

« Արդ՝ որովհետեւ նոյն իսկ դատաւորութեան բնութիւնն աս կը պահանջէ՝ որ դատաստան կամ վճիռ մը մինակ հպատակաց վրայ կարող ըլլայ տրուիլ, միշտ աս համոզումը կար Աստուծոյ եկեղեցւոյն մէջ ու նոյնք իրրեւ բողոքովին ճշմարիտ կը հաստատէ (Տրիդենտեան տիեզերական) Սիւնհոգոսը՝ որ ոչինչ է ան արձակումը՝ զորն որ եպիսկոպոսը կամ քահանան՝ անանկի մը վրայ կ'արտաբերէ՝ որուն վրայ ոչ կարգաւոր եւ ոչ յանձնուած իրաւասութիւն (կամ իշխանութիւն) ունի : » Նիստ ԺՊ. գլ. 6 :

Ուստի՝ մինչուկ որ մէկ կողմանէ իշխանութիւն մէկալ կողմանէ հոգոսի չ'ըլլայ, ոչ դատաւոր կայ եւ ոչ դատեալ, ոչ արձակող եւ ոչ արձակեալ, ոչ խոստովանութեան պաշտօնեայ եւ ոչ ասպաշխարող :

Օրինաւոր եպիսկոպոսները կարգաւոր իրաւասութիւն ունին : Հռոմայ եպիսկոպոսը՝ սրնոր բոլոր եկեղեցւոյ վրայ իշխանութիւն ունի, բոլոր ու ամէն մէկ հաւատացելոց վրայ կարգաւոր իրաւասութիւն ունի. վասն զի բոլոր ու ամէն մէկ հաւատացեալք անոր հոգոսի են : Իսկ մնացած եպիսկոպոսունք՝ որոնք անոր հետ միութեան մէջ են, ամէն մէկն

իրեն թեմին վրայ հարգապարհ իրաւաստութիւն ունի, վասն զի իրեն թեմին ամէն մէկ հաւատացեալը իրեն ալ հպարտի է: Ասոր հակառակ՝ քահանայք ան ատեն ու այնչափներուն վրայ յանձնաժողովութեան ունին՝ որ ատեն ու որչափներուն վրայ իրենց իրաւասութենէն տուած են ան օրինաւոր եպիսկոպոսները՝ որոնց որ ան հպատակները կը վերաբերին:

Անոր համար եպիսկոպոս մը՝ որնոր Հոռմայ եպիսկոպոսին իշխանութիւնը չի ճանչնար, առաքելոց օրինաւոր յաջորդ չըլլալով՝ իշխանութենէ զուրկ է ու անոր համար հպարտի չունի, բռնած ժողովուրդն իրեն չէ, իրեն հետ եղող քահանաներուն ալ՝ իր չունեցած իշխանութիւնը կամ իրաւասութիւնը չի կրնար տալ: Այսպէսով ոչ անանկ եպիսկոպոսն եւ ոչ ասանկ քահանայք, ո՛չ օրինաւորապէս եւ ո՛չ վաւերաբար կրնան ատեան ունենալ, դատ լսել, վճիռ տալ՝ արձակելով կամ կապելով:

Ուստի տիեզերական ժողովոց վարդապետութեան համեմատ՝ ոչինչ է արձակումն, ոչինչ է կապումը երբ որ անկէ կ'ըլլայ՝ որնոր միայն կարգ ունի, բայց իրաւասութիւն չունի:

Հոռմէական եկեղեցիէն դուրս ապաշ-

խարուժեան խորհրդոյն ամէն հարկաւորմասերը փճացած են :

Ի՞նչպէս :

« Ապաշխարութեան խորհրդոյն Յւշ կամ կերպը՝ որուն վրայ գլխաւորաբար կեցած է աս խորհրդոյն զօրութիւնը, սլաշտօնէին ան խօսքերն են՝ թէ Սո արձակեմ ըզքեզ եւ այլն : Իսկ այս խորհրդոյն իբրեւ ինչ է նոյն իսկ ապաշխարողին Ձղջումը, Խոստովանութիւնն ու Հատուցումը (Ապաշխարանքը), որոնք խորհրդոյն ամբողջութեանն ու մեղաց կատարեալ թողութեանը համար աստուածային սահմանադրութեամբ սկզանջուած ըլլալուն համար՝ Ապաշխարութեան խորհրդոյն մասերը կ'ըսուին : »

« Ձղջումն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ (մէն) գործած մեղացը վրայ հոգւոյ ցաւ մը ու զըզջում մը՝ ալ գոնէ մահու շափ մեղք մը չգործելու առաջադրութեամբ մէկտեղ : »

« Մեղաց ամբողջ խոստովանութիւնն ան է՝ որ ապաշխարողն «մէն» մահու շափ մեղքերը՝ զորոնք որ աղէկ քննութենէ մը ետքը խղճմտանքին մէջ ունի, խոստովանութեան մէջ մէկիկ մէկիկ զուրցէ : »

Հատուցման նկատմամբ ալ, որովհետեւ « սուտ է՝ որ աս խորհրդոյն մէջ յանցանքին թողութիւն ըլլալու ատեն՝ միշտ բոլոր սպա-

տիժն ալ մէկտեղ կը ներուի » , անոր համար
 « Աստուծոյ քահանայք՝ որչափ որ իրենց
 հոգեւոր խնաստութիւնն ու խոհեմութիւնը
 կը ցուցընէ , յանցանքներուն որպիսութեան
 եւ ասպաշխարողներուն կարողութեան համե-
 մատ փրկարար ու պատշաճ հատուցումներ
 (ասպաշխարանքներ) պէտք են դնել , աչքեր-
 նուն առջեւն ունենալով՝ որ դրած ասպաշ-
 խարանքնին՝ չէ թէ մինակ նոր կեանքի մը
 պահպանութեան ու տկարութեան դեղ ըլ-
 լայ , հասպա նաեւ անցած մեղքերուն վրէժ
 ու պատիժ . վասն զի քահանայից բալլիքնե-
 րը չէ թէ մինակ արձակելու , հասպա նաեւ
 կասկելու համար տրուած են »

Հռոմէական եկեղեցիէն դուրս ասպաշխա-
 րութեան խորհրդոյն թէ՛ կերպը , թէ՛ նիւթը
 կը պակսի , այս ինքն՝ ոչ արձակում , ոչ զըզ-
 ջում , ոչ ամէն մեղաց խոստովանութիւն եւ
 ոչ ասպաշխարանք կայ :

Անշուշտ չկայ՝ վասն զի ի՞նչ իշխանութեամբ
 կրնայ Աթոռղիկէ եկեղեցիէն դուրս կեցած
 եպիսկոպոս մը կամ քահանայ մ'ըսել . « Նս
 արձակեմ զքեզ յամենայն մեղաց քոց » , եր-
 բոր իր հպատակը չէ՛ դորնոր կ'ուզէ արձա-
 կել , եկեղեցւոյ ընդհանուր կառավարը զինք
 ան ժողովրդեան վրայ դատաւոր չի ճանչ-
 նար , ինչպէս շատ անգամ ըսինք :

Նի-Ք ալ չկայ, որովհետեւ ասանկ ասպաշ-
խարողը ճշմարիտ գղջում չունի, վասն զի
թէ որ գիտութեամբ ու կամօք Աթուղիկէ
Հոռմէական եկեղեցիէն դուրս, այս ինքն՝
հերձուած ոյմէջ կեցած է, իր «ճէն» մեղքերուն
վրայ չի գղջար, վասն զի կը մնայ եկեղեցւոյ
իշխանութենէն անկախ ըլլալուն անհնազան-
դութեան մեծ մեղքը՝ որուն վրայ պնդած
կեցած է :

Ճշմարիտ յառաջադրանքն ալ չունի, որով-
հետեւ իր «ճէն» մեղքերէն ալ ետ կենալու ա-
ռաջադրած ըլլայ, միտքը դրած է վերոյիշ-
եալ անհնազանդութեան մեղքը յառաջ տա-
նելու ու Հոռմայ եպիսկոպոսին ի Քրիստոսէ
Տեառնէ մերմէ տրուած իշխանութեան հը-
պատակութենէն դուրս իր կեանքը շարու-
նակելու :

Եւ ոչ «ճէն» մեղացը խոստովանանքն կրնայ
ընել՝ որովհետեւ չ'ուզեր ան խղճմտանքին
մէջ ունեցած ստուգիւ կամ հիմնական կաս-
կածանօք գիտցած մեղքը այս ինքն՝ Հոռ-
մայ եկեղեցւոյն անհնազանդ ապրած ըլլա-
լուն մեղքը խոստովանիլ, եւ թէ որ խոստո-
վանի ալ նէ՝ մէկ կողմանէ ինք կամք չունի իր-
րեւ մեղք խոստովանելու ու մէկալ կողմանէ
ալ պաշտօնեայ սեւտուած քահանան կամք
չունի նոյնն իրրեւ մեղք լսելու եւ դատելու :

Առանկ' Վաթուղիկէ Հռոմէական եկեղեցիէն դուրս' հերձուածոյ մէջ ընդհանուր մեղք մը կայ' որն որ անկարող կ'ընէ ապաշխարողը' ամէն մեղքին վրայ զղջողու, ամէն մեղքէ ետ քաշուելու, ամէն մեղքը խոստովանելու:

Վերջապէս' նոյն Հռոմէական եկեղեցիէն դուրս' հերձուածոյ մէջ Խորհրդիւն ապաշխարանք չկայ: Վասն զի ուր որ արձակելու իշխանութիւն չկայ, հոն կապելու ալ չկայ. ուստի դրուած ապաշխարանքը (աղօթք կամ ողորմութիւն կամ պահք) խոստովանութեան խորհրդոյ ապաշխարանքի զօրութիւն չունի, ան հատուցումը չի կրնար յառաջ բերել' զորնոր իշխանութիւն կամ իրաւասութիւն ունեցող պաշտօնէէն որոշուած ապաշխարանք մը յառաջ կը բերէ:

Ինչպէս պաշտօնէին' նոյնպէս ալ ապաշխարողին կողմանէ Հռոմէական եկեղեցիէն դուրս խորհրդական ապաշխարանք կարելի չէ. որովհետեւ չի կրնար ըլլալ որ ապաշխարող մը մեղքէն չարձակուած' Աստուծոյ առջեւ մեղքին պատժէն արձակուի, մեղաց ցախէն ալ պատիժը չվերցած, անոր ժամանակաւոր պատիժը վերնայ, դժոխքէն չազատած' քաւարանէն ազատի:

Դարձեալ' իրաւասութեան ու հնազան-

դուժեան պակսութեամբ ապաշխարութեան
խորհուրդը չէ թէ միայն, ինչպէս ցուցուցինք,
անօգուտ, հապա միանգամայն Քրիստոսի կ'ըլ-
լայ :

Կաթուղիկէ եկեղեցիէն դուրս խոստո-
վանութեան կամ ապաշխարութեան խոր-
հուրդը զքրիստոնեայն չի մաքրեր, հապա
աւելի կ'աղտեղէ, չէ թէ մինակ չ'արձակեր,
հապա աւելի կը կապէ, չէ թէ մինակ մեղքէ
չ'ազատեր, հապա աւելի մեղաւոր կ'ընէ :

Ինչո՞ւ :

Ամէն քրիստոնեայ գիտէ թէ երբ որ
անարժանի մը խորհուրդ կը տրուի եւ անար-
ժանը խորհուրդ կ'առնու, մահուչափ սրբա-
պղծութեան մեղք կը գործուի, Արդ թէ քա-
հանան ու թէ ապաշխարողն՝ որոնք գիտու-
թեամբ ու անոր համար ալ՝ ծանր անհնազան-
դութեան մեղքով Կաթուղիկէ Հռոմէական
եկեղեցւոյ հաղորդութենէն դուրս, այս ինքն
հերձուածոյ մէջ են ու ապաշխարութեան
սրբազան խորհուրդը մէկ կողմանէ քառ ու
մէկալ կողմանէ առաջ կը փորձեն, չէ թէ մի-
նակ ան տուած չ'ըլլար ու աս առած չ'ըլլար,
հապա ամէն մէկը գոնէ երկուսն ծանր մեղք
իրենց մեղաց բեռանը վրայ աւելցուցած կը
գառնան, ամէն մէկը նախ իր ըրած, ետքն
ուրիշին ընել տուած սրբապղծութիւնը :

Ասանկ ապաշխարութեան խորհուրդն՝ որնոր մկրտութենէն ետքն ինկողներուն երկրորդ փրկութեան տախտակն է, Աթուղիկէ եկեղեցիէն դուրս չէ թէ միայն քաւութեան ու սրբութեան աղբիւր չէ, հապա առաւելագոյն դատասարտութեան:

Ներողութիւն:

Աթուղիկէ վարդապետութեան համեմատ՝ Ապաշխարութեան խորհրդոյն գործը կը լրացրէ Ներողութիւնը, ու ան ատեն ամբողջապէս ճշմարիտ է Քրիստոսի Տեառն մերոյ Պետրոսի ըսածը թէ Ինչ երկրի վրայ կապես՝ երկինքը կապուած, ու Ինչ երկրի վրայ կ'արձակես, երկինքն արձակած ըլլայ, երբոր եկեղեցւոյ մէջ չէ թէ մինակ բոլոր մեղքերը թողոյ, հապա նաեւ Ինչ պատիժները ներելու՝ իրօք իշխանութիւն գտնուի:

Իրաւ է՝ որ խոստովանութեան խորհրդոյն մէջ մեղքի հետ մէկտեղ բոլոր անորպատիժը միշտ Աստուծմէ չի ներուիր, հապա բանալեաց զօրութեամբ յաւիտենական պատիժը վերնալէն ետքը շատ անգամ ժամանակաւոր պատիժը դեռ վճարելի կը մնայ ու անոր համար ապաշխարողաց վրայ քահանաներէն ապաշխարանք կը դրուի (Ժող.

Տրիգ. նիստ. ժ'Ի. վասն Խորհր. սպաշխ.
Կան. 12 եւ 15.

Բայց աս սպաշխարանքով ալ ամէն ան-
գամ ԲՆԵ մեղաց պատիժը չի հատուցուիր,
հասպա դեռ կը մնայ մեղաց պատիժ՝ որնոր
կամ աս աշխարհքս եւ կամ անդին (քաւա-
րանը կամ մաքրարանը) պիտ'որ հատուցուի

• Իրաւցրնէ, կ'ըսէ, Տրիդէնտեան տիե-
զերական սիւնհողոսը, Աստուծոյ արդարու-
թիւնն ասանկ պահանջել կ'երեւայ՝ որ Աստ-
ուած անոնց հետ ուրիշ կերպով հաշտուի՝ ո-
րոնք որ մկրտութենէն առաջ անգիտու-
թեամբ մեղանչեցին, եւ ուրիշ կերպով ալ
անոնց հետ՝ որոնք որ մէկ անգամ մը մեղաց
ու սատանայի ծառայութենէն ազատած ու
Հոգւոյն սրբոյ պարգեւն ընդունելէն ետ-
քը՝ գիտութեամբ Աստուծոյ տաճարն սպա-
կանելու եւ զՀոգին սուրբ արամեցընելու ջը-
վախցան։ »

Բայց ինչչափ խեղճ կ'ըլլայինք՝ թէ որ
մեր մեղքերուն բոլոր պատիժները միայն
մեր սպաշխարութեանը պտուղներովը աս
Աստուծոյ արդարութեանը հատուցանելու
մնայինք։

Ուստի անխկայ՝ որնոր չէ թէ միայն ար-
դարութեան, հասպա նաեւ գթութեան Հայր
եւ ողորմութեան Աստուած է, ուզեց որ

« Երբոր մենք ապաշխարութեամբ մեր մեղացը հատուցում ընելու կ'աշխատինք, իր սիրելի Որդւոյն Քրիստոսի Տեառն մերոյ արդիւնքներէն, որնոր արդէն մեր մեղացը համար Աստուծոյ Հօր հատուցած է, ռզնութիւն գտնենք » (Ժող. Տրիդ.), ասանկ ալ Սուրբերուն արդիւնքներէն՝ որոնք Քրիստոսի Տեառն մերոյ՝ իբրև ուռ որթոյ վրայ հաստատուած, ստղարեր եղան՝ եւ իրենց ստուղն Աստուծոյ յաւիտենական դանձուն մէջ անանկ առատութեամբ կեցած է՝ որ իրենց համար աստուածային արդարութեան հատուցանելէն ետքը, իրենց ընկերացը համար՝ զորոնք իրենց պէս կը սիրեն, հարուստ մթերք մը կ'աւելնայ։ Ասանկ՝ ամենասուրբ Կոյսն՝ որն որ ամենեւին իրեն համար հատուցանելու բան մը չունէր, վասն զի մեղք ալ չունեցաւ, բովանդակ մեզի համար դանձեց, Քրիստոսի Տեառն մերոյ յարգանդէ սրբուած Կարապետը, անասպատներու այնչափ ճգնաւորները, դանազան դարերու մարտիրոսներն ու կուսանքը մինակ իրենց համար չդանձեցին։

Անոր համար՝ կաթուղիկէ եկեղեցին կը սորվեցընէ՝ թէ բանալեաց, այս ինքն կապելու եւ արձակելու, իշխանութեամբ ու Հաղորդութեան սրբոց զօրութեամբ՝ ի Քր-

թիստոսէ եկեղեցւոյ չէ թէ մինակ մեղաց յանցաւորութիւնը թող տալու, հապա նաեւ մեղաց պատժոցը ներողութիւն տալու՝ կարողութիւն տրուած է՝ Ուստի խորհրդական արձակմամբ մեղաց յաւիտենական պատիժը վերցուելէն ետքը՝ ներողութեամբ անոր ժամանակաւոր պատիժը կրնայ արձակուիլ։

Հռոմէական եկեղեցին աս վարդապետութեան համեմատ գործադրութիւնն ալ ունի, որովհետեւ մեղաւորին ասպաշխարութեան բեմէն սկսած մինչեւ վերջի շունչը՝ իրեն սահմանած ներողութիւններովը կ'օգնէ, եւ ի մասնաւորի ժամանակէն յաւիտենականութիւն անցնելու բոլորէն ընդհանուր քահանայապետական ներողութեամբ անմիջապէս արքայութեան մուտքին կը պատրաստէ։

Ասանկ լիութեամբ մխիթարութեան կը յուղարկէ իր հաւատացեալը՝ Հռոմէական կաթողիկէ եկեղեցին։

Ուստի՝ Կաթողիկէ Հռոմէական եկեղեցիէն դուրս ոչ մեղաց թողութիւն կայ եւ ոչ մեղաց ժամանակաւոր պատիժներուն ներողութիւն։

Արնա՞յ, Տարդ Աաւուղիէէ Հոռուայա՞, էկեղէ-
ցէէն դոռն կէնաւով՝ ան հասարակն ունէնաւ
դոռնոր աս Եկեղեցիէն ունի :

Եջմիածնական եկեղեցին իր Քրիստոնէ-
ա՛ականներուն մէջ կը դաւանի թէ ճշմարիտ
հաւատք ունենալու համար՝ եկեղեցւոյ ա՛ն
սորվեցուցածները կամ հաւատացածն՛երը
պէտք է հաւտալ եւ ոչ մէկն վրայ տարա-
կուսելով :

• Հ. Ընդդէմ հաւատոյ մեղանշողները ո-
• ռնք են , կ'ըսէ Միջ. Վարդապետարանը՝
էջ 75 :

• Պ. Անանք՝ որոնք որ եկեղեցւոյ ա՛ն
• հաւատացածներուն չեն հաւտար , կամ ա-
• նոնց վրայ կամաւորապէս կը տարակուսին :

• Հ. Ինչո՞ւ համար ասանկները յաւիտե-
• նական երջանկութեան արժանի չեն ըլլար ,
կ'ըսէ Կ-Պ ոլսոյ վերջին Քրիստոնէականը էջ 31 :

• Պ. Անոր համար՝ որ եկեղեցիէն դուրս
• ելած կ'ըլլան հաւատքնին ա՛ր ըլլալով , եւ
• եկեղեցիէն դուրս եզոզն արքայութիւն չ'եր-
• թար :

Նոյն Եջմիածնական եկեղեցւոյն քրիստո-
նէականներուն համեմատ՝ Հոռովական եկե-
ղեցին ահանկ ճշմարիտ եկեղեցի է՝ ինչպէս

Եջմիածնականը, մանաւանդ թէ աս երկու-
քը նոյն է: Աս խօսքը ճշմարիտ ըլլալու հա-
մար Եջմիածնական եկեղեցին Վաթուղիկէ
Հռոմէական եկեղեցիին շտ հաւատք մը ու-
նեցած պիտ'որ ըլլայ:

Իրօք ասանկ է:

Յի՛ժէ Եջմիածնական եկեղեցւոյն պաշ-
տօնէիցը կամ անոնց հետեւողներուն հար-
ցունենք, անանկ անստիոր ըմբռնմամբ մը'
որնոր մեզի վերջապէս անխմանալի մնացած
է, թէ՛ ի պաշտօնէ եւ թէ՛ առանձնակի կ'ըսեն՝
թէ « իրենց եկեղեցին բոլորովին մի եւ նոյն
հաւատքն ունի եւ ճշդիւ ան ամէն բան կը
հաւտայ եւ կը սորվեցընէ՝ ինչ որ Վաթու-
ղիկէ Հռոմէական եկեղեցին կը հաւատայ:

Ասոր հետեւութիւնն է՝ որ նոյն եկեղե-
ցին կը զարմանայ թէ ինչու թող չի տար Վա-
թուղիկէ Հռոմէական եկեղեցին՝ որ երկու
եկեղեցական հաստ րակութեանց մէջ կրօնա-
կան հաղորդութիւնն ազատ ըլլայ: Աւիկա,
ընդ հանրապէս խօսելով, Եջմիածնական ե-
կեղեցւոյ հաւատարիմ անդամներուն կարծես
թէ սեւեռեալ դադափարն եղած է:

Վայ աս նոյնութիւնը, կարելի է աս նոյ-
նութիւնը:

Չէ թէ մինակ հիմա իրօք Վաթուղիկէ
Հռոմէական եկեղեցւոյ բոլոր սորվեցուցածն
ու բոլոր հաւատացածը չի սորվեցընեք ու չի
հաւտար Եջմիածնական եկեղեցին եւ անոր

Հարազատ զաւակը , հապա եւ ոչ ալ կրնայ
երբեք :

Մինչուկ հիմա տեսանք մի առ մի՝ որ չէ
թէ մէկ , հապա խումբ խումբ վարդապե-
տութեանց մէջ Էջմիածնական եկեղեցին
Վաթուղիկէ եկեղեցիէն շատ մը թէ՛ տարբեր
եւ թէ՛ հակառակ բաներ կը սորվեցընէ եւ կը
հաւատայ :

Բայց ենթադրենք՝ թէ անանկ ատեններ
գան , որ Էջմիածնական եկեղեցին աս տար-
բեր ու հակառակ վարդապետութիւններէն
հրաժարելով իր հաւատքը Վաթուղիկէ Հոռ-
մէական եկեղեցւոյ վարդապետութեանը հա-
մաձայնեցընէ , ցորչալի որ աս եկեղեցին իր
բացարձակ անկախութիւնը թող տալով կա-
թուղիկէ միութեան մէջ չի մտներ , միշտ
վարդապետութեանց եւ հաւատոյ մասանց
գոնէ խումբ մը պիտ'որ մնայ , որով Էջմիած-
նական եկեղեցին եւ իրեն ամէն հարազատ
զաւակը Վաթուղիկէ Հոռմէական եկեղեցւոյ
վարդապետութեան անհամաձայն պիտ'որ
դտնուի :

Օրինակիազազաւ՝ Հոռմէական եկեղեցին
տիեզերական ժողովոց համեմատ միշտ պիտ'
որ հաւատայ իրբեւ հաւատոյ մասն՝ թէ Պետ-
րոս մնացած առաքեալներէն վեր իշխանու-
թեան գլխաւորութիւն ի Քրիստոսէ Տեառնէ
սերմէ առած է , եւ Էջմիածնական եկեղե-

ցին իր հարազատներովը կարող պիտ'որ չլլայ աս հաւատոյ մասն ընդունելու՝ չուզելով ան բացարձակ անկախութենէն հրաժարիլ:

Հռոմէական եկեղեցին տիեզերական ժողովոց համեմատ մինչեւ ի կատարած աշխարհի իրեւ հաւատոյ մասն պիտ'որ սորվեցընէ թէ Հռոմայ եպիսկոպոսը իրեւ Պետրոսի յաջորդ եւ Քրիստոսի փոխան րդ բոլոր հաւատացելոց, այս ինքն բոլոր կղերականաց ու բոլոր ժողովրդականաց վրայ, չէ թէ մինակ սպտուոյ, հապա նաեւ ինչպէս զլիաւորութիւն ունի: Եջմիածնական եկեղեցոյն միշտ անկարելի պիտ'որ ըլլայ աս հաւատոյ վարդապետութիւնն ընդունիլ՝ ցորչափ չ'ուզեր աս իշխանութեան հնազանդութիւն մատուցանել:

Եջ իւծնական եկեղեցին ցորչափ ինքնագլուխ կը մնայ, պիտ'որ պնդէ՝ (ինչպէս իրօք իր Քրիստոնէականներուն մէջ կ'ընէ) թէ եկեղեցին ի երեւելի գլուխ մը չունի, մէկ ընդհանրական ինչպէս մը չունի, հապա շատ երեւելի գլուխներ, շատ մասնաւոր կառավարութիւններ իայն ունի: Ասոր հակառակ՝ Վաթուղիկէ Հռոմէական եկեղեցին ամէն ատեն ու ամէն տեղ իրեւ հաւատոյ մասն պիտ'որ հաստատուն բռնէ թէ մէկ ընդհանրական երեւելի կառավար ու կառավարութիւն կայ բոլոր եկեղեցեաց մէջ:

Վերջապէս Էջ իածնական եկեղեցին իր աս ինքնագլխութեան , էջ յարատեւած ատեն պիտ'որ ըսէ թէ ինք փրկարար եկեղեցի է , եւ կրնայ իրեն հետեւողները սրբել եւ յաւիտենական կենաց պատրաստել : Ասոր հակառակ՝ Վաթուղիկէ Հոռմէական եկեղեցին իրրեւ հաւատոյ մասն յաւիտեան պիտ'որ սորվեցընէ՝ ըսպէ մը վրան չտարակուսելով՝ թէ Վաթուղիկէ Հոռմէական եկեղեցիէն դուրս փրկութիւն չկայ , վասն զի մեղաց թողութիւն ալ չկայ , որովհետեւ իխանութիւն կամ իրաւասութիւն անոնց համար չկայ՝ որոնք որ գլխութեամբ ու կամօք աս ՚ի միայն կաթուղիկէ եկեղեցւոյ հնազանդութենէն դուրս են :

Ուստի սնկարելի է որ Էջ իածնական եկեղեցւոյ մէջ կաթուղիկէ եկեղեցւոյ ամէն սորվեցուցածը սորվեցուի եւ ամէն հաւտացածը հաւտացուի : Անոր համար Էջմիածնական եկեղեցւոյ հարազատ եւ հաւատարիմ զաւակ մը երբեք պիտ'որ չկրնայ ըսել՝ թէ կը հաւատամ ինչ որ Վաթուղիկէ Հոռմէական եկեղեցին կը հաւատայ ու կը մերժեմ ինչ որ ան կը մերժէ :

Բայց աս երկու եկեղեցեաց վարդապետութիւնը կամ հաւատքը չէ թէ միայն շա՛ռ (par quantité) իրարու հաւասար չէ , հասլանաեւ (ասանկ ըսենք) ա՛նկ (spécifiquement) նոյն

չէ, Հարազատ էջմիածնական մը չէ թէ միայն ան ամէնը չի հաւատար ինչ որ Աթուղիկէ Հռոմէական եկեղեցւոյ մէջ կը հաւտացուի, հապա հաւտացածն ալ անանկ կամ անոր համար չի հաւտար՝ ինչպէս կամ ինչու համար Աթուղիկէ Հռոմէական եկեղեցւոյ մէջ կը հաւտացուի: Աս երկու եկեղեցեաց զանազան կամ պատճառն էսպէս կը տարբերի:

Աթուղիկէ Հռոմէական եկեղեցւոյ հաւատոյ կանոնը վերջապէս կը հանգչի՝ ծագաց ի ծագս Երկրի տարածուած եկեղեցւոյ ուսուցանող մասին (այսինքն Հռոմայ եպիսկոպոսին եւ անոր հաղորդութեան մէջ գրանուող եպիսկոպոսաց) վարդապետութեանը վրայ:

Ս. Գիրք եւ Ս. Հարք հաւատոյ աղբիւրներեն, բայց Ս. Գիրք եւ անոր խօսքերուն իմաստն ան է զորն որ « հեղինակութիւնը կ'որոշէ կամ կ'ընդունի»: Ս. Հարք անոր համար Ս. Հարք են՝ վասն զի « միաբան հեղինակութեան համաձայն խօսած են, վասն զի « եկեղեցւոյ հլու որդիք եղած են, եւ անոր համար ճշմարիտ աւանդութեան տեղ կ'առնուի իրենց միաբանութիւնը, վասն զի « ուսուցանող եկեղեցւոյն միաձայն վարդապետութեանը կը վկայէ: Համառօտ ըսելով՝ « ուսուցանող եկեղեցւոյ անխալու-

Թեան վրայ կեցած է Կաթուղիկէ Հռոմէական եկեղեցւոյ հաւատքին կանոնը, անանկ որ բոլոր եւ ամէն մէկ վարդապետութիւն իրրեւ հաւատոյ մաս անոր համար կը հաւատացուի, վասն զի բոլոր Կաթուղիկէ Հռոմէական եկեղեցւոյ ուսուցանող մասն ասանկ կը սորվեցրնէ եւ ասանկ կը հաւատայ :

Անոր համար կաթուղիկեայ հաւատացեալ մը Աստուածային հաւատոյ մատուցանելու անկեղծ Ե հպատակութիւնը չի կրնար մինակ ան բաներուն սեղմել՝ որոնք որ տիեզերական ժողովոց կամ Հռոմայ հայրապետաց եւ առաքելական Աթոռոյն բացայայտ վճիռներովը սահմանուած են, հապա պէտք է՝ որ նաեւ ան ամէն բաներուն տարածուի՝ որոնք որ ծագաց ի ծագս տարածուած բովանդակ եկեղեցւոյ վարդապետութեան կարգաւոր պաշտօնեայներէն (այսինքն օրինաւոր եպիսկոպոսներէն) իրրեւ աստուածուստ յայտնեալ կ'աւանդուին եւ անոր համար ալ ուղղափառ աստուածաբանք միշտ եւ ամէն տեղ միաբանած են նոյները հաւատոյ մաս սեպելու ։ (Պիոս Թ.ին 1865, Դեկտեմբ. 2ին Միւնիքի արքեպիսկոպոսին գրած համառօտագրէն։)

Շատ տարբեր է Էջմիածնական եկեղեցւոյ կանոնը, Հայազատ Էջմիածնականի մը հաւատոյ կանոն չէ՝ կաթուղիկէ եկեղեցւոյ ուսուցանող մասին (այսինքն Պետրոսի յաջոր-

դ ին եւ անոր հետ միութեան մէջ ելող եպիսկոսոսաց) վարդապետութիւնը : Ասոնց վարդապետութիւնն ան ատեն , այնչափ եւ անոր համար հարազատ Եջմիածնականի մը համար կ'արժէ , երբ որ եւ որչափ եւ ինչու որ իրեն ազգային բարձրագոյն կղերը կ'ընդունի :

Րբինակի աղագաւ՝ Հոռմայ եպիսկոպոսին եւ ուրիշ եպիսկոպոսաց միաբանութեամբը 20էն աւելի տիեզերական ժողովներ եղած են , ոմանք արեւելք եւ ոմանք արեւմուտք , շատերուն մէջ , թէ հո թէ հոն , Յոյնք ալ գրտնուելով . ասոնցմէ մինակ առջի երեքը կ'ընդունի Եջմիածնական եկեղեցին : Ուստի չ'արժեր իրեն համար եկեղեցւոյ ան ուսուցանող մասին վարդապետութիւնը՝ բայց եթէ երբոր ազգային կղերը կը հաստատէ կամ կ'ընդունի , ան ատեն եւ անոր հեղինակութեանը համար իրրեւ Հոգւոյն սրբոյ սլատգամ կըսկսի արժելու . ինչ որ դեռ ան կղերէն ընդունուած չէ , եւ շատեն՝ առանկ դեռ չընդունուած վարդապետութիւններ , ամէնն ալ հարազատ Եջմիածնականի մը համար՝ ազատ նիւթեր են , հաւատոյ մասեր չեն , եւ միշտ պէտք են կասկածելի ըլլալ :

Ասանկով՝ ան անսխալութիւնն որն որ կաթուղիկէ Հոռմէական եկեղեցւոյ մէջ առաքելական դասուն փոխանորդութեանը կ'ընծայուի , ամբողջապէս փրքրիկ ալգին

կղերին կը արուի Վջմիածնական հաւատոյ կանոնին մէջ, Ուստի ինչ որ էջմիածնական եկեղեցին (եւ անոր հետ մէկ կտեղ ամէն էջմիածնական) Վաթուղիկէ Հռոմէական եպիսկոպոսաց կը զլանայ, այս ինքն իրենց միարանութեամբը վերջապէս կանոն հաւատոյ որոշելու կարողութիւնը, նոյնը Գրգռէ իրեն կը սեպհականէ էջմիածնական եկեղեցին, եւ ասով իրեն դատումը եւ ընտրողութիւնը բովանդակ Վաթուղիկէ Հռոմէական եպիսկոպոսաց մեծայաղթ դումարութեանը դատումէն եւ ընտրողութեանէն վեր կը դնէ :

Էջմիածնական եկեղեցին՝ ինչպէս իր ազգային կղերին հեղինակութիւնը էջմիածնականաց համար հաւատոյ չափ եւ կանոն դրած է, նոյնպէս ալ ազգային Հարքը իրեն համար մի իրայն արժող աւանդութիւն սեպած է, Հոգը չէ՛ թէ ինչ Յոյն կամ Լատին Հարց միարանութեանէն իրրեւ ճշմարիտ աւանդութիւն կաթուղիկէ Եկեղեցւոյ մէջ անոնց առանձնական կարծիքներէն զտուած կ'ելլէ. իրեն համար բաւական է՝ որ աս կամ ան ազգային հայրմը, կամ առ առաւելն անոնցմէ մէկ քանին առանկ կամ անանկ սորվեցուցած սեպուին: Ասով էջմիածնական եկեղեցին իրեն հինգ առ հարիւր Հարցը՝ անանկ առաւելութիւն մը գործքով կուտայ, զորն որ Վաթուղիկէ Հռոմէական եկեղեցին ոչ Լա-

տին եւ ոչ Յոյն Հարցմէ մէկուն կամ մէկ քանիին կու տայ կամ կրնայ տալ զատարար՝ մնացեալներուն վկայութեանը հակառակ ։ Վասն զի կաթողիկէ կանոնին համեմատ Արքեպիսկոպոս ան ատեն մինակ կանոն հաւատոյ է, երբ որ կը միաբանին բան մը վարդապետելու ։ Մնացած ատեն հաւատոյ կանոն չեն տր ։ Կրնայ Ոսկերերան մը, Օգոստինոս մը, նաեւ Լուսաւորիչ մը իրեն աւանձնական կարծիքներն ունենալ, եւ երբեմն ան ուղի կարծիք ալ ։ Ասոնցմէ եւ ոչ մէկուն անսխալութեան սլարգել խոստացուած է, հասցա մինակ կաթողիկէ եկեղեցւոյ ուսուցանող մասին խոստացուած է Հոգին սուրբ, եւ անոր միաբան վարդապետութիւնն է՝ որն ր Ս. Հարց միաբան վարդապետութեանը մէջ կը ցդանայ ։

Մէկ խօսքով՝ Կաթողիկէ եկեղեցւոյ մէջ տիեզերական է աւանդութիւնը, Էջմիածնական եկեղեցւոյ մէջ ազգային է ։

Թէ հաւատալեաց կանոնին նկատմամբ ինչչափ սեղմեալ գաղափար ունին մեր Էջմիածնական եղբարքը, շատ զգալի կ'ըլլայ ան խօսքերէն՝ զորոնք գրեթէ 50 տարի առաջ հզօր Պատրիարք մը (Պօղոս) մեր հաւատակից հարցը կ'ընէր, երբ չը զասոնք ժողովքի կանչելով՝ կ'ուզէր համոզել որ Էջմիածնական դաւանութիւնն իրբեւ ուղիղ ընդունին ։

« Մեք, կ'ըսէ, չունի՞ք բան ինչ եւ հա-
 • կառակութիւն ընդ այլ եկեղեցիս՝ առ զէն
 • քէ Կոնստանդնուպոլսոյն Հայկազեան սրբոց Հայոց
 • զուղղափառութիւնն կ'ամիմք յայտնել . . .
 • որովհետեւ ամենեքեանքդ ընդունիք զբա-
 • նըս Լուսաւորչին եւ սրբոյն Ներսեսի Շնոր-
 • հալւոյն, եւ այլն, ուրեմն չմնաց այլ ինչ
 • բաժանումն ի միջի » (էջ 22), « Եւ մեք
 • (Պատրիարքս) սկսաք կարգաւ առնուլ ըզ-
 • վկայութիւն իւրաքանչիւրոց՝ յանուանէ կո-
 • չեւորով մի առ մի՝ թէ հաւատասն եւ ընդու-
 • նիս զուղղափառ հաւատս ուրբ Լուսաւոր-
 • չին եւ սուրբ Ներսէս Շնորհալւոյն, եւ հը-
 • նազանդեալ հետեւիս « Էն » բանից սոցին .
 Ատենախօսութիւն ինիստն Թ. 1817, հոկտ. 25

Նոյն տարւոյն Նոյեմբերի 22 ին կոնդա-
 կով մը Հայոց եկեղեցւոյն բրիտանացական
 հաւատքը ճշդելու կերպն որոշելով կ'ը-
 սէ նոյն Պատրիարքը. « Գիրք բացայայ-
 • տիչք, կ'ըսէ, ուղղափառ հաւատոյ Հայոց
 • սուրբ եկեղեցւոյս՝ բաց ի յԱստուածաշունչ
 • գրոց, են յատկապէս այնք՝ որ սրբազան
 • հայրապետաց մերոց սահմանադրութեամբ
 • հանապազօր պաշտին յամենայն սուրբ
 • եկեղեցիս Հայոց : Եւ են այսոքիկ, Փո-
 • մագիրքն, Շարականն, խորհրդատեա-
 • րըն, Ճաշոց եւ Մաշտոցն, ընդ որս եւ
 • գիրք սուրբ Լուսաւորչին եւ Ընդհանրա-

- « Կանն սրբոյն Ներսեսի Շնորհալոյ, յայսո-
 « սիկ գրեանս լուսաւոր մտօք հաւաքեալ
 « գանձին բանք ուղղափառ սուրբ վարդա-
 « պետաց եկեղեցւոյ մերոյ՝ հաւատիս հիմունքս
 « հաւատիս, եւ բաց ի սոցանէ չունիմք հրաման
 « զայլ զիրք բերել, քանզի սոքա են հիմունք
 « ուղղափառութեան Հայաստանեայց սուրբ
 « եկեղեցւոյ, »

Հսււատալեաց աղբիւրն այսչափ պզտիկ-
 ցրնելէն ետքը՝ անանկ անգործածելի բալլիք
 մ'ալ իր հնազանդելոյ ձեռքը կ'աւանդէ վե-
 րոյիչեալ Պատ, իարքը, որ նոյն աղբիւրը բո-
 լորովին կը խնու ։

- « Սյս գրոց բանք, կ'ըսէ, ընդունելի են
 « ըստ մտաց հեղինակին՝ զիւրիմաց մտօք՝
 « նոյն բառիւք, ոչ առաւել եւ ոչ պս կաս ։
 « Ի՞նչի՞նչ այն է՝ զոր բանն ըստ ինքեան
 « սուսջին իմացմամբն ցուցանէ . . . ուստի
 « զմեզին եւ զգերազանց բանս նոցին (այլց
 « հարց) պարտաւորիմք ստուգել վկայու-
 « թեամբ սուրբ հարցն մերոց, եւ մի այժմ
 « նորոգ մեկնութիւն տալով բռնաբարել ։
 « Նոյն ինչիւք, այսինքն՝ մի եւ մի լիցի գիտ-
 « նական ոճիւ աւելի բառ ինչ իրր իյայտ-
 « նութիւն մուծանել . այլ նոցին բարբառով
 « զնոցայն խօսիմք » (էջ 27—28) ։ Պատմ.
 անցից ի Կ-Պրլիս վասն յայտնի կացուցա-
 նելոյ զճճմ. հաւատոյ Հայաստ . եկեղ. հրա-

մանաւ Կ-Պոլսոյ Պատրիարքի Տեառն Պօ-
ղոսի. 1818. Փետր. 15 :

Այսչափ՝ բացայայտութենէ, այսչափ՝ լոյ-
սէ կը վախնայ աս Պատրիարքը :

Ահաւասիկ մտաշրուժեան արժանի կէտ մը :

4. Էջմիածն սկան եկեղեցին անանկ հաւատոյ
կանոն մ' ունի՝ որ իրեն հոգը չէ թէ ինչ կ'ը-
սեն ուրիշ ուղղութեամբ եկեղեցիները : Թող
անոնց հազարաւոր հովիւները սորվեցնեն
ինչ կ'ուզեն : Թէ որ ասոնց վարդապետու-
թիւնն իրեն հարցն եւ հովուացը ըսածին չի
համաձայնիր, վերջիններուն հետեւելու, եւ
առջինները թող տալու է : Թէ որ անոնք եւ
ասոնք միարան են, հ'սրկաւ՝ չէ թէ առաջին-
ներուն՝ հապա վերջինն'րուն վկայութիւնը
գինք ի հաւանութիւն կը շարժէ : Յայտնի է՝
որ ասոր ըստ ամենայնի ներհակն է կաթու-
ղիկէ հաւատոյ կանոնը :

2. Ուստի՝ եթէ Էջմիածնա՛յան մը՝ • եկե-
ղեցւոյ ամէն հաւտացածը • հաւատալու վրայ
կը խօսի, իրեն «ճշշ» կաթուղիկեայ հաւա-
տացելոյն «ճշշ» չէ. եւ ոչ ալ էկէշշէ ըսածը՝
կաթուղիկէ, ընդհանրական, ծագաց իծագս
երկրի տարածուած եւ ամէն աղգաց մէջ քա-
րոզող եկեղեցւոյ ուսուցանող մասն է, հապա
մինակ Էջմիածնական հովիւներն են :

5. Էջմիածնական եկեղեցին իր հաւատոյ
կանոնը գրեթէ մատենադարանի մը մէջ

կ'ամիտութիւն, ատոր մէջ քանակէն ճշմարտութիւն հարկաւոր ի փրկութիւն քովանդակուած կը սեպէ, անկէ դուրս եւ անոր վրայ Հոգւոյն սրբոյ օգնութեամբն երաշխաւորուած կենդանի գառաւորութիւն մը չի ճանչնար.

Ասոր հակառակ՝ կաթողիկէայ հաւատացեալը կը յարգէ աս գանձարանը՝ բայց իրրեւ տիեզերակոն եկեղեցւոյ գանձարանին մէկ մասը, եւ չի էրնար ըսել՝ թէ աս ազգային մթերքէն դուրս քրիստոնէական հաւատոյ եւ վարուց համար հարկաւոր ճշմարտութիւն եւ բացատրութիւն մնացած չըլլայ, անանկ՝ որ նոյնն ամբողջացունել և էւ լուսաւորելու համար՝ ուրիշ սրբոց Հարց աւանդութիւնը պէտք չըլլայ կամ ան հեղինակութիւնը՝ որնոր երբէք աւելորդ պիտ'որ չըլլայ՝ ցորչալի կարօտ են եւ կարօտ պիտ'որ մնան մարդիկ և յամենայն ճշմարտութիւն քանաջնորդուելու:

Ստուգիւ աս էջմիածնական զաղափարէն շատ հեռու գտնուած են մեր ճշմարիտ Հարքը, որոնք իրենց վարդապետութիւնը՝ կաթողիկէ եկեղեցւոյ աւանդութեանը հետ սանքէն՝ մինակ իրրեւ քիչ առու մը հանեցին, եւ եկեղեցւոյ կենդանի հեղինակութեան ազրիւրէն իրենց ամանները լեցունելու առանձն չէին կրնար եւ ոչ միտքերնէն անցունել՝ որ անոր բոլոր ջուրն սպառեցին: Աս

կենդանի հեղինակութեան դպրոցին մէջ՝ ինչ դասեր այսօր չեն առնուր, թէ որ այնչափ դարերէ ետքը՝ Աթանաս մը, Հիլարիոս մը, նաեւ Լուսաւորիչ մը իրենց փառաւոր գերեզմաններէն արթըննան:

Պէտք ենք անկեղծութեամբ խոստովանիլ որ եթէ Էջմիածնական եկեղեցին հաւատոյ ու բարուց նիւթերուն մէջ երբեք սխալած չըլլալու եւ երբեք չսխալելու արտօնութիւն մը (իրմէ գոնէ 100 անգամ մեծագոյն եւ իմաստնագոյն կղերի մը նոյնը զլանալէն ետքը) գոնէ իր վրայ չ'ապացուցաներ, իրեն հաւատոյ կանոնը անանկ թեթեւ եւ անանկ խոհեմ դատողութենէ զուրկ է՝ որ անոր վրայ հիմնուած Էջմիածնական հաւատքը չի կրնար « խօսուեն (կամ բանաւոր) սլաշտօն » (Հռոմ. ԺԲ. 1.) ըսուիլ եւ կոյր հետեւողութենէ ուրիշ անուն մը դժուարաւ կրնայ առնուլ:

Այսչափ կը տարբերի Վաթուղիկեայ հաւատքն Էջմիածնական հաւատքէն, թէ՛ ընդարձակութեամբ՝ Նիւթոյն կողմանէ, եւ թէ՛ սաստկութեամբ՝ սլաշտօնին կողմանէ:

Բայց կրնան ըլլալ եւ կան ալ Էջմիածնական եկեղեցւոյ հաղորդութեանը մէջ անանկներ՝ որոնք մէկ կողմանէ ծանր գալով իրենց աս հաղորդութիւնը թող տալ՝ ու մէկալ կողմանէ իրենց փրկութեան հոգւովը սլաշարուած՝ Էջմիածնական կամ արդէ

Հայաստանեայց եկեղեցւոյն Հռոմէական եկեղեցիէն ունեցած մեծաւեժ ու բազմաթիւ հաւատոյ տարբերութեանց առջեւ փրկաւէտ կերպով մը կը զարհուրին :

Ի՞նչ կը հայթայթեն ասոնք : Ասանկներն իրենց խիղճը հանդարտեցընելու համար՝ միտքերնին իրենց եկեղեցւոյն վրայ պտըտող վէճերէն վեր վերցընելով՝ կը ջանան մտքով երբեմն նաեւ խօսքով՝ Աթոռղիկէ Հռոմէական եկեղեցւոյ նաեւ ան ամէն վարդապետութիւններն ընդունելու, զորոնք արդէ Հայաստանեայց եկեղեցին՝ որուն մէջ ծնած ու սնած գտնուած են, չի կրնար ընդունիլ կամ դաւանիլ, ինչպէս տեսանք : Աս կերպով կը սեպեն թէ՛ ա՛լ ամէն բան ընդունեցան եւ չի մնար բան՝ զորնոր Աթոռղիկէ Հռոմէական եկեղեցին սորվեցընէ եւ իրենք չհաւատան :

Ասանկ՝ կը խորհին, ասանկ կը խօսին միշտ միշտ ու խօսի Աթոռղիկէականները :

Անհիմն մխիթարութիւն : Դարձեալ չեն կրնար ամէն բան հաւատալ՝ ինչ որ Աթոռղիկէ Հռոմէական եկեղեցին կը հաւատայ : Աս եկեղեցին հաստատութեամբ կը հաւատայ եւ ամենայն պնդութեամբ կը սորվեցընէ՝ թէ՛ փրկութեան համար անվրէպ հարկաւոր է՝ որ քրիստոնեան (ճշմարտութիւնը ճանչնալէն ետքը) չէ թէ՛ մինակ մտօք՝ հասլա ի-

բօք Կաթուղիկէ Հոռմէական եկեղեցւոյ կա-
ռաւարութեան տակ եւ անոր Հնազանդու-
թեան մէջ ապրի, եւ թէ այնպիսին՝ Գեօգի աս
Հնազանդութեան մէջ ապաշխարութեան
վաւեր խորհուրդ ու մեղաց թողութիւն կըր-
նայ ընդունիլ:

Կրնայ ասոր հաւատալարդի Հայաստա-
նեաց եկեղեցւոյ որդի մնալ ուղելով՝ կաթու-
ղիկէ Հնազանդութենէ հրաժարողը. թէ որ
հաւատար՝ չէր կրնար նոյն եկեղեցին տա-
կաւին իրեն մայր բռնել:

Այն գէս անկարելի է ասանկ Գեօգի Գեօգի --
ուրա՛ւ կաթուղիկէ եկեղեցւոյ մէջ մտնել,
ինչպէս անկարելի է միայն մտքով կամ
բաղձանքով եկեղեցւոյ անդամ ըլլալ ա-
ռանց իրօք մկրտուիլ ուղելու, մտքով կամ
(սուտ) զղջմամբ մեղաց թողութիւն գտնել՝
առանց խոստովանութեան խորհրդոյն մօ-
տենալ ուղելու: Ասանկներն Աստուծոյ առ-
ջեւ աւելի դժուարաւ կրնան արդարանալ,
որովհետեւ աւելի ալ լոյս ընդունած են ճշ-
մարտութիւնը ճանչնալու, բայց գուցէ մարդ-
կան փառքը իրենց համար Աստուծոյ փառքէն
աւելի արժեւորով կը ծփան անորոշ:

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Ա. Ի՞նչ էր մեր գլխաւոր դիտումը, սիրելի ընթերցող, բայց եթէ տեսնել թէ

1. Արդեօք Էջմիածնական արդի Հայաստանեայց եկեղեցին իր հաւատքին ու վարդապետութեանը մէջ կամուղիկէ հռոմէական եկեղեցւոյ հաւատքէն ու վարդապետութենէն տարաձայնութիւն ունի :

2. Արդեօք նոյն եկեղեցին ինք իր հաւատքին ու վարդապետութեան մէջ ինք իրեն համաձայն է :

Երկու եկեղեցեաց վարդապետութիւնն ու հաւատքը, երկուքին ալ վաւեր և ամենէն մեծ հեղինակութիւններովը հաստատուած գրուածոցը մէջէն դէմ առ դէմ բերելով սա անժխտելի արդիւնքն ունեցանք՝ որ

1. Արդի Հայաստանեայց եկեղեցին հաւատոյ ու վարդապետութեան մէջ կամուղիկէ հռոմէական եկեղեցւոյ հետ մեծամեծ տարաձայնութեանց մէջ է, ասոր և անոր մէջ շատ չանցնելու վիհեր կան, անանկ՝ որ երկուքն աղ ճշմարիտ, երկուքն ալ միանգամայն փրր-

կուժեան հասցընող եկեղեցի չեն կրնար ըլլալ :

2. Արդի Հայաստանեայց Էջմիածնական եկեղեցին իր վարդապետութեանը շատ մասերուն մէջ ինք իրեն ալ հակառակ է, ինք զինք սուտ կը հանէ, նոյն իսկ վերջի գրեթէ 50 տարուան միջոցին մէջ՝ ոչ ամէն ատեն մի և նոյնը կը վարդապետէ, ոչ ամէն տեղ մի և նոյնը կը հաւատայ, և ոչ ալ մի և նոյն տեղ ու ատեն մի և նոյնը կը սորվեցնէ, վերջապէս՝ իր վարդապետութեան ու հաւատքին ամէն մասերն իրար չեն բռներ, որով ինք իրեն համար ապացուցած կ'ըլլայ թէ ճշմարիտ ու փրկարար եկեղեցւոյ անվրէպ սեպհական եղած անսխալութեան պարզեւէն զուրկ է, և Մխիթարիչ Հոգին Սուրբ իրեն չ'առաջնորդեր, ինք չէ ան մի միայն ճշմարիտ ու փրկարար եկեղեցին :

Աս կրկին արդիւնքը մեր ամէն մէկ քայլին՝ առջևնիս ելաւ : Տեսանք թէ որչափ Մարդեղութեան վարդապետութեան մէջ յողողողներ է Էջմիածնական եկեղեցին և դեռ հին խմորը բոլորովին վերցած չէ : Ամենասուրբ Երրորդութեան վարդապետութեան մէջ Հոգւոյն Սրբոյ վրայ, այսինքն՝ երեք անձանց իրարու յարաբերութեանցը վրայ, ունեցած

վարդապետութիւնը կլիմաներու համեմատ
 ուղիղ ու մոլար է: Հոգւոց՝ մահուընէ ետքն
 ունենալու վիճակին վրայ՝ նոյնպէս: Վերջին
 օժման խորհուրդը նիւթովն ու կերպովը մի-
 անգամայն փնացուցած է: Քրիստոնեայ տի-
 եզերաց վարդապետութեան ու օրինաց դէմ՝
 պատարագի բաժակն առանց ջրոյ կը գործա-
 ծէ: Իր բարձրագոյն եկեղեցական հեղինա-
 կութիւններովն անանկ քրիստոնէականներ
 ժողովրդեան համար կը քննէ ու կը հաստա-
 տէ, որոնք սուրբ գրոց կանոնին, մեղաց,
 խոստովանութեան ու կարգի խորհուրդնե-
 րուն և եկեղեցւոյ պատուիրաններուն վրայ
 թերութիւններով ու մոլորութիւններով լի են:
 Եկեղեցւոյ վրայ տիեզերական ժողովոց հա-
 կառակ վարդապետութիւններ ունի՝ իրարմէ
 անկախ կառավարութեամբ եկեղեցիներ դնե-
 լով, դրութիւն մը որն որ, ինչպէս տեսանք,
 չէ թէ մինակ կաթուղիկէ ուղղափառ վարդա-
 պետութեան տրամաչափապէս հակառակ է,
 հապա նաև Էջմիածնական եկեղեցւոյ և ա-
 նոր քրիստոնէականներուն ուրիշ վարդապե-
 տութիւնները կ'աւրէ, մանաւանդ թէ ինքն
 ալ իրեն համաձայն չէ՝ դրածը վերցունելով
 ու վերցուցածը դնելով, Սուրբ Գիրքն և ա-

ւանդութիւնը, նաև իր ազգային աւանդու-
 Թիւնը կը բռնաբարէ: Չարհուրելի են հե-
 տեութիւնները. աս դրութեամբ որչափ եպիս-
 կոպոս՝ անչափ ալ իրարմէ անկախ Քրիստո-
 սի եկեղեցիներ կրնան բազմանալ, ասով եկե-
 ղեցւոյ շարունակութիւնն անոր սկզբանն ան-
 նման կ'ըլլայ, նոյնը զինուորեալ և երևելի ե-
 կեղեցին առանց զինուորեալ և երևելի զլիսոյ
 կը թողու, աստուածային հաւատոյ ստուգու-
 Թեան ջիղը կը կտրէ, նոր օրինաց վիճակը՝ հին
 օրինաց վիճակէն շատ աւելի անկատար կը
 ցուցընէ, հաւատոյ անտարբերութեան առջև
 ամէն դուռ կը բանայ, այսինքն՝ ամէն բան
 ասանկ ալանանկ ալ հաւատալու ազատութիւն
 կուտայ՝ երբ որ եկեղեցւոյ անսխալ հեղինա-
 կութիւնը տիեզերական ժողովներով մէկտեղ
 կը փճացընէ, վերջապէս Քրիստոսի եկեղեցին
 աստուածային կանխատեսութեան և իմաս-
 տութեան համաձայն չկազմուած տապան մը
 կ'երևցընէ, որնոր մարդկային կրից հողմե-
 րէն արդէն քայքայուած ըլլայ: Նոյն դրու-
 Թիւնը եկեղեցական կառավարութեան մէջէն
 ընդհանուր տեսչութեան իրաւունքը մէկ կող-
 մանէ, մէկալ կողմանէ՝ ընդհանուր հնազան-
 դութեան պարտքը վերցընելով՝ վերցուցած է

բարեկարգութիւնը պահելու, անկարգութիւնը շխտելու մեծ զսպանակը, և հին օրէնադրութիւնը նոր յարաբերութեանց առջև զօրութիւնը կորսընցուցած ատեն՝ նոր օրէնադրութիւն մը արժեցընելու հեղինակութիւնը ջնջած է: Կրդերը ինքնագլուխ բրած ատեն՝ ժողովրդեան ստրուկ և միանգամայն բեռ բրած է: Էջմիածնական կղերին և ժողովրդեան արդի անդարմանելի կրօնական վիճակն աս ազատութեան ծառին պտուղն է:

Վերջապէս բացարձակ եկեղեցական անկախութեամբ՝ որն որ նոյն դրութեան գործադրութիւնն է, Էջմիածնական պաշտօնեայն մեղաց թողութիւն և պատժոց ներողութիւն տալու իրաւասութենէն զուրկ է, և հարազատ Էջմիածնական մը չունի ան ամբողջ ու բանաւոր հաւատքը՝ որն որ կաթուղիկէ եկեղեցւոյ մէջ կը դաւանուի, և ոչ ալ առանձնական մը կրնայ երբեք նոյնն իրեն համարունենալ՝ ցորչափ արդի Հայաստանեայց եկեղեցին կաթուղիկէ միութենէն դուրս կրմնայ և ինքն ալ անոր հետ:

Բ. Կրնան մեր սիրելի բայց դժբախտութեամբ աս կաթուղիկէ միութենէն զատուած եղբայրներէն զոնէ ոմանք աս մեր խօսքէ:

րուն ըսել թէ Խիստ է բանդ: Բայց անտարակոյս մեր խնդիրը խստութեան ու կակղութեան վրայ չէ: Ինք Յիսուս Քրիստոս մեր բաղցր, ներող ու մարդասէր Տէրն իր պաշտօնեաներուն օրէնք և օրինակ տուած է իրեն որոշ և անվրէպ սպառնալիքները՝ զորոնք անանկներուն կ'սպառնայ որոնք իր վարդապետութեան նաև Տէկ կէտը կը փոխեն (Մատթ. Ե. 18. 19:) Ճշմարտութիւնը, վասն զի ճշմարտութիւն է, տարակոյս չկայ, աններող է մոլորութեան դէմ:

Ի վերայ այս ամենայնի՝ մենք սիրտերուն գաղտնիքը լրտեսելու իրաւունք մեզի չենք կրնար առնուլ: Տէր գիտէ՝ որ ասանկ տխուր զուարճութիւններով և Աստուծոյ արդարութեանը զարհուրելի և անհաս վճիռներովը զմեզ չենք սնուցաներ: Հապա ասոր ներհակ՝ մեր եղբարցը համար ցաւով և մեզի համար երկիւղով լեցուած՝ կը խոնարհինք Աստուծոյ գաղտնի դատաստաններուն դիմացը: Աստուծոյ ողորմութեան ու մարդասիրութեան ճամբաները չէ թէ նեղցընել, հապա ընդարձակել կը սիրենք՝ երբոր ուրախութեամբ կը մտածենք թէ Աստուած սրտերն իրեն շահելու բիւրապատիկ հնարք ունի: Եւ

երբոր Եղիայի պէս՝ մեր բաժնուած բայց սիրելի եղբարց վրայ աղօթք կ'ընենք, զիտենք որ կրնայ Աստուած մեզի անանկ ըսել՝ ինչպէս որ ան մարգարէին ըսաւ ցուցընելով մեզի Թէ նաև ան բաժնուած ցեղերուն մէջ իրեն անանկ հաւատարիմ բարեկամներ ու երկիւղած երկրպագուներ պահած է՝ որոնք մոլորութեան առջև զիտնալով ծունր կրկնած չեն, որովհետև իրենց տգիտութիւնն այնչափ է՝ որ անոր յաղթել չեն կրնար: Ասոնք աղախինէն՝ չէ Թէ ազատ Յառայէն ծնած են, բայց հաւատոյ Հօրը, Պետրոսի, որդիք են, որոնք Թէպէտ ան մխիթարութեան լիութիւնը չունին, զորն որ «որդիք ազատին» կը վայելեն, բայց որովհետև առանց իրենց յանցանքին անապատի մէջ մոլորած են, Թէ կենաց և Թէ մահուան ատեն իրենց սրբարար խորհուրդներ հոգացուած են:

Սակայն «ով կրնայ յանդգնիլ աս չյաղթուելու և Աստուծոյ առջև առանց յանցանքի մնալու չափ տգիտութեան սահմաններն որոշել, որոնք ազգերու, երկիրներու, բնաւորութեանց և ուրիշ շատ բաներու նայելով կը զանազանին». Պիոս Թ. Խօսակց. Գ Դեկտ. 1854:

Բայց Թէ որ աս սահմաններն առանկ

յընդհանուրն անորոշ են, սա բոլորովին որոշ, սա բոլորովին ստոյգ է՝ որ դուն աս տգիտութեան սահմաններէն դուրս ես, սիրելի ընծերցող: Դուն՝ որ գիտութեանդ լուսով իբրև միամիտ հարց նրբամիտ որդի կ'ապրիս, չես կրնար առանց յանցանքի՝ նախապաշարմամբ մը յառաջուրնէ չգրաւուած քննութիւններդ մինակ «փրկութեան գիտութեանը» (Ղկ. Ա. 77) զլանալ: Եւ ոչ ալ կրնաս առանց ծանր վտանգի քու գործողութիւնդ ան համոզմանդ պարտապան թողուլ՝ զորն որ աս քու անաչառ քննութիւններէդ կը հանես: Թէ որ աս մեր չընչին գրութիւնը կրնայ աս վերջիններուն փոքր ինչ նպաստել, ուրիշ բան չենք ըլլար՝ բայց եթէ Ապողոս մը (Ա. Կորընթ. Գ. 6), վասն զի վերջին հետևութիւնը միշտ երկնաւոր շնորհաց այցելութեան կ'սպասէ:

Գ. Իրօք՝ ոչ մեր դատը և ոչ մեր ընծերցողները մեր գրութեան ըստ ինքեան կարօտ են: Սամարուհւոյն պէս երջանիկ չենք որ մեր Տէրը իր մարմնաւոր ներկայութեամբը մեր վէճը կտրէ՝ բացարձակ որոշելով թէ որ կողմն է փրկութիւնը: Բայց բացարձակ և անտարակուսելի որոշում մ'ունենալու համար՝ կարօտ ալ չենք որ ընդ ծով և ընդ ցամաք յածինք.

նոյն Տէրը չի դադրիր ամէն մէկերնուս ներկայ ըլլալու իբրև լոյս որ կը լուսաւորէ ամէն աշխարհք գալու մարդը (Յովհ. Ա. 9), անանկ որ նոյննայսօր պէտքենք ըսել՝ ինչ որ հին օրինաց մէջ Մովսէս և նորոյն մէջ Առաքեալ ըսաւ . « Չըլլայ որ ըսես . ով պիտ'որ երկինք ելլէ , այսինքն զՔրիստոս իջեցընելու , կամ ով պիտ'որ անդունդք իջնայ , այսինքն զՔրիստոս ի մեռելոց հանելու : Շատ մօտ է քեզի (քարոզուած) խօսքը , բերնիդ և սրտիդ մէջն է : » Հռոմ. Ժ. 7.

Ուստի մեր կենսական խնդրոյն դատաւորը մեր ներսն է , մեր ներքին մարդը , մեր բանական « հոգին՝ որն որ բնականաբար քրիստոնեայ » * է , կ'ըսէր Տերտուղիանոս անոնց՝ որոնք մէկէ աւելի Աստուած կ'ընդունէին . մենք , « նաև կաթուղիկեայ է » կ'ըսենք անոնց՝ որոնք մէկէ աւելի ճշմարիտ եկեղեցի կ'ընդունին : Արդ թէ որ մեր խօսքերուն զոհ չեն մեր բարեկամները , հոգ չէ . ունինք դատաւոր մը՝ զորն որ անկարելի է կաշառել , որուն վճռէն անդին մէկու մը չի բողոքուիր , որուն խօսածն իւրաքանչիւր մարդ կը հասկընայ , մանաւանդ թէ (ըստ մտաց ինչ) ինք իւրա-

* Anima naturaliter christiana.

քանչիւր մարդ՝ ան դատաւորն է, այսինքն՝ ամէն մէկուն խիղճը, մեր գերագոյն գործնական դատաստանը :

Աշխարհքիս երեսը զանազան բաւական իրարու հակառակ բրիստոնէութեան անուամբ կրօններ կան : Ասոնցմէ որը, որ եկեղեցին պէտք է ընտրել : Ամէն մտադիր մարդու, ըլլայ էջմիածնական, ըլլայ Կաթողիկէական, հաւատարապէս պարտք է՝ որ աս խնդիրը մտաց կարողութեանն ու խղճին թելադրութեանը համեմատ լուծած ըլլայ :

Արդ աս ընտրութեան ատեն ուրիշ ինչ կը հրամայէ խիղճը՝ բայց եթէ ան միայն ընտրել՝ որն որ ~~հէշտ~~ է, վասն զի կրօնի կամ փրկութեան խնդիր է, գործք մը զորն որ մինակ մէկ անգամ պիտ'որ գործենք, գէշ կամ աղէկ, յաւիտեան մնալու : Ուստի՝ որ ճամբան որ մարդս Աստուծոյ ու մահուան առջև իր անկեղծ խղճմտանքին մէջ ամէն իրեն ծանօթ եղած փրկութիւն խոստացող ճամբաներէն ապահովագոյն կը գտնէ, պարտական է ան ճամբէն միայն քայլելու : Թէ որ մէկը աս գերագոյն հրամանին գոյութեանը և անկէ յառաջ եկած մարդուս պարտականութեանը վրայ տարակոյս կը հանէ, պէտք

է որ նախ իր բանականութեանը վրայ տարակուսի :

Իրօք ան դատաւորը՝ որուն առջև ամէնքնիս ուշ կամ շուտ օր մը պիտ'որ ելլենք, մեր հաւատացածին ու չհաւատացածին պատասխան տալու, այնչափ պիտ'որ չպահանջէ՝ թէ ինչո՞ւ ճշմարիտ վարդապետութեան կամ կրօնի չի հետևեցար, որչափ համար պիտ'որ ուզէ, թէ ինչո՞ւ ամենէն ապահով վարդապետութեան, կրօնի, եկեղեցւոյ չի հետևեցար՝ երբոր ասոր ապահովութիւնը տեսար կամ կրնայիր տեսնել թէ որ միայն ուզէիր, ուստի քու փրկութիւնդ վտանգի մէջ թող տալով մեղար ծանրապէս :

Ուրիշ բան պէտք չէ, բայց եթէ առողջ միտք մը՝ իմանալու որ մարդ աս նիւթիս մէջ Աստուծոյ դատաստաններուն առջև ունեցած պարտքը կատարած կ'ըլլայ թէ որ կրնայ անկեղծութեամբ ինք իրեն ըսել թէ ան քրիստոնէական կրօնը կամ եկեղեցին ընտրած է՝ որն որ շնորհաց ու փրկութեան մասին ամէնէն աւելի ապահովութիւն կը ցուցընէ : Որովհետև կրնայ զգալ որ Աստուծոյ նախախնամութեանն ալ պարտքն է՝ որ ըստ օրինի փնտրողներուն ամենէն ապահով քրիստոնէական

կրօն կամ եկեղեցի ճշդիւ ան երևայ՝ որն որ իրօք մի միայն ճշմարիտն է: Ուստի հարկ է որ մարդ վստահ ըլլայ՝ թէ ամենէն մեծ ապահովութիւն հոն կայ՝ ուր որ մի միայն ճշմարտութիւնն է, և մի միայն ճշմարտութիւնը հոն է՝ ուր որ ամենէն մեծ ապահովութիւն կայ:

Քրիստոնէութեան անուամբ պարծող կրօններուն մէջէն մի միայն ճշմարիտը շատ մը սուտերէն շատ անգամ հարկ կ'ըլլայ բարակ խնդիրներով և քննութիւններով գտնելու՝ որոնց քիչ մարդ կարող է: Ասոր հակառակ՝ նոյն կրօններուն կամ եկեղեցիներուն մէջէն թէ՛ հրն է ապահովագոյնը՝ այսինքն մի միայն ապահովը, Աստուծոյ երկիւղովն և իր հոգւոյն փրկութեանը հոգով պաշարուած սիրտ մը կրնայ շատ դիւրաւ որոշել: Հոս ռամիկը փիլիսոփային հաւասար է, աւելի բարոյական քան թէ տեսական է խնդիրնիս, աւելի զործք ունի զործնական խոհեմութիւնը քան թէ տեսական սրամտութիւնը:

Արդ էջմիածնական մը՝ որն որ ինչպէս ամէն մահկանացու՝ նոյնպէս ալ ինք, խղճի զործնական հրամանին տակն է, — էր — է կշիռ մը ձեռք առած ատեն, բոպէ մը չի կրնար

գործնական որոշման վրայ տարակուսի մէջ
 մնալ՝ երբոր խնդիրն իր կրօնին կամ կաթու-
 ղիկէ հռոմէական կրօնին ~~առանձին~~ վրայ
 է, որովհետև սա երկու բանն աղէկ գիտէ
 Էջմիածնականը: Մէյմը Թէ Կաթուղիկէ հռո-
 մէական եկեղեցին աշխարհքիս մէկ ծայրէն
 մէկալ ծայր կ'աղաղակէ Թէ « Աս կաթուղիկէ
 հռոմէական հնազանդութենէ դուրս՝ չափա-
 հասից համար ոչ խորհուրդներն օգուտ մ'ու-
 նին, ոչ յաւետենական կենաց արդիւնք կը
 վաստկուի և ոչ փրկութեան կը հասնուի: »
 Ասիկայ իր է, ոչ որ իրեն ուզելովը կրնայ ը-
 նել՝ որ կաթուղիկէ հռոմէական եկեղեցին իր
 ժողովներովը, հանգանակներովն և հազարա-
 ւոր, բիւրաւոր կղերականներովը նոյնը չը
 քարոզէ և չհաւատայ: Մէյ մ'ալ ասոր հակա-
 ոակ Էջմիածնական եկեղեցին՝ որն որ հազիւ
 կաթուղիկէ հռոմէական եկեղեցոյն 100 ին
 երկուքն է, կ'ըսէ. « Զէ Թէ մինակ կաթուղիկէ
 հռոմէական եկեղեցոյ հնազանդութեան մէջ,
 հապա նաս անկէ դուրս, իմ ծոցս, խորհուրդ-
 ներ կան՝ որոնք չափահասներն ալ սրբելու
 զօրութիւն ունին, յախտենական կենաց
 պաղաքեր շնորհք և փրկութիւն: »

Արդ՝ որ կողմն է ապահովութիւնը, որ

կողման վիճակը վտանգաւոր է, կշիռքին երկու նժարներն ինչպէս կը կենան: Կաթուղիկէ կրօնին ապահով ըլլալուն վկայութիւն կու տայ Էջմիածնական եկեղեցին, Էջմիածնական կրօնին ապահով չըլլալուն վկայութիւն կու տայ կաթուղիկէ հռոմէական եկեղեցին, բոլոր վկայութիւնները կաթուղիկէ կրօնին կողմն են, Էջմիածնական կրօնին՝ միայն ինք Էջմիածնական եկեղեցին կը վկայէ, մինակ ինք իր անձին համար բարի կ'ըսէ:

Կաթուղիկէ հռոմէական եկեղեցին միայն չէ՝ որ իրեն համար բարի կը վկայէ, վասն զի ան ամէն կրօն կամ եկեղեցի՝ որն որ չի կրնար համարձակիլ ինք զինք թէ՛նք թէ՛նք կրօն կամ եկեղեցի անուանել, նովին իսկ վկայութիւն կու տայ՝ թէ իրմէ ապահովագոյն է ան եկեղեցին կամ կրօնը՝ որն որ ինք զինք մի միայն փրկարար եկեղեցի կամ կրօն կը վարդապետէ, և հանդիսական կերպով կը բողոքէ թէ աս տապանէն դուրս՝ անվրէպ կորուստ է, ով որ զինք յերկրի մայր չունի, երկինք զԱստուած՝ Հայր չունենար: Ամենևին կա՛նք մը չկայ որ կաթուղիկէ հռոմէական եկեղեցին կորստեան ճամբայ ըլլայ, բայց Էջմիածնական եկեղեցոյ համար՝ աշ-

խ սրհիս ամենէն անհամեմատ մեծագոյն քրիստոնէական եկեղեցւոյ կողմանէ աշխարհաբարոզ վկայութիւն մ' ըլլալով որ շնորհաց և փրկութեան նամբայ չէ, նոյն Էջմիածնական դաւանութեան հետևողներուն վրայ ահագին լեռան մը պէս կը ծանրանայ բանաւոր կասկած մը: Աս ինչ անով չ'եղծանիր՝ որ դեռ կաթուղիկէ վարդապետութեան կատարելապէս համոզուած չեն և կամ Էջմիածնական եկեղեցւոյ վարդապետութիւնն աւելի հաւանական կը բռնեն: Խնդիրը հաւանականութեանց վրայ չէ, մի միայն ապահովութեան վրայ է. անկասկած՝ ուստի ապահով կրօնն ու եկեղեցին կեցած ատեն՝ կասկածուած, ուստի անապահով կրօնը՝ գործնականապէս կրօն ըլլալէն կը դադրի, որովհետև մեր բանական բնութեան գործնական դատումը բացարձակ կը հրամայէ որ Թէ խորհուրդները՝ որոնք մեր արդարացուցման վստահացուցիչ առհաւատչեայներն են, և Թէ մեր յաւիտենական կեանքը բախտի ու բուժի տակ չձգենք:

Ուստի ցորչափ Էջմիածնական եկեղեցին կաթուղիկէ հռոմէական եկեղեցւոյ փրկութիւն չի զլանար, բայց կաթուղիկէ հռոմէականը՝

Էջմիածնականին կը զլանայ, ցորչափ կ'ըսեմ խնդիրն աս վինակի մէջ է, Էջմիածնական եկեղեցւոյն հետևողն երբեք չի դադրիր մեղանչելէ : Վասն զի երբ որ «նորաբնիկ» է փրկութիւնը կաթողիկէ հռոմէական եկեղեցւոյ մէջ, և «նորաբնիկ» է Էջմիածնականին մէջ, «նորաբնիկ» մեղաց պարտական է Աստուծոյ առջև ով որ Էջմիածնական եկեղեցւոյ մէջ կը կենայ : Բնական լուսով հաստատուած բարոյականին անբողոքելի կանոնն է՝ թէ ով որ խորհրդոց, կրօնի և փրկութեան մասին՝ նուազ ապահով կողմը կ'ընտրէ՝ ապահովագոյնը թող տալով, ինք զինք կորստեան կամ մեղանչելու վտանգի մէջ ձգած է, և ով որ ինք զինք կորստեան կամ մեղանչելու վտանգի մէջ ձգած է, արդէն նովին իսկ մեղանչած է :

Կը կրկնենք խօսքերնիս . որովհետև «սենուն» համար՝ «որոյք» և «որոհով» է՝ որ կաթողիկէ հռոմէական եկեղեցւոյ հնազանդութեանը մէջ կնյ ճշմարիտ կրօն, սրբարար խորհուրդ, ուստի և մեղաց թողութիւն և վերջապէս փրկութիւն, բայց շարունակ համար ստոյգ և ապահով չէ՝ որ անկէ դուրս ճշմարիտ կրօն, սրբարար խորհուրդ, ուստի և

մեղաց թողութիւն և վերջապէս փրկութիւն կայ, ով չի տեսներ՝ որ աս դիպուածիս մէջ ~~մէջ~~ համար ~~պէտք~~ և ~~անհրաժեշտ~~ մեղք է՝ կաթուղիկէ հռոմէական եկեղեցւոյ հնազանդութենէն դուրս, ուստի նաև Էջմիածնական ըսուած եկեղեցւոյն մէջ, ճշմարիտ կրօն, սրբարար խորհուրդ, ուստի և յաւիտենական կեանք փնտռել, վասն զի խղճմբտանքին գերագոյն գործնական դատաստանին և հրամանին հակառակ է (Հռոմ. ԺԴ. 23):

ՆՈՒԱՋ ԱՊԱՀՈՎ ԿՐՅՆԸ ԿՐՅՆ ԶԷ. ահա մեր խղճին վճիռը և խօսուածներուն բովանդակութիւնը:

Ոչ որ, ինչպէս ըսած ենք, կրնայ աս դատաստանին և հրամանին գոյութիւնը տարակուսի տակ ձգել, առանց իր բանական բնութիւնը խնդրոյ տակ ձգելու, բայց զժբախտութեամբ կարող ենք աստուածային շնորհօք զրդուած և երերած խղճմտանքին հետ կռուոյ ելլել և Արարչէն մեր ներսը զրուած աս կողմնացոյց ասեղին ցուցուցած ուղղութիւնը խտորեցընելու աշխատիլ՝ երբ որ անոր խայթերը կ'զգանք կամ երբոր աս երկնաւոր պատգամաբերն ամէն երկրաւոր շահերու կամ կորստեան ու կրից աղմուկը պատռելով գի-

շեր ու ցորեկ իր սուր ձայնը մեզի պէս մահկանացուներուն կը լսեցընէ: Մեր դժբախտութիւնն իր լրումը կ'առնու՝ երբ որ կը յաջողի մեզի վերջապէս լռեցընել աս ճշմարտախօս, անկաշառ և անողորբելի պատգամը՝ որուն դէմ պարսպ տեղ *հեռեւեռ* պատասխան կը փնտռէ, բայց կրնայ *հեռեւեռ* հրամայել՝ որ ալ չխօսի:

Մնաք բարով, ամենասիրելի ընթերցողք: Մեր խօսքերը թշնամույ խօսքեր չէին, բարեկամի, եղբօր մը խօսքեր էին, որնոր ձեզի հետ կը սիրէ ու կը յարգէ ինչ որ ձեր և իր Անցեալին մէջ ճշմարիտ և յարգելի կայ, կ'ողբայ Ներկայն, և լաւագոյն Ապագայ մը ամենուս թէ կը փափագի և թէ մօտեցընելու գործակից ըլլալ կ'ուզէ, բայց միանգամայն համոզուած է՝ որ դեռ ըստ բաւականին չէ ճանչցուած թէ մեր թշուառութիւնները՝ կաթողիկէ եկեղեցւոյ միութենէն զուրկ ըլլալու հետ ինչ սերտ կապակցութիւն ունին, և թէ աս ազնուական ազգը, ցորչափ չի ճանչնար և չի սիրեր ան *հեռեւեռ*՝ զորնոր արևելեան ժողովրդոց մէջ անոր սեպհականած կ'երևայ Նախախնամութիւնը, ան իր կոչումը կ'ըսեմ՝ որմէ, 500 տարի կայ, բոլորովին երեսը

դարձուցած է, չի կրնար և ոչ աս անցաւոր կենաց համար նշանաւոր արդիւնք մը յառաջ բերել որ և իցէ հսկայական ճիգ, որ և իցէ ճարտարահնար դարման :

Բայց մեր նպատակը՝ աս բաժանման մինակ յաւիտենական կենաց համար ունեցած հետևութիւնները ցուցընելն էր : Ասիկայ արդէն կատարուած սեպելով՝ ինչ ուրիշ բարեմաղթութիւն իրարու կրնանք ընել, բայց եթէ որ ինչպէս հոս Հայրենիք մը ծագմամբ զմեզ կը միացընէ, երկնաւոր Հայրենիք մ'ալ անդին վերջապէս զմեզ ժողովէ իբրև « քաղաքակիցք սրբոց և ընտանիք Աստուծոյ » (Եփես. Բ. 19) :

ԳԼԽԱԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Կաթուղիկէ եկեղեցւոյ և Էջմիածնական եկեղեցւոյ իրարու նկատմամբ ունեցած դիրքը՝ Էջմիածնական եկեղեցւոյ քրիստոնէականները Աս Քրիստոնէականներուն ծագումն և եղանակաւորութիւնները :

Էջմիածնական վարդապետութիւնն իր հարազատութեան մէջ տեսնելու համար՝ նոյն Քրիստոնէականներուն ունեցած կարևորութիւնը :

ԳԼՈՒԽ Ա. ՔՐԻՍՏՈՍ ՏԵՐՆ ՄԵՐ ԵՐԿՈՒ՞ ԹԷ ՄԷԿ ԲՆՈՒԹԻՒՆ ՈՒՆԻ. 1—26 :

1. Կաթուղիկէ վարդապետութիւնը :
2. Էջմիածնական վարդապետութիւնը :

ԳԼ. Գ. ՀՈԳԻՆ ՍՈՒՐԲ ՄԻՆԱԿ Ի ՀՕՐԷ՞, ԹԷ ՆԱՅԻ ՅՈՐԳԻՈՅ Կ'ԵԼԼԷ 27—58,

1. Կաթուղիկէ վարդապետութիւնը :
2. Էջմիածնական վարդապետութիւնը :

ԳԼ. Գ. ՄԱՀՈՒԸՆԷ ԵՏՔԸ ՀՈԳԻՔ Ի՞ՆՉ ՎԻՃԱԿԻ ՄԷՋ ԵՆ : 59—97,

1. Կաթուղիկէ վարդապետութիւնը :
2. Էջմիածնական վարդապետութիւնը :

Նախընթաց էրէ՛ ԳԼ-ի ներքինն ՎՐայ ընդ-հանուր պէտաւելիան 97—102 :

ԳԼ. Գ. ՎԵՐՋԻՆ ՕԾՄԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԳԸ 103—187,

1. Կաթուղիկէ վարդապետութիւնը՝
 2. Էջմիածնական վարդապետութիւնը՝
- ԳԼ. Ե. ՊԱՏԱՐԱԳԻ ԲԱԺԱԿԻՆ ՔԻՉ ՄԸ ԶՈՒՐ
ԽԱՌՆԵԼ ՀԱՐԿ Է ԹԷ ԶԷ: 188—279.

1. Կաթուղիկէ աւանդութիւնը՝
 2. Էջմիածնական սովորութիւնը՝
- ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՏԵՊՈՆՍԵՐՈՅ ԾՆՐՆՈՒ
ՊԵՏՈՍԻՆ և անոր յարակից տօներուն
ժամանակին վրայօք. 279—285.

ՆԱԽԸՆԴԱՅ ՎԵՐՂԷ ԷՐԷՆՈՒ ԳԼՈՒՄԷՐՈՒՆ ՎՐԱՅ
ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՄԵՆՈՒԼԷՆ 286—557:

ԳԼ. Զ. ԷԶՄԻԱԾՆԱԿԱՆ ՔՐԻՍՏՈՍԵՒԱԿԱՆՆԵՐ
ՐՈՒՆ ՇԱՏ ՄԸ ՄՈԼԱՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ
ՆԵՐԸ. 286—557.

1. Սուրբ զրոյ կանոնը՝
 2. Մէղք՝
 3. Խորհուրդք՝
 4. Պատուիրանք՝
- ԳԼ. Է. ՀՈՒՄԱՅ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ ԳԼԽԱՌՐՈՒ
ԹԵԱՆ ԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ Է ԹԷ
ՄԱՐԴԱՅԻՆ. 558—450.

1. Կաթուղիկէ վարդապետութիւնը՝
 2. Էջմիածնական վարդապետութիւնը՝
- Ա. Կաթուղիկէ Հոռեական էկէղեցիէն դուրս
Տեղաց Ռոդոմեթան էս, Ըէ զէս, 451—572
- Բ. Կրնա, Տարր Կաթուղիկէ Հոռեական էկէ-
ղեցիէն դուրս իենալով՝ ան հասարակն ունե-
նալ զորն որ աս էկէղեցին ունի. 475—489
ՎԵՐՁԱՐԱՆ 490—508.

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

Քանի Տը Իջևածնայան Քրիստոնէականներ
աւշ յետեւիտն անցնելով՝ առ յաւելո՞ածներս ընել
հարկ «Եպեցիէն» :

13. Էջին Դը ասանկ հարդալու է .

. . . քիչ մը մեղմացած Նեստորականութիւն
սեպած էր : Աս դարուս սկիզբը դեռ աս թիւր
ըմբռնումն ամբողջ կեցած էր . 1811 ին Քրիս-
տոնէականին մէջ ժողովրդեան առջեւ կը դըր-
ուի՝ որ Գ Աստուածամարդիւն բնութիւն հաւատայ :

« 2. Զիարդ առողն եւ առեցեալն լինին
« մի անձն եւ մի բնութիւն ,

« Պ. Քանզի բանն Աստուած այնպէս միա-
« ւորեաց ընդ անձին եւ բնութեան իւրում
« զմարդկութիւնն , որպէս մարմին մեր միա-
« ւորեալ է ընդ հոգւոյ մերում եւ մի բնու-
« թիւն եղեալ է ընդ նմա առանց շիտթման :
« Սոյնպէս եւ մարդկութիւնն միաւորեցաւ
« ընդ անձին եւ ընդ բնութեան Բանին Աս-
« տուծոյ եւ Գ Աստուածամարդիւն բնութիւն ե-
« ղեւ ընդ նմա առանց շիտթման եւ առանց
« փոփոխման » (էջ 6) :

Մի Աստուածամարդկային բնութիւն : Ճիշդ
աս է բովանդակ Միաբնակաց մոլորութեան
համառօտութիւնը , որուն դէմ Արեւելից եւ
Արեւմտից տիեզերական ժողովները դարերով
կռուեցան :

Գրեթէ նոյն ատենները Կաթուղիկէ հա-
ւատոյ հետեւողներէն հրատարակուած հայե-
րէն գիրքերէն փոքրի շատէ լուսաւորուած Փէշ-
տիմալճեանը, ինչպէս իր Լուսաշաւիղ անուամբ
գիրքէն կ'երեւայ, կաթուղիկէ վարդապետու-
թիւնն ըստ գոյացութեան առջի անգամ ըմ-
բռնեց, բայց հրատարակուելու համար ժամա-
նակը շատ տհաս էր, Քրիստոնէականներու մէջ
անցնիլը բոլորովին անկարելի, վասն զի կա-
թուղիկէ վարդապետութիւնն էջմիածնական
կղերին համար՝ դեռ Նեստորականութիւն կը
հօտէր: Անոր համար՝ 1814 ին Քրիստոնէականը
(սրնոր նոյն Պատուելոյն գրչէն ելած է) բնու-
թեանց երկուութեան կամ միութեան վրայ
լռելով՝

19. Էջէն Քշ ասան: Գրդալու է .

. . . Եղեւ Աստուածամարդ: »

Ան կողման վարդապետական գրուածոց
մէջ առջի անգամ աս Քրիստոնէականներուն
մէջ չէ՛ որ աս յստակ ըմբռնոււմը կը տեսնենք:
Ասոնցմէ 20 տարի առաջ հրատարակուած
« Քրիստոնէական Կրօնագիտութեան » մէջ կը
նշմարենք ան լոյսը՝ զորնոր Սալլանթեացը,
Պրոմեթէոսի պէս, Կաթուղիկէ Հոռմէական
եկեղեցւոյ վառարանէն առած տարաւ ան կող-
մերը:

- « Հ. Քանի՞ անձինք, եւ քանի՞ բնութիւնք
- « են, կ'ըսէ, ի Յիսուս Քրիստոս:
- « Պ. Մի միայն է անձն ի Քրիստոս և չէ՛
- « Ա. եւ ոչ մարդկային. իսկ բնու-
- « թիւնք ի նմա են Աստուածային եւ մարդկայ-

9 ին, բայց անչիոթ եւ անբաժան միաւոր-
 10 եալք ի միում անձին, վասն զի ոչ Աստուա-
 11 ծային եւ ոչ մարդկային բնութիւնն կորոյս
 12 զիւր յատկութիւնս եւ զտարբերութիւնս,
 13 եւ ոչ խառնեալ շիոթեցաւ մին ի միւսն, այլ
 14 եւս կան եւ մնան ամբողջ. եւ այս-
 15 պիտի սքանչելի միաւորութեամբ՝ Քրիստոս
 16 Տէրն մեր է կատարեալ Աստուած եւ կա-
 17 տարեալ մարդ (էջ 49):

18 « Ը. Քանի՞ կամք եւ քանի՞ ներգործու-
 19 թիւնք են ի Քրիստոս Յիսուս:

20 « Պ. Որովհետեւ ըստ ասացելոցս Քրիս-
 21 տոս է կատարեալ Աստուած եւ կատարեալ
 22 մարդ, ապա հարկաւ ունի նա թէ՛ զԱստ-
 23 ուածային կամս եւ զներգործութիւնս,
 24 թէ՛ զմարդկային կամս եւ զներգործութիւնս:»
 (էջ 58):

151 Էջին յիշ ասանէ հարդալն 1 :

. . . մարմնոյ միանգամայն օգտակար դեղը՝
 Կրնար մէկը միտքէն անցընել թէ աս
 դրութիւնն անցողական կարծիք մընէր, չէթէ
 լուրջ վարդապետութիւն մը: Անանկ չէ. Էջ-
 միածնական կղերը կամ անոր մէկ մեծ մասը
 5 քառորդ դարէ աւելի նոյն դրութեան վրայ
 կեցած է, դեռ 1811 ին տղոց ուսման համար
 պատրիարքական հրամանաւ տպագրուած Քր-
 իստոնէականը նոյնը կը սորվեցընէ:

« Ը. Վերջին օժումն զի՞նչ է, կ'ըսէ:

« Պ. Է զինուորութիւն հոգեկան որ տու-
 6 եալ լինի ի մկրտութեանն ժամանակի ընդ
 7 Դրոշմին եւ ընդ Հաղորդութեանն, առ ի

• չգրկիլ եւ յայսմանէ խորհրդոյ յանկարծա-
 • հաս մահուամբ » (էջ 11) :

Տարբեր բան կ'իմանար անշուշտ՝ երբոր
 ասկէ առաջ, բայց « Քրիստոնէական ուսա-
 նելիէն ետքը » 1769 ին « Քրիստոնէական ուսման
 ծաղկոցիկն » էջ 72 կ'ըսէր .

• Հ. Չինչ է խորհուրդն վերջին օժմանն :

• Պ. Է. օժանել զհիւանդսն օրհնեցեալ իւ-

• զով յանուն Տեառն ի բժշկութիւն մարմնա-
 • կան աստից եւ ի քաւութիւն ներելի մեղաց » :

Չէին կրնար աս նիւթիս մէջ կաթուղիկէ
 վարդապետութեան մասերն ասկից աւելի ա-
 ղաւաղութեամբ գործածուիլ :

Չէ թէ մինակ հաւատացելոց աս վարդա-
 պետութիւնը կ'աւանդուի, հասկա անոր հա-
 մեմատ ալ 1807 ին « Հ-ի-ւ-ւ-ւ-ւ հրամանաւ Տեա-
 ոքն Յովհաննու Պատրիարքի » տպուած մեծ
 Մաշտոցին մէջ, քահանայից հրահանգ եւ ազ-
 դարարութիւն կ'ըլլայ (էջ 15) թէ « Աստ կա-
 տարի մկրտութեանն խորհուրդ եւ սկսանին
 երկրորդ, երրորդ եւ չորրորդ խորհուրդքն, այս-
 ինքն՝ Դրոշմին, Վերջին օրհն եւ Հաղորդութեա-
 նքն նոր մկրտելոց » : Ասոր համեմատ՝ Դրոշմի
 կարգին վերաբերեալ էջերուն գլուխն ալ (երես
 16—17) նշանակուած է՝ « կարգ Դրոշմի եւ
 վերջին օժման » :

161 էջին մէջ ասանէ կարգաւոր է .

. . . քարոզութեան դուռը կը բանայ :

Աս Քրիստոնէականներուն հեղինակը, Մը-
 սեր Մսերեան, հոս ալ ինք զինք իր ն « ծայ-
 րագոյն վարդապետին » հաւատարիմ կը ցու-

ցընէ: Ինչ որ Սալլանթեանցն առ նիւթիս մէջ
ճարտարամտեր էր, նոյնն աւելի որոշ խօսքե-
րով նոր Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ծայրագոյն
հեղինակութեամբը հաստատուած ֆրիստոնէ-
ականները կ'աւանդեն:

• Հ. Զիւնչ է, կ'ըսէ ֆրիստոնէական կրօ-
նագիտութիւնը, օժումն հիւանդաց:

• Պ. Է խորհրդաւոր ծէս, յորում քահա-
նայն իւզով օժանելով է- յե-ռ-դ-ի-ւ-լ աղօթէ
• ի վերայ հիւանդին, զի ընկալցի յԱստուծոյ
• զառողջութիւն մարմնոյ եւ զթողութիւն մե-
• ղաց (Մարկ. Զ. 13. Յակ. Ե. 14. 15.) Նի-թ
• արարողութեանս է իւզն և դ-ի-ւ-լ յե-ռ-դ-ի-ւ-լ
• կերպական՝ են մաղթանք եւ բանք աղօթից.
• սպասաւոր՝ է քահանայն . . . :

• Իսկ գործածութիւն իւզոյն՝ զոր անդէն
• նշանակէ առաքեալն, կանխաւ խափանեալ
է առ մեզ վասն բանաւոր սպասճառաց (էջ
140—141.)

146 էջին զջ ասանի կարգաւոր է .

. . . խորհրդոյն էական ցուցընելու եւ սոր-
վեցընելու :

Նոյն իսկ հիւանդին զարէն անանկ մար-
դիկ՝ որոնք հիմակուան Էջմիածնականաց հա-
րազատ հոգին ունեցած են, ասանկ կարգա-
դրութիւն մը չեն ճանչնար, հասկա մինակ ան-
հոգութիւն եւ յամառութիւն կը տեսնեն,
• Նռամեծին, ճեռասուն աշակերտը, Թոմայ
Մեծորեցի, Վերջին օճան մատակարարու-
թեան համար (Վենետիոյ տպագրեալ Մաշտո-
ցին մէջ գտնուածին հետ գրեթէ նոյն) Վանոն

մ'աւանդելով սա յիշատակարանր կ'աւելցընէ .
 « Յերեսս ան եալ աղաչեմ գքրխտոսակիր եղ-
 բարսդ եւ զբաղձալի ուսումնասէր մանկունսդ
 եկեղեցւոյ՝ որք հանդիպիք նորընծայ աստուա-
 ծային պարզեւացս զրոյս . . . Եւ ես մեղա-
 պարտս ի մանկունս եկեղեցւոյ սուտանուն
 վարդապետս Թումա առաջնորդ սուրբ ուխտի
 Մեծորայ վերստին սրբագրեցի զսա, եւ ետու
 գրել հոգեւոր որդւոյ իմոյ Յովհաննէս սարկա-
 ւազի արձչեցւոյ . . . Իայց դուք ընկալա-
 բուք զսա իբրեւ զտախտակն Մովսեսի եւ զա-
 ւետարանն Քրիստոսի, եւ մի ոք պախարակես-
 ցէ զսա, զի ի վաղուց ժամանակաց նախատինս
 կրէաք յաղագաց քրիստոնէից եւ այսօր Քրիս-
 տոս ետ զսա ի ձեռս մեր, եւ որ ոչ ընդունի
 զսա, ինքնին պատասխանեացէ Քրիստոսի Աս-
 տուծոյ մերոյ » (Չեռագիր թիւ 46) :

556 Էջիւն դերչն առնէ Կարաւո- Է :

Էջմիածնական եկեղեցին ունի ուրիշ նա-
 խապաշարմունք մ'ալ՝ որնոր միայն իրենը չէ,
 բայց նախընթացէն նուազ կաթուղիկէ եկե-
 ղեցւոյ լմբունմանն եւ աւանդութեանը ներ-
 հակ չէ, այս ինքն սրբոց արձանակեր պսառ
 կերները յարգութեան շառնուլ, Մեր օրերը սս
 խնդրոյն վրայ վէճի մէջ է Էջմիածնական ե-
 կեղեցին ան կողմերը դարձեալ՝ ուր որ կա-
 թուղիկեայ ժողովրդեան հետ քաղաքային հա-
 զորդակցութիւն կայ : Հետեւեալ պատրիար-
 քական գրութիւնն երջանիկ վերջ մը չի խոս-
 տանար՝ գոնէ մօտ ատեններու համար :

« Արժանայարգ սիրելիք »

« Մանգերական գրուծին ձեր յարգութեանց եհտաւ,
 « և գրած էիք թէ խաչկալին վրայ արձաններ շինել կը
 « տրուի ու մենք ալ հաճութիւն ունեցած ըլլանք, և այլն :
 « Թաղական յարգելեաց գրեցի՝ որ Հայոց եկեղեցին չըն-
 « դունիր արձաններ . հալէ խաչելութեան պատկերն անգամ
 « լուսահողի մահտեսի Կարապետ աղային էրիզեանց ար-
 « ձանակերպ ըլլալուն համար չընդունեցի : Կը գտնուի
 « զրուագներուն մէջ պազը զապարթմալը հրեշտակ և այլն .
 « բայց ենթակային վրայ փակած , թիչ մը զապարմիչ եղած ,
 « և չէ թէ լման արձանի պէս սոսկ մարդակերպ շինուած-
 « ներ և ասոր ընդունելի չըլլալը գրեցի Թաղական յար-
 « գելեաց , և երբորէնէ մախպուլ չըլլալը , և անանկ բա-
 « ները վերցնելու և չընելու համար գրեցի իրենց , և ձեզ
 « ալ խմացուցի գրովս , որչ լերուք ի Տէր » :

« 15 Հոկտ. 1864 . » Պատրիարք Կ-Պօլոյ

Պ . . . »

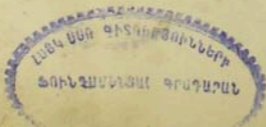
« Տեղի կնքոյ »

(Տես Արշալոյս լրագրոյ 1864նոյեմբեր 28
 թիւ 741.)

Վեցերորդ գլխոյն վերաբերեալ էջե-
 րուն վրայ Մանր խնդիրք դրուած է , չէթէ
 անոր համար որ նոյն գլխոյն մէջի խնդիրները
 թեթեւ բաներ եղած ըլլան , հապա մինակ
 անոր համար՝ որ էջմիածնական եկեղեցին
 դեռ անոնց վրայ հանդիսական կերպով պըն-
 դած չէ ,

Գարձեալ թէ որ քանի մը տեղ (էջ 415, 418
 478) Հռոմայ հայրապետին եւ ուրիշ ուղղա-
 փառ եպիսկոպոսաց համաձայնութիւնը ստէպ

կրկնեցինք քանի նոյնն իբրև կանոն կաթուղիկէ ուղղափառ հաւատոյ յառաջ բերելով, գլխաւորաբար անոր համար ըրինք՝ որպէս զի աւելորդ ընդդիմաբանութեանց արմատը կտրենք, չէթէ վասն զի Հոռոմայ եպիսկոպոսին ի քանի տուած վճիռները (այս ինքն՝ երբոր իութեամբ առաքելական իշխանութեան բոլոր հաւատացելոց համար բան մը իբրև հաւատոյ ճշմարտութիւն կը սորվեցընէ) անդրագոյն հաստատութեան մը կարօտ կը սեպենք: Աստուած պահէ: Աս ջախջախ կարծիքը՝ որնոր կրնայ այսօրուան օրս գրեթէ արդէն մարած սեպուիլ. երբէք քեզման սահմանէն դուրս ելլելով քեզման եղած չէ. նոյն իսկ աս կարծեաց տէր եղողները գործնական սահմանին մէջ ամենէն առաջ անցան Առաքելական Աթոռոյն վճիռներուն հնազանդելու: Այլազգ ալ կարելի չէր: Վասն զի գործնականի դալով՝ հոս ալ դարձեալ՝ յայտնի է կաթուղիկէ եկեղեցւոյ բովանդակ ուսուցանող մասին միտքը. որովհետև չէթէ մինակ Հոռոմայ Աթոռոյն ատենանին, հապա ամէն ուղղափառ եպիսկոպոսաց դատաստանին առջեւ՝ « Առաքելական աթոռոյն վարդապետական վճռոյն չհնազանդող Ուղղափառ » ամէն ատեն եւ ամէն տեղ ուրիշ բան բռնուած չէ՝ բայց եղջերուաքաղ կամ կենդանի հակասութիւն մը: (Տես նաեւ վերը էջ 479):

Գործ քիս վերջի թերթերը մամուլոյ դըր-
ուած էին երբոր հետ զհետէ ձեռքերնիս հա-
սան սա երկու Քրիստոնէականներն ալ՝ որոնց
տեղը յառաջարանին Ի. էջն է, այս ինքն՝

1. Մուխթասար Քրիստոնէական վարդա-
պետութիւն : — Միլէլի Կրօնական Ժողովի
րատէսի իլէ . . . 1864. Իզմիր :

Աս Հալէսի էջմիածնականաց համար տըս-
ուած Քրիստոնէականը վրան սա վաւերացու-
մը կը կրէ .

« Հրամայեմք տպագրել »

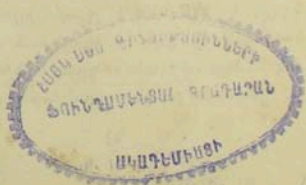
« Ի դիմաց Կրօն . Ժողովոյ

Ատենապետ

Ն. Նպ . . .

2. Ճանապարհ երկնից կամ Պատկերա-
գարդ Քրիստոնէական , 1865, Կ-սլօլիս , զորն
որ (եթէ սխալ չենք լսած) Հոգեւոր Ժողովը
նայել տուած է :

Համարօտիւ խօսելով՝ ասոնք ալ քիչ շատ
իրենց նախընթաց ընկերներուն հակասու-
թեանց մասնակից են , ի մասնաւորի՝ Վերջին
օժման , Բաժակին , Պատուիրանաց խնդիրնե-
րուն նկատմամբ :

Վ Ր Ի Պ Ա Կ Ք

(Փակագծի մէջ առնուածերը՝ ուղղուածներն են)

Էջ 2. տող 8. Վայմզ . (պիս'որ ըլլայ՝ Վայզմ.): Էջ 2. տող 23. Չնչին (Չնչին): Էջ 10. տող 5. Դորդոյն են (պիս'որ՝ ըլլայ՝ Դորդոյն են ի թանձրացեալն — in concreto եւ տող 11 Դորդոյն են (պիս'որ ըլլայ՝ Դորդոյն են ի թանձրացեալն): Էջ 37, տող 11. Իբրև երեք անձինք (պիս'որ ըլլայ՝ պարզապէս իբրև երեք անձինք): Էջ 38, տող 4. Հայր արարիչ է, Հոգին սուրբ արարիչ է. (Հայր արարիչ է, Որդի արարիչ է, Հոգին սուրբ արարիչ է): Էջ 41, տող 18 կը նոյնանան, (պիս'որ ըլլայ՝ կը նոյնանան, այսինքն՝ նոյնութիւննին կը ցուցնեն): Էջ 51, տող 19. աստուածային էութիւնն է', (կարգւա՛ստուածային էութիւնն է՛ ըստ որում ի Հայր և յՈրդի): Էջ 53, տող 2. ողորմութիւնը՛ իբրև . . . (կարգւա՛ ողորմութիւնը՛ ըստ որում երրորդ անձ՛ իբրև . . .): Էջ 102, տող 19. et hominum (պիս'որ ըլլայ՝ hominum): Էջ 105, տող 19. խօստացած . (պիս'որ ըլլայ՝ խօստացուած): Էջ 111, տող 24. Վարդ . վերջ . օծմ.): Էջ 142. տող 8. 1844 (պիս'որ ըլլայ՝ 1814): Էջ 160, տող 7. ուր . (պիս'որ ըլլայ՝ հոն): Էջ 176, տող 12. միւրոն . (միւռոն): Էջ 200, տող 6. կայսեր . (կայսր): Էջ 207, տող 7—10. հնձանը (պիս'որ ըլլայ՝ ողկոյզը): Էջ 216, տող 2. ըլար (չըլար): Էջ 219, տող 7. նաև ատեն մը . (պիս'որ ըլլայ՝ նաև ան ատեն): Էջ 228, տող 5. նոյն տեղ (պիս'որ ըլլայ՝ նոյնին տեղ): Էջ 234, տող 22. խորհրդոց (պիս'որ ըլլայ՝ խորհրդոյն): Էջ 279, տող 5.

Կեկիլիա . (Կեկիլիոս) : Էջ 291 , սող 11 . սուրբ գիրք (պիս'
 որ ըլլայ' սուրբ գիրք , այսինքն' աստուածային օգնականու-
 թեամբ գրուած գիրք) : Էջ 315 , սող 9 . շնորհքը . (շնորհօքը) :
 Էջ 364 , սող 12 . երկնաւոր . (երկրաւոր) : Էջ 381 , սող 20 .
 իրմէ վեր իրեն (իրենցմէ վեր իրենց) : Էջ 391 , սող 25 .
 Fideijussum (Fideicommissum) : Էջ 392 , սող 25 . Ն . (Ս .) : Էջ
 401 , սող 7 . դեռ տպուած չէ . (ուր իմացանք' որ արդէն
 1859 ին վեկեհիկ' ուրիշ օրինակի մը վրայէն տպուեր է) :
 Էջ 411 , սող 14 . Ժ . (ԺԶ .) : Էջ 425 , սող 5 . երկնաւոր ճշ-
 մարտութիւններն աւելի . . . (պիս'որ ըլլայ' երկնաւոր
 ճշմարտութիւններէն շատերը' որոնցմէ մեր սրբութիւնն ու
 փրկութիւնը կախուած է , աւելի . . .) : Էջ 433 , սող ,
 24 . Բարձր-ար կարգա' Բարձր-ար , այսինքն Բարձր-
 Էջ 459 , սող 16 . հազորդուիլ , (անոնց հազորդուիլ) , Էջ
 484 , սող 28 . հաւատ . Հայաստոյ (պիս'որ ըլլայ' հաւատոյ
 Հայաստ .) :

